

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૮૧૦ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સમીક્ષા ૨૩

વિષય ૬-૩

રસિક નવલકથામાળા.

પુસ્તક ૧ હું.

ચમત્કારિક ખૂન!

(અદ્ભુત ડિટેક્ટિવ નવલકથા.)

લેખક,

ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ,

વડવાણ સીટી.

પ્રકાશક,

પુંજીલાલ ભગવાન પારેખ,

વડવાણ સીટી.

આવૃત્તિ ૧ લી.

સંવત ૧૯૭૮

મૂલ્ય રૂ. ૨.

[અથસ્વામીત્વના સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન.]

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-મંચાલ

૮૯૦

૪-૩

“વસન્ત” મુદ્રણાલયમાં

ચિમનલાલ ઇશ્વરલાલે મુદ્રાંકિત કર્યું;

રાયપુર, શામળાની ધોળ પારો-અહમદાબાદ.

પ્રકાશકનું નિવેદન.

આજે ઘણા સમયે પણ મારી ધારણા ઘર આવી છે. તેથી મને અત્યંત સંતોષ થાય છે, અને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો હું મનઃપૂર્વક આભાર માનું છું. પુસ્તકપ્રકાશનનું કાર્ય મેં શરૂ કર્યું ત્યારથી જ મારી ઇચ્છા એવી હતી કે બની શકે તેમ વધારે સસ્તી કીમતે સારાં પુસ્તકો પ્રકટ કરીને ગુજરાતી સાહિત્યની તથા મારા ગુર્જર બંધુની સેવા બજાવવી.

મારી એ ઇચ્છા આજે પૂર્ણ થઈ છે. મેં “ રસિક નવલકથા-માળા ”ની યોજના કરી છે અને એ માળાના આદ્ય થનારને તે માળાનું પ્રકટ થતું દરેક પુસ્તક પોણી કીમતે આપવાનું કરાચું છે. તદુપરાંત પુસ્તક મોકલવામાં થતું પોસ્ટેજખર્ચ પણ નહિ લેવાનો વિચાર રાખ્યો છે. તેના નિયમો અન્યત્ર આપ્યા છે. માળાના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે આ નવલકથા પ્રકટ કરી છે. આ નવલકથા લગભગ ૩૦૦ પૃષ્ઠની છે. તેનું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦ રાખવામાં આવ્યું છે. તે આજકાલ પ્રકટ થતાં અન્ય નવલકથાનાં પુસ્તકોની સરખામણીમાં પણ ઓછું લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ. તેમ છતાંજે તે પોણી કીમતે એટલે આદ્યને રૂ. ૧-૮-૦ માં મળશે. ઉપરાંત રજીસ્ટર પોસ્ટેજના લગભગ રૂ. ૦-૫-૦ થાય તે લેવામાં આવશે નહિ. અર્થાત્ બીજી રીતે જે પુસ્તક રૂ. ૨-૫-૦ માં મળી શકે તે મારા તરફથી રૂ. ૧-૮-૦ માં મળશે. હું નિરભિમાનપૂર્વક કહી શકું છું કે આટલી સસ્તી કીમતે આવું પુસ્તક આપવાનું સાદસ બીજો કોઈ પ્રકાશક ભાગ્યે જ કરી શકે. જે કે આમાં મને પણ આદ્યોના ઉત્તરની આવશ્યકતા છે. જેમ જેમ આદ્યોની સંખ્યા વધતી જશે તેમ તેમ અત્યારના કરતાં પણ મૂલ્ય વધારે ઓછું રાખી શકાશે.

વઢવાણ સીટી,
તા. ૮-૨-૧૯૨૨

}

પુણસાલ લગવાન પાડેખ.

પ્રસ્તાવના.

ઈન્ડિયાના સુપ્રસિદ્ધ ડોક્ટર સર એ. કોનન ડોહલે અત્રિતિમ ડિટેક્ટિવ નવલકથાઓ લખી છે. તેમાં તેમણે ‘શેરલોક હોમ્સ’ નામના પાત્રને ડિટેક્ટિવ તરીકે રજુ કરીને તેની પાસે કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે તેવાં બુદ્ધિચાતુર્યનાં કાર્યો કરાવ્યાં છે. શેરલોક હોમ્સને લગતી ડિટેક્ટિવ વાર્તાઓ સર્વ કાર્મ અંગ્રેજી સમજી શકનારને અતિપ્રિય થઈ પડી છે. ઈન્ડિયામાં પોલિસખાતામાં પુસ્તકોનો ખાસ અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. ડોક્ટરે લખેલી આ વાર્તાઓથી ત્યાંની સરકારે પણ તેમની ડિટેક્ટિવ વાર્તાલેખક તરીકેની અપૂર્વ કુશલતાની કદર કરીને તેમને ‘સર’ની માનપદ પદવિ આપી છે.

આ વાર્તાઓનાં જે-ત્રણ ભાષાંતરો કે અનુવાદ ગુજરાતીમાં થયાં છે. પરંતુ મૂળ વાર્તાની ખુબી અને રસ તેમાંથી ઉડી જાય છે. એથી જ્યારથી મેં શે લોક હોમ્સને લગતી વાર્તાઓ અંગ્રેજીમાં વાંચી ત્યારથી તે વાર્તાઓનાં ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરવાની મારી ઈચ્છા હતી. તેમાંની જે મોટી તથા પાંચ-છ નવાની વાર્તાઓનાં ભાષાંતર આજથી જે વર્ષ પહેલાં મેં કરી રાખ્યું હતું. કેટલાક અણુધાર્યા અંગ્રેજોને લીધે તે પ્રકટ થતાં આટલી ટીક થઈ છે. તેની પહેલી વાર્તા આજે આ પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થાય છે. બીજી જે વાર્તાઓ છપાય છે. થોડા સમયમાં તૈયાર થઈ જશે. ગમે તેવા નિરસ મનુષ્યને પણ ડિટેક્ટિવ વાર્તા વાંચવી ગમે છે. પરંતુ આ વાર્તામાં માત્ર આનંદ ઉત્પન્ન કરનારું જ નહિ પણ તે સાથે બુદ્ધિનો વિકાસ કરનારું પણ તત્ત્વ છે. અંગ્રેજી નહિ જાણનારા પોલિસખાતાના માણસોને આ વાર્તાઓ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું ધારું છું.

વઢવાણ સીડી,
ગ્રંથ ૧૯૭૮ ના મહા સુદી
૧૧ તે શુક્રવાર.

} ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ.

રસિક નવલકથામાળા.

વાંચકોને વધારે સસ્તી કીંમતે સારાં પુસ્તકો પૂરાં પાડવાના હેતુથી આ નવલકથામાળાની યોજના અમે કરી છે.

નિયમો.

૧. પ્રવેશશી રૂ. ૧-૦-૦ ભરીને આ નવલકથામાળાના ગ્રાહક થઈ શકાય છે. શ્રીની રકમ મનિઓર્ડરથી મોકલી આપવી, અથવા તો વી. પી. ની સાથે વસૂલ કરવાનું જણાવવું.

૨. ગ્રાહક તરીકે કોઈપણ વખતે ચાલુ થઈ શકાશે. પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક વર્ષ સુધી ચાલુ રહ્યા બાદ જો ગ્રાહક તરીકે રહેવાની ઇચ્છા નહિ હોય તો જ તેમની પ્રવેશશી તેમના ખર્ચે તેમને પાછી મળશે. એક વર્ષથી ઓછા વખતને માટે ગ્રાહક થનારને પ્રવેશ શી પાછી આપવામાં આવશે નહિ.

૩. જે નવલકથામાળાના ગ્રાહક હશે તેમને માળાનાં પ્રકટ થતાં તમામ પુસ્તકો પોણી કીંમતે મળશે.

૪. હાલમાં દરેક વી. પી. બુકપોસ્ટ રજીસ્ટર કરીને મોકલવાનો પોસ્ટખાતાનો કાયદો છે તથા અગાઉ કરતાં પોસ્ટેજનો ચાર્જ પણ બમણો થયો છે. છતાં અમે અમારા ગ્રાહકો પાસેથી રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજખર્ચ લેવા ઇચ્છતા નથી. ફક્ત તેમને મનિઓર્ડરનો ચાર્જ આપવો પડશે. એક પુસ્તક રવાના કરવામાં ખર્ચ ઘણું આવતું હોવાથી ૨-૩ પુસ્તકો સાથે રજીસ્ટર બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે.

૫. ગ્રાહકને પુસ્તક મોકલતાં અગાઉ આઠ દિવસ પહેલાંથી ખબર આપવામાં આવશે.

૬. દર વર્ષે વધુમાં વધુ છ પુસ્તકો પ્રકટ કરવામાં આવશે અને તે નવલકથામાળાના ગ્રાહકે ખરીદવા પડશે. જે કોઈ ગ્રાહક વી. પી. બુકપોસ્ટ પાછું ફેરવશે તો તેણે ભરેલી પ્રવેશદ્વી જમ કરી, ગ્રાહકના લીસ્ટમાંથી તેનું નામ કમી કરવામાં આવશે.

૭. જે એક વર્ષમાં છ કરતાં વધુ પુસ્તકો અમારા તરફથી પ્રકટ થશે તો તે લેવાની ગ્રાહકને ફરજ પાડવામાં આવશે નહિ. તેમની ઇચ્છા હશે તો તેમને પોણી કીંમતે મળી શકશે.

૮. નવલકથામાળાનાં પુસ્તકો ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળ, સુંદર છપાઈ અને પાકાં સોનેરી પુંડાંનાં રહેશે. કોઈ પણ પુસ્તક અપૂર્ણ બહાર પાડવામાં આવશે નહિ. જે એકથી વધારે ભાગવાળું પુસ્તક હશે તો તેના તમામ ભાગ સાથે બહાર પાડવામાં આવશે.

૯. માળાનાં ગ્રાહક સિવાય બીજા સનજનોને માળાનાં પુસ્તકો પૂરી કીંમતે આપવામાં આવશે. ફક્ત રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજનો ચાર્જ લેવામાં આવશે નહિ.

૧૦. આજ સુધી અમે ઘટાડેલી કીંમતે પુસ્તક આપતા, વખતે તેની સાથે ભેટનું પુસ્તક પણ આપતા હતા. પરંતુ તે નિયમ હવેથી અધે કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧. રસિક નવલકથામાળાનાં બહાર પડી ગયેલાં પુસ્તકો જે નવા ગ્રાહકોને લેવાં હશે તો સીલીકે હશે તે પુસ્તકો ૧૨૫૫ ટકા કમિશનથી મોકલવામાં આવશે. રજીસ્ટર તથા પોસ્ટેજખર્ચ માફ.

રસિક નવલકથામાળા

ના

ગ્રાહકોને નીચેનાં પુસ્તકો પોણી કીમતે

મળશે. રજીસ્ટરપોસ્ટેજ મુફ.

રૂ. આ. પા.

વેરવસલ ભાગ ૧ થી ૪ (સચિત્ર) દરેકના	૩—૦—૦
ભયંકર ભેદ—ભાગ ૧-૨	૩—૦—૦
વિચિત્ર જગત !—ભાગ ૧ લો	૩—૦—૦
ચમત્કારિક ખૂન !	૨—૦—૦
સાહ્ય—નવાળા—ભા. ૧ લો (બીજી આવૃત્તિ)	૨—૦—૦
„ „ ભા. ૨ નો	૧—૮—૦
પ્રેમની ખુમારી—ભા. ૧ લો (સચિત્ર)	૨—૮—૦
„ „ ભા. ૨ નો „	૩—૮—૦
મહારાગ્ન પ્રતાપાદિત્ય	૨—૦—૦
જીવાની જનજવવાના ઉપાય	૩—૦—૦
જીવનમોહિની (સચિત્ર)	૨—૪—૦
વિશ્વલીલા	૨—૦—૦
ખંસરીખાલા (બીજી આવૃત્તિ)	૩—૦—૦
લીલા યાને સાક્ષિતંત્ર	૧—૧૨—૦
સંસારી કે સન્યાસી ?	૧—૮—૦

પુસ્તકાલ ભગવાન પારેખ,
વઢવાણ સીટી.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હું મારી વિટંબના	૧	૧૯	મું દૈવી સહાય	૧૫૬
૨	જું શેરલોક હોમ્સ	૯	૨૦	મું ઉટાહનું પુષ્પ	૧૬૭
૩	જું વિચારના વમળમાં	૧૮	૨૧	મું પ્રિમોદલન	૧૭૩
૪	યું તર્કશાસ્ત્ર	૨૮	૨૨	મું મોરમનો મંબધી	
૫	મું લોરિસ્ટન આગનું			કાંમક	૧૮૫
	રહસ્ય	૪૦	૨૩	મું એક વિચિત્ર માગણી	૧૯૦
૬	હું ખૂનનો હેતુ શો ?	૪૮	૨૪	મું મહિનાની મુદત	૧૯૯
૭	મું રક્તાક્ષર	૫૭	૨૫	મું જેક્સન હોપનું	
૮	મું પોલિસ કોન્સ્ટેબલની			આગમન	૨૦૬
	મુલાકાત	૬૪	૨૬	મું ય:પલાયન	૨૧૪
૯	મું કોન્સ્ટેબલ શું		૨૭	મું પુન: અરણ્યમાં	૨૨૧
	કહે છે ?	૭૨	૨૮	મું જહોન ફ્રેરિયલનું ખૂન	૨૨૭
૧૦	મું જાહેરખબરની અસર	૮૧	૨૯	મું વેર, વેર ને વેર !	૨૩૬
૧૧	મું સજ્જડ થાપ	૯૨	૩૦	મું ડો. વોલ્સનનું	
૧૨	મું વર્તમાનપત્રો શું			કથાનક ચાલુ	૨૪૫
	કહે છે ?	૧૦૦	૩૧	મું જેક્સનનો આત્મ-	
૧૩	મું ગ્રેગસનની બહાદુરી	૧૦૭		વૃતાંત	૨૫૦
૧૪	મું લીસ્ટ્રેડની કહાણી	૧૧૪	૩૨	મું ઉમેદ બર આવી	૨૫૬
૧૫	મું અંધકારમાં પ્રકાશ	૧૩૨	૩૩	મું ખૂન કે ન્યાય ?	૨૬૩
૧૬	મું ખૂની કાલુ ?	૧૩૮	૩૪	મું શેરલોક હોમ્સ	
૧૭	મું વેરાનમાં હેરાન	૧૪૪		ખુલાસો કરે છે	૨૭૧
૧૮	મું એક અપૂર્વ દશ્ય	૧૪૯	૩૫	મું ઉપસંહાર	૨૮૨

ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સમાળા

અમત્કારિક ખૂન!

પ્રકરણ ૧ હું.

મારી વિટંબના.

૬. સ. ૧૮૭૮ માં મેં લંડન યુનિવર્સિટીની 'એમ. ડી.'ની પદવી પ્રાપ્ત કરી. મારો લશ્કરમાં સર્જન તરીકે દાખલ થવાનો વિચાર હોવાથી તેને માટે જોઈતો વિશેષ અનુભવ અને વ્યવહાર શિક્ષણ મેળવવાને માટે હું નેટલી ખાતે ગયો. ત્યાંના મારો અભ્યાસ પૂરો થયો એટલે મારી પ મી નોર્થમ્પ્ટરલેન્ડ ફ્યુસીલીઅર્સમાં આસિસ્ટન્ટ સર્જન તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી. એ વખતે એ રેજિમેન્ટ હિંદુસ્તાનમાં હતી, અને હું મારી જગ્યાપર હાજર થઈ જાઉં તે પહેલાં તે 'ખીજો અધધાન વિગ્રહ' પણ શરૂ થઈ ગયો હતો. હું મુખ્ય બંદરે ઉતર્યો ત્યારે મને માલૂમ પડ્યું કે મારી કંપની ખેમરખાટ પસાર કરીને દુરખતોના પ્રદેશમાં મુદ્દ કરી રહી છે. એ ખખર સાંભળીને ખીજ કેટલાક અધિકારો, જેઓ પણ મારા જેવી જ સ્થિતિમાં હતા, તેમની સાથે હું નિમણૂક અને મથા-

સમયે અમે કંદહાર પહોંચી ગયા. જે રેજીમેન્ટમાં મારી નિમણુક કરવામાં આવી હતી તે ત્યાં હતી, એટલે મેં તુરત મારી જવ્યાનો આજ્ઞા સંભાળી લીધો. કંપનીના ધણુ સૈનિકો યુદ્ધમાં વીરત્વ દાખવીને ‘ઓનર્સ’ તથા પગારમાં વધારો મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયા. પરંતુ મારે માટે તો દુર્ભાગ્ય અને સંકટ સિવાય બીજું કશું જ ન હતું. અમારી દુકડીમાંથી મારી બર્કશાયર્સની દુકડીમાં બદલી કરવામાં આવી. તેની સાથે રહીને હું મેવાન્ડની લડાઈમાં ધાયલ થએલાઓની સુશ્રુષા કરતો હતો. ત્યાં એક દિવસે દુશ્મન તરફથી આવેલી ગોળી મારા ખભામાં પેસી ગઈ અને તેના આધાતથી હાડકું તૂટી ગયું તથા હું બેભાન બની ગયો. જે તે વખતે મારો નિમકહલાલ હજુરી મરે હાજર ન હોત તો નક્કી હું ખૂનના પ્યારી ગાઝીઓના હાથમાં જઈ પડ્યો હોત. પરંતુ મારા સહભાગ્યે મરેએ મને બેભાન થયેલો જોઈને એક ઘોડા ઉપર નાખ્યો અને સહીસલામત બ્રિટિશ હાવણીમાં પહોંચાડ્યો !

લાંબા સમયથી જે શ્રમ મારે લેવો પડતો હતો તેને લીધે માઈ શરીર નબળું પડી ગયું હતું, અને તેમાં વળી મને લાગેલા ધામાંથી પુષ્કળ લોહી વહી ગયેલું હોવાથી હું અત્યંત ક્ષિણ્ય બની ગયો હતો. એથી મને બીજા ધાયલ થયેલાઓની મોટી સંખ્યા સાથે પૈશાવર ખાતે મોકલી આપવામાં આવ્યો. અહીં મારી તબિયત સુધરતી ચાલી અને જે ખંડમાં માઈ બિજાનું રાખવામાં આવ્યું હતું તેમાં હરફર કરી શકું, તેની બહાર વરંડા ઉપર પણ થોડીક હાલચાલ કરી શકું એટલી શક્તિ મારામાં આવી ગઈ. પરંતુ પાછું મને માઈ દુર્ભાગ્ય નડ્યું અને હું ટાઈફીડ જાતના ઝેરી તાવના પંજમાં સપડાયો. એ તાવ મહિનાઓ સુધી લાંબાયો અને તે દરમિયાન મારા જીવનની

આશાનો પણ હાગલગ ત્યાગ કરી દેવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ મૃત્યુ-
 દેવ મારો ભોગ લેઈ શક્યો નહિ. મારા તખીઓની પુષ્કળ મહેનત
 વ્યતે સારવારને વ્યતે હું શુદ્ધિમાં આવ્યો વ્યતે તાવે મારો પિછો
 છોડ્યો. એ વખતે હું એટલો બધો ક્ષિણ બની ગયો હતો કે એક
 પણ દિવસની ઢીલ નહિ કરતાં મને એકદમ ઈંજિલાંડ મોકલી આપ-
 વાનો તખીઓએ વિચાર કર્યો. તદનુસાર ‘એરોન્ડ્રીસ’ નામની
 લશ્કરી નૌકામાં હું રવાના થયો અને બરોબર એક માસે પોર્ટસ-
 મથના ડક્કા ઉપર ઉતર્યો. એ વખતે મારી શારીરિક સ્થિતિ એવી
 હતી કે હું પુનઃ પૂર્વવત્ સ્થિતિમાં આવીશ કે નહિ તે માટે મને
 શંકા હતી. પરંતુ કૃપાળુ સરકારે માંડે પહેલાનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કર-
 વાને માટે નવ માસની રજા મંજૂર કરી હતી. એટલે એક વર્ષના
 ત્રણ ચતુરથાંસ ભાગપર્વત કાંઈ પણ કામધંધા સિવાય મારી મરજીમાં
 આવે ત્યાં હરવાફરવાને માટે હું સ્વતંત્ર હતો.

વળી ઈંજિલાંડમાં મારે કોઈ સગુસંબંધી નહિ હોવાથી તેની
 ચિંતા કે ઉપાધિ પણ મારે બહારથી પડે તેમ ન હતી. એક દિવસના
 મને વગીયાર શીર્ડીંગ વ્યતે છ પેન્સ પગારના મળતા હતા. એટલે
 જો હું મારા રોજના ખર્ચમાં તેટલી રકમ કરતાં વધી ન જાઉં તો
 દિવાની વોરન્ટનો મને ભય ન હતો. તેમ જ એક દિવસના સ્કાડા-
 વગીયાર શીર્ડીંગ એટલે એક મહિનાનાં સવા સત્તર પૌંડ (ખસો
 પોણી ઓગણત્રીસ રૂપિયા) એક મનુષ્યને માટે ઓછા પણ ન હતા.
 મેં લાંડનમાં જઈને ત્યાં ફરી ઠામ થવાનો વિચાર કર્યો. થોડાક દિવસ
 તો ત્યાં હું સ્ટ્રેન્ડ નામના લતામાં એક ખાનગી હોટેલમાં રહ્યો. ત્યાં
 માંડે ખર્ચ વધી જવા લાગ્યું અને ધીમે ધીમે એ ખર્ચ એટલું બધું
 વધી પડ્યું કે મને મળતા પગારમાં તે પૂરું થઈ શકશે નહિ એમ

મને જણાયું. એ રિથિતિએ મારી આંખો ઉઘાડી અને મને લાગ્યું કે જો મારે લાંડનમાં જ રહેવું હોય તો મારે મારી હાલની રહેવાની પદ્ધતિમાં એકદમ ફેરફાર કરીને ખર્ચ ઘટાડી દેવું જોઈએ; નહિ તો લાંડનનો પરિત્યાગ કરીને કોઈ નાના ગામડામાં જઈને રહેવું જોઈએ. તે સિવાય ત્રીજો માર્ગ મારે માટે ન હતો.

પરંતુ એકાદા ન્હાના ગામડામાં રહેવાથી કામઘંઘા સિવાય વખત પસાર કરવાનું મુશ્કેલ થઈ પડશે, એમ ધારીને મેં લાંડનમાં રહેવાનો જ નિશ્ચય કર્યો; અને ઓછા ખર્ચે તથા સદાચત્થી રહી શકાય એવું કોઈ સાફ સ્થળ મળે તો આ હોટલ છોડી દેવી એવો વિચાર કરીને હું અનુકુલ સ્થળની શોધ કરવા લાગ્યો.

જે દિવસે હું આ નિશ્ચય પર આવ્યો તે જ દિવસે હું કિંટે-રિયન ખાતે પાસે ઊભો હતો, તે વખત કાંઈએ પાછળથી આવીને પોતાના હસ્તવડે મારા ખભાનો સ્પર્શ કર્યો. મેં પાછળ ફરીને જોયું તો સ્પર્શ કરનારને હું ઓળખી ગયો. તે બીજા કોઈ નહિ પણ ખાટસમાં મારા હાથ નીચે મલમપટ્ટા બાંધવા વગેરેનું કામ કરનાર સ્ટેન્ડર્ડ જ હતો. લાંડન જેવા અકાટ શહેરમાં એક સ્નેહીના મુખનું દર્શન થતાં લગભગ એકાંતવાસ જેવી સ્થિતિ ભોગવતા મનુષ્યને કેટલો બધો આનંદ થાય તેની કલ્પના વાચકોએ જ કરી લેવી. અસંખ્યતઃ અગાઉ તેની સાથે મારે ગાઢ મૈત્રી ન હતી, તથાપિ તેની મારા સામાન્ય સ્નેહી તરીકે ગણના કરવામાં વાંધો નથી. મેં તેની સાથે આવશ્યક હસ્તદ્ધનન કર્યું અને તે પણ મને જોઈને આનંદિત થયેલા દેખાયો. મેં આનંદાતિરેકથી તેને મારી સાથે હોલબોર્ન નામક એક વિશીષ્ટ ભોજન લેવાની વિજ્ઞાપિત કરી, જેના તેણે સ્વીકાર કરવાથી અમે બન્ને ગાડીમાં બેસીને તે વિશીષ્ટ તરફ જવાને નીકળ્યા.

“વોટ્સન ! તમે આમ કેમ થઈ ગયા છો ?” લંડનના ગીચ રસ્તાઓપરથી અમારી ગાડી પ્રસાર થતી હતી તે વખતે તેણે આશ્ચર્યસહ મને પ્રશ્ન કર્યો : “જૂઓને તમારું શરીર કેટલું બધું ફક્ત અને ફિક્કું પડી ગયું છે !”

મેં તેને મારા ઉપર આવી પડેલી સંકટપરંપરાનો વ્રતાંત સાધાન્ત પરંતુ ટુંકામાં જણાવ્યો. હું મારું કથન પૂર્ણ કરી રહ્યો તે જ વખતે અમારી ગાડી ત્રિશી પાસે આવી પહોંચી.

મારી દુઃખદ કર્મકથા શ્રવણ કરીને તે દ્રવતા હૃદયે બોલ્યો : “ત્યારે હવે તમે શું કરવા ધારો છો ?”

“મકાનની શોધમાં છું.” મેં કહ્યું : “અત્યારે જે હોટેલમાં હું રહું છું તે તદ્દન નકામી છે. તેના કરતાં ઓછા ખર્ચમાં કોઈ સારું અને સોંપળું મકાન મેળવવાની તજવીજ કરું છું.”

“ખરેખર, મોટું આશ્ચર્ય !” મારા શબ્દો પર ટીકા કરતો મારો મિત્ર બોલ્યો :

“તમારી માફક એક બીજાએ પણ આવા જ પ્રકારની ઇચ્છા આજે મરી પાસે પ્રદર્શિત કરી છે !”

“એ કોણ છે ?” મેં પૂછ્યું

“તે હોરિપટકમાં રસાયનશાળામાં કામ કરે છે. તેણે મન-પસંદ એક મકાન શોધી કાઢ્યું છે. પરંતુ તે એકલો આખું મકાન રાખી શકે એવી તેની આર્થિક સ્થિતિ નથી. એટલે કોઈ ભાગીદાર શોધી કાઢવાનું તેણે મને કહ્યું હતું.” સ્ટેમ્પડે કહ્યું.

“વાહ ! અતિ ઉત્તમ !” હું બોલી ઉઠ્યો : “જો એવી જ તેની ઇચ્છા હોય તો તેને માટે હું ઉમેદવાર છું. તે મકાનનો અર્ધ ભાગ હું રાખીશ અને તેનું અર્ધ પણ અમે અર્ધોઅર્ધ બહેની લેવડે.”

વળી એકલા રહેવા કરતાં એવો કાઠ સાથીદાર મળી જાય તો વધારે સારું.”

સ્ટેમ્ફર્ડે હાથમાં પકડેલો મધનો ગ્લાસ તેના હાથમાં સ્થિર જ રહી ગયો; અને તે મારા તરફ સ્થિર દષ્ટિએ જોતો બોલ્યો: “પણ હજી તમે શેરલોક હોમ્સને નથી ઓળખતા! તમે તેની સાથે સતત રહેવાનું પસંદ નહિ પણ કરો.”

“શા માટે નહિ? એનામાં એવો શા દુર્ગુણ છે?” મેં પણ કાંઈક આશ્ચર્યસહ પ્રશ્ન કર્યો.

“એનામાં કોઈ પણ જાતનો દુર્ગુણ છે એમ કહેવાની મારી મતલબ નથી.” સ્ટેમ્ફર્ડે બોલ્યો: “માત્ર એનો સ્વભાવ જરા વિચિત્ર છે; અને રસાયનશાસ્ત્રના અમુક વિષયોનો તેને બહુ નાદ છે. બાકી બીજી રીતે તો તે સભ્ય અને શાંત સ્વભાવનો જ છે.”

“એ વૈદ્યકનો અભ્યાસ કરે છે શું?” મેં પૂછ્યું.

“ના, તેના મનનું વજ્રણ કંઈ બાળુએ છે તે કહેવું અશક્ય નહિ તો કહિત્તે તો છે જ. હું ધારું છું કે તેણે પ્રાણોજીવનશાસ્ત્રમાં પારંગતતા મેળવેલી છે અને તે પહેલાં નંબરનો રસાયણશાસ્ત્રી છે. પરંતુ મને તેનો જે અનુભવ છે તે પરથી હું એટલું કહી શકું છું કે તેણે નિયમિત રીતે વૈદ્યકીય શાળામાં હાજરી આપીને શિક્ષણ મેળવેલું નથી. તેણે પદ્ધતિસર કે વ્યવસ્થાપૂર્વક કોઈ પણ બાબતનો અભ્યાસ કર્યો નથી. છતાં તેણે કેટલીક નિરુપયોગી બાબતોના જ્ઞાનનો એટલો બધો સચય કરેલો છે કે, જે જોઈને એના પ્રોફેસરો પણ જાફ બની ગયા સિવાય રહે નહિ!”

“તે કઈ લાઇન લેવાનો છે, એવો તમે તેને કદી પ્રશ્ન કર્યો નથી?” મેં મારા મિત્રને પૂછ્યું.

તે બોલ્યો: “તેને જ્યારે ધૂન આવે છે ત્યારે ઘણું જ વાતો-ડીયો બની જાય છે, પરંતુ આ સંબંધમાં તેનો શા વિચાર છે એ તેની પાસેથી કદાવવાનું સહેલું નથી.”

“એક વખત તેને નજરે જોવાનું મને મન થાય છે.” અદ્ય સમય વિચાર કરીને મેં કહ્યું: “મારે એવા સહચારીની જરૂર છે કે જે અભ્યાસી અને શાંત વૃત્તિનો હોવો જોઈએ. કેમકે વધારે ઘોંઘાટ કે ધરપચ સહન કરવા જેટલી શક્તિ હજી મારામાં આવી નથી. અફઘાનિસ્તાનમાં એ બંનેનો મને એટલો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે, કે જેનું મને મારા જીવનના અંતપર્યંત કદી પણ વિસ્મરણ થાય તેમ નથી. એ રતેલી અત્યારે આપણને કયે સ્થળે મળી શકશે?”

“અત્યારે ઘણું કરીને તો રસાયનશાળામાં જ હોવાનો સભવ છે.” મારા સાથીએ જવાબ આપ્યો: “કોઈ વાર તે અફઘાનિસ્તાન અફઘાનિસ્તાન સુધી ત્યાં કામુકા દેખાતો જ નથી; અને નહિ તો સહવારથી રાત્રીપર્યંત એ સાહેબ ત્યાં જ કામ કરતા હોય છે! જે તમારી મરજી હોય તો આપણે જમી લેઈને ત્યાં જવાને ઉપડીએ.”

“મરજી હોય તો શા માટે? છે જ.” મેં ભારપૂર્વક કહ્યું અને અમારા વાત્તાલાપનો પ્રવાહ બીજી દિશાએ વહન કરવા લાગ્યો.

બોજન પૂર્ણ થયા બાદ હોલબોર્નમાંથી નિકળીને અમે હોસ્પિટલ તરફ જવા લાગ્યા. તે દરમિયાન જે ગૃહસ્થ સાથે લાગમાં એક જ મકાન ભાડે રાખવનો મારો વિચાર હતો, તે ગૃહસ્થના સંબંધમાં કેટલીક વધારે વિગતો સ્ટેમ્ફર્ડે મને જણાવી.

“જો ભવિષ્યમાં તેની સાથે તમારે બનતી રાશ ન આવે તો એ માટે તમે પાછળથી મારો દોષ ન કાઢશો.” તે બોલ્યો: “હું તેને અવારનવાર રસાયનશાળામાં મળ્યો છું, તે વખતે જે કાંઈ જાણી

શક્યો છું તે સિવાય વિશેષ તેના સંબંધમાં કાંઈ પણ જાણતો નથી. આ વિચાર તમે ઉપસ્થિત કર્યો છે, માટે તમારે મને જવાબદાર ગણવો નહિ.”

“જો અમારે બનતી રાશ નહિ આવે તો તેનાથી છૂટા થતાં મને ક્યાં વાર લાગે તેમ છે?” મેં કહ્યું. અને તેની સામે વેધક દષ્ટિ કરીને ઉમેર્યું: “સ્ટેમ્પ્ડ! મને લાગે છે કે આ બાબતમાં હાથ ધોઈ નાખવામાં તમને કાંઈ પણ કારણ હોવું જોઈએ ખરું. આ મનુષ્યનો સ્વભાવ અતિ બયોત્પાદક છે, કે પછી છે શું? તમારા મનમાં જે કાંઈ હોય તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી નાખો.”

“અકચરનીય વસ્તુનું કચન કરવું એ કાંઈ સહેલું નથી.” તેણે હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો: “હોમ્સને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો શોખ છે, અને તે એટલે સુધી કે કાંઈ વાર તો તેનું વર્તન આપણને રોમાંચનો અનુભવ કરાવે તેવું થઈ પડે છે. તેણે એક વખતે તેના એક સ્નેહીને એક વનસ્પતિમાંથી કાઢેલું વિષ ચપટી ભરીને આપ્યું હતું. તે આપવામાં તેનો કાંઈ ખૂસો ઉદ્દેશ ન હતો, પરંતુ તે વિષની કેવી અને કેટલા પૂરતી અસર થાય છે તેનો યથાસ્થિત ખ્યાલ આવી શકે તે હેતુથી જ તેણે એ વિષ આપ્યું હતું. તેને અન્યાય ન થાય તે ખાતર એટલું કહેવું જોઈએ કે તે પોતે પણ એ વિષ લેવામાં જરી પણ મોંઝાલ કે ભય દર્શાવે નહિ. એકસ અને યથાસાંગ જ્ઞાન મેળવવાનો તેને અત્યંત મોહ છે.”

“બેશક, એમ હોવું જ જોઈએ.”

“એ ખરું છે. પરંતુ કેટલીક વાર તેનો અતિરેક થઈ જાય છે. વાદકાપ કરવાના હોલમાં જે પ્રેત ઉપર વાદકાપ કરવાની હોય તે પ્રેતને જ્યારે તે ફટકા મારે છે ત્યારે તો ખરેખર તેનું એ કૃત્ય અત્યંત

વિચિત્ર લાગ્યા સિવાય રહેતું નથી !”

“પ્રેતને ફટકા મારે છે ?” મારા મિત્રના કથનથી મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહ્યું નહિ.

“હા કોઈ પણ મનુષ્ય મૃત્યુ પામ્યા પછી તેના શરીર ઉપર ફટકે સુધી શોળ ઉઠે છે તેનો અનુભવ મેળવવાને માટે. મેં મારી નજરોનજર એક પ્રેતને ફટકા મારતાં મેં તેને જોયો હતો.”

“અને તો પણ તમે કહો છો કે એ વૈદ્યકની લાઈન લેવાને તે વિદ્યાનો અભ્યાસ કરતો નથી ?”

“ના, તેના અભ્યાસનો શો હેતુ છે એ તો એક ઈશ્વર જ જાણે ! પણ હવે આપણે હોસ્પિટલ પાસે આવી પહોંચ્યા છીએ. માટે તમે તેને નજરે જોઈને જ તેના અંતઃકમાં અભિપ્રાય બાંધવો હોય તે બાંધજો.”

પ્રકરણ ૨ જી

૭૭૭૭૭૭

શેરલોક હોમ્સ.

એ શબ્દો તેણે ઉચ્ચાર્યા તે વખતે અમારી ગાડી હોસ્પિટલ પાસે આવી પહોંચી હતી. અમે ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યા અને હોસ્પિટલના કમ્પાઉન્ડમાં દાખલ થયા. મેં આ જ હોસ્પિટલમાં અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેની અંદરનો તમામ ભાગ મને જાણીતો હતો. એટલે રસાયનશાળાનો રસ્તો ખતાવવાને માટે ફેટેમ્સને

આગળ થતું પડે તેમ નહતું. અમે બન્ને કાળા પથ્થરનાં પગથીયાં વાળી પહોળી સીડી ઉપર થઇને ઉપજા મળે ગયા. ઉપર પહોંચ્યા પછી ફક્ત બે મિનિટમાં જ અમે રસાયનશાળાવાળા ખંડમાં જઈ પહોંચ્યા.

તે એક મોટા ખંડ હતો. તેમાં ન્હાની મોટી અસંખ્ય શીશીઓ ચોતરફ અભરાઈ ઉપર હાર બંધ ગોડવી દીધી હતી. જમીન ઉપર પહોળાં ટેબલો માંડેલાં હતાં તે ટેબલો ઉપર કાચની નળીઓ, શીશીઓ અને રાસાયનિક પ્રયોગમાં ઉપયોગમાં આવી શકે તેવાં જાતજાતનાં કાચનાં વાસણો, યંત્રો તથા બત્તીઓ મૂકેલાં હતાં. અત્યારે તે ખંડમાં માત્ર એક જ વિદ્યાર્થી હતો. તે એક ખૂણામાં આવેલા ટેબલપર નીચો વળીને પોતાના પ્રયોગમાં મશગુલ થઈ ગયેલો દેખાતો હતો. અમારો પગલાંના અવાજથી તેણે ઉંચી દૃષ્ટિ કરીને અમારા તરફ જોયું અને તે આનંદધ્વની સાથે બોલે થઈ ગયો.

“હેવટે મારો પ્રયોગ સિદ્ધ થયો ખરો!” પોતાના હાથમાં એક કાચની લાંબી નળી લેઈને મારા મિત્ર તરફ દોડી આવીને તેણે પ્રસ્તુત ઉદ્ગાર કાઢ્યો, અને જરા શાંત થતો તે બોલ્યો: “આજ ધણી સમયે મારા મનની મુરાદ પૂર આવી છે. મેં આજે શોધ કરી છે તે સર્વોત્તમ છે અને અત્યારસુધીમાં દુનિયામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી આ વિષયને લગતી કોઈ પણ વસ્તુ મારી આ શોધની સ્પર્ધા કરી શકે તેમ નથી.” કદાચિત્ત તેણે સોનાની ખાણ શોધી કાઢી હોત તો પણ તેને જેટલો આનંદ થયો હોત તે કરતાં વિશેષ આનંદ તેના મહેરા પર પ્રત્યક્ષ થતો હતો.

“ડોક્ટર વોલ્ડસન, માસ્તર શેરલોક હોમ્સ.” અમારી બન્નેની પરસ્પર ઓળખાણ કરાવવાના ઉદ્દેશથી મારો મિત્ર બોલ્યો.

“તળિયત કેમ છે?” મારી સાથે હસ્તધૂનન કરતાં તે બોલ્યોઃ
“હું ધારૂં છું કે તમે અફઘાનિસ્તાનમાંથી આવો છો!”

“પણ હું અફઘાનિસ્તાનમાંથી આવું છું એ તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા?” મેં આશ્ચર્યચકિત થતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“એ બધું પછી.” તે મારા પ્રશ્નનો જવાબ ખાઈ જતાં બોલ્યોઃ
“અત્યારે તો આપણે આ મારી અપૂર્વ શોધનો જ વિચાર કરીએ. બેશક આ મારી શોધ કેટલી મહત્વની છે એ તમે પોતે ડોક્ટર હોવાથી સમજી શક્યા સિવાય નહિ જ રહ્યા હો.”

“રાસાયનિક રીતે મહત્વની ખરી.” તેની વિચિત્રતાથી મનમાં તે મનમાં હસતાં મેં જવાબ આપ્યોઃ “પણ વ્યવહાર—”

“વ્યવહાર રીતે તે ઉપયોગિ નથી, એમ તમે કહેવા માગો છો ને? પણ સાહેબ! આજ કેટલાં વર્ષો થયાં આ શોધની આવશ્યકતાની અનિવાર્યપણે અગત્ય જણાવવામાં આવતી હતી આ દ્રવ્ય રક્તપરિક્ષક છે. આવો આવો, અત્યારે જ હું તમને તેનો પ્રયોગ કરી બતાવું.” એમ કહીને તે મારા કાટનો છોડા પકડીને આતુરતાપૂર્વક મને જે ટેબલ ઉપર તે પ્રયોગ કરતો હતો તે ટેબલ તરફ ધસડી ગયો.

“થોડુંક તાજું લોહી જોઈએ.” તે બોલ્યો અને એક પળની પણ ઢીલ નહિ કરતાં એક લાંબા તિક્ષ્ણ ધારવળા શસ્ત્રવડે પોતાની આંગળીમાં છેદ પાડીને તેમાંથી લોહીનું એક ટીપું એક કાચના વાસણમાં પડવા દીધું.

તે વાસણમાં પાણી રેડતાં તે બોલ્યોઃ “હવે હું આ લોહીને પાણી સાથે મિશ્રિત કરી દઉં છું. તમે જુઓ છો કે આ મેળવણી કેવળ ચોખ્ખા પાણી જેવી જ દેખાય છે. કેમકે પાણીનાં દશ લાખ

દીપાંમાં ભળેલું લોહીનું માત્ર એક બિન્દુ પોતાનું સ્વરૂપ રાખી શકે જ નહિ. પરંતુ મારી ખાત્રી છે કે જે દ્રવ્યની મેં શોધ કરી છે તે દ્રવ્ય આ પાણીમાં લોહી ભળેલું છે, તેની આપણને પ્રત્યક્ષ સાબિતી આપ્યા સિવાય રહેશે નહિ.” એમ કહેતાં તેણે પાણીમાં શ્વેત સ્ફટિકના જેવો ઘટ પદાર્થ નાખ્યો અને પછી પેલા પારદર્શક અને પાણી જેવા જ રંગના રક્તપરીક્ષક દ્રવ્યનાં બે ચાર ટીપાં તેની અંદર રેડ્યાં. એક પળમાં જ તે મિશ્રણનો રંગ બદલાયો અને આછા ભૂરા રંગની રજ તે કાચના વાસણને તળીયે જઈને બેઠી.

“હા ! હા ! હા !” તે બે લાથવડે તાળીઓ પાડતો બોલ્યો. એક ન્હાના બાળકને નવીન રમકડું મળતાં જેટલો આનંદ થાય તેટલો આનંદ તેને થયો હતો.

“બોલો તમે આ બાળકમાં શું ધારો છો ?” તેણે મને પ્રશ્ન કર્યો.

“અસંત નાળુક પરીક્ષક છે, એમાં તો શંકા કયી.” મેં તેના રક્તપરીક્ષક દ્રવ્યનું મહત્ત્વ કબૂલ રાખતાં જણાવ્યું. પરંતુ આ રક્તપરીક્ષકનો શો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે એ હજી હું જાણી શક્યો ન હતો.

શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો : “નાળુક જ નહિ પરંતુ સર્વોત્તમ ! અત્યાર સુધી ઉપયોગમાં આવતું રક્તપરીક્ષક દ્રવ્ય ઘણું જ ત્રાસદાયક અને અયોગ્ય છે. તેમ જ લોહીમાં રહેલા જંતુઓની સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે કરવામાં આવતી પરીક્ષા પણ કેટલીક વખત નિરુપયોગી થઈ પડે છે. જો લોહીનો ડાઘ ઢાઢ પણ સ્થળે પડ્યાને થોડાક કલાક વિતી ગયા હોય તો સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રની સલાય વડે તે મનુષ્યનું છે કે ઈતર પ્રાણીનું તેમજ તે લોહી છે કે ખીજી કંઈ વસ્તુ છે તે સિદ્ધ

થઈ શકતું નથી. કેમકે તેની અંદરના જન્તુ દષ્ટિએ પડતા નથી. જ્યારે હવે આ માફ દ્રવ્ય તો લોહી તાળું હોય કિંવા ધણી સમ-
યનું જૂનું હોય તો પણ તેની આખા પરીક્ષા કરી શકે છે. જો આ
દ્રવ્યની અગાઉ શોધ થઈ હોત તો હજારો મનુષ્યો પોતાનાં દુષ્કર્મોની
સજામાંથી બચી જવા પામ્યા છે, તેમ થવા પામ્યું ન હોત. કેમકે
તેમના ગુન્હાઓને સાબિત કરવામાં આ દ્રવ્ય નિર્વિવાદિત રીતે
ફતેહમાંદ નિવડ્યું હોત. ”

“ કેવી રીતે ! ” તેના કથનને વિશેષ સ્પષ્ટ કરાવવાના હેતુથી
મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ ખૂનને લગતા ગુન્હાઓનો આધાર માત્ર આ-રક્તપરીક્ષણના
મુદા ઉપર જ હોય છે. એમ ધારો કે એક મનુષ્યે ‘કોઈનું’ ખૂન
કર્યું છે. ક્યાં પછી અમુક માસ વીતી ગયા બાદ તેના ઉપર તેણે
ખૂન કંઈ હોવાથી શંકા આવી, તેનાં કપડાં તપાસવામાં આવ્યાં,
અને તેના ઉપર કૃષ્ણવર્ણ મિશ્રિત ભૂરા રંગના ડાઘ પડેલા જણાયા.
તે ડાઘ લોહીના છે, કાદવના છે, કુત્રના રસના છે, કોઈ રંગના છે, કે
શાના છે ? એ એક જ પ્રશ્ન છે કે જેણે મોટા મોટા અનુભવીઓને પણ
વિચારમાં પાડી દીધા છે. અને તેઓ તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શક્યા
નથી તેનું શું કારણ ? તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે અત્યારસુધી
તેની પરીક્ષા કરનાર વિશ્વસનીય દ્રવ્ય ન હતું. હવે આપણી પાસે
‘શેરલોક હોમ્સનું રક્તપરીક્ષક દ્રવ્ય’ તૈયાર છે, અને તેથી રક્ત-
પરીક્ષણને માટે હવે કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી રહેવા પામશે નહિ. ”

આનંદાતિરેકથી-સ્વપ્રયત્નની ફક્ત પ્રાપ્તિથી તેનાં પાણીકાર નેત્રો
ચમકતાં હતાં. પ્રસ્તુતકથન પૂર્ણ કરતાં, પોતાના વિચારોને હર્ષધ્વનીથી
વધાવી લેનાર શ્રીતૃવન્દને નમન કરનાર વક્તાની માફક શેરલોક

હોમ્સે પણ પોતાનો હસ્ત છાતીએ લગાડીને મસ્તક સ્હેજ નીચું નમાવી અમને નમન કર્યું.

“આ અપૂર્વ શોધ માટે હું તમારું અભિનંદન કરું છું.” તેના ઉત્સાહપૂર્ણ મ્હેરા તરફ સ્મિત વદને દષ્ટિ કરતો હું બોલ્યો.

તેણે મારા અભિનંદનની પરવા કર્યા સિવાય પોતાનું લાપણુ આગળ અજ્ઞાન્યું: “ગઈ સાદમાં ફ્રેન્કફોર્ટ ખાતે ઓસ્કોફ ઉપર કેસ ચાલતો હતો. જો તે વખતે આ દ્રવ્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું હોત તો જરૂર તે ફાંસીને લાકડે લટક્યો હોત. તે પછી એડફોર્ડનો મેસન, અને બદમાશ મૂલ્કર અને મોન્ટપેલ્કરનો લી રીવર, અને ન્યુ એર્લિઅન્સનો મેમ્સન એવા કોડીબંધ કેસોની હારમાળા હું રજુ કરી શકું તેમ છે કે જેમાં આ દ્રવ્ય નિર્ણયાત્મક નિવડયા સિવાય રહ્યું ન હોત.”

“તમે પણ ખૂનના ગુન્હાએનું હાથતું ચાલતું કેલેન્ડર લાગો છો !” સ્ટેમ્ફોર્ડ હાસ્ય કરતો બોલ્યો: “તમે એ વિષયને લગતું એક વર્તમાનપત્ર પ્રકટ કરો અને તેને ‘પોલિસ ન્યુસ ઓફ ધી પાસ્ટ’ એનું નામ આપો.”

“લોકોને એ પત્ર વાંચવામાં ધણો જ રસ પડે.” શૌરલોક હોમ્સે પણ હસતાં હસતાં કહ્યું અને તેની આંગળી ઉપર પડેલા છેદ પર પ્લાસ્ટરની સફેદ બુકી લગાડતાં મારી તરફ જોઈને તે બોલ્યો: “મારે બહુ જ સાવચેતી રાખવી પડે છે. કારણ કે મારા પ્રયોગ દરમિયાન અવારનવાર હું વિષ-દ્રવ્યો સાથે સહવાસમાં આવું છું.” એમ કહેતાં તેણે તેનો હાથ ઉંચો કર્યો અને હું જોઈ શક્યો કે તેના હાથ ઉપર ધણા છેદો પડેલા હતા અને તેજાબને લીધે કેટલેક સ્થળે ચામડીનો રંગ પણ બદલાઈ ગયો હતો.

હવે સ્ટેમ્ફોર્ડ એક ત્રણ પાયાના સ્ટુલ ઉપર બેઠક લીધી અને

બીજી સ્ટુલ તેના ખગવડે મારી તરફ ખસેડી શેરસોંક હોખસને ઉદ્દેશીને તે બોલ્યો: “ અમે અહીં તમારી પાસે જરૂરના કામસર આવેલા છીએ. મારા આ મિત્રને સાફ સોંપવાળું તથા ઓછા ખર્ચમાં મળી શકે એવું મકાન જોઈએ છે; અને તમે મને કહેતા હતા કે તમને પણ મકાન બાંહે રાખવાના ખર્ચમાં અર્ધોઅર્ધ ભાગ આપે એવો ભાગીદાર જોઈએ છે. એથી મેં વિચાર્યું કે હું તમને બંનેને એકઠા કરી દઉં તો ઠીક. ”

શેરલોક હોખસને હું પસંદ પડ્યો હોઈ તેવું તેના ચહેરાપર પ્રકટેલી આનંદરેખાથી જણાઈ આવતું હતું. તે બોલ્યો: “ બેકન્સ્ટ્રીટમાં એક મકાન ઉપર મારી નજર ઠરી છે અને તે તમને પણ પસંદ પડશે. તે આપણને બંનેને અનુકૂળ આવે તેવું છે. પણ હું આશા રાખું છું કે તમને કડક તમાકુની વાસ પ્રત્યે તિરસ્કાર નહિ હોય ! ”

મેં જવાબ આપ્યો: “ હું હમેશાં ‘ શિપ ’ નીજ તમાકુ વાપરું છું. ”

“ તો તો સાફ. મારી પાસે સામાન્ય રીતે રસાયનક્રિયામાં ઉપયોગી થઈ પડનારી વસ્તુઓ હું રાખું છું અને કોઈ કોઈ વાર તેનો પ્રયોગ પણ કરું છું. એ તમને કંટાળો આપશે ખરું ? ”

“ છિ: જરી પણ નહિ, ” મેં સરળ ઉત્તર આપ્યો.

“ હં, હું મારી બીજી કેટલીક ટેવો પણ તમને જણાવી દઉં. હું કોઈ કોઈ વાર ઉદાસ-સ્તબ્ધ-અચળ જેવો દેખાઉં છું; તે એટલે સુધી કે દિવસોના દિવસોપર્યંત હું મ્હોમાંથી એક શબ્દ સરખો પણ કાઢતો નથી. એવું કદાચિત્ તમારા જોવામાં આવે તો તમારે મારે માટે શંકા આણવી નહિ. મને એકાન્તવાસનું સેવન કરવા દેવું

એટલે હું તુરત જ પાછો આગળના જેવો બની જઈશ. હવે તમારે તમારા પોતાના મંત્રાંધમાં શું કહેવાનું છે ? બે મનુષ્યો એકબીજાના નિકટના સહવાસમાં રહેવાનું શરૂ કરે તે પહેલાં તેમણે પરસ્પર પોતાની ખોડો દર્શાવી એ યોગ્ય અને ઉત્તમ છે.”

તેણે કરવા માંડેલી આ ઉલટતપાસથી મને હસવું આવ્યું. “ મારી સાથે એક જૂલડોગ છે.” મેં કહ્યું: “ મારી પ્રકૃતિ વ્યશકત હોવાથી ઝાઝો ઘોંઘાટ મને પસંદ નથી. હું રહવારે મોટો ઉઠું છું અને આળસ એ મારામાં મોટો દુર્ગુણ છે. જો માફ આરોગ્ય અગાઉની માફક હોય તો બીજા કેટલાક દુર્ગુણો પણ મારા ઉપર સાત્રાજ્ય ચલાવતા કદાચ તમારી દષ્ટિએ પડે; પરંતુ મારી હાજની સ્થિતિમાં તો મેં ઉપર જણાવ્યા તે જ મહત્વના છે.”

“ વાયોલીનના ધ્વનીની તમે ઘોંઘાટમાં ગણના કરો છો ખરા ?” તેણે સચિંત સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ તો વાયોલીન વગાડનાર ઉપર આધાર રાખે છે.” મેં જવાબ આપ્યો: “ જો વાયોલીન કુશલતાપૂર્વક વગાડવામાં આવે તો તેથી સ્વર્ગના દેવો પણ પ્રસન્ન થાય છે, જ્યારે વગાડનારો બોથડ હોય તો—”

“ બસ બસ ! એટલી જ મારે જરૂર હતી.” તેણે આનંદયુક્ત હાસ્યપૂર્વક વચ્ચેથી જ મને બોલતો અટકાવીને કહ્યું: હવે જો, મકાન તમને પસંદ પડે તો આપણે બન્નેએ સાથે રહેવાનું નક્કી થયું છે, એમ જ હું માનું છું.”

“ એ મકાન જોવા આપણે ક્યારે જઈશું !” મેં આતુરતા દર્શાવી.

“ તમે આવતી કાલે મધ્યાહ્ને મને અહીં જ. મળાં. આપણે બન્ને સાથે ત્યાં જઈશું અને તેજ વખતે બધું નક્કી કરી દેઈશું.” તેણે જણાવ્યું.

“ બહુ સારું, ખરોખર મધ્યાહ્ને આવીશ.” તેની સાથે હસ્ત-ધૂનન કરતાં હું બોલ્યો.

અમે બંને તેને તેના રાસાયનિક પ્રયોગોમાં રોકાયેલો છાડીને ત્યાંથી નીકળ્યા અને મારી હોટલ તરફ જવા લાગ્યા.

માર્ગમાં એકાએક ચાલતાં અટકી જઈ સ્ટેમ્ફર્ડ તરફ ફરીને મેં પ્રશ્ન કર્યો: “ પણ હું અફઘાનિસ્તાનમાંથી આવું છું, એ શેરલોક હોમ્સ કેવી રીતે જાણી શકે?”

મારો મિત્ર હસ્યો. એ હાસ્યમાં કાંઈક ગૂઢતા સમાયેલી હતી. તે બોલ્યો: “ એ જ તેની વિચિત્રતાનું ઉદાહરણ છે. તે પોતાના પરિચયમાં આવનારની ગુણ બાબતો કેવી રીતે જાણી શકે છે, તેનો પત્તો લગાડવાને ધણા માણસો આતુર છે!”

“ એ પણ એક રહસ્ય જ છે. !” હું મારા હસ્ત ચોળતો બોલ્યો: “ અને તે પણ અત્યંત ચમત્કારપૂર્ણ. મને તેનો પરિચય કરાવવા માટે હું તમારો અત્યંત ઉપકૃત થયો છું. તમે જાણો છો કે ‘મનુષ્ય સ્વભાવનો અભ્યાસ એ જ મનુષ્યનો યોગ્ય અભ્યાસ’ છે! ”

“ ત્યારે તમે તેનો અભ્યાસ કરજો.” મારી પાસેથી વિદાય માગતાં સ્ટેમ્ફર્ડ બોલ્યો: “ જો કે એનું ગુણ ઉઠેલવાનું કામ તમારે માટે બોધું મુશ્કેલ નથી. હું શરત માઈ છું કે તમે તેના સંબંધમાં જોટલું જાણી શકશો તે કરતાં વિશેષ તે તમારા સંબંધમાં જાણતો હશે: સાહેબજી! ”

“ સાહેબજી ! ” હું બોલ્યો. અમે બન્ને છૂટા પડ્યા અને હું શેરલોક હોમ્સના અગમ્ય ગોપનના વિચારમાં નિમગ્ન બનીને મારી હોટલ તરફ જવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩ જી

વિચારના વમળમાં.

આ ગલે દિવસે ઠરાવ કર્યા મુજબ હું અને શેરલોક હોમ્સ બીજો દિવસે મળ્યા, અને અમે બન્નેએ અમારી આગત દિવસની મુશ્કેલ વેળાએ જેના વિષે તેણે જણાવ્યું હતું તે એકરસ્ટ્રીટમાંના નંબર ૨૨૧ બી. વાળા મકાનના જે ખંડ અમારે ભાડે રાખવાના હતા તે જોયા. તેમાં બે પહોળાં શયનગૃહ હતાં અને એક પ્રશસ્ત અને ભપકાદાર દિવાનખાનું હતું. તેની બે મોટી બારીઓ માંથી પ્રકાશ પણ પુષ્કળ આવતો હતો. તે ખંડ દરેક રીતે અમને પસંદ પડે તેવા હતા. તે સાથે તેનું ભાડું પણ ઘણું મધ્યમસરનું હતું અને ભાડાની રકમનો અર્ધ ભાગ અમને દરેકને કોઈ પણ રીતે ભારે પડે તેમ ન હતો. એથી તેજ વખતે અમે તે ખંડ ભાડે રાખી લીધા અને તેનો કબજો લેઈ લીધો. તેજ રોજ સ્થાન હું મારો તમામ સામાન હોટેલમાંથી તે મકાનમાં લાવ્યો; અને શેરલોક હોમ્સ બીજો દિવસે સહવારે સહેવાને આવ્યો. તેની સાથે ઘણી ન્હાની મોટી પેટીઓ અને ટ્રંકા હતી. એક-બે દિવસ તો અમે અમારો સરસામાન વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવામાં ગાળી કાઢ્યા. એ બધું થઈ રહ્યું એટલે અમને પડતી અગવડોને દૂર કરવાનો અમે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

એટલું તો ચોક્કસ કે હોમ્સના સહચારી તરીકે એક જ મકાનમાં રહેવામાં મને કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી માલૂમ પડી નહિ. તેનો સ્વભાવ એકંદરે શાંત હતો અને નિયમિતતાને તે પસંદ કરતો હતો. રાત્રીના દશ વાગી ગયા કે પછી તે ભાગ્યે જ જાગૃત રહેતો; અને હું ઘણી વાર સહવારે ઉઠું એ પહેલાં તો સહવારનો નાસ્તો કરી લેછે તે બહાર ચાલ્યો જતો. કોઈ કોઈ વાર તે આખો દિવસ રસાયનશાળામાં ગાળ કોઈ કોઈ વાર હોસ્પિટલના વાદકાપ કરવાના ખંડમાં તેની આખા દિવસ હાજરી માલૂમ પડતી અને કોઈ કોઈ વાર લંડનના હાકા વર્ગોથી વસાયેલા ગીચ લક્ષ્યાંશમાં ફરવામાં તે ખોતાનો દિવસ પસાર કરતો. ત્યારે તે કોઈ પણ કાર્યમાં યોગ્યેલો હોય ત્યારે તેમાં તેનું મન એટલું બધું પરવાયેલું રહેતું કે એ જોઈને તેની કાર્યશક્તિ અને ઉત્સાહની આપણે પ્રશંસા કર્યા સિવાય નહીં શકીએ નહિ. પરંતુ કોઈ કોઈ વાર તેના સ્વભાવમાં ફરક પડેલો દૃષ્ટિગોચર થતો અને દિવસાનુદિવસ પ્રાતઃકાળથી તે રાત્રીપર્યંત એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા સિવાય કિંવા રહેજ પણ હિલચાલ કર્યા સિવાય તે દિવાનખાનામાં એક કોચ ઉપર પડ્યો રહેતો. આવા પ્રસંગોએ તેનાં પાણીદાર નેત્રો ઉપર કાંઈક ધેનની અસર મારા જોવામાં આવેલી અને તેથી જો તેની મિતાહારી પ્રકૃતિથી હું વાકેફગાર ન હોત તો જરૂર તે કોઈ નશાકારક પદાર્થનું સેવન કરતો હોવો જોઈએ એવી શંકા મારા મનમાં ઉપસ્થિત થવા પામી હોત !

એક પછી એક સપ્તાહ પસાર થવા લાગ્યું તેમ તેમ તેના વિષેનો મારો ભાવ અને તેના જીવનોદ્દેશ વિષેની જાણસા ધીમે ધીમે વૃદ્ધિગત અને પ્રગતિમાન થતી ગઈ. તેના શરીરનો બાધો અને દેખાવ એવા પ્રકારનો હતો કે જે તેની સામે જોનારના લક્ષ્યનું આકર્ષણ કર્યા

સિવાય રહે નહિ. તેની ઉંચાઇ લગભગ છ ફીટ કરતાં રહેજ વધારે હતી, અને તે શરીરે પાતળો હોવાથી રહેજ વિશેષ ઉંચો લાગતો હતો. તેનાં નેત્રાં તિક્ષ્ણ અને વેધક હતાં; માત્ર ઉપર હું જણાવી ગયો તેવા પ્રસંગોએ નેત્રામાં ઘેનની અસર જણાતી હતી. તેનું ગરૂક પક્ષીના જેવું પાતળું લાંબું નાક તેની સ્વાભાવિક ચંચળતા અને એકદમ ક્ષાધ પણ વિષયમાં અમુક નિર્ણય ઉપર આવી જવાની પ્રકૃતિનું પ્રદર્શન કરાવતું હતું. તેની આગળ પડતી અને પહોળી હડપચી આ મનુષ્ય દઢ નિશ્ચયવાળો હોવો જોઈએ એવી કદપના આપણા મનમાં ઉપરિચિત કરતી હતી. તેના પગ ઉપર શાહીના તથા રાસાયનિક દ્રવ્યોના ડાઘ દષ્ટિગોચર થતા હતા; તથાપિ પ્રયોગો કરતી વેળાએ પોતાનાં શસ્ત્રોનો તે બહુ જ નાણુકાઈથી ઉપયોગ કરી શકતો હતો. એ જોઈને તેની સ્પર્શેન્દ્રિયની તીવ્રતાનો ખ્યાલ આવી શકતો હતો.

આ મનુષ્યે મારી જીતાસાગ્રતિને અત્યંત તીવ્ર બનાવી દીધી હતી અને તેણે પોતાના સંબંધમાં જે મૌન્ય ધારણુ કર્યું હતું તેની અંદર ઉતરવાનો હું યત્ન કરતો હતો, પરંતુ મને તેમાં સફળતા મળી શકી ન હતી. તેની આગલીપાછલી જાણવા માટેની મારી તીવ્રેચ્છા તથા તેને અર્થે મેં કરેલો નિષ્ફળ પ્રયાસ જોઈને વાચકો કદાચ મને કાંમધંધા વગરનો નવરો અને આજસુ મનુષ્ય માની લેશે પરંતુ મારા વિષે તેઓ એવો ચુકાદો આપે તે પૂર્વે એટલું તેમને યાદ આપવું જોઈએ કે અત્યારે મારું જીવન કોઈ પણ ઉદ્દેશથી રહિત બની ગયું હતું, તેમજ મારું લક્ષ આકર્ષી શકે એવું પણ તે વખતે કાંઈ જોવામાં આવતું ન હતું. મારી પ્રકૃતિ અશક્ત હોવાને લીધે જો હવા બેજવાળી હોય તો હું પહાર કરવા માટે જવાની પણ

હિમ્મત કરી શકતો નહિ. મારે એવો કોઈ ગાદ મંત્રી ધરાવનારો રનેહી ન હતો કે જે મારે ત્યાં મને મળવા માટે આવીને મારી એકાંતિક અવસ્થાનો ભંગ કરે. આ બધા સંયોગોને લીધે મારા સાથીના રહસ્યનો ભેદ જાણવાને હું અતિ આતુર બની રહ્યો હોઉં અને તે રહસ્યને ખૂદકું કરવાના પ્રયત્નમાં મારા સમયનો મોટો ભાગ ગાળતો હોઉં તે સ્વાભાવિક છે.

તે વેદકનો અભ્યાસ કરતો ન હતો. સ્ટેમ્ફર્ડે એ બાબત જે અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો તે ખરો હતો એવી, શેરલોક હોમ્સને મેં એક વાર તત્સંબંધી કરેલા પ્રશ્નનો તેણે જે જવાબ આપ્યો હતો તે ઉપરથી મારી ખાત્રી થઈ હતી. તે વાંચનવ્યાસંગી ન હતો અને વિજ્ઞાન વિષયક પદવી મેળવવાને માટે કિંવા વિદ્વદ્ગમાં પોતાની ગણના કરાવવાને માટે તે અભ્યાસ કરતો હોય એમ પણુ લાગતું ન હતું. તેમ છતાં તેનો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્યાભ્યાસ માટેનો ઉત્સાહ લક્ષ આપવા યોગ્ય હતો. તે ન્યારે પોતાની પસંદગીના વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાનો પ્રારંભ કરતો ત્યારે તેનું સર્વતોપરિ અગ્રાધ જ્ઞાન જોઈને હું આશ્ચર્ય-નિમગ્ન બની જતો. પરંતુ આ બધો શ્રમ તે શા માટે લે છે એ હું સમજી શકતો નહિ. એટલું તો ખરું જ કે મનમાં એકાદો વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ હોયા સિવાય કોઈ પણ એકાદ શાસ્ત્રીય વિષયની પાછળ લાગવાનું તે પસંદ કરે નહિ. તેમ ઉપલક્ષીયા વાચનથી યથાસાંગ જ્ઞાન પ્રાપ્ત પણુ કરી શકાય નહિ. જે કોઈ પણુ માણસને કોઈ ખાસ અગત્યનું કારણ ન હોય તો તે ઝીણી ઝીણી બાબતોના અભ્યાસના બોગ્દાથી પોતાના મગજને શા માટે લાદી દે?

તેની વિદ્વતા જેટલી પ્રશંસનીય હતી, તેટલી જ તેની અજ્ઞાનતા ગર્વણીય અને હાર્યારૂપદ હતી. સામાયિક સાહિત્ય તત્ત્વજ્ઞાન

અને રાજ્યદારી વિષયથી તે કેવળ અજ્ઞાત જ રહેતો. એક વખત મેં *થોમસ કાર્લાઈલના સંબંધમાં તેની પાસે વાત કાઢી ત્યારે તે કોણ હતો અને તેણે શું કર્યું હતું, એવો પ્રશ્ન તે મને કરવા લાગ્યો ! પરંતુ જ્યારે સૂર્યમાળાની ગતિ વિષે અને તે સંબંધમાં કેપર્નિકસ નામના ખગોળવેત્તાએ કરેલી શોધ બાબત પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે એ સંબંધમાં પણ તેનું સર્વથેવ અજ્ઞાન જોઈને તો મારા આશ્ચર્યનો પાર જ રહ્યો નહિ. ઓગણીસમી સદીનો કેળવાયલો મનુષ્ય પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, એટલું પણ જાણતો ન હોય એ મને એટલું બધું વિચક્ષણ લાગ્યું કે પ્રથમ તો તે માનવાને પણ હું અચકાતો હતો. પરંતુ તે સત્ય જ હતું અને શેરલોક હોમ્સને ખરેખર ખગોળ-શાસ્ત્રને લગતી એ વિષયની બિંદુકુદ્ર માહિતી ન હતી.

મારા મુખપર આશ્ચર્યનો આવિર્ભાવ જોઈને તે બોલ્યો : “ તમને મારા એ વિષયના અજ્ઞાનથી આશ્ચર્ય થયું જણાય છે. પરંતુ હું તમને કહું છું કે પૃથ્વીની ગતિ વિષે જે હકીકત તમે મને જણાવી તે હું ભૂલી જવાનો યત્ન કરીશ.”

“ ભૂલી જવાનો યત્ન કરશો ? ” મને વિશેષ આશ્ચર્ય થયું.

“ હા, ભૂલી જવાનો.” તેણે ખુલાસો કર્યો : “ તમે જણો છો કે મનુષ્યનું મગજ એ એક નાની ખાલી ઓરડી જેવું છે; અને તેમાં

થોમસ કાર્લાઈલ ઓગણીસમી સદીનો એક મહાન અંગ્રેજ લેખક થઈ ગયો. તેનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૬૫માં અને મૃત્યુ ઈ સ. ૧૮૮૧માં થયું હતું; તેણે ‘ઓલીવર ક્રોવેલનાં પત્રો અને બાપણો’ તથા ‘પૃથ્વીના ફેડરિક બીબ્બનો ઇતિહાસ’ એ વગેરે ગ્રંથો લખીને સાદું નામ કાઢ્યું હતું.

ભા. કા.

તમને પસંદ પડે તે ફર્નિચર તમારે ગોઠવવાનું છે. મૂર્ખ મનુષ્ય જે કાંઈ જુએ છે કે સાંભળે છે તે બધી બાબતો મગજમાં ભરી દે છે. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે નકામી બાબતોનો ભરાવો થઈ જવાથી પછી ઉપયોગી અને જરૂરની બાબત અંદર સમાઈ શકતી નથી, અથવા તો અગત્યનું અને બિનઅગત્યનું જ્ઞાન ભેળસેળ થઈ જવાને લીધે જ જે વખતે જે બાબતની માહિતીની આપણને ખાસ જરૂર હોય તે વખતે આપણને તેનું સ્મરણ થઈ શકતું નથી. બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પોતાની મગજરૂપી ઓરડીમાં શી શી વસ્તુ ભરવી જોઈએ એ વિષયમાં સાવધ રહે છે. તેની પોતાની પાસે જે ઓળરો તેના કામમાં ઉપયોગી થઈ શકે તેવાં હોય તેટલાં ઓળરો જ હોય છે. પરંતુ એ બધાં ઓળરો તેણે એવી વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવેલાં હોય છે કે જેની તેને જરૂર પડે તે વિનાશ્રમે હાથ લાગી શકે. એ મગજરૂપી નાની ઓરડીની દિવાલો રબ્બરની માફક સ્થિતિસ્થાપક અને ગમે તેટલી પહોળી થઈ શકે એવી હોય છે એમ માનવું તે બૂલ ભરેલું છે. એટલું સ્મરણમાં રાખજો કે ત્યારે તમે વિશેષ અભ્યાસ કરો છો ત્યારે જે જ્ઞાન તમે અગાઉ મેળવેલું હોય છે તેમાંનું કેટલુંક તમારે ભૂલી જવું પડે છે. એટલા માટે એવા પ્રકારના નિરર્થક જ્ઞાનનો બોજો મગજપર લાદી દેવો નહિ કે જેને પરિણામે અગત્યની બાબત સ્મરણમાંથી નીકળી જવા પામે. એ મુદ્દો બહુ જ મહત્વનો છે.”

“પરંતુ સૂર્યમંડળની માહિતી તો-” મેં મારો જ થોડો આગળ ધકેલ્યો.

તે ત્વરાથી વચ્ચે બોલી બીઠ્યો: “ઉલ્ ! તેની સાથે મારે શું કામ છે ? તમે કહો છો કે આપણે સૂર્યની આસપાસ ચક્કર લગાવી

રહ્યા છીએ. પરંતુ કદાચ આપણે સૂર્યને બદલે ચંદ્રની આસપાસ ફરતા હોઈએ તો પણ પૃથ્વીની એ ગતિથી મને કિંવા મારા કાર્યને એક પાઈનો પણ લાભ કિંવા નુકસાન થનાર નથી.”

‘એ તમારું કયું કાર્ય છે?’ એ શબ્દો મારા હોઠ ઉપર આવી રહ્યા હતા. પરંતુ શેરલોક હોમ્સની મુખમુદ્રાપર દષ્ટિ કરતાં મને લાગ્યું કે એ પ્રશ્ન કદાચ તેને અણગમતો થઈ પડશે, અને લાગ્યું કે હું તેને કાંઈ પણ કહીશ, તો એ તેને ગળે ઉતરશે નહિ. એટલે હું મૌન રહ્યો અને ‘એવા પ્રકારના નિરર્થક જ્ઞાનનો બોલો મગજપર લાદી દેવો નહિ કે જેને પરિણામે અગત્યની આખત સ્મરણમાંથી નિકળી જવા પામે’ એ તેણે જણાવેલા મુદ્દા ઉપર હું વિચાર કરવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું હતું કે જે જ્ઞાન તેના હેતુને માટે આવશ્યક નથી તે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે તે યત્ન કરશે નહિ. એ ઉપરથી એટલું અનુમાન થઈ શકે કે તે જે કાંઈ આખતનું જ્ઞાન ધરાવે છે એ તેના ઉપયોગમાં આવતું હોવું જોઈએ. તેણે પ્રસંગોપાત મારી સાથેના વાતચીતના પ્રસંગમાં જે જે વિષયમાં પોતાની અત્યર્થ પ્રવીણતા દર્શાવી હતી, તે તે વિષયની મેં મનમાં મનમાં ગણતરી કરવા માંડી. એટલું જ નહિ પરંતુ પેન્સીલ લઈને એક કાગળના ટુકડા ઉપર તેની યાદી કરી. તે કાર્ય પૂરું થયા બાદ એક વાર પુનઃ તે યાદી હું વાંચી ગયો એટલે મને હસવું આવ્યા સિવાય રહ્યું નહિ. મારા વાચકોની જાણસાને તૃપ્ત કરવાને માટે તે યાદી હું નીચે ટપકાવી લઉં છું:—

શેરલોક હોમ્સ-તેનું જ્ઞાન.

૧. વાંચનનું જ્ઞાન—શૂન્ય.
૨. તત્ત્વજ્ઞાન—શૂન્ય.
૩. ખગોળશાસ્ત્રનું જ્ઞાન—લેશ પણ નહિ.

૪. રાજ્યદારી વિષયનું જ્ઞાન-બહુ જ થોડું.

૫. વનસ્પતિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન-વિવિધ: ખેલેડોના, અરીણુ અને વિષદ્રવ્યોનું પૂર્ણ જ્ઞાન. ખેતીવાડી સંબંધી જરી પણ નહિ.

૬. જૂગર્જશાસ્ત્ર જ્ઞાન-પરિમિત. ખાસ અભ્યાસ કરેલો નહિ. પ્રથમ દ્રષ્ટિપાતે જ જમીન સુરસ છે કે નિરસ તે કહી શકે. બહાર ફરીને આવ્યા યાદ ઘણી વાર તેણે મને પેતાના પાટ-લુન ઉપર પડેલા માટીના ડાઘ બતાવેલા, અને તેના રંગ તથા જાત ઉપરથી તે દરેક ડાઘ લેંડનના કયા કયા વિભાગમાં પડેલો તે તેણે કહી આપેલું.

૭. રસાયનશાસ્ત્રનું જ્ઞાન-માત્ર પૂર્ણ જ નહિ ક્ષિત્તુ અપરિમિત.

૮. માનવી શારીરશાસ્ત્રનું જ્ઞાન-પૂર્ણ પરંતુ પદ્ધતિસરનું નહિ.

૯. રસોત્પાદક સાહિત્યનું જ્ઞાન-અગાધ: દરેક જમીનામાં બનેલાં બયંકર કૃત્તની આરિકઆરિક વિગત તે જાણતો હોવો જોઈએ.

૧૦. વાયોલીન વગાડવામાં તે પ્રવીણ છે.

૧૧. પટાબાજીમાં કુશળ છે. તેજ પ્રમાણે મુષ્ટિયુદ્ધ 'બોર્કિસંગ' અને તલવાર વડે પદ્મા ખેલવાની કળામાં પણ તેટલી જ કુશળતા ધરાવે છે.

૧૨. બ્રિટિશ કાયદાનું તેને બહુ જ સાફ જ્ઞાન છે. ધારા-શાસ્ત્રી કહીએ તો પણ ચાલે.

આદતે સુધી મેં યાદી કરી. તે એક-એ વાર હું વાંચી ગયો

અને નિરાશાના આવેગ સાથે તે યાદીનો મેં અગ્નિદેવને ભોગ આપી દીધો.

હું સ્વગત બોલ્યો: “પણ જે જ્ઞાન તેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે તેનો ઉપયોગ તે કયું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં કરતો હશે? અત્યારે તેનો ધંધો શો છે અથવા ભવિષ્યમાં તે કઈ લાઈન લેવા માગે છે?” મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું મારી કલ્પનાશક્તિ પાસેથી મેળવી શક્યો નહિ અને છેવટે ઉદ્વિગ્ન હૃદયે બોલ્યો: “તેનું રહસ્ય જાણવાના યત્નનો ત્યાગ કરવો એ જ યોગ્ય છે!”

વાયોલીન ઉપરના તેના કાણુ વિષે ઉપર હું નિર્દેષ કરી ગયો છું. તેની એ પ્રતીજ્ઞતા આપણું ખાસ લક્ષ્ય વેધે તેવી હતી. પરંતુ તે તેના બીજા ગુણો જેવીજ વિચિત્ર પણ હતી હું સારી રીતે જાણું છું કે તે જુદા જુદા પ્રકારના ગદન રાગ પણ સારી રીતે વાયોલીન-નમાં ઉતારી શકતો હતો. મારી વિનિતિથી તેણે મારી પસંદગીની કેટલીક સર્વોત્તમ ગતોને વાયોલીનમાં ઉતારીને મારા મનને મુગ્ધ બનાવી દીધું હતું. પરંતુ જ્યારે તે એકલો બેઠો બેઠો વાયોલીન અન્ન-વતો હોય ત્યારે માત્ર ઝણઝણાટ સિવાય તેમાંથી આલાપ લાગ્યે જ નિકળતો. કોઈ વાર તે આરામ ખુરસીમાં આડે પડખે થઈને આંખો મીંચીને ખોળામાં પડેલી વાયોલીન ઉપર ગમે તેમ હાથ ચલાવતો. કોઈ વાર તેમાંથી કંઈ રસોત્પાદક આલાપ નિકળતો, તો કોઈ વાર વાયોલીનનો મધુર સ્વ શેષકપૂર્ણ બનેલા મનને પ્રસન્નતાનો પણ અનુભવ કરાવતો. તદ્દપિ એ પ્રકારનું સંગીત તે વખતે તે ૧૧ મગજમાં રમી રહેલા વિચારોને મદદ કરતું હતું કે માત્ર એ પણ તેની એક પ્રકારની ધૂનનું જ પરિણામ હતું, એ વિષયમાં હું કોઈ પણ નક્કી કરી શક્યો નહિ તે એવી રીતે પોતાની ધૂનમાં આવેતેવી રીતે ગતો

છોડતો ત્યારે કોઈ કોઈ વાર મને એમ થતું કે તેના આવા વિચિત્ર વર્તનને માટે હું એ શબ્દો તેને કહું; પરંતુ મારા મનમાં એવો વિચાર આવે કે તુરત જ જાણે તે માફ મન કળી ગયો હોય તેવી રીતે ધૂનનો પરિત્યાગ કરીને ત્વરાથી મારી પાંદડગીની ગતો છોડતો અને તેથી મને ઉપજેલા કંટાળાનો પૂરનો ખદલા મળી રહેતો.

પહેલાં એક-એ અડવાડિયાં તો કોઈ પણ અમને મળવા આવ્યાં ન હતાં. એ ઉપરથી હું કલ્પના કરવા લાગ્યો કે શેરલોક હોમ્સને પણ મારી માફ કોઈ પણ રનેહી-બિરાદર નહિ હોય. પરંતુ થોડા દિવસમાં મને માલૂમ પડ્યું કે અસંખ્ય મનુષ્યોની સાથે તે ઓળખાણ ધરાવે છે, અને તે પણ ઉચ્ચ નીચ્ચ તમામ વર્ગના મનુષ્યો છે. તેના એ ઓળખીતામાં એક નીચા ઘાટનો, ઉદરમુખો અને ઘેરી આંખોવાળો ઠીંગણો માણસ હતો. તેની મારી સાથે પિછાન કરાવતાં શેરલોક હોમ્સે તેનું નામ લીસ્ટ્રેડ છે એમ મને કહ્યું હતું. તે એક જ અડવાડિયામાં ત્રણ ચાર વાર આવ્યો હતો. એક દિવસે સહનારે એક જુવાન છોકરી મળવાને આવી હતી. તેણે ટાપટીપવાળો પોશાક પહેર્યો હતો. તે અર્ધો કલાક કિંવા તેથી વિશેષ વખત શેરલોક હોમ્સ પાસે રોકાણી હતી. તે જ રોજ મધ્યાહ્ન પછી એક ભૂરા વાળવાળો અને ઉતરી ગયેલા ચહેરાનો મનુષ્ય મુલાકાતે આવ્યો હતો. તે યાહુદી જાતિના ફેરીયા જેવો લાગતો હતો તે જાણે બહુ જ ઉશ્કેરાઈ ગયો હોય એવો દેખાતો હતો. તેની સાથે એક વૃદ્ધ ઉમ્મરની સ્ત્રી પણ હતી. એક બીજા પ્રસંગે વૃદ્ધ અને સફેદ વાળવાળા સફળસ્થ જેવા દેખાતા મનુષ્યે મારા મિત્રની મુલાકાત લીધી હતી. બીજે પ્રસંગે એક રેલ્વે-પોર્ટર તેના યુનિફોર્મમાં શેરલોક હોમ્સને મળવા આવ્યો હતો.

ત્યારે આ લોકો શેરલોક હોમ્સને મળવાને માટે આવતા ત્યારે તે પોતાને એ મુશ્કાકાતના કાર્યને માટે દિવાનખાનાનો ઉપયોગ કરવા દેવાની મને વિનંતિ કરતો અને હું મારા શયનગૃહમાં આલ્યો જતો. મને આ પ્રમાણે પડતી અગવડ માટે દર વખત તે મારી માફી માગતો અને કહેતો કે “હું લાચાર છું કે આ દિવાનખાનાનો મારે ઓફિસ તરીકે ઉપયોગ કરવો પડે છે. મને જેઓ મળવા આવે છે તે બધા મારા સ્નેહીઓ નથી પરંતુ અસીલો છે.”

આ વખતે પણ તેને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં તેનો શો ધંધો છે એ પૂછવાની મને તક મળી હતી. પરંતુ એ પોતે સ્વેચ્છાપૂર્વક જે વાત મારી પાસે સ્પષ્ટ કરતો નથી, તે વાત મંજૂરી તેને પ્રશ્ન કરવો એ મને અસંભવ લાગ્યું અને બીજી વાર પ્રાપ્ત થયેલી તક પણ મેં ગૂમાવી. એ વખતે મેં એમ ધાર્યું હતું કે એ વિષય મારી પાસે નહિ છેડવામાં તેને ખાસ મજબૂત કારણ હોવું જોઈએ; પરંતુ થોડા વખતમાં જ એ વિષય તેણે પોતાની ખુશીથી મારી પાસે કાઢ્યો અને મારી પ્રસ્તુત ધારણા પાયા વગરની હતી એમ મને જણાયું.

પ્રકરણ ૪ થું.

તર્કશાસ્ત્ર.

મેં જોયેલ સ્મરણમાં છે કે માર્ય માસની ચોથી તારીખે સહવારે હું મારા હમેશના નિયમ કરતાં કાંઈક બંહેલો ઉડ્યો હતો. દિવાનખાનામાં આવતાં મને જણાયું હતું કે શેરલોક હોમ્સ તેનો નાસ્તો લઈ પૂરો કરી રહ્યો ન હતો. આ મક્ક-

નમી માસિકલુ યાઈ જે અમારે માટે બોજન આદિની વ્યવસ્થા કરતી હતી, તે મારી મોડા ઊઠવાની ટેવથી વાકેફગાર હતી; અને તેથી તેણે મારે માટે નાસ્તો ટેબલ ઉપર રજુ કર્યો ન હતો. તેમ જ મારી કોશી પણ તૈયાર કરી ન હતી. મનુષ્યસ્વભાવ એવા હોય છે કે પોતે ઢીલ કરે તેનું કાંઈ નહિ, પરંતુ ખીજાએ આળસ કે ઢીલ કરી છે એવું તેને માણસ પડે અને તે કારણથી પોતાને ઢીલ થાય તો તે એકદમ અધીરો બની જાય છે. એવા પ્રકારની અધીરાઈથી મેં જોઈથી ઘંટડી વગાડી. ઘંટડીનો અવાજ સાંભળીને માસિકલુ યાઈ આવી. તેને મેં દમામમાં જ ‘હુ નાસ્તા માટે તૈયાર છું’ એવી સૂચના કરી. તે તૈયારી કરવા ગઈ. એ દરમિયાન વખત પસાર કરવાને હું ટેબલ ઉપરથી એક માસિક લેખને વાંચવા લાગ્યો. શેર-લોક હોમ્સ કોશી પીતો હતો. પેલા માસિકમાંના એક લેખના મથાળે પેન્સીલ વડે નિશાન કરેલું જેવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ તે લેખ હું વાંચવા લાગ્યો. એ એક નિબંધ હતો. તેના મથાળે મોટા દાઈપમાં “જીવન ચરિત્ર (Book of Life)” એવા અક્ષરો છાપવામાં આવ્યા હતા. એ નિબંધના લેખક, હમેશાં પરિચયમાં આવનારી તમામ બાબતોનું ધારિકાઈથી ચોક્કસ અને પદ્ધતિસર અવલોકન કરવામાં આવે, તો જણાસુ મનુષ્યને કેટલો બધો સુંદર અને વિવિધ પ્રકારનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે, એ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. મને પોતાને તો એ નિબંધમાં કૌશલ્ય અને મૂર્ખતા બન્નેનું મિશ્રણ થયેલું છે એમ જ લાગ્યું. નિબંધમાં કરવામાં આવેલી દલીલો મજબૂત અને ચતુરાઈભરી હતી. પરંતુ તેના પરથી જે અનુમાનો કાઢવામાં આવ્યાં હતાં તેમાં અતિશયોક્તિ કરવામાં આવી હોય એમ મને લાગ્યું. લેખક એવો ગોળો ગળાડાગ્યો હતો કે લોકોના મનના

વિચારે તેમના એક-એ શબ્દોપરથી, તેમની હાસ્યાસ્ય પરથી કિંવા તેમની સામે માત્ર દષ્ટિપાત કરીને તેમનું બાહ્ય અવલોકન કરવાથી પણ જાણી શકાય છે ! તેના રથન મુજબ જે મનુષ્યની અવલોકન-શક્તિ અને પૃથક્કરણ કરવાની શક્તિ ઇજવાયેલી છે તેને છેતરવાનું કામ અસંભવિત થઈ પડે છે. યુક્તિરૂઝે ભૂમિતિમાં આપેલા સિદ્ધાંતો જેમ નિર્વિવાદિત રીતે બિનચૂક હોય છે, તે જ પ્રમાણે આ લેખના લખનારે પણ પોતાના સિદ્ધાંતોને ભૂત વિનાના જણાવ્યા હતા. તે સિદ્ધાંતોના નિર્ણય ઉપર આવનાની લેખકની પદ્ધતિ આપણે જાણી ન શકાએ ત્યાં સુધી તેણે દર્શાવેલા સિદ્ધાંતો આપણને એવા ચમત્કારિક લાગે કે તે એક જાદુગર છે એવી જ દ્રષ્ટના આપણે કરી લેઈએ !

નિબંધલેખકે એ લેખમાં લખ્યું હતું કે “ તર્કશાસ્ત્રમાં નિપુણ મનુષ્યે આટલાંટિક મહાસાગર કિંવા અમેરિકાનો નાયગરાનો ઘોષ પોતાની નજરે જોયો ન હોય કે તે અંબધી કાંઈ પણ સાંભળ્યું ન હોય, તોપણ તેના પાણીનું એક બિંદુ માત્ર જોવાથી તેની સંભાવિતતા તે નક્કી કરી શકે છે. તદનુસાર મનુષ્યસ્વભાવ રૂપી સાંકળની એક કડી માત્ર હાથમાં આવવાથી તેના સર્વ ગુણની માહિતી મળી શકે છે. બીજી કળાઓની માફક તર્કશાસ્ત્ર અને ભૂજ-તત્ત્વમંશોધનશાસ્ત્ર એ પણ એક કળા જ છે. તે કળા દીર્ઘ અને અવ્યાહત પ્રયત્નથી જ અવગત થઈ શકે છે. પરંતુ માનવજીવનની મર્યાદા સંકુચિત હોવાથી તે કળામાં અવિચ્છિન્ન પ્રતીક્ષતા તો કાઢીને કદી પણ મળી શકે તેમ નથી. જીતાસુ શોધકે માનસિક અને નીતિ-વિષયક સિદ્ધાંતોના સ્પષ્ટીકરણની પ્રવૃત્તિ પ્રારંભમાં કરવી નહિ. કેમકે તેમ કરવામાં તેને નિર્ણય ઉપર આવતાં અત્યંત મુશ્કેલી પડશે અને

પરિણામે અત્યંત નિરાશ થઇને એ વિષયનો અભ્યાસ છોડી દેવાનું તેને મન થશે. માટે પ્રારંભમાં તો સામાન્ય સિદ્ધાંતો ઉકેલવા એ જ યોગ્ય છે. ઉદાહરણાર્થે જો શોધક કોઈ મનુષ્યને મળે તો માત્ર તેનું અવલોકન કરીને તેણે તે મનુષ્યનો ઇતિહાસ—તે કઈ જાતિનો છે, શો ધંધો કરે છે, તેનો સ્વભાવ કેવો છે, વગેરે જાણવાનો યત્ન કરવો. એ પ્રયત્ન કોઈ કોઈ વાર નિષ્ફળ પણ થશે, પરંતુ તે અવલોકનશક્તિને તિક્ષણ બનાવશે અને અમુક બાબતની માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે ક્યે રથજે નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ, તેનું શોધકને જ્ઞાન કરાવશે. એક મનુષ્યના નખ, તેના કાંટની બાંધ, તેના ખૂટ, તેનું પાટલુન, તેના હાથનો અંગૂઠો અને અંગૂઠા પાસેની આંગળીના દેખાવ પરથી, તેના ચહેરા પરથી, તેના ખમીશના કદ ઉપરથી—એમાંની કોઈ પણ વસ્તુપરથી તેના આગલા જીવનનું દર્શન થઈ શકે છે. તો પછી એ બધાનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો કુશળ શોધક તેના ઉપરથી એક માણસના વર્તન, સ્વભાવ, ગુણ, અભ્યાસ, આર્થિક અને શારીરિક રિયતિ, વગેરેના અંબધમાં અમુક ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવવામાં નિષ્ફળ થાય એવી કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી.”

“ખરેખર ભેજું ગેપ થયેલું લાગે છે !” માસિકને ટેબલ ઉપર અવાજ થાય તે પ્રભાણે પડતું મૂકતાં હું મોટા અવાજે બોલ્યોઃ “મેં મારી આખી જીંદગીમાં આવું મૂર્ખતાભર્યું કંઈક કદી પણ વાંચ્યું ન હતું.”

“શું વાંચ્યું ન હતું ?” શેરલોક હોમ્સનું લક્ષ મારા તરફ આકર્ષાયું અને તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“આ નિબંધ !” એ લેખના મથાળા તરફ શેરલોક હોમ્સનું ધ્યાન ખેંચતાં હું બોલ્યોઃ “તમે એના ઉપર નિશાન કરેલું હોવાથી

એ લેખ તમે વાંચેલો હોવા બંધએ એમ મને લાગે છે. તે ચતુરાઈ-
પૂર્વક લખવામાં આવ્યો છે તેની હું ના કહી શકતો નથી. પરંતુ
તે માંહેની એકે બાબત મારે ગમે દિતરી શકતી નથી. મને તો લાગે
છે કે કાંઈ મનુષ્ય ધરને ખૂણે પથારીમાં પજોપજો મનમાં ને
મનમાં અનેક પ્રકારના ઘોડા ગુંથતો હશે અને અનેક પ્રકારની
કલ્પનાઓને મનમાં પ્રકટાવતો હશે, તેની આ પદ્ધતિ હોવી જોઈએ.
વ્યવહારમાં આ પદ્ધતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેવી નથી. જો તે ભૂગર્ભ-
માર્ગમાં ચાલનારી રેલ્વેટ્રેનમાં ત્રીજા વર્ગના ડાયામાં મુસાફરી કરે
અને પછી તેની સાથે એક જ ડાયામાં મુસાફરી કરનારા બીજા
ઉતાડ્યોનો ધંધો વગેરે શા છે તે કહી આપે તો હું તેને ખરો
માનું. પણ મારી ખાત્રી છે કે એ વાત તે કબૂલ નહિ કરે અને
તેને માટે એક હજારની શરત લગાવવાને હું તૈયાર છું !”

“ તો એ હજાર તમારા જશે. ” શેરલોક હોમ્સે સામાને
ચીડ ચડે એવી શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો: “ બાપ્તી આ નિબંધ
તો મેં પોતે જ લખ્યો છે !”

“ તમે પોતે ?” હું નાસ્તો કરતાં કરતાં બોલો થઈ ગયો અને
આશ્ચર્યાત્મકપૂર્વક બોલ્યો.

“ હા; અવલોકન અને તર્ક એ બે બાબતો તરફ મારું ખાસ
વલણ છે. એ નિબંધમાં જે સિદ્ધાંતો મેં રજુ કરેલા છે તે તમને
ગમે તેવા વિચિત્ર લાગતા હોય, પરંતુ હું કહું છું કે એ તદ્દન સત્ય
અને વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા છે-તે એટલે મુઘી કે તેના
ઉપયોગથી જ મારો ધંધો ચાલે છે અને તેના ઉપર જ મારો
રાંટલો છે. ”

“ પણ તે કેવી રીતે ?” ને પ્રશ્ન આજ મુઘી મેં દાખવી

રાખ્યો હતો તે આજે અચાનક મુખમાંથી સરી પડ્યો.

“ જૂઓ આ ધંધો મેં પોતે જ શોધી કાઢ્યો છે. હું ધારૂં છું કે મારા જેવા ધંધા ઉપર આજીવિકા ચલાવનાર આખી દુનિયામાં હું માત્ર એક જ છું. હું ડિટેક્ટિવોનો સલાહકાર છું. તમે મારૂં કથન કદાચ ખરોખર સમજી નહિ શકો. આ લાંડન શહેરમાં સરકારી પોલીસ ખાતાના ડિટેક્ટિવો તેમ જ ખાનગી ડિટેક્ટિવો પણ પુષ્કળ છે. જ્યારે તેઓ કાંઈ બાબતમાં ભૂલે છે ત્યારે મારી પાસે દોડી આવે છે, અને હું તેમને ખરા માર્ગપર ચડાવું છું. તેઓ બધો પુરાવો રજુ કરે છે, અને ગુન્હાઓના ઇતિહાસનું જે જ્ઞાન મેં મેળવેલું છે તેની સહાયથી હું મોટે ભાગે તેમની ભૂલ દર્શાવવામાં ફતેહમંદ નિવડું છું. તમામ ગુન્હાઓમાં એક પ્રકારની કુદરતી એકવાક્યતા જેવામાં આવે છે. એટલે જ એક હજાર ગુન્હાઓની તમામ વિગતો તમારા જાણવામાં હોય તો એક હજારને એકમો ગુન્હો તમે બહુ જ સરલતાથી પકડી શકો. એ બાબતમાં મને તો કશો પણ શક નથી. હીરોટ્ટની ઓળખાણ મેં તમને કરાવી છે. એ પોલીસ ખાતાનો સુપ્રસિદ્ધ ડિટેક્ટિવ છે. થોડા દિવસ પહેલાં એક બનાવટી સહીવાળા ડેસમાં તે ગુચ્ચવાઈ ગયો હતો અને તેથી જ તે દિવસે મારી સલાહ લેવાને માટે તે આવ્યો હતો. ”

“ અને બીજા માણસો તમારી પાસે આવે છે તે ? ”

“ ધણું ખરું ખાનગી સલાહ આપનારી એજન્સીઓ તેમને મારી પાસે મોકલી આપે છે. એ બધા માણસો કાંઈ ને કાંઈ સંકટમાં સપડાયેલા હોય છે અને તેમનાં સંકટોનું રહસ્ય હું ખોલી આપીશ એવી આશાથી તેઓ મારી પાસે આવે છે. તેઓ તેમની હકીકત મને જણાવે છે, એટલે તેને આધારે હું તેમને મારા સત્ય

જ્ઞાનની સહાયથી નિખિડ અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં આણું છું અને મારી શી ગજવામાં મૂકું છું !”

“ પરંતુ જે લોકોએ ગુન્હાવાળી જગ્યાએ હાજરી આપીને તમામ બાબતોનું નિરીક્ષણ કર્યું હોય છે તથા તમામ વિગતો એકઠી કરી હોય છે, તે લોકો જે રહસ્યનો ભંદ પામી શકતા નથી, તે ભેદ તમે શું આ દિવાનખાનામાં બેઠા બેઠા ઉકેલો છો ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ બેશક ! દિવાનખાનામાં બેસીને જ. કેમકે તાત્કાલિક કોઈ પણ વિષયના સત્ય નિર્ણય પર આવી જવાનો મારો કુદરતી સ્વભાવ છે. કોઈ કોઈ પ્રસંગે વધારે અવડચવડીઓ કેસ આવી પડે છે તો મારે ગુન્હાવાળા સ્થળે જઈને બધું મારી જાતે જોવું પડે છે. તમે જાણો છો કે કેટલીક બાબતોનું હું વિશિષ્ટ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવું છું. તે જ્ઞાનનો હું એવા પ્રસંગે ઉપયોગ કરું છું અને ગમે તેવો ફૂટ પ્રશ્ન પણ મારી સામે આપોઆપ ખૂલેલો થઈ જાય છે. આ નિબંધમાં આપવામાં આવેલા તર્કશાસ્ત્રના જે નિયમો પ્રત્યે તમને તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો, તે જ નિયમો મને મારા કાર્યમાં અમૂલ્ય થઈ પડે છે. અવલોકન કરવાનો તો મારો સ્વભાવસિદ્ધ ગુણ છે. જ્યારે આપણી પહેલી મુલાકાત વેળાએ તમે અફઘાનિસ્તાનથી આવો છો, એવો મેં તમને પ્રશ્ન કર્યો હતો ત્યારે મારા તરફથી એ પ્રશ્ન થએલો જોઈને તમને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હતું, ખરું ને ?”

“ હા, એ વખતે હું છક્ક બની ગયો હતો. પરંતુ પછી વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે કદાચ મારા અફઘાનિસ્તાનથી આવવાને લગતી વાત તમને કોઈએ જણાવી હોય તો તે નહિ બનવાજોગ નથી.” મેં કહ્યું.

“એનં કાં જ અન્યું ન હતું. તમને મેં જોયા કે મારી સ્વભાવ-
સિદ્ધ ટેવને લીધે મારી વિચારશૃંગારમાં એક પછી એક કે તારથી
પરોવાતી ગઈ; અને હું એકદમ નિર્ણય ઉપર આવી ગયો કે તમે
અધ્યાનિસ્તાનમાંથી જ આવેલા હોવા જોઈએ. મના મનમાં વિચારો
એક પછી એક કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયા હતા, એ હું તમને સમજાવું!
જૂઓ. એ વખતે મને એવો વિચાર આવ્યો કે ‘આ ગૃહસ્થ વેદિક
વિદ્યાના અભ્યાસી છે. પરંતુ તેમનો દેખાવ કમ્પ્રી ખાતાના અમલ-
દાર જેવો લાગે છે. માટે નક્કી તે કશ્કરી કે કટર હોવા જોઈએ. તેમને
ચહેરો રહેજ શ્યામ જણાય છે, પરંતુ એ તેમની ચમડીનો કુદરતી રંગ
નથી, કેમકે તેમના હાથના કાંડાનો વર્ણુ ગૌર છે. એ ઉપરથી એમ
અનુમાન કરી શકાય કે તે ઉપર કટિબંધવાળા પ્રદેશમાંથી આવેલા
હોવા જોઈએ. તેમના ઉતરી ગયેલા ચહેરાપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે
તેમણે અનેક પ્રકારના મુશ્કેલીઓ અને માંદગી વેડેલી હોવા જોઈએ.
તેમના ડાબા હાથ પર ઈલા થયેલી છે કારણ કે એ હાથ કુદરતી
રીતે રહેવો જોઈએ તેવી સ્થિતિમાં નહિ રહેતાં રહેવા અક્રમ રહે છે.
તારે હવે એક જ પ્રશ્ન રહે છે કે ઉપર કટિબંધના કયા પ્રદેશમાં
એક અંગ્રેજ ડોક્ટરને હાથે જખમ થવાનો અને વિશેષ શ્રમ પડવાનો
મંભવ છે? અધ્યાનિસ્તાનમાં જ. કેમકે એ વખતે અધ્યાનિસ્તાન
સિવાય બીજા દાર્ઢ પણ્ય પ્રદેશમાં અંગ્રેજ સૈનિક યુદ્ધમાં રોકાયેલા ન
હતા એટલું તો હું જાણુતો હતો. આ બધા વિચારો નાત્ર એક જ
સેકન્ડમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયા હતા; અને પછી મેં તમે અધ્યાનિસ્તાન-
માંથી આવો છો, એમ જાણાવીને તમને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દીધા!”

“તમે આ બધા ખુલાસો કર્યા પછી તો એ બધું જ સહેલું
લાગે છે.” હું સ્મિત કરતો બોલ્યો: “ખરેખર અત્યારે તમને જોઈને

મને એડગર એક્સન પેના ‘ડ્યુપિન’* નું સ્મરણ થાય છે. માત્ર નવલકથાના પ્રદેશ સિવાય જગતના વાસ્તવિક પ્રદેશમાં એવી વ્યક્તિઓ અસ્તિત્વ ધરાવતી હશે, એવી તો મને કદપના પણ ન હતી.”

શેરલોક હોમ્સ બોલો થયો. તેણે તેની હોદ્દલી સળગાવી. પછી મ્હોંમાંથી ધૂમાડાના ગોટા કાઢતો તે બોલ્યો: “બેશક એ ‘ડ્યુપિન’ ની સાથે મારી સરખામણી કરવામાં તમારી મતઝળ્ય મારી પ્રશંસા કરવાની જ છે એ હું સમજી છું. પરંતુ મારા અભિપ્રાય મુજબ તો ‘ડ્યુપિન’ મારા કરતાં ઘણી જ ઉતરતા પ્રકારની શક્તિ ધરાવતો હતો. લગભગ પા કલાક વિચારમાં ગુંથાઈ રહ્યા બાદ પોતાના મિત્રના હૃદયગત વિચારો કહી આપવાની તેની યુક્તિમાં કેવળ દંભ અને ઉપરચોટીયા જ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ પણ જણાતું નથી. એનામાં પણ મૂળતત્ત્વનું સંશોધન કરવાની શક્તિ હતી, એ વાતની હું ના પાડતો નથી. પરંતુ પોએ તેના સંબંધમાં જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, તેવા પ્રકારની ચમત્કારિક કે અદ્ભુત વ્યક્તિ તો તે ન હતો જ.”

“તમે ગાબોરીયોનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે?” મેં પૂછ્યું: “લીકો-કમાં એક ડિટેક્ટિવને યોગ્ય ગુણો હતા, એમ તમને લાગે છે?”

શેરલોક હોમ્સ તિરસ્કારદર્શક મુદ્રાપૂર્વક અને રહેજ ગુસ્સાના અંશ સાથે બોલ્યો: “લીકોક અણુધડ કારીગર હતો. તેની પ્રશંસા કરવા લાયક તેનામાં માત્ર એક જ ગુણ હતો. તે એ કે તે કદી પણ કંટાળતો નહિ. બાકી એ પુસ્તક વાંચતાં તો હું તદ્દન કંટાળી ગયો હતો. તેની સામે માત્ર એક જ પ્રશ્ન ખડો હતો કે છૂપાવેશમાં રહેલા કદીને કેવી રીતે ઓળખી કાઢવો. મેં એ કાર્ય માત્ર ચોવીસ કલાકમાં

સિદ્ધ કર્યું હોત; જ્યારે લીંકાંકે તેમાં જ મહિના ગૂમાવ્યા. એ પુસ્તક ડિટેક્ટિવોને કાઢી પણ રીતે માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવું નથી; પરંતુ કઈ કઈ બાબતો ડિટેક્ટિવોએ પોતાની શોધમાં ત્યાગ કરેલા જોઈએ તેનું શિક્ષણ આપનારા પાઠ્યપુસ્તક તરીકે તે કદાચ ચાલે !”

જે બે વ્યક્તિઓનાં પરાક્રમોનાં વર્ણનો વાંચીને હું તેમની પ્રશંસા કરતો હતો, તે વ્યક્તિઓ ઉપર શેરલોક હોમ્સે કરેલી ટીકા સાંભળીને મને કાંઈક ક્ષોભ થયો. એટલે આગળ વાત નહિ લંબાવતાં હું બારી પાસે ગયો અને ડોકીયું કાઢીને બહાર જોવા લાગ્યો. “આ માણસ કદાચ ઘણો જ હૃશિયાર હશે,” હું સ્વામત બોલ્યો: “પણ તે સાથે તે તેટલો જ પતરાજીબોર છે.”

શેરલોક હોમ્સે પોતાનું કથન આગળ ચલાવ્યું: “અત્યારે એવા ગુન્હા બનતા નથી તેમ જ એવા ગુન્હેગારો પણ નથી કે જેમને શોધી કાઢીને પકડી આપવામાં મારી તમામ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની મને જરૂર પડે. હું સારી રીતે જાણું છું કે મારી કલ્પનાશક્તિનો યથાર્થ ઉપયોગ કરવાની મને તક મળે તો મારું નામ આખી દુનિયામાં સુપ્રસિદ્ધ થયા સિવાય રહે નહિ. ગુન્હાઓને શોધી કાઢવાના કાર્યમાં જે જ્ઞાન અને નૈસર્ગિક બુદ્ધિનો ઉપયોગ મેં કર્યો છે, તેવો ઉપયોગ કરનાર કાંઈ પણ ડિટેક્ટિવ અત્યારે પૃથ્વીના પડ ઉપર હયાત નથી, તેમ ભૂતકાળમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો ન હતો. પરંતુ તેનું પરિણામ કાંઈ નહિ. એવો એક પણ મહત્ત્વનો ગુન્હો બનતો નથી કે જેનું મૂળ શોધી કાઢવામાં શ્રમ પડે. માત્ર કાંઈ કાંઈ વાર સાધારણ બદમાશીના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય છે. પરંતુ એવા ગુન્હા તો સ્કેટલેન્ડ યાર્ડનો સાધારણ પોલીસ ટ્રાન્સેગલ પણ રહેજમાં પકડી શકે.”

મને તેની અભિમાનસૂચક આત્મજ્ઞાધાનો વિશેષ કંટાળો આવ્યો. આ હવે તો આ વાર્તાકાપનો પ્રવાહ ખીણ દિશા તરફ વળે તો સાઈ, એમ મને થયું. મારી દષ્ટિ બહાર રસ્તા તરફ જ હતી. એક કદાવર બાંધાનો અને સાદા પોશાકવાળો માણસ મારા જોવામા આવ્યો. તે રસ્તાની સામી બાજુએ ધીમી ચાલે ચાલતો હતો અને દરેક મકાન નજર જોતો હતો. તેના હાથમાં એક આસમાની રંગનું પરખીડીયું હતું. એ પત્ર કાઢતે આપવાને તે જનો હોવો જોઈએ એમ મને લાગ્યું. “આ માણસ આમ તેમ દરેક ઘરનો નજર શા માટે જોતો હશે?” તેને જોઈને મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“ નૌકા ખતામાંથી પેન્શનપર રિટાયર થયેલા પેલા સારજન્ટ વિષે તમે પૂછો છો કે ?” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો.

“ શેરલોક હોમ્સ યુક્તિબાજ તો જાણે !” મેં મનમાં વિચાર્યું: “ તેણે આ માણસના આગલા ધંધા વિષે રજુ કરેલું અનુમાન ખરું છે કે ખોટું, એ નક્કી કરવાને માટે અત્યારે મારી પાસે કાંઈ પણ સાધન નથી એમ તે જાણે છે; અને તેથી જ આ ગપગોળો તેણે ગપડાવેલો હોવો જોઈએ.”

એ વિચાર મારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો અને પસાર થઈ ગયો તે દરમિયાન પેલા માણસની નજર અમારા મકાનના નજર ઉપર પડી. તે સામી બાજુએથી આ તરફ આવ્યો. અમે અમારા મકાનના બરણાં કાંઈ ખખડવતું હોય એવો અવાજ સાંભળ્યો. બારણું ઉઘડ્યું અને કાંઈ ભારે પગલે સીડીનાં પગથીયાં ઉપર ચડતું હોય એમ લાગ્યું.

પેલો માણસ તિવાનખાનામાં દાખલ થઈને તેની પાસેતો પત્ર મારા મનને આગતાં બોલ્યો: “ આ પત્ર શેરલોક હોમ્સને આપવાનો છે.”

શેરલોક હોમ્સની પતરાળને ઉઘાડી પાડવાનો આ બરોબર પ્રસંગ હતો. “ જ્યારે તેણે આ માણસના ધંધાના સંબંધમાં ગપ-ગોળો ગપડાવ્યો હતો ત્યારે આ માણસ અહીં જ આવશે એવી કલ્પના તેણે ભાગ્યે જ કરી હશે.” એવો વિચાર કરીને મેં પેલા માણસને પૂછ્યું: “ તું હમણાં શો ધંધો કરે છે ?”

“ કમિશનર સાહેબનો ઓર્ડર્સ હું, સાહેબ !” તે રહેજ સંક્રાંત સાથે બોલ્યો: “ મારો ટ્રેસ ફાટી ગયેલો હોવાથી દરજીને સાંધવા આપ્યો છે; એટલે સાદા પોપાકમાં આવવું પડ્યું છે.”

તે સાદા પોપાકમાં શા માટે આવ્યો એ જાણવાને હું કાંઈ વિશેષ ઉત્કંઠિત નહતો. “ પહેલાં તું શું કરતો હતો ?” મેં જાણે કેમ હું વિજયશૈલા પર આરૂઢ થયેલો હોઉં એવા ભાવપૂર્વક મારા મિત્ર તરફ તિરછી દૃષ્ટિ કરીને પેલા માણસને બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

“ પ્રથમ હું ‘ રોયલ મરીન લાઇટ ઇન્ફન્ટ્રી’માં સર્જન્ટ હતો, સાહેબ !” પેલો માણસ બોલ્યો અને પછી મારા મિત્ર તરફ ફરીને તેણે પૂછ્યું: “ જવાબ આપવો છે, સાહેબ ? નથી આપવાનો ? વાર, સાહેબ !”

તેણે લશ્કરી દમામથી બે પગ જોડાનેડ રાખીને હાથ ઉંચો કરી શેરલોક હોમ્સને સલામ કરી, અને તે જેવો અબો હતો તેટલી જ ત્વરાથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

લૅરિસ્ટન બાગનું રહસ્ય.

કબૂલ કરું છું કે મારા મિત્રની તર્કશક્તિના આ દાર્શનિક પૂરાવાથી હું અત્યંત છક્ક બની ગયો, અને સ્વાભાવિક રીતેજ તેની મૂળતત્ત્વનું સંશોધન કરવાની શક્તિ માટે મને સવિશેષ માન ઉપજ્યું. તેમ છતાંયે એક શંકા મારા મનમાં ઉદ્ભવી. ‘મને છક્ક ફરી દેવાને માટે તો તેણે આ બધી ગોઠવણુ અગાઉથી કરી નહિ રાખી હોય?’ મેં વિચાર્યું. પરંતુ એમ કરવાનું તેને શું કારણ હોવું જોઈએ, એ હું કહી શક્યો નહિ. મેં પુનઃ તેની સામે જોયું તે વખતે તે પેલો પત્ર વાંચી રહ્યો હતો. તેનાં નેત્રો શાંત અને નિર્મળ હતાં એ ઉપરથી હું સમજી શક્યો કે તે કાંઈ પણ ગહન વિચારમાં ગૂંથાયેલો હોયો જોઈએ.

“પરંતુ એવું અનુમાન તમે કેવી રીતે કરી શક્યા?” મેં તેની વિચારનિદ્રાનો ભંગ કરતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“શાનું અનુમાન?” તે નેત્રોને મંકુચિત કરતો બોલ્યો.

“કેમ વળી? આ પત્ર લેઈને આવેલો મનુષ્ય નૌકા ખાતામાથી પેન્શન પર રીટાયર થયેલો સાર્જન્ટ હતો તે બાબતનું.”

“એવી ક્ષુદ્રક બાબતની ચર્ચામાં ઉતરવાને અત્યારે મને સમય નથી.” રહેજ બેદરકારીના ભાવપૂર્વક તે બોલ્યો. પરંતુ એ ભાવ તુરત જ તેના ચહેરાપરથી દૂર થઈ ગયો અને મધુર હાસ્ય કરીને તેણે કહ્યું: “વોટસન! મારી અસહ્યતાને માટે મને ક્ષમા કરજો! તમે

વચ્ચે પ્રશ્ન કરીને મારી વિચારશૂંખલાને તોડી નાખવાથી પ્રસ્તુત શબ્દો મારા મુખમાંથી નિકળી પડ્યા હતા. પરંતુ એક રીતે એ વિચાર-શૂંખલા તૂટી તે ઠીક જ થયું સમજો! પણ તમે એ માણસ અગાઉ નોકા ખાતામાં સારજન્ટ હતો એટલું પણ જાણી ન શક્યા?"

“કેવી રીતે જાણી શકું?”

“એ હું કેવી રીતે જાણી શક્યો તેનો ખુલાસો કરવા કરતાં તે વાત જાણી લેવાનું કાર્ય વધારે સરલ છે. એમાંએ ઉમેરતાં ચાર થાય એ વાતની તમને પૂરેપૂરી ખાતરી હોવા છતાંયે, એ વાત એનો સરવાળો ચાર થવાનું કારણ થું તે જો તમારે કહેવું હોય તો જરી મુશ્કેલ પડે ખરું. તથાપિ હું તમારી ઈચ્છા તૃપ્ત કરીશ. જ્યારે તે રસ્તાની સામી બાજુએ હતો તે જ વખતે તેના જે હાથમાં પરખીડીયું હતું તે હાથ ઉપર લંગરનો આકાર છુંદાવેલો મારા જોવામાં આવ્યો હતો. એથી એને અને દરિયાને અંબધ હોવાં જોઈએ એવી મેં કલ્પના કરી. તેની ચાલવાની ઢબજબ લશ્કરી સિપાઈના જેવી હતી. એ પરથી વળી એટલું વિશેષ સિદ્ધ થયું કે તે દરિયામાં લશ્કરી સેવા બજાવતો હોવો જોઈએ. સ્વમાન માટેની તેની કાળજી અને રૂવાબજરી ચાલ પણ મારી દષ્ટિ બહાર ગઈ ન હતી. તે છાતી કાઢીને ચલતાં હાથમાંહેની નેતરની સોટી આમ તેમ હલાવ્યા કરતો હતો, એ તો તમે પણ જોયું હશે. એવો માણસ સામાન્ય દરજ્જાનો ખલાસી ન હોતાં ઉંચા દરજ્જાનો હોવો જોઈએ એમ મને લાગ્યું, અને તે સાર્જન્ટ હોવા વિષેની મેં કલ્પના કરી. તેના ચહેરાપરથી તેને પચાસ વર્ષ વીતી ગયાં હોય એમ જણાતું હતું. એટલે અત્યારે તે પેન્શનપર રિટાયર થયેલો હશે, એ કલ્પના સહજ જ થઈ શકી.”

“આશ્ચર્યકારક!” મેં ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“જરી પણ નહિ, નદન સાદું!” હોમ્સે કહ્યું. તદ્દપિ તેના સામર્થ્યને માટે ઉત્પન્ન થયેલા આશ્ચર્યથી તથા તેની મેં કરેલી પ્રશંસાથી તેને આનંદ થયો હોય એમ તેના ચહેરાપરથી સ્પષ્ટ થતું હતું. “થોડા સમય પહેલાં હું ખોલ્યો હતો કે હાલમાં ભારે ગુન્હા બનતા નથી; પરંતુ હું એમ કહેવામાં ભૂલતો હતો, વાંચો આ પત્ર.” એમ કહીને પોલિસ કમિસ્નરે મોકલાવેલો પત્ર તેણે મારી તરફ નાખ્યો.

“ઓહ!” પત્રમાં દ્રષ્ટિ ફેરવી રહ્યા બાદ-પત્ર વાંચી રહ્યા બાદ હું ખોલી ઊઠ્યો: “આ તો બહુ જ ભયંકર!”

“હા, સંધારણ બનાવો કરતાં આમાં કાંઈ વિશિષ્ટતા લાગે છે.” તેણે પોતાના શાંત ભાવમાં સ્હેજ પણ ફેરફાર કર્યા સિવાય કહ્યું: “તમે એક વાર ફરીથી હું સાંભળું તેમ જરા મોટેથી આ પત્ર વાંચી જાઓ તો.”

એ પત્ર હું મોટેથી વાંચી ગયો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

“મારા બહાલા મીસ્તર શેરલોક હોમ્સ,—

“મિક્સ્ટન રસ્તા ઉપર નં. ૩, લોરિસ્ટન બાગમાં ગઈ રાત્રીએ એક અગ્નિ કૃત્ય બન્યું છે. પરાઈમાં બે વાગે જે પોલિસ એ બાગમાં પહેરાપર હતો તેણે તે મકાનમાં દીવાનો પ્રકાશ જોયો; અને એ મકાનની અંદર કોઈ રહેતું નહિ હોવાથી દીપકનો પ્રકાશ જોઈને તેને શંકા ઉદ્ભવી કે કાંઈ પણ ગોટાળો છે! એ પરથી તે અંદર ગયો તો તે મકાનનું બારણું ઊઘાડું જણાયું. તે જમવાના ખંડમાં દાખલ થયો. તેમાં ફરનિચર બહુ થોડું હતું. તે ખંડમાં એક ગૃહસ્થનું શબ તેના જોવામાં આવ્યું. એ ગૃહસ્થે ક્રીમની પોશાક પહેરેલો

હતો. તેના ખમીસમાંથી મળી આવેલા વિઝિટિંગ કાર્ડમાં ‘ઈનિક જે. ફ્રેન્કર, કહીવલેન્ડ,, એલિઓ, યુ. એસ. એ.’ એ પ્રમાણે જાણું હતું. તેની કાંઈ પણ વસ્તુની ચોરી થયેલી જણાતી નથી. તેમ જ તે મનુષ્યનું મૃત્યુ કેવી રીતે થયું હશે, એ દર્શાવનારું એક પણ ચિહ્ન નથી. એ.રડામાં લોહીના ડાઘ જણાય છે. પરંતુ આ રુદ્ધસ્થિતા શ્યામ ઊપર એક પણ જખમ જણાતી નથી. આ નિમ્ન મકાનમાં તે કેવી રીતે આવવા પામ્યો હશે એ અમે સમજી શકત નથી. ખરેખાર આ કસ મોટા ગુન્યવાડાઓ છે. જે આજે મધ્યાહ્નના ખાર વાગ્યા છુધીમાં ગમે તે સમયે તમે આવશો તો હું તમને આ સ્થળે જ મળીશ. તમને તપાસ કરવામાં સુગમતા પડે તે માટે અહીં બધું જે સ્થિતિમાં મેં જોયું હતું તે જ સ્થિતિમાં રહેવા દીધું છે. તેમાં કશો પણ ફેરફાર કર્યો નથી. જે તમારાથી અહીં આવી શકાય તેમ નહિ હોય તો હું તમને આ બાબતની સંપૂર્ણ વિગત મોકલી આપીશ. પછી એ વિષયમાં તમે તમારો અભિપ્રાય દર્શાવશો તો તમારા મારા પર મોટા ઉપકાર થયો સમજીશ.

“આપનો વિશ્વાસ,
“ટોબિઆસ ગ્રેગસન.”

“સ્કોટલેન્ડ ગાર્ડના ડિટેક્ટિવમાં ગ્રેગસન સહ કરતાં વધારે હુશિયાર અને ચાક્ષાક છે.” મારા મિત્રે જણાવ્યું: “એની તથા ટીર્રેન્ડેની જેડી એક બીજા કરતાં ચડી જાય એમાં તો શક નાહ. બન્ને ઉત્સાહી અને ચંચલ. પરંતુ દુનિયામાં ચાલ્યા આવતા નિમ્ન મુજબ બન્ને એક-બીજાથી આગળ વધવાનો યત્ન કર્યા જ કરવાના. એમ કહીએ તો પણ ચાલે કે લાગ ફાવે તો એક જણ બીજાનું વાટી નાખવામાં પણ પાછી પાની કરે નહિ. જે આ કેસમાં એ બન્નેને

શેકવામાં આવ્યા હશે તો આપણને કાંઈક રમુજ પડશે ખરી.”

જાણે જે ખૂન થયું છે તેની કાંઈ દરકાર જ ન હોય, એવા ભાવપૂર્વક શાંતપણે તેને બોલતો જોઈને હું વિસ્મય થયો. મારાથી રહી શકાયું નહિ એટલે હું બોલ્યો: “આવી વેળાએ એક ક્ષણ પણ નિરર્થક ગુમાવવી તે ઠીક નહિ. તમે કહો તો તમારે માટે એક ગાડી ભાડે કરી આવું.”

“મારે ત્યાં જવું કે કેમ એ બાબત મેં હજી વિચાર કર્યો નથી. વોટસન ! હું એટલો બધો આળસુ માણસ છું કે મારો જોટો મળવો મુશ્કેલ—પરંતુ જ્યારે મને આળસુ થવાની ધૂન આવે ત્યારે જ. બાકી એમ તો મારી સ્મૃતિ પણ જોવા જેવી છે !”

“પરંતુ જે પ્રસંગની તમે રાહ જોતા હતા તે પ્રસંગ મળેલો હોવા છતાં આળસ શા માટે રાખવી ?” હું બોલ્યો.

“ભાઈ મારા ! આમાં મને હાંસલ શું ? એમ ધારે કે આ રહસ્યનો ભેદ હું પ્રકાશમાં લાવું, તોપણ ખાત્રી રાખજો કે તેની કાર્તિ તો ગ્રેગસન અને લીસ્ટ્રેડની કંપની જ ખાત્રી જશે ! કારણ કે હું તો માત્ર ડિટેક્ટિવોનો ખાનગી સલાહકાર જ છું.”

“પરંતુ એ પોતાને સહાય કરવાની તમને વિનંતિ કરે છે, તેનું કેમ ?”

“હા, ગ્રેગસન સારી રીતે જાણે છે કે તેના પોતાના કરતાં મારે સામર્થ્ય વ્યથિક છે. એ વાત તે મારી પાસે કપૂલ પણ કરે છે. પરંતુ ત્રીજા કોઈ પણ મનુષ્ય પાસે એ વાત જણાવતાં પહેલાં તે પોતાની જાલ કાપી નાખવાનું પર્સદ કરશે. એમ છતાં જો તમારી મરજી હોય, તો ભલે આપણે ત્યાં જઈએ અને નજરે જોઈએ. હું મારી રીતિ પ્રમાણે એ પ્રમેય છોડીશ. બીજું કાંઈ નહિ તો તેમની મુર્ખતાપર

હસવાનું તો આપણને મળશે જ. વારૂ, ચાલો ત્યારે !”

તેણે ત્વરથી તેનો આવરકાટ પહેરી લીધો અને જવાને માટે એટલી બધી ત્વરા કરવા લાગ્યો કે અત્યારે તેની આગસની ધૂન ઉપર રકુતિની ધૂને સામ્રાજ્ય મેળવ્યું છે એમ મને લાગ્યું.

“તમારી ટોપી પહેરી લ્યો.” તેણે મને કહ્યું.

“હું પણ આવું, એમ ?” હું બોલ્યો. કારણ કે આવા પ્રસંગમાં આ પહેલી વાર જ તેણે મને પોતાની સાથે આવવાને કહ્યું હતું.

“હા, જો બીજું કંઈ અગત્યનું કામ ન હોય તો.”

એક મિનિટમાં તો અમે બન્ને જણા એક ગાડીમાં ગોકર્વાઈ ગયા અને ગાડી મારતે ઘોડે ઓક્સ્ટન રોડ તરફ જવા લાગી.

આકાશ વાદળાં અને ધૂમસથી આવૃષ્ટાદિત બની ગયેલું દેખાતું હતું, અને બૂખરા રંગના રસ્તાઓનો પડછાયો ઉંચું + કાતોના મથાળે પડતો હોય એવો આલાસ આપતું હતું. મારો મિત્ર આજે ખુબ ક્ષહેરમાં આવી ગયેલો દેખાતો હતો. તે કિમોના ફિડના સંબંધમાં વિવેચન કરતાં *સ્ટ્રેડિવેરિયસ અને એમેટી જાતનાં વાયોલીનોમાં રહેલા તકાવતનો મારી પાસે ખુલાસો કરતો હતો. પરંતુ તેનો એ બડબડાટ મને કંઈ આનંદ આપી શક્યો નહિ. પ્રકૃતિનું નિસ્તેજ

* સ્ટ્રેડિવેરિયસ નામનું વાયોલીન એન્ટોનિયા સ્ટ્રેડિવરી નામ ॥ સુપ્રસિદ્ધ સંગીતશાસ્ત્રીએ બનાવ્યું છે. તે ઈ. સ. ૧૬૪૯ માં કિમોના (ઇટાલી) ખાતે જન્મ્યો હતો. તેણે નિકોલો એમેટીની પાસે તાલીમ મેળવી હતી. તેની બનાવટના વાયોલીનની સરખામણી કરી શકે તેવું બીજું એક પણ વાયોલીન પ્રકારમાં આવ્યું નથી. તે ઈ. સ. ૧૭૩૭ માં ૮૮ વર્ષની ઉંમરે પૈયત્વને પામ્યો.

દૃશ્ય અને લોરિસ્ટન ગાર્ડનમાં બેઠેલા ખૂનના વિચારથી માર્ મન શોકાન્વિત બનેલું હોઈ મેં માત્ર મૌન્ય જ ધારણ કર્યું હતું.

છેવટે જ્યારે હું રહી ન શક્યો ત્યારે મેં મૌન્યનો ત્યાગ કર્યો અને હોન્સની વાહીને મંથાધી વિવેચનામાં લાંગ પાડતાં કહ્યું: “અત્યારે જે બાબત આપણા હાથમાં છે, તે તરફ તમે બહુ દક્ષ આપતા હો તેમ દેખાતું નથી.”

“પરંતુ હજી એ પણ મત્સ્ય પ્રમાણ કયાં મળ્યું છે?” તેણે જવાબ આપતાં કહ્યું: “જ્યાં સુધી આપણને તમામ પૂરાવા ન મળે ત્યાં સુધી કોઈ પણ બાબતમાં કલ્પના કરવી એ મોટામાં મોટી ભૂત્ત ગણાય. એમ કરવાથી આપણે કોઈ ઉધા માર્ગે ચડી જવા પામીએ અને પરિણામે આપણને આપણા યત્નમાં નિષ્ફળતા જ મળે.”

“પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મેળવવામાં હવે ઢીલ નહિ થાય.” આંગળી ચિંધતાં હું બોલ્યો: “જૂઓ આ ટ્રિકરકન રોડ અને જો હું ભૂત્તનો ન હોઉં તો પેલું સામે દેખાય તે મશાન.”

“હા એ જ. ઊભી રાખ, ગાડીવાન! ગાડી ઊભી રાખ!” અમે જો કે એ સ્થળથી લગભગ સે એક વાર જેટલા છેટા હતા તોપણ હોમ્સે આગળ ગાડીને નવિ વધવા દેતાં તે જ સ્થળે અટકાવવાનું કહ્યું અને અમે બંને ત્યાં ગાડીમાંથી નીચે ઉતરીને પગપાળા આગળ વધ્યા.

લોરિસ્ટન ગાર્ડનમાં નંબર ૩ વાળું મકાન અશુભસૂચક અને ભાવપ્રદર્શક લગતું હતું. તે રસ્તાથી થોડે દૂર પાછલા ભાગમાં બીજાં મકાનોની દરગાં આવેલું હતું. આ મકાનમાં કુલે ચાર મકાનો હતાં, જેમાંનાં બેમાં લોકો રહેતાં હતાં અને બીજાં બે ખાલી હતાં. આ નંબર ૩વાળા મકાનને ત્રણ બારીઓ હતી. તેના ઉપર ‘લાડે આપ-

વાનું છે ' એવા લખાણવાળું પાટીયું લટકાવેલું હતું. તે સિવાય તેનો દેખાવ શોકગ્રસ્ત લાગતો હતો. એ મકાનો અને રસ્તાની વચ્ચે નાનો સરખો બગીચો આવે રહેલો હતો. બગીચામાંના છોડવા નિસ્તંબ અને અનારોગ્ય સ્થિતિ ભોગવતાં દેખાતાં હતાં. બગીચાને ફરતી ત્રણ ફૂટ ઉંચાઈની ઈંટની દિવાલ હતી. તેના પર લાકડાની જાળી હતી. રસ્તાપરથી પેલાં મકાનોમાં જવાને માટે બગીચામાં સાંકડા રસ્તા બાંધવામાં આવ્યા હતા. પેલી ઈંટની દિવાલને અરેલીને એક પોલિસનો સિપાઈ બિભો હતો. તેની આસપાસ કેટલાક ધંધાધાપા વગરના નવરા મનુષ્યો બિભા બિભા ઉંચા નીચા થઈને દિવાલની અંદરના બગમાં શું ચાલે છે તે જાણવાનો યત્ન કરતા હતા. આગલી રાત્રીએ પડેલા વર્ષાદિથી તમામ ભાગ લપસણો બની ગયો હતો.

મેં એવી કલ્પના કરી હતી કે શેરલોક હોમ્સ એકદમ પેલા ખૂનવાળા મકાનમાં પેસશે અને ત્યાં બનેલા બનાવનું રહસ્ય શોધી કાઢવાના કાર્યમાં ગુંથાશે ! હું ધારું છું કે મારા વાચનારાઓએ પણ મારા જેવી જ ધારણા રાખી હશે. પરંતુ એવું કંઈ કરવાનો તેનો ઇરાદો દેખાયો નહિ. જાણે પેલા મકાનમાં બનેલા ખૂનની પોતાને દરકાર જ ન હોય એવા ભાવપૂર્વક તે ઠંડે મગજે રસ્તાપર આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. ખરું કહું તો મને તો એમ જ લાગ્યું કે તે ખૂનના સંબંધમાં પોતાને કશી ચિંતા થતી નથી એમ દર્શાવવામાં કેવળ ખોટો ડાળ કરે છે ! આમતેમ ફરતાં તે કોઈ વાર નીચે જમીન તરફ તો કોઈ વાર ઉંચે આકાશ તરફ અને વળી સામાં મકાનો તથા બગીચાના દિવાલ પરના લાકડાના કડેડા તરફ બેઠક દિશ્વિથી જોતો હતો.

પ્રકરણ ૬ હું.

ખૂનનો હેતુ શો ?

એ

નિરીક્ષણ કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ તે પેલા અગીચાની અંદરના રસ્તા તરફ વળ્યો અને તે રસ્તે મકાન તરફ ચાલવા લાગ્યો. હું પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. એ વખતે તેની દૃષ્ટિ રસ્તા તરફ જ હતી. તે ચાલતાં ચાલતાં એ વખત માર્ગમાં અટકી ગયો. એક વખત મેં તેના મુખ ઉપર સ્મિત જોયું અને તેનો અંતોષસૂચક ઉદ્ગાર શ્રવણ કર્યો. ભિંખાયેલી કાદવવાળી જમીન ઉપર ઘણાં પગલાંનાં ચિહ્નો પડી રહેલાં જોવામાં આવતાં હતાં. પરંતુ એ રસ્તે થઈને પોલિસના માણસોની આવજા થયેલી હોવાથી, મારો મિત્ર પોતાને અંતોષ થાય એવું ચિહ્ન કેવી રીતે જોઈ શક્યો હશે તે હું સમજી શક્યો નહિ. તદ્દપિ તેની આરિકાઈપૂર્વક અવલોકન કરવાની શક્તિનો મને પૂરનો અનુભવ હોવાથી, હું સમજી શક્યો કે જ્યાં મારી આંખો કામ કરી ન શકે ત્યાં પણ તેની દૃષ્ટિથી કોઈ પણ વસ્તુ છૂપી રહી શકે તેમ ન હતું.

નંખર ડવાળા મકાનના દાર પાસે ઉંચો, ગૌર વર્ણના મહેરા-નજો માણસ ઊભો હતો. તેના માથાના વાળ રંગમાં ભીંડીના જેવા અને જડા હતા. તેના હાથમાં તોટખૂક હતી. તે અમને જોઈને આનંદાવેશપૂર્વક અગળ આગ્યો અને મારા મિત્રનો હસ્ત પોતાના હાથમાં ઘર્ષ દેવાવેલો બોલ્યો: “તમે મોટી મહેરયાની કરી. અહીં જે કાંઈ હતું તે મેં જ્યાં તે તેવી રીતિમાં જ રાખેલું છે.”

“ માત્ર આના સિવાય.” બગીચાની અંદરના રસ્તા તરફ આંગળી કરતો હોમ્સ બોલ્યો: “ જાણે એ રસ્તા પર થઈને બેંસોનું મોટું ટાળું પસાર થયું હોયની, એટલાં બધાં ચિહ્નો તેના પર પડી રહ્યાં છે. તોપણ ગ્રેગસન ! એ માર્ગ પર બીજા માણસોને પસાર થવા દેવાની છૂટ આપતાં પહેલાં તમે પોતે તો તેનું બરોબર અવલોકન કરીને અમુક નિર્ણય ઉપર આવ્યા હશે જ ?”

“ મારે તો આ ધરની અંદર જ પુષ્ટી કામ કરવાનું હતું.” ડિટેક્ટિવ ગ્રેગસને ઉઘાવનારો જવાબ આપ્યો: “ મારો સાથીદાર લીસ્ટ્રોડ પણ અહીં જ છે. બહાર દેખરેખ રાખવાનું અને તપાસ કરવાનું કામ મેં તેને સોંપ્યું હતું.”

હોમ્સે મારી સામે વક્ર દષ્ટિએ જોઈને આંખ મચકાવી. “ જ્યારે તમે અને લીસ્ટ્રોડ જેવા બે દુશળ ડિટેક્ટિવો આ કેસમાં રોકાયેલા છો, ત્યારે પછી ત્રીજા કોઈની સહાયની અગત્ય રહેવા પામે એમ મને લાગતું નથી.” તે ગ્રેગસનને ઉદ્દેશીને બોલ્યો.

ગ્રેગસન પોતાના ચહેરા પર સંતોષનો જાન પ્રકટ કરતો બોલ્યો: “ હું ધારું છું કે જે કાંઈ કરવું જોઈએ તે તો અમે કરેલું જ છે.” તેણે વિશેષમાં ઉમેર્યું: “ તો પણ આ કેસ અતિ વિચિત્ર છે; અને આવી બાબતોમાં તમે ફટલો બધો રસ લ્યો છો તે મારા જાણવામાં હોવાથી મેં તમને અત્ર બોલાવવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.”

“ વારૂ, તમે અહીં ગાડીમાં બેસીને તો નથી આવ્યા ને ?” શેરલોક હોમ્સે પૂછ્યું.

“ ના જ !”

“ અને લીસ્ટ્રોડ ?”

“ તે પણ પગપાળો જ આવેલ છે.”

“ત્યારે ચાલો આપણે ધરની અંદર જઈએ અને ત્યાં પંડલી વસ્તુઓ વગેરેનું અવલોકન કરીએ.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો અને તે ધરમાં દાખલ થયો.

પેલા બે ડિટેક્ટિવો ગાડીમાં આવ્યા છે કે કેમ, એ પ્રશ્નનો નકારમાં જવાબ મળતાં શેરલોક હોમ્સે એકદમ મકાનની અંદરના ભાગનું નિરીક્ષણ કરવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરેલી જોઈતે મને કાંઈક આશ્ચર્ય હિતપન્ન થયું. કેમકે તેણે ગ્રેગસનને કરેલા ઉક્ત પ્રશ્ન સાથે આ ઇચ્છાને કાંઈ ગ્રંથાધ હોય એવું મને લાગ્યું નહિ. ગ્રેગસનને પણ મારા જેટલું જ આશ્ચર્ય થયેલું હોય એમ તેના ચ્હેરાપરથી જણાઈ આવતું હતું. અમે બન્ને પણ શેરલોક હોમ્સની પાછળ મૂંગા મૂંગા ધરમાં પેલા.

જે ખંડમાં અમે દાખલ થયા તે જમવા માટેનો ઓરડો હતો. એ મોટો અને ચોરસ ઓરડો હતો. વળી અંદર ફરનિચર બિંદુકુલ નહિ હોવાને લીધે તે કાંઈક વિશેષ મોટો દેખાતો હતો. તેની ભિંતો પર એડેલો કાગળ કાળો થઈ ગયેલો દેખાતો હતો. કાઈ કાઈ જગ્યાએ તેના ઉપર ઘાંટાં પડેલાં હતાં અને અહીં તહીં હિતરેલા લાંબા ચીરાને લીધે તેની પાછળનો ભીંતનો પીળો રંગ દષ્ટિગોચર થતો હતો. દારની સામે એક શઘડી હતી. તેની ઉપર કૃત્રિમ આરસની પેડલી બનાવેલી હતી. એ પેડલીના એક ખૂણાપર રાત્રી મીણબત્તીનો કકડો ઊભો ચાઢાડેલો હતો. બારીનાં કાચનાં બારણા ઉપર ધૂળ ફરી વળેલી હોવાને લીધે બહારથી સૂર્યનો મંદ પ્રકાશ આવતો હતો. આખા મકાનમાં પણ જમીન ઉપર અને ભિંતો ઉપર ધૂળના થર બાઝેલા હતા.

આ બધી બાબતોનું અવલોકન મેં પાછળથી જ કર્યું હતું.

અત્યારે તો મારું તમામ લક્ષ્ય જે મનુષ્યનું ખૂન થયું હતું તેના જમીનપર પડેલા શય તરફ જ લાગ્યું હતું. તે મનુષ્ય અતોપાટ પડેલો હતો. તેની નૂરછીન ફાટેલી આંખો ઉંચે ઝાંખી પડી ગયેલી સીલીંગ તરફ ચોટી રહી હતી. એ માણસની ઉંમર ૪૩-૪૪ વર્ષની જણાતી હતી. તેની ઉંચાઈ મધ્યમ કદની હતી, તેની છાતી પહોળી, માથાના વાળ વળેલા અને સરખી રીતે કતરાંવલી ટુંકી દાઢી હતી. તેણે જાડી બનાતનો ખૂલતો કોટ અને વેસ્ટકોટ તથા ભૂખરા રંગનું પાટલૂન પહેરેલું હતું. ગળાના કાલર અને હાથના કફ ઉપર એક પણ ડાઘ જણાતો ન હતો. ધ્રુવ વડે સાફ કરેલી ઉંચા ઘાટની ટોપી તેની પડખે જમીન ઉપર પડેલી હતી. તેણે મૂડી વાળેલા હાથ ભોંય-પર લાંબા પસારેલા હતા; અને તેની કડીથી નીચેનો ભાગ એવી રિયતિમાં હતો કે મૃત્યુ પહેલાં તેણે પુષ્કળ તરફડીયાં મારેલાં હોવાં જોઈએ તથા તેને અત્યંત દુઃખ થયેલું હોવાં જોઈએ એવી કદપના થઈ શકતી હતી. તેના કકોર ચહેરા ઉપર બીતિની છાયા પડી રહેલી દૃશ્યમાન થતી હતી; અને આ પૂર્વે મેં કદી કોઈ પણ મનુષ્યના ચહેરાપર જોયું ન હોય એવું દ્રેષનું ચિહ્ન પણ તે બીતિમાં મળેલું સાફ રીતે જણાતું હતું. ચહેરા ઉપર દ્રેષ અને બીતિની ભયંકર છાપ, સંકુચિત કપાળ, બેઠેલું નાક, અને લાંબા તથા જાડા હોઠને લીધે તેનો દેખાવ અત્યારે મનુષ્યના કરતાં વાંદરાને વધારે મળતો આવતો હતો. મેં ઘણા મનુષ્યોનાં શબને મારા ધંધાને અંગે જોયેલાં છે, અને તેમના ઉપર ઓપરેશન કરેલ છે; પરંતુ આ અંધારા ઓરડામાં જોયેલા શય જેવું બીતિપ્રદ પ્રેત મારા જોવામાં કદી પણ આવ્યું ન હતું.

અંગે પાતળો અને શિકારી પ્રાણીના જેવી ચાંચળતાવાળો

લીસ્ટ્રેડ પ્રેત પાસે જ બિભો હતો. તેણે મારા મિત્રને તથા મને આવકાર આપ્યો.

“આ કેસથી મોટો ખજાણાટ થઈ રહેશે, સાહેબ !” મારો પોલિસ ડિટેક્ટિવ તરીકેનો અનુભવ તમારાથી અનુભવો નથી જ; એ અનુભવમાં આ કેસ સહુ કરતાં ચડી જાય છે, એમ જો હું કહું તો તેમાં મેં કશી પણ અતિશયોક્તિ કરેલી લેખાશે નહિ.”

“આ ખૂન થવાનું શું કારણ હોવું જોઈએ તે જાણવાનું કાંઈ પણ સાધન મળી આવ્યું છે કે નહિ ?” એમને પૂછ્યું.

“હજી સુધી તો મળી આવ્યું નથી.” નિરાશાસહ લીસ્ટ્રેડ બોલ્યો.

શેરલોક હોમ્સ પ્રેત પાસે ગયો અને ગોડલુભર થઈને ખારિ-કાઈપૂર્વક પ્રેતનો દરેકદરેક ભાગ તપાસવા લાગ્યો. થોડી વારે તેણે બંને ડિટેક્ટિવો તરફ દષ્ટિ કરીને પ્રશ્ન કર્યો: “આ માણસને જખમ થયો નથી એમ તમે ખાતરીપૂર્વક કહો છો ?”

“તદ્દન ખાતરીપૂર્વક.” બંને ડિટેક્ટિવો એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“તો પછી આ બોલી” તે આસપાસ જમીનપર પડી રહેલાં બોલીનાં ટીપાં અને કાંઈ તરફ આંગળી કરતો બોલ્યો: “બીજા કાંઈ માણસનું હોવું જોઈએ; અને જો ખૂન થયું હોય તો તે બીજા માણસે જ આ મનુષ્યનું ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ. આ કેસ જોતાં સને-૩૪ માં મુદ્રેકટ (હોલાંડ) ખાતે યોન જેન્સનના આવા જ પ્રકારના થયેલા ખૂનનો પ્રસંગ યાદ આવે છે. તમને એ કેસનું સ્મરણ છે, એમન ?”

“ના હું !”

“તમે એ કેસની હકીકત વાંચેલી તો હોવી જ જોઈએ. મારી

માનિનતા એવી છે કે દુનિયામાં જે કાંઈ બને છે તેમાં નવીનતા લાગે જ હોય છે. પૂર્વે આવા પ્રકારના અનેક ગુન્હા બની ગયા હોય એ મંલવિત છે.”

એમ બોલતાં બોલતાં શેરલોક હોમ્સે પોતાની આંગળીઓ પેલા પ્રેત ઉપર ચોતરફ ફેરવવા માંડી. તેણે એ પ્રેતના ક્રાટ, વેસ્ટ-ક્રાટ અને ખમીશનાં બટન બોલી નાંખ્યાં અને તે મનુષ્યનું ખૂન ઈવી રીતે થયેલું હોવું જોઈએ એ જાણવાને તેના શરીરની બારિક તપાસ ચલાવી. એ વખતે તેનાં નેત્રો નિશાબાજ મનુષ્યના જેવાં અર્ધ મિચાએલાં હતાં. તે એ તપાસ એટલી ઝડપ અને કુશળતાપૂર્વક કરતો હતો, કે તેમાં સમાયેલી ઝીણવટની બીજા કોઈને લાગ્યે જ કદપના આવી શકે. છેવટે તેણે પ્રેતના હોઠ સુંઘી જોયા અને તેણે પગમાં ધારણ કરેલાં પેટન્ટ ચામડાના બૂટનાં તળીયાં તરફ દષ્ટિ કરી.

“આ શબને હલાવ્યું તો નથીને ?” શેરલોક હોમ્સે પોતાની તપાસને અંતે પોલિસ ડિટેક્ટિવને પ્રશ્ન કર્યો.

“માત્ર અમારી તપાસણી વખતે આડું અવળું ફેરવ્યું હતું. તે સિવાય બિલકુલ હલાવ્યું નથી.”

“હવે આને દફનાવવાની ક્રિયા કરવી હોય તો હરકત નથી.” હોમ્સે કહ્યું: “આ પ્રેતની વિશેષ તપાસ કરવાથી કાંઈ પણ નવીન જાણી શકાય એમ લાગતું નથી.”

બહાર એક ખાટલી અને ચાર માણસો તૈયાર જ હતા. ટ્રેગસને તેમને અંદર બોલાવ્યા. પ્રેતને ઉચકીને તેઓ બહાર લઈ ગયા. જે વખતે શબ ઉંચું કર્યું તે વખતે એક વીંટી નીચે પડી. તેના રણકારો અમારા સાંભળવામાં આવ્યો. લીસ્ટ્રેડ તુરત જ નીચો

નમ્યો અને તે વીંટી હાથમાં લઈને તેના તરફ રહસ્યમય દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો.

‘અહીંઆ કોઈ સ્ત્રી હોવી જોઈએ.’ એકાદ ક્ષણ પછી તે બોલી ઉઠ્યો: “આ વધુને વર તરફથી લગ્નપ્રસ્ંગે પહેરાવવામાં આવે છે તેવી વીંટી છે.”

એ શબ્દો બોલતી વેળાએ હીરટ્ટેડે તે વીંટી પોતાના પંજમાં ધરી રાખી હતી. અમે બધા તેની આસપાસ ફરી વળ્યા અને વીંટી સામે જોવા લાગ્યા. એ ચોખ્ખા સોનાની હતી, અને તે એક વખતે કોઈ નવવધુના હસ્તની નાજુક આંગળી પર વિરાજેલી હોવી જોઈએ એમાં તો કશો પણ શક ન હતો.

“આ તો કોકું વિશેષ ને વિશેષ ગુંચવાય છે.” ઐગસન બોલ્યો: “ઈશ્વર જાણે હજી પણ કેટલો વધુ ગુંચવારો આવી લાગશે?”

“આ વીંટીની સડાયથી કોઈ પણ ખુલાસો મળી શકે એમ તમને નથી લાગતું?” શેરલોક હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો: “પરંતુ એની સામે તાક્યા કરવાથી કોઈ વળે તેમ નથી. આ માણસના ગજવામાંથી બીજું કોઈ મળી આવ્યું છે ખરું?”

“હા, એ બધું અમે અહીં જ સાચવી રાખ્યું છે.” ઐગસને કહ્યું અને સીડીના નીચલા પગથીયા પર પડેલી ચીજો તરફ આંગળી કરતો તે બોલ્યો: “લંડનની બેરોડ કંપનીએ બનાવેલી સોનાની ઘડિયાળ, જેનો નંબર ૯૭૧૬૩ છે, વજનદાર અને નક્કર સોનાનો અછોડો, ફ્રીમેસનના સાંકેતિક ચિહ્નવાળી સોનાની વીંટી, ખુલ્લોગના માથાવાળી અને તેમાં આંખોની જગ્યાએ માણેકનાં નંગ બેસારેલી સોનાની પીન, રશીયન લેધરનું નાનું પાકીટ અને તેમાં ‘ઈનોક જે. ડૂબર, કલેવલેન્ડનિવાસી’ એ પ્રમાણે છાપેલું એવાં વિઝિટિંગ કાર્ડો

મળી આવ્યાં છે. તેના ખમીશ ઉપર પણ ‘ઈ. જે. ડી.’ લખેલું છે. એ ઉપરથી એ નામ આ માણસનું હોવામાં અંશય રહેતો નથી. પૈસા રાખવાનું પાકીટ ન હતું, પરંતુ સાત પાઉંડ અને તેર શિલીંગ જેટલું છૂટું નાણું ગળવામાં હતું. * બોકેસીયાના ‘ડીસેમેરેશન’ નામના પુસ્તકની ગળવામાં સમાઈ શકે એવા નાના કદની આવૃત્તિની એક નકલ પણ ગળવામાંથી મળી આવી છે. તેના આગલા પાના ઉપર જોસફ સ્ટેન્ગરસનનું નામ લખેલું છે. એ પત્રો છે. એકના ઉપર ઇ. જે. ડુબર અને બીજાના ઉપર જોસફ સ્ટેન્ગરસનનું સરનામું કરેલું છે.”

“તેમાં ઠેકાણું શું લખેલ છે ?”

“ ‘અમેરિકન એક્સચેન્જ, સ્ટ્રેન્ડ-બ્યારે માલિક લેવા આવે ત્યારે તેમને આપવો ’ એ પ્રમાણે દરેક પત્ર પર લખેલ છે. બન્ને કાગળો એક સ્ટ્રીમર કંપનીના છે અને તેમાં તે સ્ટ્રીમર કંપનીની લીવરપુલથી અમેરિકા જવાને માટે ઉપડતી સ્ટ્રીમરોનાં નામ તથા તેમની ઉપડવાની તારીખ વગેરે વિગતો આપેલી છે. એ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થઈ શકે કે આ ભાવ્યહિન મનુષ્ય થોડા સમયમાં ન્યુયોર્ક ખાતે પાછો ફરવાનો ઇરાદો સખતો હોવો જોઈએ.”

“તમે આ સ્ટેન્ગરસન નામના માણસના સંબંધમાં કાંઈ પણ

* બોકેસીયા (Boccaccio) ઇટાલીનો એક નવલકથાકાર અને કવિ હતો. તે ઈ. સ. ૧૩૧૩ માં જન્મ્યો હતો. તેણે ડીસેમેરેશન (Decameron) નામનું પુસ્તક લખીને સારી કીર્તિ સંપાદન કરી હતી. એ પુસ્તકમાં ૧૦૦ નાની નાની વાતોએ સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. એ પુસ્તકની પહેલી છપાયેલી આવૃત્તિની એક નકલ લંડનમાં સને ૧૮૧૨ માં પોં ૨૨૬૦ એટલે ૩. ૩૩ ૬૦૦ ની કીમતે વેચાઈ હતી.

તપાસ ચલાવી છે ખરી ? ” શેરલોક હોમ્સે પૂછ્યું.

“ એનો પત્નો મેળવવાને માટે મેં તુરત જ પ્રયત્નો આરંભી દીધા છે.” ગ્રેગસન બોલ્યો: “ મેં તમામ વર્તમાન પત્રોમાં એ સંબંધી જાહેર ખબર મોકલી આપી છે, અને તેની તપાસ કરવાને મારા એક માણસને અમેરિકન એક્સપ્રેસમાં મોકલ્યો છે, પરંતુ તે હજી સુધી પાછો ફર્યો નથી.”

“ તમે કલેવલેન્ડ તાર કર્યો છે ખરો ? ”

“ ત્યાં પણ આજે સહવારે જ અમે તાર કરી દીધો છે.” ગ્રેગસને કહ્યું.

“ એ તારમાં તમે શું લખ્યું છે ? ” શેરલોક હોમ્સે પૂછ્યું.

“ અમે તેમાં માત્ર આ બનેલા બનાવનું સવિસ્તર વર્ણન આપેલું છે, અને આ ખૂનીને શોધી કાઢવામાં અમને સહાયક થઈ પડે એવી વિગતો અમને મોકલશે તો અમે તમારો આભાર માનીશું—એ પ્રમાણે લખેલું છે.”

“ તે ઉપરાંત જે મુદ્દો તમને વધારે મહત્વનો લાગતો હોય તે મુદ્દાને લગતી ખાસ વિગતો જણાવવાની તમે એમાં માગણી કરી નથી ? ”

“ હા, મેં સ્ટેન્ગરસનના સંબંધમાં તેઓ કાંઈ જણાવતા હોય તો તે જણાવવાને લખ્યું છે.”

“ બીજું કાંઈ પણ નહિ ? ” શેરલોક હોમ્સે બોલ્યો: “ આ ગૂઢ રહસ્યને ખોલનારી આવી તમને હાથ નથી લાગી ? તમે બીજો તાર તેમના ઉપર ન કરો ? ”

“ જે કાંઈ કહી શકાય તેવું હતું તે મેં આપને જણાવ્યું છે.” ગ્રેગસને હોમ્સના પ્રસ્તુત પ્રશ્નથી પોતાનું અપમાન થયેલું હોય એવા સ્વરે કહ્યું.

પ્રકરણ ૭ મું.

રક્તાક્ષર.

શેરલોક હોમ્સ મનમાં ને મનમાં હસ્યો. તે આ વિષયમાં કાંઈક ટીકા કરવા જતો હોય એમ મને લાગ્યું, પરંતુ એટલામાં લીસ્ટ્રેડ ઓરડામાં દાખલ થયો. જે વખતે અમે આ તપાસ ચલાવતા હતા તે વખતે લીસ્ટ્રેડ બહારના ખંડમાં ગયો હતો. તે અંદર દાખલ થયો ત્યારે તેના ચહેરા ઉપર વિજયશ્રી ચમકતી હતી, અને તેણે કાંઈ નવીન અગત્યની શોધ કરી હોય એમ દેખાઈ આવતું હતું.

તે બોલ્યો: “ એગસન ! મેં એક અતિ અગત્યની શોધ કરી છે. જે મેં આગલા ખંડની દિવાલોનું પારિકાષ્ઠી નિરિક્ષણ કર્યું ન હોત તો હું ધારું છું કે એ શોધ કદી પણ થવા પામત નહિ.”

વામનજી લીસ્ટ્રેડનો ચહેરો આનંદાતિશયથી ચમકતો હતો. આ નવીન શોધ કરવામાં પોતે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી એગસન ઉપર જાણે કેવોય મોટો વિજય મેળવ્યો હોય એવા ભાવપૂર્વક તે હસતો હતો.

“ મારી પાછળ આવો. ” તે બોલ્યો અને ઓરડાની બહાર નિકળ્યો. અમે તેની પાછળ બહારના ખંડમાં ગયા. પછી તે સર્ગર્વ બોલ્યો: “ અહીં ઊભા રહો અને સામે ભિંત ઉપર જુઓ. શું દેખાય છે ? ” એમ કહેતાં તેણે દીવાસળીના આકસમાંથી દીવાસળી કાઢી, સળગાવીને ભિંત સામે ધરી.

જે સ્થળે તેણે અમને જોવાનું કહ્યું તે સ્થળે દષ્ટિ કરતાં અમને

જણાયું કે પીળા રંગની દિવાલ ઉપરનો કાગળ થોડાક ભાગમાંથી ઉખાડી નાંખવામાં આવ્યો હતો અને ત્યાં લોહી વડે માત્ર

‘રેશ (RACHE)’

એ એક જ શબ્દ લખેલો હતો.

“આ વિષયમાં આપનો શો તર્ક થાય છે ?” લીસ્ટ્રેડ કટાક્ષમાં બોલ્યો. બોલતી વેળાએ તેની આંખો હસતી હતી. તેણે આગળ ચલાવ્યું. આ સ્થળ એક બાળુએ આવેલું હોવાથી તથા અહીં અધારે હોવાથી આ તરફ કાંઈનું લક્ષ ગયેલું ન હતું, અને તેથી જ અત્યારસુધી આ શોધ થઈ શકી નથી. ખૂનીએ પોતે પોતાના જ લોહી વડે આ શબ્દ લખેલો હોવો જોઈએ. ખૂની કદાચ પુરૂષ હોય કે સ્ત્રી પણ હોય ! પરંતુ આ શબ્દની શોધ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જે મનુષ્યનું શબ્દ આપણને મળી આવ્યું છે, તેણે આત્મહત્યા કરેલી નથી પરંતુ તેનું ખૂન જ થયેલું છે. હવે તેણે આ સ્થળને એ શબ્દ લખવા માટે શા સારું પાંદ કંઈ હોવું જોઈએ તેનો વિચાર આપણે કરીએ. હું એનો ખુલાસો કરી શકું તેમ છે. બોજનગૃહમાં સઘડીની ઉપર મીણગતીનો કકડો બિંબો રાખ્યો છે તે અહીંથી જણાય છે. ખૂન કરતી વેળાએ તે મીણગતી સળગતી હોવી જોઈએ, અને આ ખંડમાં આ સ્થળે જ માત્ર તેનો પ્રકાશ પડતો હોવો જોઈએ. એથી જ તેણે આ સ્થળ પાંદ કરેલું હશે એવું મારું અનુમાન છે.”

“પરંતુ એમ માનો કે ખૂનીએ પોતે તે શબ્દ લખેલો છે,” ટ્રેગસન પોતાના પ્રતિસ્પર્ધીની તુંગાઈથી ક્ષુબ્ધ બનેલા સ્વરે બોલ્યોઃ “તોપણ એથી આ ખૂનના અંધમાં નવીન અને મહત્વનો પ્રકાશ શો પડી શકે છે ?”

“ મહત્વનો પ્રકાશ ! મારા સાહેબ ! લખનારનો ‘ રેશન (Rachel) ’ નામક સ્ત્રીવાચક શબ્દ લખવાનો ઈરાદો હોવો જોઈએ. પરંતુ તે અથવા તેણી એ શબ્દ પૂર્ણ કરે તે પહેલાં તેને કાંઈ વિધન નડયું હશે. મારા કથનનો ભાવાર્થ તો તમે સમજ્યા જ હશો. જ્યારે એ કેસનું રહસ્ય ખૂલ્યું થશે ત્યારે તમને જણાઈ આવશે કે આ બનાવમાં રેશન નામની કોઈ સ્ત્રીનો હાથ હોવો જોઈએ.”

એ વખતે શેરલોક હોમ્સને હસતો જોઈને લીરટ્ટે તેને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ મીસ્તર શેરલોક હોમ્સ ! તમે તમારી મરજીમાં આવે ત્યાં સુધી હસો, પરંતુ આ શોધ મેં જ કરેલી છે. તમને તેની કદરના પણ આવી શકત નહિ. તમે ચતુર અને કુશળ હશો, તદ્દપિ આ બુદ્ધિ ડિટેક્ટિવને કાંઈ કાચોપોચો સમજશે નહિ.”

“ જો મારા હારયથી તમારું અપમાન થયેલું તમને લાગતું હોય તો તે માટે હું અંતઃકરણપૂર્વક તમારી માફી માગું છું.” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “ આ રક્તાક્ષરની શોધ સહુથી પહેલી કરવાનું માન તમને જ ધટે છે, અને એ શોધ મહત્વની છે એમાંયે કશો પણ શક નથી. વળી તમારા માનવા મુજબ રાત્રીએ અત્રે બનેલા બનાવમાં ભાગ લેનાર મનુષ્યે આ શબ્દ લખેલો છે એ પણ સ્પષ્ટ છે. આ ઓરડાનું નિરીક્ષણ કરવાનો મને અત્યાર સુધી અવકાશ મળ્યો ન હતો, પરંતુ જો હવે તમારી રજા હોય તો એ કામ પણ હું પૂર્ણ કરી લઉં.”

એમ કહેતાં તેણે ગળવામાંથી ફૂટપટી અને સૂક્ષ્મ-શર્ક કાચ કાઢ્યો. આ બે સાહિત્ય હાથમાં રાખીને તે ઓરડામાં આમતેમ ફરતો આસપાસ તથા ઉપર નીચે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. કોઈ વખત તે બોમો રહી જતો, કોઈ વખત ગોણુભર થતો અને એક વખત તલ્લ

ભોંય પર લાંબો ઉંધે મસ્તકે સૂઈ ગયો. તે પોતાના કાર્યમાં એટલો
 બધો ગુંથાઈ ગયો હતો કે તે ખંડમાં અમે જીલા હતા તેનું પણ તેને
 લાન હોય એમ લાગતું નહતું. કેમકે તે આખો વખત મનમાં તે મનમાં
 એટલો કાંઈક બળડ્યા કરતો હતો. કોઈ વખત નિઃશ્વાસ નાખતો તો
 કોઈ વખત ખીનજરૂરી ઉદ્વેગર કાઢતો, કોઈ વખત સીટી વગાડતો
 તો વળી કોઈ વખત કાંઈ સંગીત બળડ્યા કરતો. પરંતુ તેના એ
 બધા એન્યાળા ઉપરથી તેના મનમાં કાંઈક પણ આશા ઉત્પન્ન
 થયેલી હોવી જોઈએ એટલું તો જણાઈ આવતું હતું ખરું. તેની
 એવી સ્થિતિ જોઈને એકાદી ઈષ્ટ વસ્તુની શોધ માટે નિકળેલા શિકારી
 દૂતરાનું મને સ્મરણ થયું. શિકારી દૂતરામાં એવી શક્તિ છે કે જો
 કોઈ પણ વસ્તુની અથવા કોઈ પણ મનુષ્યની એકાદી ચીજની ગંધ
 આવે, તો પછી તે ગંધને આધારે તે વસ્તુ કે મનુષ્ય ગમે તેવા
 વિકટ સ્થળે હોય તો પણ ત્યાં પહોંચીને તે દૂતરા પકડી પાડે છે.
 જ્યારે શિકારી દૂતરા એ પ્રમાણે કોઈ વસ્તુને શોધવાને તેની પાછળ
 લાગ્યો હોય ત્યારે તે માર્ગમાં જમીન સુંઘતો સુંઘતો આમ તેમ
 દોડ્યા કરે છે, કોઈ વખત આગળ વધીને પાછો ફરે છે તો કોઈ
 વાર એક દિશાએ અને કોઈ વાર બીજી દિશાએ દોડવાનું કરી મૂકે
 છે. શેરલોક હોમ્સનું વર્તન પણ અત્યારે એવા જ પ્રકારનું હોઈને
 શિકારી દૂતરાની સાથે તેની સરખામણી કરવાનું મને મન થાય, એ
 સ્વાભાવિક છે. તેણે એ કાર્ય લગભગ વીસ મિનિટ કે તે કરતાં
 કાંઈક વધુ સમય સુધી ચાલુ રાખ્યું જમીન ઉપર પડેલાં ચિહ્નો જો
 નરી આંખે દેખી શકાય તેવાં ન હતાં, તેમાંનાં બે ચિહ્નો વચ્ચેનું
 અંતર બરાબર સંભાળપૂર્વક તેણે પેટી કુટપટીવડે ભરી જોયું. તે જ
 પ્રમાણે દિવાલ ઉપર જે સ્થળે પેલો શબ્દ લખેલો હતો તે સ્થળે

દિવાલની ઉંચાઈ પણ માપી જોઈ. એક રથને જમીન ઉપર પડેલી ખારિક રાખ એકડી કરીને એક પરખીડીઆમાં ભરી લીધી. છેવટે દિવાલ ઉપર લખેલા શબ્દના દરેકદરેક અક્ષરનું બહુ જ ઝીણવટ પૂર્વક સૂક્ષ્મદર્શક કાચ વડે નિરીક્ષણ કરી લીધું. આટલું થયા પછી તેના મુખ ઉપર સંતોષનું ચિહ્ન દેખાયું. હવે તેને કાંઈ વધુ તપાસ કરવાની જાગી રહી હોય એમ લાગ્યું નહિ. કેમકે ફૂટપટ્ટી તથા સૂક્ષ્મદર્શક કાચ તેણે પુનઃ ગળવામાં મુકી દાખાં.

“ એમ કહેવાય છે કે તર્કશાસ્ત્રની સહાય વિના કોઈ પણ કાર્યમાં કરેલો શ્રમ અફળ જાય છે. ” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ એ સિદ્ધાંત સર્વત્ર કદાચ લાગુ ન પણ પાડી શકાય. પરંતુ ડિટેક્ટિવ તરિકે કરવાના કાર્યમાં તો તે આખા લાગુ પડે છે ! ”

ગ્રેગસન અને લીસ્ટ્રેડ આ પોતાના શોખને ખાતર બનેલા ડિટેક્ટિવની હીલચાલ કાંઈક ઉત્સુકતા અને કાંઈક તિરસ્કારની લાગણી સાથે તપાસતા હતા. તેઓ શેરલોક હોમ્સના કથનનો બાવાર્થ સમજી શક્યા નહિ. પરંતુ મારી ખાત્રી હતી કે શેરલોક હોમ્સને આ વિષયમાં કાંઈ પણ અગત્યનું અને નવીન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલું હોવું જોઈએ. નહિ તો તે પ્રસ્તુત શબ્દો કદી પણ ઉચ્ચારત નહિ. લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસન કરતાં શેરલોક હોમ્સનો મને વિશેષ પરિચય હોવાથી તેના સ્વભાવ વિષે હું વિશેષ માહિતગાર હોઉં એ દેખીતું છે.

“ આ કેસના વિષયમાં આપનું શું માનવું છે ? ” બંને પોલીસ ડિટેક્ટિવોએ એ મુદ્દાની વાતને લગતો પ્રશ્ન કર્યો.

“ જો તમને આ કેસમાં મદદ કરવાનું હું સ્વીકારું, તો આ મુદ્દાની શોધનો તમને મળનારો યશ લૂટી લેવામાં હું કારણજૂત થઈશ એમ મને લાગે છે ! ” શેરલોક હોમ્સ રિમત કરતો બોલ્યો:

“ તમે તમારી તપાસમાં એટલા બધા આગળ વધી ગયા છો કે વચ્ચે તમને તમારે માર્ગે જતા અટકાવવાથી ઉઘટા તમે ઘોંટાળામાં પડી જશો.” એ વખતે શેરલોક હોમ્સના અવાજમાં કટાક્ષનો નિપૂર્ણ ભાવ હતો. તેણે આગળ કહ્યું: “ જો તમે તમારી તપાસની વિગતો તથા અ વિ નિર્માન શો અભિપ્રાય પડે છે તે મને જણાવતા રહેશો, તો હું બહુ ખુશીની સાથે મારાથી બનશે તેટલી મદદ કરીશ. પરંતુ અત્યારે તો જે પોલિસ કોન્સ્ટેબલ પહેલવહેલું આ શબ્દો જોયું તેને થોડાક સવાલો મારે પૂછવા છે. એનું ફેક્ટું તમે મને જણાવશો ?”

લીસ્ટ્રેડે પોતાની ડાયરીમાં જોયું બંને તે બોલ્યો: “ જહોન રૅન્સ. પણ અત્યારે તે પહેરા ઉપર નહિ હોય. એટલે તે તમને પોતાને ઘેર મળી શકશે. તે કેનિંગ્સ્ટન પાર્કગેટમાં આડલીકાર્ડ નામના મકાનમાં રહે છે. તેની રૂમનો નંબર ૪૬ છે.”

હોમ્સે તે ફેક્ટું પોતાની ડાયરીમાં ટપકાવી લીધું.

“ ચાલો ત્યારે, ડોક્ટર !” તે બોલ્યો: “ આપણે જઈએ એ કોન્સ્ટેબલને પહેલાં મળીએ.” એમ કહી પુનઃ પેલા એ ડિટેક્ટિવોની સામે જોઈને તે બોલ્યો: “ પણ અહીંથી જતાં પહેલાં એક વાત હું તમને જણાવીશ; બંને મારી ખાત્રી છે કે આ કેસમાં તે કદાચ તમને ઉપયોગની થઈ પડશે. જૂઓ, આ માણસનું ખૂન થયું છે એ ચોક્કસ છે. પરંતુ લીસ્ટ્રેડ ધારે છે તેમ એ ખૂન સ્વીએ નહિ પણ પુરુષે કરેલું છે. ખૂની છ કુટથી વધુ ઉઘાડેલો છે. તેણે થોડા વખત પહેલાં જ ભરયુવાનીમાં પ્રવેશ કરેલો હોવો જોઈએ. તેની ઉઘાડના પ્રમાણમાં તેના પગના પંજા ફુંકા છે. તે પહેળા પંજાના ખૂદ પહેરે છે, બંને ટ્રીચીનોપલી સીગારનો તેને શોખ છે. તે આ દુર્ભાગી મનુષ્ય સાથે

ચાર પૈડાવાળી ગાડીમાં અહીં આગ્યો હતો. તેને એક ઘોડા જોડેલો હતો. તે ઘોડાના ત્રણ પગમાં જડેલી નાળ જૂની હતી. માત્ર આગલા જમણી પાળુના પગમાં નવી નાળ જડેલી હતી. ખૂનીનો ચહેરો લ'ખગોળ હોય એ સંભવિત છે. તેના જમણા હાથની આંગળીઓના નખ વધેલા છે. અદ્યત્ત આટલી માહિતી પૂરતી ગણી શકાય નહિ. તો પણ જો તમે તેનો ઉપયોગ કરી શકા તેમ હોય તો જરૂર કરજો."

લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસને એક બીજા સામે દષ્ટિ કરીને ઉપહાસાત્મક હાસ્ય કર્યું. એ હાસ્ય મારા મિત્રથી કે મારાથી છૂપું તો રહી શક્યું નહિ જ.

"આ માણસનું ખૂન થયું છે એમ તમે કહો છો. પરંતુ તે ખૂન કેવી રીતે થયેલું હોતું જોઈએ? કેમકે તેના શરીરપર કોઈ પણ રથજો જખમનું પ્રિલકુલ ચિહ્ન દષ્ટિએ પડતું નથી." લીસ્ટ્રેડ બોલ્યો.

"વિષ." શેરલોક હોમ્સે ટુંકા જવાબ આપ્યો અને તે ખારણા તરફ આગળ વધ્યો. "એક બીજી વાત, લીસ્ટ્રેડ!" હાર પાસે આવીને તેણે કહ્યું: "રેશ (Rache) એ જર્મન ભાષાનો શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ 'વૈર' થાય છે. મારે તમે મીસ રેશલને શોધી કાઢવાની પંચાતીમાં પડીને તમારો કીમતિ સમય નિરર્થક ગૂમાવતા નહિ."

છેલ્લું અમોઘ વાગ્યાણ છોડીને હોમ્સ તથા હું મકાનની બહાર નિકળી ગયા અને એ બંને પ્રતિસ્પર્ધીઓ મુખ્ય વિકાસી એક બીજા સામે જોઈ રહ્યા.

પ્રકરણ ૮ મું.

પોલીસ કોન્સ્ટેબલની મુલાકાત.

જ્યોત્સના ર અમે લોરીસ્ટન ગાર્ડનમાંથી નિકળ્યા ત્યારે ખરોખર એક વાગ્યો હતો. શેરલોક હોમ્સ મને એક નજીકની તારઓફિસે લઇ ગયો. ત્યાંથી એક લાંબો તાર રવાના કર્યો. તારઓફિસમાંથી નિકળીને તેણે એક ગાડી ભાડે કરી અને લીસ્ટ્રેટ જે ઠેકાણું આપ્યું હતું તે ગાડીવાનને જણાવી તે સ્થળે અમને લઇ જવાનું કહ્યું.

“સહુથી પહેલાં જેણે આ મનુષ્યનું પ્રેત જોયેલું છે તે જેવી યથાર્થિત વિગત આપી શકે તેના જેટલી તો ખીન્ને ડાઈપણુ ભાગ્યે જ આપી શકે.” ગાડીમાં અમે બેઠા અને ગાડી ચાલુ થઈ ત્યાર-બાદ શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “જો ખરું કહું તો આ કેસમાં હું તો અમુક નિર્ણય પર આવી ગયો છું. તોપણ હજી આપણને આ પોલીસ કોન્સ્ટેબલ પાસેથી કદાચ કાંઈક વિશેષ જણવાનું મળશે ખરું.”

“ખરેખર તમે મને અગ્નયખીમાં ગરકાવ કરી મેલો છો, શેર-લોક હોમ્સ!” હું બોલ્યો: “તેમાંયે પેલા બે ડિટેક્ટિવો પાસે તમે ખૂતીનું કરેલું વર્ણન તથા ખૂતને લગતી ખીજી વિગતો જણાવી, એ સાંભળીને તો હું અત્યંત આશ્ચર્યાન્વિત બની ગયો છું. પરંતુ હું નથી ધારતો કે તમોએ જણાવેલી એ વિગત સાચી જ છે એવી તમારી ખાત્રી હોય.”

“ત્યારે તમારી એ ધારણા બૂલ બરેલી છે.” તેણે જણાવ્યું:
 “એ વિગતો મેં જણાવી તેમાં બૂલ થવાનો અંશ જ નથી. આપણે
 તે સ્થળે પહોંચ્યા ત્યારે પ્રથમ તો બગીચાની દિવાલ પાસે ગાડીનાં
 પૈડાંના એ લીસોટા પડી રહેલા મારા જોવામાં આવ્યા હતા. હવે છેલ્લા
 કેટલાક દિવસથી વર્ષા પડ્યો ન હતો. માત્ર ગઈ રાત્રે પડ્યો હતો.
 એ ઉપરથી મેં અનુમાન કર્યું કે એ રસ્તા પર ગઈ રાત્રીએ આવેલી
 ગાડીનાં પૈડાંના જ એ ચીલા હોવા જોઈએ. વળી તે સાથે ઘોડાની
 ખરીઓનાં ચિહ્ન પણ તે ચીલાની વચ્ચે દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. તેમાંથી
 આગલા જમણી બાજુના પગની ખરીનું ચિહ્ન બીજાં ત્રણ કરતાં
 વધારે સ્પષ્ટ અને ઊંડું ગયેલું દેખાતું હતું. એ ઉપરથી મેં નિર્ણય
 કે એ પગમાં નવી નાળ જડાવેલી હોવી જોઈએ. હવે વર્ષા થયા
 પછી ગાડી ત્યાં આવેલી હતી; અને તે પછી બીજા એકે ગાડી આવી
 હોય એમ માલૂમ પડ્યું નહિ. તમને સ્મરણ હોય તો મેં એગસનને,
 તે કિંવા લીસ્ટ્રેડ ગાડીમાં આવ્યા છે કે માલીને, એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો.
 તેણે જણાવ્યું હતું કે તેઓ ગાડીમાં આવ્યા ન હતા. એ ઉપરથી
 અનુમાન થઈ શકે કે તે ગાડી રાત્રીએ જ ત્યાં આવેલી હોવી જોઈએ;
 અને તો પછી ખૂની અને જેનું ખૂન થયું છે એ બે માણસો તેમાં
 આવેલા હોવા જોઈએ.”

“એ વાત તો ખરી;” હું બોલ્યો: “પણ ખૂનીની ઉચ્ચાર્ધનું
 ચોક્કસ માપ તમે કેવી રીતે કાઢી શક્યા?”

“કાંઈ પણ મનુષ્યની ઉચ્ચાર્ધનું અનુમાન તે માણસનાં બે પગ-
 લાંનાં ચિહ્ન વચ્ચેના અંતરના માપ ઉપરથી કરી શકાય છે; અને તે
 અનુમાન સેંકડે નેણું ટકા ખરું જ હોય છે. એ માટેની ખાસ ગણ-
 તરી પણ હોય છે, પરંતુ તેની આંકડા બાજીમાં ઉતરવાની અત્યારે

હું જરૂર જોતો નથી. એ માણસના પડેલાં પગલાં બગીચામાં કાદવમાં અને મકાનની અંદર ધૂળમાં સ્પર્શ જોવામાં આવ્યાં હતાં. એ ઉપરથી મેં ગણતરી કરી લીધી હતી. પરંતુ તે સાથે એક બીજો મુદ્દો પણ હતો. તે હું તમને જણાવીશ. સામાન્ય રીતે એવો નિયમ છે કે જ્યારે કોઈ પણ માણસ દિવાલ ઉપર કાંઈ લખવા લાગે ત્યારે કુદરતી રીતે તે પોતાની સિધાણમાં લખે છે. હવે પેલો શબ્દ જે સ્થળે લખેલો હતો ત્યાંથી જમીન સુધીનું અંતર છ ફૂટનું હતું. તે ઉપરથી પણ મારી પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ કે એ માણસ છ ફૂટથી સહેજ વધુ ઉંચાઈનો હોવો જોઈએ. ખરું કહું તો એ તો એક છાકરાની રમત જેવું જ હતું.”

“મને પણ તમારો ખૂલાસો સાંભળ્યા પછી એમ જ લાગે છે. પરંતુ તેની ઉમર?” મેં પૂછ્યું.

“જે માણસ સહજ લીલાથી સહાયત્યાર ફૂટનું કદમ ભરે તે વૃદ્ધ કિંવા નંખાઈ ગયેલો ન હોવો જોઈએ. બગીચામાં તેનાં બે પગલાં વચ્ચેનું અંતર એટલું હતું. પેટનું આમડાના ખૂટ રસ્તાની વચ્ચે થઈને ગયેલા છે, જ્યારે પલોળા પંખવાળા ખૂટ બાજુએ થઈને પસાર થયેલા છે. એટલે માત્ર દષ્ટિપાત કરતાંજ તેના કદમનું માપ લેવામાં મુશ્કેલી પડે તેમ ન હતું. આ ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે આમાં કાંઈ મોટો ભેદ સમાયેલો નથી. મેં મારા પેલા લેખમાં જે પદ્ધતિની ભલામણ કરી હતી તેજ પદ્ધતિનો આ અવલોકનકાર્યમાં ઉપયોગ કર્યો અને તેથી હું એ વિષયમાં ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો. હવે તમને કાંઈ પણ ન સમજાય તેવું લાગે છે ખરું?”

“હા, હજી એક-બે બાબતો ખુલાસો બાકી છે. ખૂનીની આંગળીના નખ વધેલા હોવાનું તથા તેને દ્રિયિતોપલી સીગારનો

શાખ હોવાનું તમે જણાવ્યું તે શા ઉપરથી ? ”

“તમારો પ્રશ્ન વાજમી છે.” હોમ્સ બોલ્યો: “એ માણસે લોહીમાં પોતાની આંગળી બોળાને દિવાલ ઉપર પેસો શબ્દ લખ્યો હતો. મેં સૂક્ષ્મદર્શક કાચ ઉપરથી જોયું તો મને જણાયું કે તે સ્થળે ભિંત ઉપરનો ચુનો જરી જરી ઊખડેલો હતો. હવે તે માણસે જમણા હાથની આંગળી વડે લખેલું હોવું જોઈએ. કેમકે અક્ષરનો વળાંક સરલ અને સ્પષ્ટ હતો. તેમ કરતાં જો તેના નખ વધેલા ન હોત તો ભિંત ઉપર તે સ્થળે ઊઝરડો પડત નહિ અને ચુનો ઉખડત નહિ. એ ઉપરથી તેના જમણા હાથના નખ વધેલા હોવાનું કારણ હું કેવી રીતે જાણી શક્યો તે તો તમે સમજ્યા જ હશે. હવે રહી સીગાર. મેં ઓરડામાં પડેલી પારિક રાખની ભૂકી એકડી કરીને તપાસી જોઈ હતી. તે રંગે કાળા અને ઝીણી ઝીણી કણી વાળી હતી. માત્ર દ્વિચિ-નોપલી સીગારની જ એવી રાખ થાય છે. મેં જુદી જુદી જાતની સીગાર અને સીગારેટોની રાખનો ખાસ અભ્યાસ કર્યો છે—એટલું જ નહિ પરંતુ મેં તે વિષયના ગ્રંથમાં એક પુસ્તક પણ લખેલું છે. હું આત્મશ્લાઘાના ભય સિવાય હિમ્મતથી કહી શકું છું કે જાણીતી કંપનીઓની સીગાર, સીગારેટ કે તંબાકુ તથા તેમની રાખમાં રહેલો ભેદ હું પારખી શકું છું. પચાસ કંપનીઓની જુદી જુદી બનાવટવાળી તંબાકુ કિંવા તેની રાખ મારી સામે મૂકો, અને હું તેમાંની કઈ તંબાકુ કઈ કંપનીએ બનાવેલી છે અથવા કઈ રાખ કઈ કંપનીએ બનાવેલી તંબાકુની છે તે વિનાવિલંબે અને ચોક્કસપણે કહી આપીશ. મારા અને ગ્રેગસન તથા લીસ્ટ્રોડના જેવા ડિરેક્ટિવો વચ્ચે જે ભેદ રહેલો છે તે આજ છે. જો મારી પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવાની તેમની શક્તિ હોત તો આ કેસમાં તો મારી મદદની તેમને

જરી પણ જરૂર પડી ન હોત.”

“ખરૂં છે. પરંતુ એક વાત હજી રહી ગઈ. તે માણુનું મુખ લાંબગોળ હતું એ વિષે તમારો ખુલાસો શો છે ?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

શેરલોક હોમ્સ હસ્યો અને બોલ્યો: “હું કબૂલ કરું છું કે એ અનુમાન કરવામાં હું મારી કલ્પનાશક્તિની સીમાને ઓળંગી ગયો હતો. છતાં મારા એ અનુમાનની સત્યતા વિષે તો મને લેશ પણ શંકા નથી. પરંતુ અત્યારે એ પ્રશ્ન તમે મને ન કરો તો સારું. થોડા સમયમાં આગોઆપ તે તમે જાણી શકશો.”

મેં મારા કપાળપર હાથ ફેરવ્યો. પછી થોડી વાર મૌન ધારણ કરીને હું બોલ્યો: “હોમ્સ ! મારું મગજ ચકરભ્રમ બની ગયું છે. જેમ જેમ આ બનાવનો હું વધુ વિચાર કરું છું, તેમ તેમ એમાં કાંઈક ઊંડું રહસ્ય સમાયેલું હોય એમ મને લાગે છે. પરંતુ જો આ કેસમાં તમારા કહેવા મુજબ બે જ માણસો હોય તો તે બે માણસો એ ખાલી મકાનમાં શા માટે ગયા ? અને તેમને ત્યાં લાવનાર ગાડીવાનનું શું થયું ? વળી એક માણસ બીજાને વિષપાન કરવાની ફરજ કેવી રીતે પાડી શક્યો ? જે બોલી વડે અક્ષરો લખાયેલા છે તે બોલી ક્યાંથી આવ્યું ? મરણ પામેલા મનુષ્યની કીમતી ચીજો પણ જેવી ને તેવી સ્થિતિમાં મળી આવેલી હોવાથી ખૂનીનો હેતુ ચોરી કે લૂટ કરવાનો નહોતો જ એમ સિદ્ધ થાય છે. તો પછી આ ખૂન કરવામાં બીજો કયો ગૂઢ હિદેશ સમાયેલો હશે ? ત્યાં વધુને લક્ષ્યપ્રમુખે વર તરફથી પહેરાવવામાં આવતી વીંટી ક્યાંથી આવી પડી ? એ બધા કરતાં પણ વધારે મહત્વનો સવાલ તો મને એ લાગે છે કે ખૂનીએ નહાસી જતાં પહેલાં ભિંત ઉપર રક્તાક્ષરે જર્મન શબ્દ ‘રેશ’ શા સારું લખ્યો ? હું કબૂલ કરું છું કે આ બધી

વિગતોનો ભેદ ઉકેલવાની મારામાં બિલકુલ શક્તિ નથી—એ રહસ્યના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરવાનો એક પણ માર્ગ મારી દષ્ટિએ પડતો નથી.”

મારા મિત્રને મારી વિચારસરણી પસંદ પડી હોય એવા ભાવ-પૂર્વક સરિમત વદને તેણે કહ્યું: “વોટ્સન! તમે આ કેસમાં ઉપ-રિથિત થયેલી મુશ્કેલીઓની તારવણી તો યથાર્થ રીતે કાઢી બતાવી છે. હું કખૂલ કરું છું કે હજી હું પણ આ કાયડાને પૂરેપૂરો ઉકેલી શક્યો નથી. તદ્દપિ મુખ્ય બિનાઓના મંબધમાં હું ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો છું. લીસ્ટ્રેડે કરેલી રક્તાક્ષરની શોધથી તે એવા અનુમાન ઉપર આગ્યો કે આમાં કોઈ ‘રેશન’ નામની સ્ત્રીનો હાથ હોવો જોઈએ. જે એ અનુમાનને આધારરૂપ માની લેછને પોલિસ આગળ તપાસ ચલાવે તો તે એવી કલ્પના કરે કે ખૂન કરનાર કે કરનારાં મનુષ્યો કોઈ ગુપ્ત મંસ્થાનાં સભાસદ હોવાં જોઈએ! એવી કલ્પનાને પરિણામે પોલિસ ઉધે રવાડે ચડી જાય અને ખરા ખૂનીનો પતો કદી પણ મેળવી શકે નહિ. પરંતુ મારી પદ્ધતિ જુદા જ પ્રકારની છે. વાર ‘રેશ’ એટલે વૈરના અર્થમાં એ જર્મન ભાષાનો શબ્દ લખાયો છે એવું મારું અનુમાન સત્ય માનીને આપણે આગળ વિચાર ચલાવીએ. જર્મન ભાષાનો શબ્દ લખનાર મનુષ્ય પણ જર્મનીનો વતની જ હોવો જોઈએ એવું પ્રથમ દષ્ટિએ વિચાર કરનારને કદાચ લાસે. પરંતુ મારું માનવું એવું છે કે એ શબ્દ લખનાર જર્મન નથી. ‘RACHE’ શબ્દ માંહેનો A અક્ષર કાંઈક જર્મન શૈલીને અનુસરીને લખાયેલો હોય એમ લાગે છે ખરું. પરંતુ જે જર્મનીનો વતની હશે તે તો A અક્ષર લેટિન ભાષાના વળાંકમાં જ લખવાનો. એ ઉપરથી આપણે જરી પણ મંકાચ વિના કહી શકીશું કે એ શબ્દ લખનાર જર્મની નથી.

હા, લખનાર મનુષ્ય જર્મન શૈલીનું અનુકરણ કરવા ગયો છે ખરો, પરંતુ કુશળતાની ખામીને લીધે તે પોતાના યત્નમાં સફળ નિવરી શક્યો નથી. ખૂનીએ એ શબ્દ ઇરાદાપૂર્વક માત્ર પોલિસને ઉધે માર્ગે દોરવાને ખાતર જ લખેલ છે. પરંતુ, ડોક્ટર ! હું આ કેસના સંબંધમાં અત્યારે આથી વિશેષ ખુલાસો તમારી પાસે કરવા નથી ઇચ્છતો. તમે જાણો છો કે પોતાના હસ્તકૌશલને પહેલેથી જ સ્પષ્ટ કરી દેનાર હાથચાલાકીના ખેલો કરનાર તરફ પ્રેક્ષકોનું આકર્ષણ રહી શકતું નથી. એ જ પ્રમાણે જો હું ગુન્હાની શોધ કરવાની મારી પદ્ધતિનું વિશેષ સ્પષ્ટિકરણ કરી દઉં તો પછી તમને એમ જ લાગે કે હું તો એક તદ્દન સાધારણ ક્રિેકિટવ છું.”

“હું એમ કદી પણ ન માનું.” મેં કહ્યું: “તમારે મહેાંયે તમારા વિશેષ વખાણ કરવા એ યોગ્ય નથી. તદ્દપિ એટલું તો હું કહીશ કે તમે સંશોધનશાસ્ત્રને એટલી પૂર્ણતાએ લાવી મૂકેલું છે કે તેટલી પૂર્ણતાએ ખીજું એક પણ શાસ્ત્ર આવી શક્યું હોય એમ મને લાગતું નથી.”

અલગ્યત આ શબ્દો મેં મારા મિત્રની ખુશામદ કરવાના હેતુથી ઉચ્ચાર્યા ન હતા. પરંતુ મારા અંતરને જે લાગ્યું તે જ મેં જણાવ્યું હતું; અને તે શબ્દોની મારા મિત્રના મન ઉપર પણ યોગ્ય જ અસર થવા પામી હતી. તેની સૌમ્ય મુખમુદ્રા ઉપર સ્મિત છવાઈ રહ્યું હતું; એટલું તો હું જોઈ શક્યો કે એક યુવતીને પોતાના સૌંદર્યની પ્રશંસા શ્રવણ કર્યાથી જેટલો આનંદ થાય છે તેટલો જ આનંદ મારા મિત્રને પોતાની અવલોકનશક્તિ અને બુદ્ધિમતાની પ્રશંસા કરવાથી થયો હતો. તદ્દપિ પ્રશંસા કરનારનો હેતુ શો છે, એ નહિ જાણી શકે તેટલો તે મૂર્ખ ન હતો.

“ હવે એક ઘીછ વાત હું તમને કહું. ” પોતાની શક્તિની થયેલી કદરથી આનંદિત બનેલા વદને તે બોલ્યો: “ પેટંટ ચામડાના ખૂટવાળો અને પહોળા પંખના ખૂટવાળો, એ બન્ને જણા એક જ ગાડીમાં આવ્યા હતા. તેઓ બગીચા માંહેના રસ્તાપર એકમેકની સાથે એકમેકના હાથમાં હાથ રાખીને બે મિત્રાની માફક ચાલતા હતા. ઓરડામાં ગયા પછી પેટંટ ચામડાના ખૂટવાળો મનુષ્ય એક સ્થળે બિભો રહ્યો હતો જ્યારે પહોળા પંખના ખૂટવાળો આમતેમ આંટા મારતો હતો. હું એ જમીનપર પડેલી ધૂળપર જોઈ શક્યો હતો. એટલું જ નહિ પરંતુ પહોળા પંખના ખૂટવાળો મનુષ્ય આંટા-ફેરા લગાવતો હતો ત્યારે તે અત્યંત ગભરાયેલી હાલતમાં હતો એ પણ હું જાણી શક્યો છું. એ તેનાં બે પગલાં વચ્ચેના વધેલા અંતર ઉપરથી હું કળી શક્યો હતો. એવો નિયમ છે કે જ્યારે એક મનુષ્ય ઉશ્કેરાયેલી હાલતમાં હોય છે ત્યારે તે સામાન્ય ચાલ કરતાં ઝડપથી અને જાણે ફેકતો હોય તે પ્રમાણે ચાલે છે. એથી તેનાં પગલાં વચ્ચેનું અંતર પ્રથમ કરતાં વધે એ સ્વાભાવિક છે. તે એ પ્રમાણે આવેશમાં ભ્રમણ કરતો હતો તે વખતે તેનો બડબડાટ એકસરખો ચાલુ હતો. એટલું બન્યા પછી આ ખૂન થયું હતું. અર્થાત્ માફક કહેવું એવું છે કે તેઓ મકાનમાં દાખલ થયા કે તુરત જ ખૂન થયું ન હતું. પરંતુ તેઓ મકાનમાં દાખલ થયા અને ખૂન થયું તેની વચ્ચે થોડોક સમય પસાર થયો હતો. બસ, અત્યારસુધીમાં જેટલું જાણી શક્યો છું તેટલું મેં તમને કહ્યું છે. બાકીનું બધું કહીશું અને તરંગ માત્ર છે. પરંતુ આપણને ચણતર ચણવાને માટે જે પાળે મળ્યો છે તે મજબૂત છે એમાં તો કશો પણ શક નથી. પણ હવે આપણે ઠીક કરવી જોઈએ નહિ. કેમકે આજે સવાંજે હોલેના

કોન્સર્ટમાં જવાનો મારો વિચાર છે. ત્યાં એક કુશળ ગાયકના સંગીતનો રસ આપવાનું મળનાર છે. ”

આ વાર્તાલાપ અમારી વચ્ચે થતો હતો તે દખતે અમારી માડી કોણસાની રજથી સ્થામ દેખાતા રસ્તાઓ અને નિર્જન જણાતી ગલીઓમાં થઇને પસાર થતી હતી. એમ કરતાં તે એક તદ્દન મનુષ્યશૂન્ય દેખાતી ગલીમાં આવી પહોંચી અને ત્યાં ઊભી રહી ગઈ. માડીવાને કહ્યું: “ આ સામે દેખાય તે ઓડલીકાર્ટ. હું તમે અંદરથી બહાર આવશો ત્યાં સુધી અહીં જ માડી ઊભી રાખીશ. ”

હાંડનનો આ વિભાગ કાંઈ આકર્ષક ન હતો. અમે તે મકાનમાં પેકા અને ત્યાં રમતાં મેલાં કપડાંવાળાં ગંદાં છોકરાંઓની વચ્ચે થઇને આગળ વધ્યા. અમે ૪૬ નંબરની રૂમ પાસે આવી પહોંચ્યા. તેના બારણા ઉપર ‘ જે. રેન્સ ’ નામ કોતરેલી પીતળની નાની ચીપ જડેલી હતી. પૂછગાછ કરતાં અમને માલૂમ પડ્યું કે કોન્સર્ટેમલ સાહેબ સ્થળ ગયા છે. એટલે અમે તેની ઉડવાની રાહ જોતાં આગસ્ટ ખંડમાં ધામે લગાવ્યો.

પ્રકરણ ૯ મું.

કોન્સર્ટેમલ શું કહે છે ?

પરંતુ અમારે વધુ વખત ખોટી ઈર્ષ રહેવું પડ્યું નહિ. થોડી વારમાં જ અમે જે ખંડમાં પેકા હતા ત્યાં તે આવ્યો. તેને કાચી ઉંઘે ઉડવું પડ્યું એ વાત ગમતી આવી ન હોય, એમ તેના ચહેરાપરથી દેખાઈ આવતું હતું. “ ખૂનનો રિપોર્ટ મેં આદિ-

સમાં દાખલ કરી દીધો છે.” તે સ્થેજ ચિડાયેલા સ્વરે બોલ્યો.

હોમ્સે ગળવામાંથી અર્ધા પાઉડનો સીકા કાઢ્યો. તે હાથમાં પેલો કોન્સ્ટેબલ જોઈ શકે તેવી રીતે રમાડતાં બોલ્યો: “એ રિપોર્ટ અમારા જોવામાં આવ્યો છે. પરંતુ તમે આ ખૂનના કેસ વિષે જે કાંઈ જાણો છો તે બધી હકીકત તમારા મ્હોંએથી સાંભળવાની અમારી ઇચ્છા હોઇને અમે તમારું તસ્દી આપી છે.”

“હું જે કાંઈ જાણતો હોઈશ તે તમામ તમને ઘણી ખુશીની સાથે કહી સંભળાવીશ.” કોન્સ્ટેબલે મારા મિત્રના હાથમાં રમતા સોનાના સીકકા સામે નજર રાખીને કહ્યું.

“ત્યારે એ બનાવના મુબંધમાં જે જે જાણવામાં આવ્યું હોય તે પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી તમામ વિગતવાર અમને કહી સંભળાવો. માત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે તમને નજીવી જેવી લાગતી હોય એ બાબત પણ રહી જવી જોઇએ નહિ.” શેરલોક હોમ્સે સૂચવ્યું.

રેન્સ ત્યાં પડેલા એક સોફા ઉપર બેઠો અને ખૂનના બનાવને લગતી હકીકત યાદ કરતો હોય એવા બાવપૂર્વક ભ્રમર સંકુચિત કરીને કહેવા લાગ્યો: “હું પ્રથમથી જ પ્રારંભ કરું. એ સ્થળે રાત્રીના દશ વાગ્યાથી સહવારના છ વાગ્યા સુધી મારે પહેરો ભરવો પડે છે. બરોબર. અગીયાર વાગતાં ત્યાં નજીકમાં જ આવેલા ‘જુહાઈટ હાર્ટ’ નામના પીઠામાં મારામારી થઇ હતી. તે સિવાય જે બતામાં મારો પહેરો હતો ત્યાં બધે શમશામ અને શાંત હતું. બરોબર એક વાગે વર્ષાદ વરસવો શરૂ થયો. તે વખતે ચક્રર લગાવતાં મને હેરી મર્ચરનો બેટો થયો. એ પણ મારા જેવો જ કોન્સ્ટેબલ છે. તેના પહેરો હોલેન્ડગ્રાવમાં હતો. અમે બન્ને જણા હેત્રીએટ્રાટ્રીટને નાંકે

ગપ્પાં સપ્પાં મારતા ઊભા રહ્યા. ત્યારપછી થોડી વારે એટલે આશરે એ વાગે કિંવા તે પછી મને એમ થયું કે હું ક્રિસ્ટન રોડ ઉપર ચક્કર લગાવું અને જોઈ આવું કે સર્વત્ર શાંતિ તો છે ને! રસ્તામાં કોઈ પણ પ્રાણીનો સંચાર જોવામાં આવ્યો નહિ. વર્ષાદને લઈને કીચડ પુષ્કળ થયો હતો. તે રસ્તે એક કિંવા એ ગાડીઓ મારી પડખે થઈને પસાર થઈ ગઈ, તે સિવાય એક પણ મનુષ્ય મારા જોવામાં આવ્યો નહિ. ઠંડી પુષ્કળ લાગતી હતી, અને ‘જો અત્યારે એ-ત્રણ પેગ લીધા હોય તો કેવી મજાહ પડે!’ એવો મનમાં વિચાર કરતો હું આગળ ચાલતો હતો. એવામાં એકાએક નજર ડાળા મકાનની ખારીમાંથી દીવાનો અંખો પ્રકાશ મારી નજરે પડ્યો. હું જાણતો હતો કે એ તથા એની પડખેનું મકાન ખાલી પડી રહે છે. કેમકે એ મકાનનો છેલ્લો ભાગુઆત ટાઈફોઈડ જાતના ઝેરી તાવથી મરણ પામેલો હોવા છતાંયે મકાનનો માલિક તે મકાનમાં બેજ ન રહે એ પ્રકારે તેને સુધરાવવાની દરકાર કરતો નથી; અને તેથી એવા બેજવાળા મકાનમાં કોઈ રહેવા પણ આવતું નથી. એથી એ ખાલી મકાનમાં આટલી મોટી રાત્રીએ દીવો બળતો જોઈને મને કેટલી બધી અજાનબખી ઉપજી હશે તેની કલ્પના આપ પોતે જ કરી લ્યો. મેં ધાર્યું કે કાંઈ પણ ઘોરાળો હોવો જોઈએ. એથી હું બગીચામાં ગયો અને તે મકાનના બંધ બારણા પાસે જઈને બિભો રહ્યો—”

“ત્યાં તમે થોભી ગયા અને પછી પાછા ફરીને બગીચાના દરવાજા પાસે આવ્યા.” મારો મિત્ર રેન્સનું અપૂર્ણ રહેલું વાક્ય પૂરું કરતો બોલ્યો: “એ પ્રમાણે ઠેક મકાનના બારણા સુધી પહોંચીને તમે પાછા શા માટે ફર્યા?”

ક્રાન્સ્ટેબલ મારેબ ચમક્યા અને સોદા ઉપરથી ઊભા થઈ જઈને

શૈરલોક હોમ્સની સામે તાકી રહ્યા. હોમ્સના કથનથી તેને ઉપજેલા આશ્ચર્યની સીમા જ ન હતી.

“હા, એ તદ્દન ખરું છે, સાહેબ!” રેન્સ બોલ્યો: “પરંતુ હું ખારણા પાસેથી પાછો ફર્યો એ આપના જાણવામાં કેવી રીતે આવ્યું? મેં રિપોર્ટમાં એ વિષે કંઈ પણ લખ્યું જ નથી. લખવાની જરૂર પણ ન હતી. વાર, પાછા ફરવાનું કારણ તો એટલું જ કે એ વખતે સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા પ્રસરી રહી હતી, અને તે સ્થળે હું એકલો જ હતો. એટલે મને લાગ્યું કે જો કંઈ ખાનગીને મદદે બોલાવ્યો હોય તો વધારે સારું. કહેવત છે કે ‘એક કરતાં બે લગ્ના.’ મને ચોરનો કે બદમાશ મનુષ્યનો ભય તો લેશ પણ નથી. પરંતુ એ વખતે મારા મનમાં એવી કલ્પના આવી કે ‘જો મનુષ્ય આ મકાનમાં ટાઇફોઇડ તાવથી મરી ગયો છે તે ભૂત થઇને આવ્યો હોય તો!’ મારું મન જરીક વહેમી છે, અને હું કબૂલ કરું છું કે એ ભૂતની કલ્પનાથી મને ડર લાગ્યો. એથી હું બગીચાના દરવાજા પાસે આવ્યો અને મર્ચરની બીચોળ પ્રકાશ દેખાય તો તેને હાકલ મારવાનો મેં વિચાર કર્યો. પરંતુ મર્ચર કે બીજા કંઈ પણ મનુષ્યપ્રાણી મારા જોવામાં આવ્યું નહિ.”

“રસ્તા ઉપર કંઈ પણ ન હતું એમ તમે ખાતરીપૂર્વક કહો છો?” શૈરલોક હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“અરે, સાહેબ! મનુષ્ય તો શું પરંતુ એક કૂતરું સુદ્ધાંત ન હતું. ન્યારે કંઈ પણ મનુષ્ય મારા જોવામાં ન આવ્યું એટલું હું મારી તમામ હિમ્મત એકઠી કરીને તે મકાન તરફ ગયો. ખારણા પાસે પહોંચીને મેં તેને ધક્કો માર્યો એટલે ખારણું ખૂલ્યા ગયું. જે ઓરડામાંથી બીચોળ પ્રકાશ આવતો હતો તે ઓરડામાં હું ગયો. ત્યાં

સમઢીની પેડલી ઉપર એક મીણુખતી બળતી હતી. તે રંગે લાલ હતી. તેના પ્રકાશમાં મેં—”

“શું જોયું તે હું જાણું છું. તમે એ ઓરડામાં બે—ચાર વાર આમતેમ આંઢા માર્યા. જે મનુષ્યનું શય ત્યાં પડેલું હતું તે મનુષ્ય જીવતો છે કે મરી ગયો છે તે જાણવાને માટે તમે નીચા નમ્યા. પછી તમે રસોડાનું બારણું ખોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તે પછી—”

આ વખત તો જહોન રેન્સના ગભરાટનો પાર જ રહ્યો નહિ. તેનો મહેરા લયગ્રસ્તતાને લીધે ઉજળો પુણી જેવો બની ગયો હતો. તે શેરલોક હોમ્સ તરફ શંકાશિલતાપૂર્વક દટિ કરતો બોલ્યો: “હું ધારું છું કે તમે એ ઓરડામાં છૂપાઈ રહીને મારી હીલચાલ નજરે જોયેલી હોવી જોઈએ, નહિ તો આમ ચોક્કસપણે કેવી રીતે કહી શકો? પરંતુ તો પછી તમે એ ખંડમાં કયે સ્થળે છૂપાઈ રહ્યા હતા? ત્યાં છૂપાઈ રહેવાનું એક પણ સ્થાન મારા જોવામાં આવ્યું ન હતું.”

“અને ત્યાં છૂપાઈ રહેવાનું સ્થાન છે પણ નહિ.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “હું આજે સહવારે તે મકાનમાં ગયો, એ સિવાય ગઈ રાત્રે તો શું પણ અગાઉ પણ કદી મેં તેમાં પગ મૂક્યો નથી.”

“તો પછી જે હકીકત મારા સિવાય બીજા કોઈ પણ જાણતું નથી, તે તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા?” રેન્સે આશ્ચર્યમાં વધારે તે વધારે ગરકાવ થતાં પ્રશ્ન કર્યો.

હોમ્સ હસ્યો અને તેણે પોતાના નામનું કાર્ડ કોન્ટેબલને આપતાં કહ્યું: “મારા કથનથી મેં જ ખૂન કરેલું હોતું જોઈએ કિંવા ખૂનના કૃત્યમાં લાગ લીધેલો હોવો જોઈએ એવી શંકા તમને કદાચ ઉપજે તો તેમાં નવાઈ નથી. પરંતુ હું આશા રાખું છું કે તે માટે તમે મને પરહેજ કરવાનો યત્ન તો નહિ જ કરો. મારા કાર્ડ ઉપરથી

તમે જોઈ શકશો કે હું ગુન્હેગાર નહિ પણ ગુન્હાશોધક વર્ગનો માણસ છું. મારા સંબંધમાં તમને વિશેષ ખાતરી જોઈતી હશે તો મીસ્તર ગ્રેગસન કિંવા મીસ્તર લીસ્ટ્રેઝ આપી શકશે. માટે બીજો ત્રીજો વિચાર નહિ કરતાં કે કોઈ જાતની શંકા નહિ લાવતાં તમે તે પછી શું કર્યું અને શું જોયું તે મને જણાવો.”

રેન્સ પુનઃ સોદા ઉપર બેઠો. પરંતુ હજી પણ તેના મનનો મંથન તદ્દન નાબુદ થયો ન હતો. તે સ્વરક્ષણની તૈયારીમાં રહીને બોલ્યો: “તે પછી હું પુનઃ બગીચાના દરવાજા પાસે ગયો. ત્યાં જઈને મેં સીટી કરી એટલે મર્યર તથા બીજા બે કોન્સ્ટેબલો ત્યાં આવી પહોંચ્યા.”

“એ વેળાએ પણ રસ્તા ઉપર બીજા કોઈ માણસ ન હતું?” અત્યંત આતુરતાપૂર્વક હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, રસ્તામાં એવો કોઈ પણ મનુષ્ય ન હતો કે જેને માટે શંકા લઈ જવાનું કારણ હોય?” કોન્સ્ટેબલ સાહેબ બોલ્યા.

“એટલે તમારા એ કથનપરથી અમારે શું સમજવું?” હોમ્સના એ શબ્દોચ્ચારમાં ગુસ્સાનો સ્ફુર્જ આવિર્ભાવ પ્રતિત થતો હતો.

કોન્સ્ટેબલનાં કપાળમાં કરચલીઓ પડી અને તે ત્રાસિક તથા નિશ્ચિત સ્વરે બોલ્યો: “મેં આજ સુધીમાં ઘણા દારૂડીઆને જોયા છે. કેટલાકને થોડાપણી કરી છોડી દીધા છે જ્યારે કેટલાકને વગર ભાડાની કોટડીનું દર્શન પણ કરાવ્યું છે. પરંતુ ગઈ રાત્રીના જેવો છાકટો તો મેં કદી પણ લાખ્યો નથી. જ્યારે હું દરવાજા પાસે આવ્યો ત્યારે તે બગીચાની દિવાલને ચઢેલીને ઊભો હતો. તેને દારૂનો નશો પુષ્કળ ચડ્યો હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે તે ઘડાર ઊભો

પણ રહી શકતો ન હતો. વચ્ચે વચ્ચે તે અસ્લીલ ગાયન ગાતો, નાચતો અને કાંઈક બડબડતો હતો.”

“એ કેવા પ્રકારનો મનુષ્ય હતો?” શેરલોક હોમ્સે પૂછ્યું.

હોમ્સના આ પ્રશ્નથી જહોન રેન્સ કાંઈક ગુચ્ચવારામાં પડી ગયેલો દેખાયો. તે બોલ્યો: “તે અસાધરણ હાકટો હતો. અમે જો તે સ્થળે હાજર ન હોત તો જરૂર તે બેભાન બની ગયો હોત, અને તેને પરિણામે તેને પોલીસચોકીમાં કિંવા ઇસ્પતાલમાં લઈ જવામાં આવ્યો હોત.”

“તે હાકટો હતો કે કેમ તે હું જાણવા નથી માગતો.” શેરલોક હોમ્સ કાંઈક ત્રાસ અને કાંઈક આવેશપૂર્વક બોલી ઊઠ્યો: “હું પૂછું છું કે તેનો ચહેરો કેવો હતો? તેનું મ્હોં તમારા જોવામાં આવ્યું હતું કે નહિ?”

“હા, તેનું મ્હોં તો મારા જોવામાં આવ્યું હતું. કેમકે મેં તથા મર્ચરે તેને ઉચકેલો હતો, તેથી તેના મુખ તરફ મારું ખાસ લક્ષ ગયું હતું. તે મારા અને મર્ચર કરતાં ઉંચો હતો. તેનું મ્હોં લંબગોળ હતું અને રંગ સહેજ રતાશ પડતો હતો. વળી તેના—”

“બસ, એટલું જ મારે જાણવું હતું” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “પછી એને તમે શું કર્યું?”

“તમે જાણો છો કે અમારે પેલા મકાનમાં અગત્યનું કામ બજાવવાનું હતું. એટલે અમે તેને બરાબર ઊભો કરીને છોડી દીધો. કેમકે તેની પંચાતમાં પડીએ તો અમારું બીજું કામ ખોટી થાય એમ હતું. પરંતુ હું ધારું છું કે તેને ઘેર પહોંચતાં માર્ગમાં કશી પણ હરકત નડી નહિ હોય.”

“વારૂ, તેણે કેવો પોશાક પહેર્યો હતો?”

“તેણે અંગ ઉપર ભૂરા રંગનો ઓવરકોટ ધારણ કર્યો હતો.”

“તેના હાથમાં ચાબુક હતો?”

“ચાબુક? ના, ના.” કોન્સ્ટેબલે કહ્યું.

“ત્યારે એ ચાબુક તેણે ગાડીમાં જ રાખેલો હોવો જોઈએ.”

મારો મિત્ર સ્વગત જ ગણ્યો: “એને તમે છોડી દીધો તે પછી એક પણ ગાડી પસાર થયેલી તમારા જોવામાં આવી હતી?”

“ના ના, ગાડી વળી કેવી?”

“વારૂ, હવે આ હું તમને બક્ષિસ આપું છું.” એમ કહીને હોમ્સે પોતાના હાથમાંનો અર્ધા પાઉકનો સોનાનો સીક્રો ટેબલ ઉપર મૂક્યો. પછી તે જોભો થઈને પોતાની ટોપી હાથમાં લેતાં બોલ્યો: “રેન્સ! તમે કદી પણ સાધારણ કોન્સ્ટેબલ કરતા ઉંચી જગ્યાએ ચડી શકવાના નથી. હું દિલ્લગીર છું કે તમારું મગજ તદ્દન જડ છે એમ કહેવાની મને ફરજ પડે છે. ગર્ષ રાત્રીએ તમારે માટે એવી ઉત્તમ તક હતી કે તમે જો તે ગૂમાસી ન હોત તો કોન્સ્ટેબલના સાર-જન્ટ બની જાત. જે છાંકટા માણસને તમે ગર્ષ રાત્રે જ્યો હતો અને જે તમારા પંજમાં આબાદ રીતે આવી ગયો હતો તેના હાથમાં આ ખૂનના રહસ્યની ચાવી રહેલી છે. અમે તે માણસને જ શોધીએ છીએ. પરંતુ હવે એ વિષે તમારી સાથે વધુ માથાકુટ કરવી નકામી છે. ચાલો ડોક્ટર! હવે આપણે અહીં વધારે વાર ખોટી થવાની જરૂર નથી.”

કોન્સ્ટેબલ તો હોમ્સનું આ કથન શ્રવણ કરીને આભો જ બની ગયો. તેમ એક ભયંકર ગુન્હેગાર પોતાના હાથમાંથી છૂટી ગયેલો જાણીને તેના મનમાં ક્ષોભ પણ થયેલો દેખાયો. તે કાંઈ પણ ઉચ્ચાર

નહિ કરતાં અમારી સામે ટીકતો ઊભો રહ્યો. અમે તેને એવી સ્થિતિમાં મૂકીને ત્યાંથી બહાર પડ્યા.

“તદન મૂરખો !” અમે પુનઃ બહાર ઊભેલી ગાડીમાં બેઠા અને ગાડી અમારા મકાન તરફ ચાલુ થઈ એટલે હોમ્સ બોલ્યોઃ “હાથમાં આવેલો કાળીયો ગૂમાઓ, તે આનું નામ. તેને માટે કેવો ઉત્તમ આન્સ હતો ? પણ મૂરખાએ હાથે કરીને ગૂમાઓ.”

“પરંતુ હજી મને આમાં કાંઈ પણ સમજ પડતી નથી ? એટલું માત્ર ખરું કે તમે ખૂનીનું જે વર્ણન કર્યું હતું તે આ છાકટા મનુષ્યના વર્ણનને આબેહૂથ મળતું આવે છે. પરંતુ તે જે ખૂની હોય તો એક વખત ત્યાંથી ચાલ્યા જવા પછી પાછો ફરી ત્યાં શા માટે આવે ? ખરો ગુન્હેગાર એવું કરે એમ હું માનતો નથી.” મેં કહ્યું.

“વીંટી, ડોક્ટર ! પેલી વીંટી ! એ વીંટીને માટે જ તે પુનઃ ત્યાં આવેલો હોવો જોઈએ. જે ખીજી કાઈ રીતે તેનો પત્તો નહિ મળી શકે, તો એ વીંટીની મદદથી હું તેને ફસાવીશ. એ માણસ પકડાવો જ જોઈએ—ડોક્ટર હું શરત માંડું છું કે એ હવે મારા પંજરામાંથી કદી પણ છૂટી શકશે નહિ. પરંતુ એ માટે મારે ખરી રીતે તો તમારો જ આભાર માનવો જોઈએ. કેમકે જે આ કેસમાં તમે ઉત્કંઠા ફર્સાવી ન હોત તો હું કદી પણ આવ્યો ન હોત; અને જે ન આવ્યો હોત તો આ ગૂઢ અને ચત્રમકારિક રહસ્યનો અભ્યાસ કરવાની એક ઉત્તમ તક મેં પણ ગૂમાવી હોત. અહાહા ! આ અભ્યાસ કેટલો મનોરંજક છે ! દુનિયામાં આવા ભયંકર અને બેદ ભર્યા બનાવો બનતા જોવામાં આવે છે. આપણું કર્તવ્ય છે કે એ બેદને ખૂલ્લો કરીને દુષ્ટ અને ખૂની મનુષ્યોને યોગ્ય સજાએ પહોંચાડવા જોઈએ. પરંતુ અત્યારે સમય ઘણો થઈ ગયો છે, માટે પહેલાં પેટનું કરીએ. પછી બાકી

ક્રાન્સર્ટમાં. આજે ક્રાન્સની નેરડા નામની નાયકાનો નાચ થનારો છે. અહા! શો તેનો અંગવિક્ષેપ અને શું તેનું સંગીત!”

અત્યારે શેરલોક હોમ્સ પૂર્ણ ઉત્સાહમાં હતો. તેની દૃષ્ટિએ સર્વ જગત પ્રસન્નતામય હતું. તે ગાડીમાં આડો પડ્યો પડ્યો મનમાં કાંઈક ગાયન ગણુગણુતો હતો, ગાડી અપાટાબંધ ચાલી જતી હતી, અને માઈ મન મનુષ્યજીવનની વિચિત્રતાના તરંગોપર ઝોલા ખાતું હતું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

જાહેર ખખરની અસર.

૨૬ વારે જે શ્રમ મેં લીધો હતો, તેની મારા અનારોગ્ય શરીર ઉપર બહુ જ અસર થઈ હતી. હજી માઈ શરીર બિલકુલ દુરસ્ત બની ગયેલું ન હતું અને નખળાઈની અસર ઠામુકી નાબુદ થઈ ન હતી. એથી ખપોરના બે વાગ્યા સુધી લંડન શહેરની ગીચ હવામાં ખાધાપિધા વિના રખડવું તે મારે માટે સલાહ ભર્યું તો ન હતું જ. હું બહુ જ થાકી ગયો હતો. એટલે જમ્યા પછી હોમ્સે મને કહેવા છતાં મેં ક્રાન્સર્ટમાં નેરડાનો નાચ જોવા અને સંગીત સાંભળવા જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, અને તે ગયો એટલે થાક ઉતારવાને માટે મારા શયનગૃહમાં જઈને હું પતંગ પર આડે પડ્યો થયો. મને એમ થતું હતું કે એકાદ-બે કલાક શાંત નિદ્રા આવી જાય તો સાઈ. હું આંખ વિંચીને પથારીમાં પડ્યો રહ્યો, પરંતુ નિદ્રા

માટેનો મારો પ્રયત્ન ફળદાયક નિવડ્યો નહિ. સહવારથી જ્યારે સુધી-
માં જે કાંઈ મારા જાણવામાં આવ્યું હતું; તેના વિચારોથી માંડે
મગજ ખલુ જ તપી ગયું હતું. મારા મનમાં ચિત્રવિચિત્ર કલ્પનાના
તરંગો ડોહાળા મારી રહ્યા હતા. મારી આંખો ઘેરાતી અને મને
ઉંધ આવ્યા જેવું લાગતું કે તુરત જ જે માણસનું ખૂન થયું હતું
તેની ભયંકર મુખમુદ્રા મારી માનસિક દષ્ટિ સામે ખડી થતી. તે
માણસનો સ્હેરો મેં જ્યારથી જોયો ત્યારથી જ તેના પ્રત્યે મને કુદ-
રતી રીતે કાંઈ પણ જાતના કારણ સિવાય તિરસ્કાર છૂટ્યો હતો.
મારા વાંચનારા મારી એ મૂર્ખતા જોઈને હસશે. પરંતુ હું ખરેખર
કહું છું કે એવા ભયાનક સ્હેરાવાળા મનુષ્યને દુનિયાથી પાર કરનાર
ખૂનીને માટે મારા મનમાં ઉપકારની લાગણી જ સ્ફુરી આવી હતી.
કેમકે એ ભયંકર સ્હેરાવાળો મનુષ્ય પોતે પણ મહાન ભયંકર અને
અનેક દુર્ગુણોથી ભરેલો હોવો જોઈએ એવી કલ્પના મારા મનમાં
ફસી ગઈ હતી. એટલું માત્ર ખરું કે એ કલેવલેન્ડનિવાસી ઈતોક
જે. ડૂઅરનું ખૂન કરનારને માટે સ્ફુરેલી આભારની લાગણી લાંબો
વખત મારા મનમાં ટકી શકી નહિ. એ સ્ફુરણની સાથે જ મને
વિચાર થયો કે ‘ગમે તેમ હોય તો પણ ન્યાયની દષ્ટિએ જેતાં
ખૂનીનું કાર્ય કાંઈ પણ રીતે પ્રશંસવા યોગ્ય ગણી શકાય નહિ.
ખૂનીએ જગતને આ ભયાનક મનુષ્યનો વધુ ત્રાસ ભોગવવામાંથી
મુક્ત કર્યું, એટલા માટે કાયદો કાંઈ તેના ખૂનના ફલ તરફ દિલ્લસોળ
દર્શાવી શકે નહિ!’

જેમ જેમ આ ખૂનના કેસ વિષે હું વધુને વધુ વિચાર કરવા
લાગ્યો, તેમ તેમ આ ડૂઅરને વિષ આપીને મારી નાખવામાં આવ્યો
છે, એવા પ્રકારનું મારા મિત્ર શેરલોક હોમ્સનું વિધાન મને વિશેષ

ને વિશેષ ચમત્કારિક લાગવા માંડ્યું. મારા મિત્રે જમીનપર પડેલા પ્રેતના હોઠ સુંધી જોયા હતા, એ મને યાદ આવ્યું. એ વખતે તેને આવેલી કોઈ પણ પ્રકારની ગંધથી વિષપ્રયોગની કલ્પના તેના મગજમાં ઉદ્ભવી હશે એમ મને લાગ્યું. વાર, વિષનો ઉપયોગ કરવામાં નથી આવ્યો એમ માનીને ચાલીએ તો પાછો પ્રશ્ન ખડો થાય છે, કે તેનું ખૂન કેવી રીતે થયું હશે? ડેઝરના શરીર ઉપર કોઈ પણ સ્થળે જખમનું ચિહ્ન ન હતું, તેમ જ તેને ગુંગળાવીને મારી નાખ્યો હોય એવું પણ એકે ચિહ્ન જોવામાં આવતું ન હતું. હવે બીજી બાજુએ એ સવાલ ઉપસ્થિત થાય છે, કે જો ડેઝરને જખમ થયો ન હતો તો પછી જમીન ઉપર જમી ગયેલું લોહી ક્યાંથી આવ્યું? ડેઝરના પ્રેત પાસે એવું એકે હથિયાર પણ જોવામાં આવ્યું ન હતું કે જેના વડે તેણે પોતાનું ખૂન કરનારને જખમ કરીને લોહી કાઢ્યું હોય. આ બધા વિચારોમાં મને બિલકુલ ઉંધ આવી નહિ અને મેં ધાર્યું કે જ્યાં સુંધી આ ખૂનનું રહસ્ય ખૂલ્યું નહિ થાય ત્યાંસુધી મને કિંવા શેરલોક હોમ્સને નિદ્રા દેવી ભેટી શકવાનાં નથી. હોમ્સની ચર્ચા પ્રસન્ન અને આનંદી હતી. તેના ગંભીર વદન ઉપર આત્મ-વિશ્વાસની છાપ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી હતી. એ પરથી એટલી તો મારી ખાત્રી થઈ હતી કે તેને આ ખૂનનો ચોક્કસ પત્તો લાગેલો છે. પરંતુ એ વિષયમાં હું માત્ર અધિકારમાં ફૂલી રહેલો હતો; અસ્તુ !

રાત્રે હોમ્સ બહારથી મોડો આવ્યો. રાત્રીભોજનનો સમય પણ વીતી ગયો હતો. એ ઉપરથી હું એવું અનુમાન કરી શક્યો કે કોન્સર્ટ પૂર્ણ થયા બાદ તે અન્ય કોઈ પણ સ્થળે રોકાયેલો હોવો જોઈએ, નહિ તો આટલી બધી ટીક ન થાય.

“ આજના જલસાનો ભપકો ઓર હતો ! ” ભોજનના ટેબલ

સામે માંડેલી ખુરસીપર બેસતાં તે બોલ્યો : “ ડાર્વિન* સંગીતના મંબધમાં શું કહે છે એ તમે જાણો છો ? તેણે એવું સાબિત કર્યું છે કે આગલા કાળમાં જ્યારે મનુષ્યોને શબ્દનો ઉચ્ચાર કેમ કરવો તેનું જ્ઞાન ન હતું, અર્થાત્ તેઓ લગભગ પશુ જેવી હાસતમાં હતા ત્યારે પણ સંગીત વિષયક જ્ઞાન તેમને અવગત હતું અને સંગીતના માધુર્યનો આસ્વાદ લેવાની તેમનામાં યોગ્યતા હતી ! મને લાગે છે કે અત્યારે આખાલવૃદ્ધ સર્વ જનોનું સંગીત પ્રત્યે જે કુદરતી વલણુ જોવામાં આવે છે તે ડાર્વિને પ્રતિપાદન કરેલા આગલા જમાનાના સંસ્કારોને જ આભારી હોવું જોઈએ. જે સમયે આ જગત્ પોતાની બાહ્યાવસ્થામાં હતું તે સમયની આપણી અવસ્થાનું અત્યારે પણ આપણા આત્માને ઝાંખું સ્મરણુ હોય એ બનવા જોઈ છે ! ”

“ મને તો ડાર્વિનની એ કલ્પના બહુ જ વિશાળ અને તેનો પાર પામી ન શકાય એવી લાગે છે. ” મેં મારો અંતર્ગત અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“ અને એ ખરોખર છે. ” તે બોલ્યો : “ જેને કુદરતના ગર્ભનો ભેદ શોધી કાઢવાનો છે તેને પોતાની કલ્પનાને કુદરતના

* આર્લ્સ ડાર્વિન પ્રકૃતિશાસ્ત્રનો મહાન અભ્યાસી ઈ. સ. ૧૮૦૯ માં જન્મ્યો હતો. તે ૧૮૩૧માં ખીજલ નામની બાદશાહી નૌકામાં નેચરાલિસ્ટ-કુદરતની શોધખોળનો ઇતિહાસ સંગ્રહનાર તરીકે નિમાયો હતો. એ નૌકામાં તેણે પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરી હતી. ઈ. સ. ૧૮૮૨માં તે પંચતવને પાંચો. તેણે અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે અને પૃથ્વીના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાણીવર્ગની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ એ વિષે કરેલાં ઉદાહરણો સારી વિખ્યાતિ મેળવી છે માનવજાતિની ઉત્પત્તિ વાંદરમાંથી થયેલી છે, એ મતનું તેણે પ્રતિપાદન કરેલું છે.

નેટલી જ વિશાળ બનાવતી બેઠએ.” એકાએક મારી સામે બેઠને તેણે પૂછ્યું : “આમ કેમ ! તમારી પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ હોય એમ જણાય છે. સ્ટ્રિક્ટન રોડના રહસ્યનું પરિણામ તમારા મન ઉપર થયું લાગે છે ?”

“ મારી એ નિર્જાતાને માટે મને શરમ આપે છે. ” હું લંબામિશ્રિત હાસ્ય સાથે બોલ્યો : “ અકધાનવિગ્રહના મારા અનુભવ પછી તો મારું મન ઉગ્રદું વધારે કઠોર બનવું બેઠએ. એ વિગ્રહમાં મેવાન્ડ ખાતે થયેલા યુદ્ધમાં મેં મારી નજરે મારા સાથી-ઓને શસ્ત્રોના આઘાતથી છુંદાઈ જતા જોયા હતા. તેમ છતાંયે એ વખતે મારા મનનાં લેશ પણ ચક્રવિચક્ર થતી ન હતી, જ્યારે આજે એક અજાણ્યા મનુષ્યનું પ્રેત બેઠને મારું ચિત્ત અસ્વસ્થ બની ગયું છે ! ”

“ એમ થવાનું કારણ શું છે. એ અમેરિકનના મુઝાએ તમારા મનને અસ્વસ્થ બનાવી મેલ્યું નથી, પરંતુ તે ખૂનમાં જે ગૂઢ રહસ્ય સમાયેલું છે તેણે તમારી કલ્પશક્તિને ઉત્તેજિત બનાવી દીધી છે. એવો નિયમ છે કે જ્યાં કલ્પના ચલાવવાની આવશ્યકતા હોતી નથી ત્યાં બીતિને પણ સ્થાન મળતું નથી. ભય અને ત્રાસ એ સર્વ કલ્પનાનાં જ પરિણામ છે. વાર, પણ તમે સાહ્યકાળનું વર્તમાનપત્ર વાંચ્યું છે ? ”

“ ના. ”

“ એમાં આ ખૂનના બનાવને લગતી વિગતો સ્વાયોચ્ચ રીતે આપવામાં આવી છે. જ્યારે ડૂબરના પ્રેતને ઉચક્યું ત્યારે પતિ તરફથી પત્નીને લગ્ન વખતે પહેરાવવામાં આવતી વીંટી નીચે જમીન ઉપર પડી હતી, એ ખીના માત્ર તેમાં આપવામાં આવી નથી. એક

રીતે એ પણ ફીક જ થયું છે.” હોમ્સે કહ્યું.

“એમ કેમ?” મેં પૂછ્યું.

“આ જાહેર ખબર વાંચી જૂઓ.” તેણે જવાબ આપ્યો: “ન્યારે હું જમીને ફોનર્ટમાં ગયો, ત્યારે દરેક વર્તમાનપત્ર ઉપર એકરપ્રેસ તાર મારફતે આ જાહેર ખબર મેં મોકલી આપી હતી.”

એમ કહેતાં તેણે પોતાના હાથમાં જે વર્તમાનપત્ર હતું તે મારા તરફ હસેલું. મેં તેના ટુંકી જાહેર ખબરોના કાલમ તરફ દૃષ્ટિ કરી. તેમાં ‘મળી આવેલી ચીજો.’ એ મથાળાવાળા કાલમમાં આ જાહેરખબર સહુથી પહેલી મૂકવામાં આવી હતી. એમાં નીચે મુજબ લખવામાં આવ્યું હતું:—

“આજે સહવારે શ્રિક્સ્ટન રોડ ઉપર બહાઇટલાર્ટ પીકાની અને હોલેન્ડગ્રોવની વચ્ચે વધુને લગ્ન પ્રસંગે પહેરાવવામાં આવતી વીંટી જડી છે. તેના ખરા માલિકે આજે સહાંજે આઠ અને નવ વાગ્યાની વચ્ચે ડો. વોટસનને ૨૨૧ બી., બેકરસ્ટ્રીટ-એ સ્થળે મળવું.”

જાહેરખબર વાંચી રહ્યા બાદ તેમાં તેણે માર્સ નામ આપેલું હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ મેં પ્રશ્નસૂચક દૃષ્ટિએ તેની સામે જોયું. તે મારા અંતરનો ભાવ કળી જઈને બોલ્યો: “તમને પૂછ્યા સિવાય જાહેરખબરમાં તમારું નામ મૂકવા માટે હું ક્ષમા માગું છું. પરંતુ બીજો માર્ગ નહિ સૂજવાથી જ તેમ કરવું પડ્યું છે. માર્સ નામ આપવામાં મને વાંધો માત્ર એટલો જ હતો કે પેલા પોલિસ ખાતાના જડબુદ્ધિ ડિટેક્ટિવોમાંના કેટલાક જેઓ મને ઓળખે છે, તેઓ આ જાહેરખબર આપવાના મારા હેતુ વિષે અનેક પ્રકારની કલ્પનાના ઘોડા દોડાવતા મારી પાસે દોડ્યા આવત; અને એ સંબંધમાં સેંકડો પ્રશ્નોની માળા રજુ કરીને માર્સ માથું જ પકવી નાખત.”

“એ પણ ખરું છે, અને તમે માફ નામ આપ્યું તેમાં મને કોઈ જાતનો વાંધો નહિ હોવાથી એ માટે તમારે મારી માફ માગવાની પણ જરૂર નથી.” હું બોલ્યો: “પરંતુ તમે આ જાહેરખબર તો આપી, પણ વીટી ક્યાં? એમ સમજે કે વીટીનો ખરો કિંવા ખોટો માલિક આવી લાગ્યો, તો તેને વીટી વિના હું ખતાવીશ શું? પેલી વીટી તો પોલિસના કબજામાં છે.”

“પણ તેના જેવો જ બીજી વીટી મારી પાસે છે તો!” પોતાના ગજવામાંથી એક નવી વીટી કઢીને મને આપતાં હોમ્સ બોલ્યો: “જૂઓ, પેલી અને આ વીટીમાં તમને કાંઈ ફેર લાગે છે ખરો? હું તો માનું છું કે કુશળ કાગિર પણ એ બે વચ્ચે ભેદ છે એમ કળી શકે તેમ નથી.”

હતું પણ તેમ જ. જે વીટી મેં પેલા મનુષ્યના શરીરપરથી નીચે પડી તે વેળાએ જોઈ હતી તેમાં અને આ વીટીમાં એક રંગ ભારનો પણ ફરક ન હતો. એ વીટી મારા વેસ્ટકોર્ડના ગજવામાં મૂકીને મેં તેને પૂછ્યું: “જાહેર ખબર વાંચીને આ વીટી માટે દાવો કરતું કોણ અહીં આવશે?”

“બીજું વળી કોણ આવે? આપણો લાંબગોળ ચહેરાવાળો, પહોળા પંજના ખૂટવાળો અને ભૂરા રંગના ઓવરકોટવાળો દોસ્ત! જો એ જાને અહીં આવવાની હિમ્મત નહિ કરે તો પછી તેનો કોઈ સોખતી આવશે. એટલું માત્ર ખરું કે જે કોઈ આવશે તેનો આ ખૂન સાથે સીધો કિંવા આડકતરો સંબંધ તો હોવો જોઈએ જ.”

“એ વીટી માટે દાવો કરતા જવામાં સમાયેલા જોખમની તેને કલ્પના નહિ હોય?” મેં પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

“જરી પણ નહિ. ખૂનના હેતુ વિષે જે અનુમાન મેં કાઢેલું

છે તે ખરૂં છે એમ માનવાને મારી પાસે સંગીન કારણો છે. અર્થાત્, જો મારૂં અનુમાન ખરૂં હોય તો તે આ વીંટી પાછી મેળવવાના યત્નમાં પોતાના પ્રાણુની પણ દરકાર નહિ કરે. મારી કલ્પના એવી છે કે ટ્રેબરના શરીર ઉપર તે વાંકા વળ્યો તે વખતે તેના ખીસામાંથી એ વીંટી પડી ગયેલી હોવી જોઈએ. એ સમયે એ બાબતની ખબર તેને નહિ રહી હોય. બગીચામાંથી બહાર પડ્યા બાદ વીંટી ગૂમ થઈ ગયાનું તેના જાણવામાં આવ્યું હશે. એટલે તે વીંટીને ખાતર એ મકાન તરફ પાછો આવ્યો હશે. પરંતુ ત્યાં તો મીણુખતીને યુઝાવી નહિ નાખવાની પોતે કરેલી મૂર્ખતાને પરિણામે એ સ્થળે પોલિસના માણસોને આવી પહોંચેલા તેણે જોયા હશે. એથી પોતાના ઉપર કોઈ પણ જાતની શંકા આવવા ન પામે એ હેતુથી તેણે છાકટાનો સોંગ ધારણ કર્યો હશે. કેમકે નહિ તો દરવાજા પાસે તેને ઊભેલો જોઈને સ્વાભાવિક રીતે જ કાન્સ્ટેબલે એટલી અપરાધીએ ત્યાં આવવાનું કારણ તેને પૂછ્યું હોત. તેના જો તે સંતોષકારક ખુલાસો ન કરી શક્યો હોત તો તેને પરહેજ પણ કરવામાં આવ્યો હોત. હવે જાણે તમે પોતે જ એ મનુષ્ય છો એવી કલ્પના કરો અને પછી વિચાર કરી જુઓ. તે માણસે પોતાના મકાને જઈને શાંત પડ્યા પછી વિચાર કર્યો હશે. તે વખતે ‘એ મકાનમાંથી નિકળ્યા બાદ રસ્તામાં મેં વીંટી ગૂમાવેલી હોવી જોઈએ’ એમ તેને લાગ્યું હોય તો તે અસંભવિત નથી. જો હું ધારૂં છું એવો જ વિચાર તેને આવ્યો હોય તો પછી તે શું કરે? સ્વાભાવિક રીતે જ એ વીંટીની શોધને માટે તેની દૃષ્ટિ સાલ્વંકાળનાં વર્તમાનપત્રોમાં ‘મળી આવેલી ચીજો’ ના મથાળાવાળાં કોલમ તરફ જાય. અર્થાત્ આ જાહેરખબર પણ તેના જોવામાં આવી હશે જ. એથી તેના આનંદનો

પાર રહ્યો નહિ હોય —”

“આ જાહેખખર આપનારનો ઇશિદો વીંટી પાછી આપવાને બોલાવીને પોતાને ફસાવવાનો હશે, એવી કલ્પના તેને નહિ થાય ?” મેં મુદ્દાનો પ્રશ્ન કર્યો.

“એવી કલ્પના થવાનું તેને કારણ જ નથી.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “તેની દૃષ્ટિએ ખૂનની સાથે વીંટીનો સંબંધ છે એમ લાગવાનું કશું પણ કારણ નથી. વળી એટલા માટે જ મેં જાહેરખખરમાં વીંટી રસ્તાપરથી મળી આવ્યાનું લખેલ છે. કદાચ એમ માનો કે આપણા હેતુ માટે શંકા આવી; તો પણ એ વીંટી મેળવવાને માટે જે સ્થળે ખૂન થયું હતું તે સ્થળે પુનઃ જવાનું સાહસ તેણે કર્યું હતું, તેમ અહીં આવવાનું સાહસ કર્યા સિવાય પણ તે નહિ રહે. તે ચોક્કસ આવ્યા સિવાય રહેનાર નથી. કલાક અર્ધા કલાકમાં જ તમે તેને અહીં આપણી સન્મુખ જોઈ શકશો.”

“વાર, એમ માનો કે તે આવ્યો. પછી શું કરવું ?” મેં પૂછ્યું.

“પછી શું કરવું એ કામ માઈ છે—હું તેને જોઈ લઈશ. પણ તમારી પાસે કાંઈ હથિયાર છે ખરું ?”

“હા, મારી પાસે મારી નોકરી દરમિયાન સરકાર તરફથી મળેલી જૂની રિવોલ્વર અને થોડાંક કાર્તુસો છે.”

“જે તમે હમણાં રિવોલ્વરનો ઉપયોગ ન કર્યો હોય—અને નહિ જ કર્યો હોય—તો તેને સાફ કરીને તેમાં કાર્તુસો ભરી રાખો. એ માણસ સહાસિક અને ભયાનક હોવો જોઈએ. જો કે તેને ખ્યાલ પણ ન આવે તેવી રીતે જ પરહેજ કરવાનો મારો ઇશિદો છે. તો પણ બકરાનો શિકાર કરવાને જાહેર વાંધના શિકારનાં હથિયાર તો પાસે

રાખવાં જ. નહિ તો બકાને બદલે વાઘ મળી જાય તો મંકટમાં આવતું પડે.”

હું મારા શયનગૃહમાં ગયો. ત્યાં જઈને મારી રિવોલ્વર સાફ કરીને તેમાં કાર્ત્રુસો ભરી દીધા. ન્યારે હું માફે કામ આટોપી પિસ્તોલ લઈને બહાર આવ્યો ત્યારે શેરલોક હોમ્સ જમીને પોતાના પ્રિય વાજાંત્ર વાયોલીન ઉપર હસ્ત ચલાવતો બેઠો હતો.

હું દિવાનખાનામાં દાખલ થયો એટલે તે બોલ્યો: “આ કેસ વધારે ને વધારે ગહન બનતો જાય છે. મેં આજે બપોરે અમેરિકા તાર કર્યો હતો તેનો જવાબ મને મળી ગયો છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે આ ખૂનના ઉદ્દેશના અંગ્રાંધમાં જે અનુમાન મેં દોરેલું છે તે તદ્દન સત્ય જ છે.”

“પણ તમે શું અનુમાન દોરેલું છે?” મેં આતુરતાપૂર્વક પૂછ્યું.

“માફે વાયોલીન બગડી ગયું લાગે છે. તેને નવા તાર નખાવવાની જરૂર છે.” મારા પ્રશ્નનો જવાબ ઉડવતો તે બોલ્યો: “આ પિસ્તોલ તમારા પાટલૂતના ખીસામાં મૂકી દો. ન્યારે એ માણસ તમારી પાસે આવે ત્યારે તેની સાથે સરલતાથી વાતચીત કરજો. મારે જે કાંઈ કરવાનું છે, તે હું કરી લઈશ. પણ તમે તેની સામે એવા ભાવપૂર્વક ન જોતા કે જેથી તેને શંકા કે ભીતિ ઉત્પન્ન થાય. નહિ તો બધું કામ કચળી જશે.”

“પણ આફ તો વાગી ગયા!” મારી ધડિયાળમાં જોતો હું બોલ્યો.

“હા, હવે તે થોડીક મીનિટોમાં જ આવવો જોઈએ. ખારણું રહેજ ખૂલું રાખો—બસ, એટલું ચાલશે. હવે કુંચી ઉઘાળાના અંદ-

રના ખાંચામાં ભરાવી દો.* ઉપકાર થયો ! પણ એક જૂનું પુસ્તક તમને ખતાવું. ગઈ કાલે હું તે ખરીદતો આવ્યો છું. તેનું નામ ‘ડી જુર ઇન્ટરજેન્ટસ (De Jure intergents)’ છે. તે લીજ (બેલજીયમ) માં ઇ. સ. ૧૬૪૨માં લેટિન ભાષામાં છપાયેલું છે.”

“તેનો પ્રકટકર્તા કાણ છે !” મેં પૂછ્યું.

“તેનું નામ ફીલીપ ડી કોય છે. તેના મંબંધમાં વિશેષ માહિતી મને નથી. પુસ્તકના આગસા પાનાં ઉપર ઝાંખી શાહીથી ‘એક્સલીષીસ ગુલીઓલ્મી વ્હીટે, એવું નામ લખેલું છે. પણ એ વ્હીટે કાણ હશે ? હું ધારૂં છું કે તે સત્તરમા સૈકાનો કાઈ દોઢકાલો ધમંડી ધારાશાસ્ત્રી હોવો જોઈએ. તેના અક્ષરના વળાંકપરથી તે વકીલ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે, અને પોતાના પુસ્તક ઉપર પોતાનું નામ લખવામાં પણ જે ફેશનનો તેણે ઉપયોગ કર્યો છે, તે ઉપરથી તેનો ધમંડ સિદ્ધ થાય છે. પણ ભાઈબંધ પધારતા હોય એમ લાગે છે !”

* ઇતિહાસ અને ઠંડા પ્રદેશોમાં મકાનનાં ખારીખારણાં બંધ રાખવાનો રીવાજ હોય છે અને ઈસકાત્રા કે ટેબલનાં ખાનાં ઉઘાડવાસ કરવાને જેવી ચાવીને ગોઠવણ રાખેલી હોય છે તેવી જ ચાવી ગોઠવણ ત્યાં ઓરડાના મુખ્ય દ્વારને ઉઘાડવાસ કરવાને માટે કરેલી હોય છે. એથી લાંબી ખાંચાવાળી ચાવીની સહાયથી અંદર કિંવા બહારથી તેને ખોલી કે વાસી રાખાય છે. ભા. ૩

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સજ્જડ થાપ.

શે રલોક હોમ્સના એ છેલ્લા વાક્યની સાથે ઘંટડીનો તિક્કણ અવાજ સંભળાયો. તે ધીમેથી ઊઠ્યો અને તેણે પોતાનું મુખ ખારણા તરફ રહે એવી રીતે પોતાની ખુરસી ફેરવી. અમે કામ કરનારીના પગલાનો અવાજ સાંભળ્યો. એક પળ પછી નીચેનું ખારણું ખૂલતાં થયેલો કચરડાટ પણ સંભળાયો.

“ડોક્ટર વોટસન અહીં રહે છે?” આગંતુકે સ્પષ્ટ પરંતુ કર્કશ સ્વરે કામ કરનારીને પૂછ્યું. કામ કરનારીએ ધીમેથી આપેલો જવાબ અમારા સાંભળવામાં આવ્યો નહિ. પરંતુ ખારણું બંધ થયું અને કોઈ દાદર ચડતું હોય એમ લાગ્યું. દાદર ઉપર તેનાં પગલાં અચોક્કસ પણ પડતાં હતાં વચ્ચે વચ્ચે પગથીયાંની સાથે પગના ઘસારાનો અવાજ પણ આવતો હતો. કોઈ માણસે ધીમે પગલે દિવાનખાનાના દાર પાસે આવીને તેને હલકે હાથે ટોકારો માર્યો.

“કાણુ છે એ? અંદર આવો.” હું બોલ્યો.

અમે તો એક ભયંકર મનુષ્યના આગમનની પ્રતિક્ષા કરી રહ્યા હતા. પરંતુ તેને બદલે એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. તે ફૂટેથી રહેજ વાંકી વળેલી લાગતી હતી. દીપકના પ્રકાશથી તેની આંખો અંજાઈ ગયેલી હોય એમ જણાતું હતું. તે ધડીમાં મારી સામે તો ધડીમાં શેરલોક હોમ્સની સામે નજર કરતી, તેના ધૂનતા હાથ-વડે ગજવામાં કાંઈક ફેંકેળતી હતી. એ વખતે મેં મારા મિત્રની

સામે જોયું તો તેના ચહેરા પર અસંતોષની લાગણી પ્રસરી ચહેલી ભાસ્યમાન થઈ. મને પણ આ અણુધારેલી વ્યક્તિને જોઈને નિરાશા તો ઉપજી હતી. તદ્દપિ નિરાશાનો લેશ પણ ભાવ મેં મારા મુખ ઉપર પ્રકટ થવા દીધો નહિ.

એ ડોસીએ પોતાના ગળવામાંથી એક વર્તમાનપત્ર બહાર કાઢ્યું. તેનું પાનું ખોલીને તેમાં અમે આપેલી જાહેરખબર તરફ આંગળી કરીને તે ખોલી: “આ જાહેરખબરને લીધે મેં આપને તસ્દી આપી છે, સાહેબ!” પુનઃ જાહેરખબર તરફ દ્રષ્ટિ કરીને તે ખોલી: “બ્રિકસ્ટન રોડ ઉપર ખોવાયેલી સોનાની વીંટી! એ મારી દીકરી સેલીની છે. હજી પરણ્યાને બાર માસ પણ થયા નથી. તેનો વર એક સ્ટીમરમાં કેશિયર તરીકે નોકરી કરે છે. જો આ વીંટીને પત્તો લાગ્યો ન હોત, તો એ જ્યારે ઘેર આવત ત્યારે મારી દીકરીને થું નું થું કરી નાખત! અમસ્થો તો એ સારો માણસ છે, પરંતુ જ્યારે પીધેલો હોય છે ત્યારે તેને કશું પણ જ્ઞાન રહેતું નથી. ગઈ કાલે રાત્રે મારી દીકરી સરકસ—”

“તમારી દીકરીની ખોવાયેલી વીંટી આ જ છે?” તેને આગળ બોલતાં અટકાવીને મેં પૂછ્યું.

“ઈશ્વર આપનું કડયાણુ કરો!” એ વીંટી જોઈને તે સ્ત્રી ખોલી હિડી: “એ જ—એ જ તેની વીંટી! અહા! આ વીંટી પાછી મળેલી જાણીને સેલીને કેટલો બધો આનંદ થશે?”

“તમે ક્યાં આગળ રહો છો?” મેં પેન્સિલ હાથમાં લેતાં તેનું ઠેકાણું લખી લેવાના ઈરાદાથી પૂછ્યું.

“નંબર ૧૩, ડ'કનસ્ટ્રીટ, હાઉન્ડસડિય. અહીંથી બહુ દૂર છે.” તેણે જવાબ આપ્યો.

“ પણ હાઉન્ડસડિયથી કાઢી પણ સરકસના થીએટરમાં જવું હોય તો વચ્ચે ઓક્સિડન રોડ કેવી રીતે આવે? ” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું.

વૃદ્ધાએ તેની સામે મુખ ફેરવી તીવ્ર દષ્ટિએ જોતાં કહ્યું: “ હું સરકસમાં નહોતી ગઈ; મારી દીકરી ગઈ હતી, અને એ તો પેક-હામમાં મેરીટડ પ્લેસમાં નંબર ટ્રવાળી રૂમમાં રહે છે. ”

“ વાર, તમારું નામ શું? ” શેરલોક હોમ્સે દ્વિતીય પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારું નામ સોયર. મારી દીકરીના વરનું નામ ડેનિસ-ટોમ ડેનિસ છે. જ્યાંસુધી તે નોકરીપર હોય ત્યાં સુધી આજ્ઞાક, હશિયાંર અને દરેક વાતે લાયક; પરંતુ ઘેર રજા ઉપર આવે ત્યારે દારૂના પીડામાં અને નાચનારીઓના જલસામાં ભાઈ સાહેબની હાજરી-”

“ લ્યો, આ તમારી દીકરીની વીંટી, મીસીસ સોયર! ” મારા મિત્રે કરેલી ઈશારત સમજી જઈને હું તેને પેલી વીંટી આપી દેતાં બોલ્યો: “ એ વીંટી તમારી દીકરીની હોવામાં શંકા લાવવાનું મને કારણ જ નથી. આ વીંટી તેના ખરા માલિકને પાછી આપવાને હું શક્તિમાન થયો એથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે. ”

તેણે મારાપર આશીર્વાદનો વર્ષાદ વરસાવી, મારો અત્યંત આભાર માન્યો. પેલી વીંટી સંભાળપૂર્વક ગજવામાં મૂકીને તે ધીમે પગલે ચાલી ગઈ. દાદરપર તેનાં પગઢાંતો અવાજ સંભળાયો કે શેરલોક હોમ્સ ખુરસીપરથી ઉઠ્યો-ઉઠ્યો નહિ બલકે ફૂધો અને પોતાના ચોરડામાં ગયો; અને માત્ર થોડી સેકંડોમાં જ બહાર આવ્યો. એ વખતે શરીરપર તેણે એક લાંબો ક્રાટ અને ગળે ગત્રપટ્ટો ધારણ કર્યો હતો.

“ હું એ સ્ત્રીની પાછળ જાઉં છું. ” તેણે ત્વરિતપણે કહ્યું: “ એ પેલા ખૂનીની મદદગાર હોવી જોઈએ. એટલે એનો પીછો પકડવ. થી

કદાચ ખૂનીનો પત્નો મળી શકે ખરો. હું પાછો આવું ને પહેલાં તમે સ્વર્ગ જશો નહિ.”

જે વખતે પેલી સ્ત્રી નીચે ઉતરીને મકાનમાંથી બહાર પડી હશે તે જ વખતે હોમ્સ દાદરપરથી નીચે ઉતરવા લાગ્યો. થોડી વારે હોમ્સ પણ મકાનમાંથી બહાર પડ્યો. બારીમાંથી નજર કરતાં મીસીસ સોયર અમારા મકાનની સામી બાજુની પાયરી ઉપર ધીમે પગલે ચાલતી જોવામાં આવી, ન્યારે મારે મિત્ર તેના ઉપર નજર રાખતો તેની પાછળ થોડે દૂર ચાલતો હતો. “કાં તો આ ગુન્હાને લગતી તેની કદમના ભૂલભરેલી હોવી જોઈએ.” મેં વિચાર્યું: “અથવા તો તે હવે બરોબર આ ખૂનના રહસ્યના ગર્ભમાં દાખલ થતો હોવો જોઈએ!” તે પોતે પાછો ન ફરે ત્યાં સુધી મારે જગતા રહેવું, એવી તેણે મને સૂચના કરી હતી. પરંતુ એ સૂચનાની જરૂર જ ન હતી. કેમકે તેના આ સાહસનું પરિણામ ન્યાંસુધી મારા જાણવામાં ન આવે ત્યાંસુધી સુખનિદ્રાનો અનુભવ કરવાનું મારે માટે અશક્યવત્ જ હતું.

ન્યારે શેરલોક હોમ્સ ગયો ત્યારે લગભગ નવ થવા આવ્યા હતા. તે ક્યારે પાછો આવશે તેની કદમના થઈ શકે તેમ ન હતું; પરંતુ હું વખત પસાર કરવાને માટે ધૂમ્રપાન કરતો હોતો મર્ગરનું લખેલું ‘વી ડી બોહેમ’ નામનું પુસ્તક વાંચવા લાગ્યો. દશ વાગી ગયા. દિવાનખાનાના દ્વાર પાસેથી અમારી કામ કરનારી સ્ત્રી જવાને માટે પોતાના ખંડ તરફ જતી હોય, એમ તેનાં પગલાંના અવાજ-પરથી મેં જાણ્યું. અગીયાર પણ વાગ્યા અને ઘરની માલિકશુ બાઈ પણ સુખવાસી થવાને નીચેથી ઉપર આવી પોતાના શયનગૃહ તરફ પસાર થયાં. લગભગ પોણાબારને પાંચ મીનિટે શેરલોક હોમ્સ

પોતાની પાસેની ચાવીથી નીચેનું આરણ્ય ઉઘાડ્યું. તે નીચેના મુખ્ય દારની તથા અમરા દિવાનખાનાની ચાવી પોતાની પાસે રાખી જ મૂકતો કે જેથી વખતે બહારથી આવતાં તેને મોકું થાય તો ઘરની માલિકશુને, કામ કરનારીને કે મને નિદ્રામાંથી જગાડવાની જરૂર પડે નહિ. જ્યારે તે દિવાનખાનામાં દાખલ થયો ત્યારે હું તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી જાણી શક્યો કે તેનું પોતાના યત્નમાં યશ મળ્યો નથી. તે પોતાના વદનપરની નિરાશાને દૂર કરીને તેને બદલે પ્રસન્નતાના ભાવને આણવાનો સખળ યત્ન કરતો હોય, એમ બાસતું હતું. છેવટે તેમાં તે સફળ થયો અને ખૂબ હસી પડ્યો.

“આ બાબત ઐગસન કે લીસ્ટ્રેડના જાણવામાં ન આવે તો સારું!” તે પોતાનો ઓવરકોટ ખીટીએ લટકાવી ખુરસીપર ગોઠવતાં બોલ્યો: “આજે રહવારે મેં તેમને એટલા બધા બનાવ્યા છે, કે જે તેમના જાણવામાં આવે તો તેઓ મારી મજાક કર્યાં સિવાય ન રહે. તો પણ એટલું ખરું કે મારી આત્મશ્રદ્ધા હજી ઘટી ગઈ નથી.”

“પણ ત્યારે છે શું?” મેં પ્રશ્ન કર્યો.

“છે શું? અરે ઘણુંએ છે! કદાચ તમે પણ મારી હકીકત સાંભળીને મારી મૂર્ખતાપર હસશો. તદપિ જૂન કબૂલ કરવામાં શરમ માનવાનો મારો સ્વભાવ નથી. વાર ત્યારે સાંભળો, મારા સાહસનો ઇતિહાસ!” એમ કહીને શેરલોક હોમ્સે એ રાત્રીનો પોતાનો અનુભવ મને જણાવવા માંડ્યો: “પેલી ડોકરી થોડેક સુધી આલ્યા બાદ, જાણે તેના પગમાં અચાનક પિડા ઉપડી હોય તેવી લંગડાતી લંગડાતી ચાલવા લાગી. તેનાથી આગળ નહિ ચાલી શકાવાને લીધે તે ઊભી રહી ગઈ, અને પસાર થતી એક ખાલી ગાડીને ઊભી

રાખી તેમાં ચડી બેડી. તે ગાડીમાં બેડી કે તુરત ઉતાવળે પગલે હું ગાડીની નજીક પહોંચી ગયો. કેમકે તે ગાડીવાનને પોતાનું જે ઠેકાણું કહે તે જાણવાની જરૂર હતી. પરંતુ પાછળથી મને માલુમ પડ્યું કે મારે એટલી બધી આતુરતા દર્શાવવાની જરૂર ન હતી. તે સ્ત્રીએ ગાડીવાનને પોતાનું ઠેકાણું એટલા મોટા સ્વરે જણાવ્યું કે જે હું દૂર હોત તો પણ તે સાંભળી શક્યો હોત; અસ્તુ. તેણે કહ્યું: “ મારે નં. ૧૩, ડંકનસ્ટ્રીટ, હાઉન્ડસડીય, એ સ્થળે જવું છે. માટે ગાડી ત્યાં લઈ જાઓ.” એ ઠેકાણું સાંભળીને હું વિચારમાં પડી ગયો. તમારી પાસે પણ તેણે તે જ ઠેકાણું જણાવ્યું હતું. જે ખીજે કોઈ ડિટેક્ટિવ હોત તો ખીજી ગાડી કરીને મારે ઘોડે અગાઉથી તે સ્થળે જઈને આ ગાડીની રાહ જોયા કરત. પરંતુ એમ કરવું તે મને સલાહ લેરેલું લાગ્યું નહિ. ‘ કદાચ વચ્ચેથી જ આ સ્ત્રી પોતાનો વિચાર બદલે અને ડંકન સ્ટ્રીટને બદલે ખીજે સ્થળે લંકારી જાય તો ? એવી શંકા મારા મનમાં ઉદ્ભવી અને આપણા રામ એ જ ગાડીની પાછળ પાટીયા ઉપર સંકડાઈને બેસી ગયા. એટલે ન્યાં ગાડી ત્યાં આપણે ! ડોક્ટર ! કોઈ પણ ગાડીની પાછળ પાટીયા ઉપર સંકડાઈને બેસવાની પણ એક કળા છે. તે દરેક ડિટેક્ટિવે તો ખાસ કરીને જાણવી જોઈએ. વળી એવી રીતે બેસવું જોઈએ કે રસ્તે ગાડી પસાર થતાં રાહદારીઓ આપણને પાટીઆ ઉપર બેઠેલા જુઓ તોપણ તેમને શંકા આવવી જોઈએ નહિ. એ કળા મને પૂર્ણપણે અવગત છે. વાર, ગાડી ચાલી—બલકે દોડી અને ઠેક ડંકનસ્ટ્રીટમાં જઈને જ ઊભી રહી ! હું પાટીયાપરથી સરકીને એક બાજુએ ઊભો રહ્યો. ગાડીવાને પોતાની બેઠકપરથી નીચે ઉતરીને ગાડીનું બારણું ખોલ્યું, અને તે અદ્ભુત પુરઃસર એક બાજુએ ઊભો રહ્યો. પરં

ગાડીમાંથી કાઢી બહાર આવ્યું નહિ. ત્યારે પેલી સ્ત્રી ક્યાં ? મને શંકા થઈ. હું ગાડીવાનની પાસે ગયો. તે ગાડીની અંદર આભાની પેઠે બેતો પેલી ગૂમ થઈ ગયેલી સ્ત્રીના ઉપર ગાળોનો શેર વર્ષાવતો હતો. પેલી સ્ત્રીનો પત્તો જ ન હતો. આપડા ગાડીવાનને ભાડું પણ મળ્યું ન હતું—મળશે કે નહિ એ એક પ્રશ્ન જ હતો ! હું તથા તે નંબર ૧૩ વાળા બ્લોકમાં ગયા. ત્યાં અમને માલૂમ પડ્યું કે મીસીસ સોયરને બદલે કેસવિસ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને પૂછતાં તેણેજવાબ આપ્યો કે ‘સોયર કિંવા ડેનિસ નામના કાઈ પણ કુટુંબને કે માણસને હું ઓળખતો નથી !’ બોલો હવે એ સ્ત્રીને માટે મારે શું સમજવું ?”

શેરલોક હોમ્સની નિષ્કૃષ્ટતા અને પેલી સ્ત્રીના ગૂમ થઈ જવા બાબતથી મને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું હતું. મેં કહ્યું : “પરંતુ એ ધૂનતા શરીરવાળી લંગડી ડોસી ચાલતી ગાડીએ તમે કિંવા ગાડીવાન ન બાળી શકા તેવી રીતે પસાર થઈ ગઈ હશે, એમ તમને લાગે છે ?”

“ડોસી !” શેરલોક હોમ્સ દાંત કચકચાવતો બોલી ઉઠ્યો : “અરે, માન મહેરબાન ! ડોસીયું તો હું અને તમે બે જણા, કે એ બદમાશ આપણને બનાવીને ચાલ્યો ગયો. હું એટલું તો ખાતરી-પૂર્વક કહું છું કે આપણી મુલાકાતે આવનાર ખૂતી પોતે તો ન હતો જ. કેમકે તેના ચહેરા વગેરે અંબધી કદપના મારા મગજમાં એટલી બધી રમી રહેલી છે કે તેણે મને તેવો વેષ ધારણ કર્યો હોય તો પણ હું તેને પકડી પાડ્યા સિવાય ન રહું. પરંતુ વૃદ્ધ સ્ત્રીના સ્વરૂપમાં આપણી પાસેથી સોનાની વીંટી પડાવી જનાર કાઈ પુરુષ જ હોવો જોઈએ; અને તે પણ યુવાન, ચંચળ તથા જેણે જુદા જુદા સોંગ

ધારણ કરવામાં કુશળતા મેળવી હોય, એવો કાંઈ ખેલાડી હોવો જોઈએ. તેણે પોતાનો પાર્ટ તો અચ્છી તરેહસેં ભજવ્યો છે, એ પાતની ના કહી શકાશે નહિ. હું તેની પાછળ પડ્યો છું એમ તે જાણી ગયેલો હોવો જોઈએ. તેથી જ તેણે ગાડીવાનને ડંકન સ્ટ્રીટનું દેકાણું જણાવ્યું અને તે માર્ગમાં મને થાપ આપીને ચાલ્યો ગયો. પણ આ ઉપરથી એક ખીજી બાબતનો વિચાર કરવાનો છે. મારી ધારણા એવી હતી કે ખૂનીને હાંડન શહેરમાં કાઢીની સાથે અંબધ નથી! પરંતુ આપણને ખનાવી જનાર આ બદમાશના દૃષ્ટાંતપરથી જાણાય છે કે ખૂનીને અહીં પણ મદદગાર છે અને તેઓ તેને માટે જોખમ ખેડવામાં પાછા પડે તેમ નથી. કહો વાર, ઐગસન અને લીસ્ટ્રેડ મારો આ પ્રમાણે રકાશ થયેલો જાણે તો કેટલા બધા હસે? ડોક્ટર! તમે આજ ખૂબ જગ્યા. તમારી આંખો ઘેરાય છે. માટે નિદ્રાદેવીનું આવાહન કરો.”

હું પણ આખા દિવસના શ્રમથી કંટાળી ગયો હતો. એટલે ઉઠ્યો અને મારા શયનગૃહમાં જઈને પથારી પર પડ્યો. શેરલોક હોમ્સ દિવાનખાનામાં શઘડી પાસે બેઠો બેઠો વાયોલિન વગાડયા કરતો હતો. વાયોલિનનો તીણો સરોદ મારા સાંભળવામાં આવતો હતો. તે ઉપરથી મેં કલ્પના કરી કે આ ચમત્કારિક ખૂનના રહસ્યનો બેદ કેવી રીતે પ્રકાશમાં આણી શકાય, એ વિષયના વિચારમાં તે તક્ષીન બની ગયો હોવો જોઈએ. પરંતુ થોડી વારમાં જ મને નિદ્રા આવી ગઈ, અને ચમત્કારિક ખૂન, શેરલોક હોમ્સ, ખૂનીનું વર્ણન, હોમ્સને મળેલી નિષ્ફળતા, એ તમામ હું એટલો સમય વિસરી ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

વર્તમાનપત્રો શું કહે છે?

બીજે દિવસે રહવારે પ્રકટ થતાં વર્તમાનપત્રોમાં એ કેસના સંબંધમાં પુષ્કળ ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. દરેક પેપરમાં ‘બ્રિકરટન રહસ્ય’ એ મથાળા નીચે આ બનાવને લગતો લાંબો હેવાલ આપ્યો હતો. કેટલાંક પત્રોએ તો એ ઉપરાંત અગ્રલેખમાં પણ એ વિષે ચર્ચા કરી હતી. હજી પણ મારી નોંધપોથીમાં આ કેસના સંબંધમાં વર્તમાનપત્રોએ લીધેલો રિપોર્ટ અને કરેલી ટીકાઓની કાપડીઓ મેં સાચવી રાખી છે. તેમાંથી થોડોક સાર અત્ર રજુ કરવાથી વાચકોને કંટાળો નહિ આવે એવી આશા રાખું છું:—

પ્રથમ ‘ડેઇલી ટેલિગ્રાફ’ પત્ર લખ્યો. તેમાં રિપોર્ટ ઉપરાંત અગ્રલેખમાં લખ્યું હતું કે “ગુન્હાઓના ઇતિહાસમાંથી એવો એક પણ કેસ ભાગ્યે જ મળી આવશે કે જેમાં આ કેસના જેવો ભયાનક અને ચમત્કારપૂર્ણ બનાવ બન્યો હોય. જે મનુષ્યનું ખૂન થયું છે તેનું નામ એક જર્મનીના વતની જેવું લાગે છે. આ ખૂન દ્રવ્યલોભથી કરવામાં આવેલું નથી, તેમ જ ખૂન કરવામાં ખૂનીનો શો હેતુ હોવો જોઈએ તે પણ જણાવ્યું નથી. વળી જે મકાનમાં ખૂન થયેલું છે તેનાં એક ઓરડાની દિવાલ ઉપર ‘વૈર’ ના ભાવાર્થમાં લખેલો જર્મન શબ્દ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. એ સર્વપરથી એવી દેખના થઈ શકે કે જર્મનીના રાજદ્રોહીઓ અને રાજવિરોધકારીઓ

આપણા દેશમાં નિવાસ કરી રહેલા છે, તેમાંના કોઈએ આ ખૂન કરેલું હોવું નોંધ્યું. અમેરિકામાં પણ સોશિયાલિસ્ટોની ઘણી શાખાઓ છે. સ્વર્ગવાસી ઉપર પણ અમેરિકાની એકાદી શાખાનો સભાસદ હશે. તેણે એ રાજદ્રોહી મંડળના અમુક કાયદાનો ભંગ કરેલો હશે. તેને પરિણામે અમેરિકામાં રહેવું તે માટે નોંખમભરેલું છે, એમ માનીને તે અહીં આવ્યો હશે. પરંતુ અહીં પણ એ મંડળના સભાસદોએ તેને પકડી પાડીને તેને આવા ધાતકી ફેન્ડે પહોંચાડેલો હોવો નોંધ્યું!” ત્યારપછી આ જ પ્રમાણે અગાઉ પણ ભુદાં ભુદાં મનુષ્યોનાં થયેલાં ખૂનો, તથા તેના અંધકારમાં રહેલા ભેદના અંધમાં કડક ભાષામાં વિવેચન કરીને છેવટે તે પત્રના તંત્રીએ સરકારને આ કેસમાં સંડોવાયલા માણસોને ત્વરાથી શોધી દાદવાની તથા ઇંગ્લાંડમાં આવી વસેલા પરદેશીઓપર ચાંપતી દેખરેખ રાખી, ભવિષ્યમાં આવા બનાવો બનવા ન પામે એ બાબત કાળજી રાખવાની ભલામણ કરી હતી!

એક બીજા સંકુચિત વિચારના વર્તમાનપત્રે આ બનાવના અંધમાં આવેશમાં આવી જઈને એવી ટીકા કરી હતી કે “લંડન જેવા રાજનગરમાં આવો બનાવ બનવા પામે એ સરકારની ઉદારમતવાદી રાજ્યનીતિનું જ પરિણામ લેખાવું નોંધ્યું. મૂર્ખ મનુષ્યો સરકારની ઉદારતાનો ગેરલાભ લે છે, અને સત્તાવાળાઓ તેમને પકડીને સખ્તમાં સખ્ત સજાએ પહોંચાડવામાં નબળાઈ દાખવે છે: એથી આવા કેસોની સંખ્યા વધતી જાય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કશું જ નથી. જેનું ખૂન થયું છે તે એક અમેરિકન ગૃહસ્થ હતો. થોડાંક અઠવાડિયાં થયાં તે લંડન શહેરમાં આવીને રહ્યો હતો. તેણે કેમ્બ્રિજ વિભાગમાં આવેલા ટોરકવેટરેસમાં મેડમ કાર્પેન્ટરના

બોર્ડિંગ હાઉસમાં ઉતારે કર્યો હતો. તેણે પ્રવાસમાં મી. જોસફ સ્ટેન્ગરસન નામના માણસને પોતાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરીકે પોતાની સાથે રાખ્યો હતો. ગઈ તા. ૪થી ને મંગળવારે તેઓ મેડમ કાર્પેન્ટરને તેનો હિસાબ ચૂકવી દઇને લીવરપૂલ એક્સપ્રેસ ટ્રેન પકડવાને માટે યુસ્ટન સ્ટેશન તરફ જવાને વિદાય થયા. તે પછી સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર પણ એ બંને જણા સાથે જોવામાં આવ્યા હતા. તત્પરનાત્ યુસ્ટન સ્ટેશનથી ઘણાં માર્ગદ્વારા દ્વારા આવેલા ઓફિસરોના ઉપરના એક મકાનમાં મી. ડેવરનું પ્રેત મળી આવ્યું, ત્યાંસુધીના સમય દરમિયાન આ બે જણાના મંથનમાં કાંઈ પણ જાણવામાં આવ્યું ન હતું. તે કેવી રીતે અને શા માટે લોરિસ્ટન ગાર્ડનમાં આવ્યો અને ત્યાં તેનું કાણું, શા માટે અને કેવી રીતે ખૂન કર્યું, એ પ્રશ્ન હજીસુધી અધિકારમાં જ રહ્યો છે. પરંતુ આસપાસના મંથોગો-પરથી એમાં કાંઈક ઊંડું રહસ્ય હોતું જોઈએ એવું અનુમાન થઈ શકે છે. સ્વર્ગસ્થનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી સ્ટેન્ગરસન પણ તે જ વખતથી ગૂમ થઈ ગયેલો છે. તેનો હજી સુધી પતો લાગ્યો નથી. સ્કોટલેન્ડ-યાર્ડના સુપ્રસિદ્ધ ડિટેક્ટિવો મી. લીસ્ટ્રેડ અને મી. ગ્રેગસન આ રહસ્યનો ભેદ ખૂલ્લો કરવાના કાર્યમાં યોજાયા છે, એ જાણીને અમને અત્યંત આનંદ થાય છે; અને વિશ્વાસ તથા સંતોષની લાગણી સાથે એમ જણાવવામાં હરકત નથી કે આ બંને બાહોશ ડિટેક્ટિવો માત્ર અદ્યાવધિમાં જ આ ભેદભરમથી ભરપૂર અને ભયંકર ખૂનના કેસ ઉપર પ્રકાશ પાડવાને શક્તિમાન થયા સિવાય રહેશે નહિ. અમે તેમને તેમના પ્રયત્નમાં ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ.”

એક ત્રીજા ઉદ્ધારમતવાદી પત્રે નીચે મુજબ લખ્યું હતું :—

“આ ખૂનના ગુન્હામાં રાજ્યદારી હેતુ સમાયેલો છે, એ

વિષયમાં તો કશો પણ શક નથી. યુરોપનાં કેટલાંક રાજ્યોમાં 'ઝાર-શાહી'—રાજાની મરજી તે કાયદો—એવા પ્રકારની રાજનીતિ ચાલુ છે. ત્યાં રાજ્યદારી બાબતોમાં પ્રજાવર્ગના અવાજનો પૂર્ણ તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે. એથી અમંતુષ્ટ બનેલા ધણા પરદેશીઓ આપણી ઉદારમતવાદી સરકારના આશ્રયે આપણા દેશમાં આવીને વસેલા છે. તેઓ સ્વભાવે સુશીલ અને શહેરી તરીકે નામના કાઢે તેવા છે. પરંતુ પોતાના દેશમાં સરકાર તરફથી જે મંકડો તમને સહન કરવાં પડ્યાં છે, તેની અસર તેમનાં મન ઉપર રહ્યા કરે અને તેથી એ દેશની સરકારોની વિરૂદ્ધમાં તેઓ કાયતરાં રચવાની હિતચાલો કર્યા કરે તો તેમાં વિશેષ આશ્ચર્ય પામવા સરખું નથી. અર્થાત્ એ ઉદ્દેશથી તેમણે છૂપી મંડળીઓ સ્થાપેલી છે. એ મંડળીઓના સભાસદોએ મંડળીનો ઉદ્દેશ અને હિતચાલ તદ્દન ગુપ્ત રાખવાં એવો એક કડક નિયમ હોય છે. જે તે નિયમનો ભંગ કરે અને મંડળીને બેવફા નિવડે તેને મંડળીના બીજા સભાસદો મોતની સજાએ પહોંચાડે છે ત્યારે જ શાંત થાય છે. કેમકે જે પેલો બેવફા બનેલો મનુષ્ય જીવતો રહે અને મંડળીનો હેતુ પ્રકટ કરી દે તો મંડળીના અન્ય સભાસદોની જાત જોખમમાં આવી પડવાનો તથા મંડળીનો રતુ નષ્ટપ્રાય થવાનો તેના સભાસદોને ભય રહે છે. મી. ડ્રૂઅરનું પણ એવા જ કારણને લીધે ખૂન થયેલું હોવું જોઈએ એમ લાગે છે; અને અમને આશા છે કે જે પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી સ્ટેન્ગરસનને શોધી કાઢવામાં આવે તથા ડ્રૂઅરની આગલી કારકીર્દીની વિગતો એકઠી કરવામાં આવે તો અમારા કથનની સત્યતા સાબિત થયા સિવાય રહે નહિ. મી. ડ્રૂઅરે આ શહેરમાં આવીને જે સ્થળે ઉતારો કર્યો હતો, તેનો પત્તા મેળવવામાં આવેલો હોવાના સમાચાર મળ્યા છે. અમે તેને એક

અગત્યની શોધ લેખીએ છીએ. એ શોધ સ્કેટલેન્ડ યાર્ડના સુપ્રસિદ્ધ ડિટેક્ટિવ મી. ગ્રેગસનના અવિશ્રાંત પરિશ્રમ અને શોધકબુદ્ધિને જ આભારી છે. એ શોધના પરિણામે વિશેષ તપાસપરથી બીજી પણ જાણવા જોગ વિગતો મળી આવશે એમાં શક નથી. ”

સ્ક્રવારે નાસ્તો કરતી વેળાએ મેં તથા શેરલોક હોમ્સે આ બંધી હકીકત વાંચી હતી. વર્તમાનપત્રોએ આ કેસના સંબંધમાં ઉપરિચિત કરેલી ચર્ચાપરથી હોમ્સને અત્યંત રમુજ ઉપજી હોય એમ તેની મુદ્રાપરથી જણાઈ આવતું હતું.

“ મેં તમને પ્રથમથી જ જણાવ્યું હતું કે ગમે તેવું પરિણામ આવશે તો પંજુ લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસનનાં જ યશોગાન થવાનાં ! ” તે બોલ્યો.

“ એ તો આ કેસનું કેવું પરિણામ આવે છે, તેના ઉપર આધાર રાખે છે. ” મેં મારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“ જરી પણ હિ. ગમે તેવું પરિણામ આવે તો યે શું થયું ? જો ખૂની પકડાશે તો એમ કહેવામાં આવશે કે એ લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસને લીધેલા અતોનાત શ્રમ અને ઉઠાવેલી જહેમનને આભારી છે. જો કદાચ ખૂની છટકી જશે તો વર્તમાનપત્રોના ધુરંધર અધિ-પતિઓ એધડક લખવાના કે લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસને આ કેસમાં ઘણી મહેનત લીધી અને ખૂનીનો પત્તો મેળવીને તેને પકડી પાડવાની અણી પર તેઓ હતા, પરંતુ તેવામાં અકલ્પિત રીતે ખૂની છટકી જવા પામ્યો છે ! ન્હાનાં છોકરાંઓ મ્હોરું કે છાપની રમત રમે છે, એ તો તમે જાણતા જ હશો. જો સીકાને ઉંચે ઉછાળ્યા પછી જમીનપર મ્હોરવાળો ભાગ ઉપર રહે તેવી રીતે સીકો પડે તો મ્હોરાવાળો કહેશે કે ‘ હું જીત્યો ! ’ ન્યારે તેથી ઉઘટો એટલે

છાપવાળો ભાગ ઉપર રહે તો મ્હોરાવાળો છાપવાળાને કહેશે કે ‘ તું હાર્યો ! ’ અર્થાત્ છાપ પડે કે મ્હોર, પરંતુ બન્નેમાં હારવાનું તો છાપવાળાને જ. ‘ ક્રીડી સંચે ને તેતર ખાય ’ એવો દુનિયાનો નિયમ છે. મહેનત કરે શેરલોક હોમ્સ, ખૂનીને શોધી કાઢે શેરલોક હોમ્સ અને ખાટી જાય લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસનની કંપની—”

“ પણ આટલો બધો ઘોંઘાટ શો ? ” નીચે અમારા મકાનમાં થયેલા ઘોંઘાટ તથા પગથીયા ઉપર ઝાઝા માણસો ચડતા હોય એવો ધડબડાટ સાંભળીને હું વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

“ એ તો મારી પોલિસની ટુકડીના માણસો હોવાં જોઈએ. જેમ લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસનના તાબામાં પોલિસની ટુકડી છે, તેમ મેં પણ મારી એક ખાનગી પોલિસની ટુકડી બની કરી છે. ” શેરલોકે ગંભીર વદને કહ્યું.

તે જ વખતે ગંદાં કપડાંવાળા ભટકતા ભામટા જેવા દેખાતા છ માણસો અમારા દિવાનખાનામાં ધસી આવ્યા. ‘ આ શેરલોક હોમ્સની પોલિસ ! ’ એ લોકોને જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું અને મેં મારા મનને જ પ્રશ્ન કર્યો.

“ ગડબડાટ નહિ કરો—શાંત બિલા રહો ! ” સત્તાત્મક રવે એ શબ્દો શેરલોક હોમ્સે ઉચ્ચાર્યા અને છએ જણા તત્ક્ષણે જ એક હારમાં સ્થિર થઈ ગયા. તેમને એ પ્રમાણે સ્થિર અને શાંત-પણે બિલા રહેલા જોઈને પ્રદર્શનમાં આફ્રિકાની વર્ણુસંકર જાતિના લોકોનાં ગોઠવેલાં પુતળાંનું મને સ્મરણ થયું.

“ હવેથી તમારે બધાએ અહીં નહિ આવતાં વિગીન્સને જ જે હકીકત તમારા જાણવામાં આવી હોય તે કહેવી. એટલે તે અહીં આવીને મને જણાવશે. તમારે માત્ર બહાર રસ્તા ઉપર બિલા રહેવું.

જો તમારામાંથી કોઈને મારે કાંઈ પૂછવું હશે, તો હું જેને બોલાવું તેણે જ ફક્ત ઉપર આવવું. મેં તને કહ્યું હતું તેનો પત્તો મેળવ્યો, વિગીન્સ ?”

“ના, સાહેબ ! હજી સુધી મેળવી શક્યો નથી.” જેને ઉદ્દેશીને હોમ્સે પ્રશ્ન કર્યો હતો તે વિગીન્સ નામનો જુવાનીઓ મંકુચિત સ્વરે બોલ્યો.

“હું ધારતો જ હતો કે એ બાબતમાં તમને એકદમ ફતેહ નહિ મળે. લ્યો, આ તમારો પગાર.” એમ કહીને શેરલોક હોમ્સે દરેકને એકેક શીલીંગ આપી. પછી તે બોલ્યો : “હવે તમે તમારા કામપર લાગી જાઓ, પરંતુ બીજી વાર આવો ત્યારે આવી રકની સુરત કરીને ન આવશો.”

તેના હુકમને તાબે થઈને એ લોકો દિવાનખાનાની બહાર નીકળીને આવ્યા હતા તેટલી જ ત્વરાથી નીચે ચાલ્યા ગયા, અને એ પળમાં તો મકાનની બહાર પણ નીકળી ગયા.

“સરકારી પોલિસના બાર માણસો જેટલું કામ ન કરી શકે તેટલું કામ મારી આ પોલિસનો એક માણસ મને બજાવી આપે છે.” હોમ્સે જણાવ્યું : “તેનું એક કારણ છે. સરકારી પોલિસને જોતાં લોકો પોતાનું મોં અંધ કરી દે છે. તેની સાથે ખૂબ દિલથી વાત કરતાં તેઓ મોકાયાય છે; જ્યારે આ છોકરાઓ ગમે તે સ્થળે જઈને ગમે તેવી ખાનગી ખાતમી આણી આપે છે. વળી તેમની બુદ્ધિ સેવ્યની અણી જેવી તીવ્ર અને તિક્ષ્ણ છે. માત્ર તેમની પાસેથી કામ લેતાં આવડતું જોઈએ. હું ધારું છું કે જો તેમને યોગ્ય કેળવણી આપવામાં આવી હોય તો બન્નભણા ડિટેક્ટિવો પણ એમની બરાબરી કરી શકે નહિ.”

“તમે આ લોકોને ક્રિકેટન રહસ્યના મંત્રાંધમાં રોકેલા છે ?”
મેં પૂછ્યું.

“હા, આ કેસની એક બાબતમાં તેમની મદદ મને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે એમ હોવાથી તે કામ ઉપર મેં તેમને યોજ્યા છે. પરંતુ એ કાર્ય સિદ્ધ થવામાં થોડોક સમય લાગશે ખરો.” હોમ્સે કહ્યું. બે-ત્રણ પળ મૌન રહ્યા બાદ બારીમાંથી બહાર દૃષ્ટિ કરીને તે બોલી ઉઠ્યો: “અહો ! ગ્રેગસન સાહેબ પધારતા દેખાય છે ને શું ! સાહેબ બહુ જ ખુશમિજાજમાં હોય એમ લાગે છે. આપણે ત્યાં જ આવતા હોવા જોઈએ. ખરોખર છે. આપણા દ્વાર તરફ જ વળ્યા. ત્યારે તો આજે કાંઈક નવીન જણવાનું મળશે ખરું !”

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ગ્રેગસનની બહાદૂરી.

એ ઘંટડીનો તીણો અવાજ સંભળાયો. બે-ત્રણ સેકન્ડમાં તે સીડી ઉપર ત્રણ-ત્રણ પગથીયાં કૂદીને ઉપર ચડી આવ્યો, અને તેટલી જ ત્વરાપૂર્વક અમારા દિવાનખાનામાં ધસી આવ્યો. તેનો ચહેરો પ્રકુલ્લ બનેલો હતો. મુખમુદ્રાપર વિજયહાસ્ય ચમકી રહ્યું હતું. ઝપાટામંધ ચાલવાને લીધે તથા આનંદના આવેગથી તેની છાતી ભરાઈ આવી હતી. એથી શ્વાસોચ્છવાસ જોરથી ચાલતો હતો. દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરીને શેરલોક હોમ્સનો હસ્ત જોરથી હલાવતો આનંદ અને વિજયપ્રદર્શક ગદગદ સ્વરે તે

ગર્જા ઉઠ્યો: “ સેવક આપના તરફની મુખારક્યાદીનો તલબગાર છે ! આ ખૂનના રહસ્યનો તમામ ભેદ મેં સૂર્યપ્રકાશના જેવો ખૂલ્યો અને સ્પષ્ટ કરી દીધો છે ! ”

મેં શેરલોક હોમ્સ તરફ દૃષ્ટિ કરી તો તેના દિવ્ય વદનમંડળ ઉપર નિરાશા, ઉદ્વિગ્નતા અને મત્સરનું વાદળ છવાઈ રહેલું જેવામાં આવ્યું. તેણે સચિત સ્વરે પૂછ્યું: “ તમે ખૂનીનો પત્તો ક્યાં લાગી શકશે, એ શોધી કાઢવામાં સફળતા મેળવી છે ? ”

“ એટલું જ કેમ ! અરે સાહેબ ! અમે તો ખૂનીને પંડને જ પકડ્યો છે, અને અત્યારે તે વગર લાડાની કોટડીમાં દહેર કરે છે ! ” ગર્વપૂર્વક ગ્રેગસને પોતાના વિજયની વાર્તા જણાવી.

“ તેનું નામ શું ? ” હોમ્સે પૂછ્યું.

“ આર્થર કાર્પેન્ટર. એ દરિયાવર્ધી ખાતામાં સમ-લેફ્ટેનન્ટ છે. ” જાણે પોતે કેવોય મોટો દેશ જીત્યો હોય એવા લાવપૂર્વક છાતી ધુલાવતો અને ઠંડીથી શિતળ બનેલા હસ્તમાં ગરમી આણવાને મસ-જનો ગ્રેગસન બોલ્યો.

શેરલોક હોમ્સે હૃદયકારાનો દમ ખેંચ્યો. તેના મુખમંડળપરથી ચિંતા, નિરાશા, ઉદ્વેગ, આદિનો લાવ ઊડી ગયો. તેના ચહેરાપર પુનઃ પ્રથમના જેવું હાસ્ય તરવરી રહ્યું.

“ આ ખુરસી ઉપર બેસો અને પેલી પેટીમાંથી એક સિગાર લઇને અનુભવ કરી જુઓ. ” શેરલોક હોમ્સે ગ્રેગસનને કહ્યું: “ પછી શાંતિપૂર્વક તમારી વિજયવાર્તા વિગતવાર જણાવો. બ્લીસ્કી-સોડા મંગાવું, થોડોક લેશે ? ”

“ ઘણી જ ખુશીથી. ” ડિટેક્ટિવે અનુમતિ દર્શાવી: “ હેઠ્ઠા એક-એ દિવસમાં મારાપર કામનો બોજો એટલો બધો આવી પડ્યો

છે કે હું બહુ જ શ્રમિત બની ગયો છું. જે કે મારે શારીરિક મહે-
નત વિશેષ કરવી પડી નથી. મગજમારીનું કામ વિશેષ છે. તમે પણ
મારા જેવા જ એક ડિટેક્ટિવ હોવાથી આપણને મગજમારી કેટલી
બધી કરવી પડે છે અને તેને પરિણામે આપણને માનસિક શ્રમ કેટલો
બધો પહોંચે છે, એની કલ્પના તમને આવી શકશે.”

“ તમારા જેવો સુપ્રસિદ્ધ ડિટેક્ટિવ મને પણ પોતાની કક્ષામાં
મૂકે છે, એથી હું માફ બહુ માન થયેલું સમજું છું. ” શેરલોક
હોમ્સ ગંભીર વદને બોલ્યો: “ હવે, કૃપા કરીને આ ચમત્કારપૂર્ણ
રહસ્યનો સંતોષપ્રદ અંત તમે કેવી રીતે આપ્યો, એ મને જણાવો. ”

ડિટેક્ટિવ એક ખૂરસીપર બેઠો. પ્રથમ તેણે સિગાર લઇને
સળગાવી. થોડી વારે વ્હીસ્કી-સોડા આવતાં એક ગ્લાસ ભરીને તેનું
પાન કરતો તથા વચ્ચે વચ્ચે સિગારનું ચુમ્બન કરી મુખમાંથી ધૂમા-
ડાના ગોટા કાઢતો તે બોલ્યો: “ મજા તો એ છે કે પેલો બુબબ
લીસ્ટ્રેડ જે પોતાને આ વિષયનો અતિ પ્રવીણ અને ગુન્હાશોધક
ખાતામાં ધરડો થયેલો માને છે, તે આ કેસમાં તદ્દન ઉંધે જ માર્ગે
ચલી ગયો છે. તેણે ટ્રેઝરના સેક્રેટરી સ્ટેન્ગરસનનો પિછો પકડ્યો છે.
માફ માનવું એવું છે કે આ ખૂનના ગુન્હામાં જેટલા હું અને તમે
નિર્દોષ છીએ, તેટલો જ નિર્દોષ પેલો સ્ટેન્ગરસન પણ છે. હું ધારું
છું કે અત્યારસુધીમાં તો એ બિચારાને લીસ્ટ્રેડ સાહેબે હાથકડી
પણ પહેરાવી દીધી હશે ! ”

લીસ્ટ્રેડની ભૂલ ભરેલી કલ્પના ઐગસનને એટલી બધી વિચિત્ર
લાગી હતી કે તે પ્રસ્તુત કથન કરતાં કરતાં હસ્યો. એટલો બધો
હસ્યો કે તેની આંખોપર અશ્રુબિંદુ ઝળક્યાં.

“ પણ તમે આ ખૂનીનો પતો કેવી રીતે મેળવ્યો ? ” શેર-

લોક હોમ્સ લોરેડેડની ભૂલ ભરેલી કલ્પના કરતાં ગ્રેગસનની બહાદૂરીનો વૃતાન્ત જાણવાને વિશેષ ઈન્તેજાર હોવાથી તેણે પ્રસ્તુત પ્રશ્ન કર્યો.

“હું તમને એ સંબંધી બધી હકીકત જણાવીશ. પણ ડોક્ટર વોટસન! જો જો, ભૂલેચૂક આ વાત ખીજા કોઇને કાને જવી જોઇએ નહિ.”

મેં માથું હલાવી આ વિષયમાં મૈન રહેવાની સંમતી આપી દીધી એટલે ગ્રેગસન પોતાના વૃતાન્તમાં આગળ વધ્યો: “સહુથી પહેલી મુશ્કેલી તો જેનું ખૂન થયું હતું તે મનુષ્ય અહીં કયે રથજે રહેતો હતો એ શોધી કાઢવાને લગતી હતી. ખીજો કોઈ હોત તો એ માટે વર્તમાનપત્રોમાં જાહેરખબર આપત, તેના જવાબો ફરી વળત કિંવા તેનું ખીજું કોઈ ઓળખીતું પોતાની મેળે તેનું ઠેકાણું જણાવવાને આવત ત્યાં સુધી રાહ જૂવત. પરંતુ ટોબિયાસ ગ્રેગસન એવી રીતે કામ લેનારો માણસ નથી. એ અમેરિકનના શબ પાસે તેની ટોપી પડેલી હતી એ તો તમને યાદ હશે જ?”

“બેશક!” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું: “એ ટોપી નવી જ હતી અને તેની અંદરના લાગમાં ‘જહોન અંડરવૂડ એન્ડ સન્સ, ૧૨૯, કેમ્બરવેલ રોડ’ એ પ્રમાણે ટોપીઓના વેપારીનું નામ અને ઠેકાણું પણ જાપેલું હતું.”

શેરલોક હોમ્સના કથનથી ગ્રેગસન તો આભો જ બની ગયો. તે બોલ્યો: “તમે પણ ટોપીના વેપારીનું નામ જોઇને રમરણમાં શાખી લીધું હશે એવી તો મને કલ્પના પણ નહોતી! તમે એ વેપારીની દુકાને ગયા હતા?”

“ના, ના.”

હોમ્સનો નકારદર્શક ઉત્તર મળતાં એગસનનો જીવ કાંઈક હેઠે બેઠો. તે, એક શિક્ષક વિદ્યાર્થીને ઉપદેશ આપતો હોય તેવા ભાવ-પૂર્વક બોલ્યો: “આવા પ્રસંગોમાં કોઈ પણ બાબત ગમે તેવી ક્ષુદ્રક જણાય તો પણ તેના તરફ દુર્લક્ષ કરવું તે કામનું નહિ.”

“મોટા મગજવાળા મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ કોઈ વસ્તુ નજીવી નથી.” શેરલોક હોમ્સે કુત્સિતપણે જવાબ આપ્યો.

“ટોપીઓના વેપારીનું નામ જોવાથી હું અન્ડરવૂડ પર ગયો. ત્યાં એ વેપારીને પૂછ્યું કે તેણે એવા ઘાટની ટોપી થોડાક દિવસ પર કોઈને વેચી છે. તેણે પોતાની બીજાબૂકા તપાસી જોઈ. એ ઉપરથી માલુમ પડ્યું કે એવી એક ટોપી તેણે ટોરકવે ટેરેસમાં આવેલા કાર્પેન્ટર બોર્ડિંગ હાઉસમાં રહેતા મી. ડ્રૂઅર નામના ગૃહસ્થને મોકલાવી હતી. અર્થાત્ મારા ચત્તને પરિણામે ડ્રૂઅર અહીં કયે સ્થળે રહેતો હતો એ હું જાણી શક્યો.”

‘તમારી શોધક ક્ષુદ્ધિ અને કાર્યકુશળતાને માટે તમને ધન્યવાદ ઘટે છે.’ શેરલોક હોમ્સે ઉત્તેજક સ્વરે એગસનનું અભિનંદન કર્યું.

“એ ઠેકાણાનો પત્તો મળવાથી પછી મેં મીસીસ કાર્પેન્ટરની મુલાકાત લીધી.” ડિટેક્ટિવે પોતાનું કથન આગળ ચલાવ્યું: “હું જ્યારે એ બાંધને મળ્યો ત્યારે તેનો ચહેરો શીક્ષો પડી ગયેલો હતો અને તેના પર મનોવ્યગ્રતાનું ચિહ્ન સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવતું હતું. તેની દીકરી પણ તે વખતે ત્યાં જ હતી. એ યુવતી તો જાણે સૌંદર્યની પ્રતિમા જ હતી. મેં જ્યારે મીસીસ કાર્પેન્ટર સાથે આ વિષયને લગતી વાતચીત શરૂ કરી ત્યારે એ જુદાનું શરીર લયને લીધે ધૂનવા લાગ્યું અને તેનો ચહેરો ઉજળો ફક્ત બની ગયો. તેની

સ્થિતિમાં થયેલો ફેરફાર મારા ધ્યાન બહાર જવા પામ્યો નહિ, અને એ પરથી મને શંકા થઈ કે અહીંયાં પાણી કાંઈકે મરેલું લાગે છે. અહા ! એ વખતે મારા મનમાં કેટલો બધો આનંદ થયો હશે તેની કલ્પના તમે જ કરી લ્યો. મી. શેરનોક હોમ્સ ! તમે પોતે ડિટેક્ટિવ હોવાથી, જ્યારે કોઈ પણ ગુન્હાનો ભેદ કાઢવાનું ચોક્કસ અને મજબૂત સાધન તમને હાથ લાગે, ત્યારે તમારા અંતરમાં ઉછળતા આનંદનો તમને અનુભવ હશે જ ! ‘તમારે ત્યાં કલેવલેન્ડનિવાસી મી. ઇનોક જે. ડ્રૂઅર નામના ગૃહસ્થ રહેતા હતા, તેમનું અમત્કારિક રીતે ખૂન થયાની હકીકત તમારા જાણવામાં આવી છે ?’ મેં તે બાબતે પ્રશ્ન કર્યો.

“મીસીસ કાર્પેન્ટરે મારા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં માત્ર હકારદર્શક ડોકું ધૂણાવ્યું. તેના મ્હોમાંથી એક પણ શબ્દ નિકળી શક્યો નહિ, જ્યારે તેની દીકરી તો ધુસકે ને ધુસકે રોઈ પડી ! અત્યારસુધી મારા મનમાં જે શંકા હતી તે વધારે ને વધારે મજબૂત થતી ગઈ કે આ લોકો એ બાબતના સંબંધમાં કાંઈ પણ જાણે છે ખરાં.

“ ‘મી. ડ્રૂઅર લીવરપૂલ જવાને માટે તમારે ત્યાંથી કેટલા વાગે વિદાય થયા હતા ?’ મેં બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

“ ‘રાત્રીના આઠ વાગે.’ મીસીસ કાર્પેન્ટરે પોતાના ભયથી ધૂંજતા શરીરને સ્થિર કરવાનો મિથ્યા યત્ન કરતાં જવાબ આપ્યો : ‘તેના સેક્રેટરી મી. સ્ટેન્ગરસને કહ્યું હતું કે લીવરપૂલ જવાને માટે બે ટ્રેનો ઉપડે છે. એક સવાનવ વાગે અને બીજી અગીયાર વાગે. પરંતુ મી. ડ્રૂઅરનો વિચાર પહેલી જ ટ્રેનમાં જવાનો હોવાથી તેઓ આઠ વાગે ત્યાંથી નિકળ્યા હતા.’

‘વારૂ, ત્યારપછી એ રાત્રીએ તમે તેમને પુનઃ જોયા હતા ?

એટલે કે મી ડ્રેબર એકલા અથવા તો તે અને સ્ટેન્ગરસન પાછા અહીં આવ્યા હતા ?' મેં બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

“મારો એ પ્રશ્ન શ્રવણ કરતાં એ સ્ત્રીનું મુખ એકદમ લેવાઈ ગયું. જાણે તે પોતે જ ગુન્હેગાર હોય એવો ભાવ તેના મોં પર જણાઈ આવતો હતો. ડ્રેટલીક પણ સુધી વિચારગ્રસ્તામાં મૌન રહ્યા બાદ છેવટે ધણી જ ધીમા અને અસ્પષ્ટ સ્વરે ‘હા !’ એ એક જ શબ્દ તેણે ઉચ્ચાર્યો.

પુન : એકાદ-બે પણ મૌન્ય પથરાઈ ગયું. પછી તેની દીકરી મૌન્યનો ભંગ કરતી શાંતિપૂર્વક મધુર અને સ્પષ્ટ સ્વે તેની માતાને ઉદ્દેશીને બોલી : “આ ! હવે એ બાબત પર ઢાંકપિછેડો કરવામાં કાંઈ પણ લાભ નથી. આ ગૃહસ્થ પાસે આપણે ખુદ્દા દિવસથી તમામ હકીકત જણાવી દેવી એ જ મને વધારે વાજબી લાગે છે.” પછી તે મારી સામે જોઈને બોલી : ‘હા, અમે તે પછી પુન : મી. ડ્રેબરને જોયા હતા.’

“ ‘દીકરી ! દીકરી ! તેં ગજબ કર્યો ! ’ ” મીસીસ કાર્પેન્ટર વિલાપ કરતી હતાશ વદને બોલી : ‘તારું કથન તારા ભાઈને ફાંસીને લાકડે ચઢાવશે—તું જ તેની બાતક બનીશ !’

“ ‘મારા સત્ય કથનનું ગમે તે પરિણામ આવે; પરંતુ મારી એટલી તો ખાત્રી છે કે આર્થર ભાઈ પણ આપણને અસત્યવાદી બનેલા જોવાનું પસંદ કરે નહિ.’ એ યુવતિએ નિશ્ચયાત્મક સ્વરે કહ્યું.

“પછી મીસીસ કાર્પેન્ટરને ઉદ્દેશી મેં દિલસોજ સ્વરે કહ્યું : ‘ભાઈ ! તમે મારાથી કાંઈ પણ બિના નહિ છપાવતાં, તમામ હકીકત મને પૂર્ણપણે જણાવો. તમને ગેરવાજબી રીતે હેરાન કરવાનો મારો બેશ પણ ધરાદો નથી. હું સરકારી પોલીસખાતાનો ડિટકિટ

હું. અમે લોકો ગમે તેવી ગુપ્ત બાતમી મેળવી શકીએ છીએ. એટલે આ બાબતમાં તમે કાંઈ ન કહો, તોપણ કેટલીક બાતમી અમે મેળવી છે અને બીજી અમે મેળવી શકીએ તેમ છીએ. માટે હું તમને એટલી સલાહ આપું છું કે તમે મારાથી જે કાંઈ છૂપાવશો, તે તમારા હક્કને ગેરફાયદો કરનારું નિવડશે. ’

“ ‘ એલિસ ! આનું બધું જોખમ તારે શિરે છે. ’ મીસીસ કાર્પેન્ટર તેની દીકરીને ઉદ્દેશીને બોલી. પછી તેણે મારી તરફ ફરીને કહ્યું : ‘ સાહેબ ! તમે ડિટેક્ટિવ હો કે ગમે તે હો, પરંતુ હું હવે તમારાથી કાંઈ પણ હકીકત છૂપાવવા ઇચ્છતી નથી. તમને કદાચ એમ લાગ્યું હશે કે મારા દીકરા આર્થરનો આ બયાનક બનાવમાં હાથ છે એમ હું જાણતી હોઈશ અને તેથી તે ફસાઈ જવા ન પામે એટલા ખાતર હું મૌન રહેવાનું પસંદ કરતી હોઈશ ! પરંતુ એવી કલ્પના તમારે કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે મારી ખાત્રી છે કે મારો દિકરો આ બાબતમાં તદ્દન નિર્દોષ છે—તે મનુષ્યનો ધાત કરવાની હદે પહોંચે એવો નીચ નથી. તેનો સુશીળ સ્વભાવ, અત્યાર સુધીનું તેનું ઉત્તમ વર્તન, જે ખાતામાં તે નોકર છે ત્યાં બધા માણસોની સાથે તેની સમભાવવૃત્તિ, તેણે પોતાના ઉપરીનો તથા પોતાના મિત્રનો મેળવેલો આહ, એ બધાપરથી પણ આપને મારા કથનની પ્રતીતિ થશે. તદ્દપિ મને ભય માત્ર એ છે કે જ્યારે તમે મારી હકીકત સંભળશો ત્યારે તમારી દૃષ્ટિને તથા તે હકીકત અન્ય મનુષ્યોના જાણવામાં આવતાં તેમની દૃષ્ટિને મારો પુત્ર આ બનાવમાં મંડોવા-ગેલો છે એવો ભાસ થયા સિવાય રહેશે નહિ. એ કારણથી જ મૌન્ય ધારણ કરવામાં ડહાપણ છે એમ હું સમજતી હતી. ’

“ હું બોલ્યો : ‘ બાઈ હું તમને ખાત્રી આપું છું કે જો તમારો

દીકરો ખરેખર નિર્દોષ જ હશે તો મારા તરફથી તેને રંચ ભાર પશુ ઈળા આવવાની નથી. પરંતુ તમારે માટે તો ઉત્તમ માર્ગ એક જ છે, અને તે એ કે જે હકીકત તમારા જાણુવામાં હોય તે જરી પશુ સકોચ રાખ્યા સિવાય ખૂલ્લા દિલે મારી પાસે કહી દેવી.’

“ ‘એલિસ ! તું હમણાં થોડીવાર બહાર જા, બહેન !’ મીસીસ કાર્પેન્ટરે સૂચવ્યું. તેની દીકરી બહાર ગયા બાદ તે બોલી : સાહેબ ! આમાં કેટલીક એવી નાજુક બાબત સમાયેલી છે કે જે તમને કહેવાનો મારો ઇરાદો ન હતો. પરંતુ મારી દીકરીએ શરૂઆત કરી દીધેલી હોવાથી હવે મારે માટે બીજો ઉપાય જ રહ્યો નથી. એક વખત તમારી કને હૃદય ખૂલ્લું કરવાનો નિશ્ચય કર્યા પછી એક અક્ષર પશુ હું છૂપાવીશ નહિ. મારી આપને માત્ર એટલી વિનંતિ છે કે હું જે આપને કહું તેમાંથી જેટલી વિગત આપને ઉપયોગની હોય તેટલી જ બહાર મૂકજો. બાકીનીને આપના હૃદયના ઊંડાણમાં છૂપાવી દેજો.’ ”

“ ‘તમે મારા પર મૂકેલા વિશ્વાસનો હું કદી પશુ ભંગ કરનાર નહિ.’ મેં તેને ખાત્રી આપી.

“ પછી તે કહેવા લાગી : ‘મી. ડુઅર અમારે ત્યાં ત્રણ અઠવાડીયાં રહ્યો હતો. તે તથા તેના સેક્રેટરી મી. સ્ટ્રેન્ગરસન યુરોપના પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. તેમના દરેક ટ્રંક ઉપર ‘કોપનહેગન’ નું લેખણ મારા જોવામાં આવ્યું હતું. એ પરથી હું સમજી શકી હતી કે આ લોકો કોપનહેગનથી અહીં આવેલા હોવા જોઈએ. સ્ટ્રેન્ગરસન શાંત વૃત્તિનો અને ગંભીર સ્વભાવનો માણસ હતો. પરંતુ તેના શેઠનો સ્વભાવ તેના કરતાં બિલકૂલ ઉલટા જ પ્રકારનો હતો. તેનું વર્તન તદ્દન અસંબંધ હતું, અને ખૂલ્લા શબ્દોમાં કહું તો તે પાશવવૃત્તિ

માણસ હતો. જે દિવસે તે અમારે ત્યાં આવ્યો તે રાત્રીએ તેણે એટલો બધો દારૂ પીધો હતો કે તે તદ્દન ઊકટો બની ગયો હતો. ત્યારપછી પણ હમેશાં બપોરના બાર વાગે કે તેના ઊકટપણાની માત્રા ચઢવા લાગતી, તે રાત્રીના બાર એક વાગ્યા સુધી ચાલુ રહેતી. અમારા બોર્ડિંગહાઉસમાં કામ કરતી ચાકરડીઓની સાથે તે એક ગૃહસ્થને ન બાળે એટલી બધી છૂટ લેતો. તેમની કડામશ્કરી કરતો અને બિલ્કલે ચેનચાળા કરવાને પણ ચૂકતો નહિ. એટલું કરીને જ જો તે બંધ રહ્યો હોત તો તો કાંઈ વધી ન હતો. પરંતુ એ અસબ્ય માણસ મારી દીકરી એલિસ સાથે પણ વધારે છૂટ લેવા લાગ્યો અને તેની મશ્કરી કરવા લાગ્યો. મારી નિર્દોષ પુત્રીને સંસારનો વા બિલકુલ વાગ્યો નથી. એટલે પ્રથમ તો તે એ દુષ્ટનો હેતુ કળી શકી નહિ. પરંતુ એક દિવસે તે બહુ જ ઊકટો બનેલો હતો તે વખતે તેણે મારી દીકરીને પકડી પોતાની તરફ ખેંચી અને બાથ બરી ! તેની એ અસબ્ય વર્તણૂક માટે પાછળથી તેના સેક્રેટરી સ્ટેન્ગરસને તેને સખ્ત ટીપ્પણી આપ્યો હતો અને એ બાબત તેની વતી અમારી મારી પણ માગી હતી.

“ પરંતુ એ બધું તમે શા માટે સહન કરી લીધું ? ” હું બોલ્યોઃ
 “ જો તમે ધારત તો તેને નોટિસ આપીને એક કલાકમાં તમારા મકાનમાંથી ચાલ્યા જવાની ફરજ પાડી શકત.”

“ મારી એ સૂચનાથી મીસીસ કાર્પેન્ટરનો મ્હેરો શરમને લીધે મ્હાન બની ગયો. તે બોલીઃ ‘ અત્યારે મને એમ થાય છે કે તે આવ્યો તે જ દિવસે મેં જો તેને નોટિસ આપીને બહાર ધકેલી કાઢ્યો હોત તો સારું પરંતુ પૈસાની લાલચને લીધે એવું કરવાનું મને મૂર્ખાને ન સૂજ્યું. એ લોકો બનતેના રોજના બે પાઉન્ડ અમને

આપતા હતા. એટલે એક અડવાડિયાના ચૌદ પાઉન્ડ થયા. વળી અત્યારે મોસમ પણ મંદી છે. એવા સમયે અડવાડિયાના ચૌદ પાઉન્ડ ગૂમાવવાનું મન કેવી રીતે થાય? હું ઘણા વખતથી વિધવા થયેલી છું. મારી પાસેની મૂડીનો મોટો ભાગ મારાં છોકરાંઓને ફળવણી આપવામાં મેં ખર્ચા નાખ્યો છે. તેમ જ મારા દીકરાને પગાર પણ એટલો બધો નથી કે જેમાં અમારું-આપ્પા કુટુંબનું ગુજરાન નબી શકે. એ કારણથી જ બોર્ડિંગહાઉસ ખોલવાની મને ફરજ પડી છે. એ બધાં કારણોને લઈને લાચારીની સાથે તેની અસહ્ય વર્તણૂક મેં ચક્રાવી લીધી. પરંતુ આ છેલ્લા પ્રસંગથી મને બહુ જ માફ લાગ્યું અને મેં તેને મારા બોર્ડિંગહાઉસમાંથી ચાલ્યા જવાની નોટિસ આપી. તેમનું અહીંથી જવાનું એ જ કારણ હતું.’

“ ‘વારૂ, પછી?’ ”

“ ‘જ્યારે તે મારા મકાનમાંથી વિદાય થયો ત્યારે મારું હૃદય હલકું થયું. હાલમાં મારો દીકરો રજા ઉપર આવેલો છે. પરંતુ તેનો સ્વભાવ તામસી છે, અને તે પોતાની બહેનને એટલો બધો ચાહે છે, કે જો હું તેને ડેઅરના એલિસ પ્રત્યેના અસહ્ય વર્તનની હકીકત જણાવીશ, તો એ કાંઈક ઉધુંચતું કરી નાખશે, એવા ભયથી મેં આર્થરને આમાંનું કશું પણ જણાવ્યું ન હતું. જ્યારે એ બંને જણા મારે ત્યાંથી ગયા ત્યારે મારા મગજ ઉપરનો મોટો બોજો ઓછો થયેલો લાગ્યો. મેં ધાર્યું કે હવે એ દુરાત્મા તરફથી વિશેષ સંકટ સહન કરવું પડશે નહિ! પરંતુ અફસોસ! મારી ધારણામાં હું હાણી. લગભગ એકાદ કલાક વીતી ગયા બાદ નીચે ઘંટડીનો અવાજ સંભળાયો અને મારા જાણવામાં આવ્યું કે ડેઅર એકલો પાછો આવ્યો છે. એ વખતે તે અત્યંત ઉશ્કરાઈ ગયેલો દેખાતો હતો

અને તેના મ્હોંમાંથી દારૂ પણ પુષ્કળ છાકયા કરતો હતો. જે ઓરડામાં હું અને મારી દી-રી બેઠેલાં હતાં ત્યાં તે ગાંડાની માફક ધસમસ્યો આવી લાગ્યો અને સવાનવ વાગ્યાની ટ્રેન ચૂકી જવાથી પોતે પાછો આગ્યો છે, એવી મતલબનો ખુલાસો ગદ્ગદાંતરે કરતાં તેણે કયો તત્પરતાત્ તે એલિસની તરફ કયો અને મારી પણ શરમ નહિ રાખતાં તેને પોતાની સાથે ચાલી આવવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો. તે બોલ્યો:—તું ઉમર લાયક થયેલી છે. એટલે કાયદેસર મારી સાથે આવતાં કાંઈ પણ તને અટકાવી શકે તેમ નથી. મારી પાસે પૈસા પુષ્કળ છે. ગમે તેટલું ખર્ચ આપણે કરીશું તો પણ આપણને વાંધો આવે તેમ નથી. આ ડોકરીનો જરા પણ ડર રાખ્યા વગર તું તૈયાર થઈ જા, એટલે આપણે અહીંથી ચાલ્યા જઈએ. મારી સાથે એક રાજરાણી કરતાં પણ વધારે સુખ તને મળશે.—આપડી એલિસ એટલી બધી ભયભીત બની ગઈ હતી કે તે એ બદમાશથી દૂર નહાસવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. પરંતુ એ દુષ્ટે તેનું કાકું પકડીને જોરજૂલમથી તેને બારણા તરફ લઈ જવા માંડી. એ જોઈને મેં ચિત્કાર કર્યો અને બીજી જ પળે મારો દીકરો આર્થર ઓરડામાં દાખલ થયો. ત્યારપછી શું બન્યું તે મારા જોવામાં આવ્યું ન હતું. કારણ કે હું ભયની મારી ટેબલ પર માથું નાખી દઈ, હુસકા ભરતી ખૂંસીપર બેસી હતી. માત્ર એકબીજા વચ્ચે થતી બોલાચાલી મારા સાંભળવામાં આવી હતી. ન્યારે મેં માથું ઉઠ્યું કર્યું ત્યારે આર્થરને હાથમાં લાકડી ઝાલીને હસતો બારણા વચ્ચે બેઠેલો જો. તે બોલ્યો: ‘હવે એ બેટા ફરીથી આ મકાનના ઉમરામાં પગ મૂકવાની હિમ્મત કરશે નહિ ! હું તેની પાછળ જઈ છું અને મારી લાકડીના ઝપાટાનો પૂરનો સ્વાદ ચખાડું છું.’ એમ

કહીને તે ટેબલ પર મૂકેલી પોતાની ટોપી લઇને હું તેને અટકાવી શકું તે પહેલાં તો બહાર આપ્યો ગયો. બીજો રોજ સહવારે મી. ટ્રેવરના અમત્કારિક રીતે થયેલા ખૂનની હકીકત અમારા સાંભળવામાં આવી.’

“આ બધી વિગત જાણાવતી વખતે મીસીસ કાર્પેન્ટરે વચ્ચે વચ્ચે કટલીયે વાર વિસામો લીધો છું. કોઈ કોઈ વાર અટકીને તે વિચારનિમગ્ન બની જતી, અને કોઈ વાર એટલા ધીમા સ્વરે બોલતી કે હું બરોબર સાંભળી પણ શકતો નહિ. મેં મિતાક્સરી (Short-hand) પદ્ધતિથી તેના કથનની નોંધ કરી લીધેલી હોવાને લીધે તેમાંની કાંઈ પણ વિગત ભૂલાર્થ જવાનો સંભવ નથી.”

“તમે જો એક નવદંકયાકાર હો તો તમારા વાચકોનું દિલ ઉશ્કેરી મેલે એવો ચિતાકર્ષક પ્લોટ ગસિક બાનીમાં રજુ કરી શકો છો.” શેરલોક હોમ્સે સ્મિત કરતાં કહ્યું: “વાર, પછી તમે શું કર્યું?”

“ન્યારે મીસીસ કાર્પેન્ટર બોલતી બંધ પડી ગઈ,” ડિટેક્ટિવ એગસને પોતાના કથાનકના ઉપસંહારનો પ્રારંભ કર્યો: “ત્યારે તેણે જણાવેલી વિગત પુનઃ સાધાન્ત મારા મગજમાં હું યાદ કરી ગયો. એ પરથી મને જણાયું કે માત્ર એક જ મુદ્દાનો ખુલાસો થાય તો આ કેસનો ભેદ ખૂલી શકે તેમ છે. એટલે તે મુદ્દાનું સ્પષ્ટિકરણ કરવાના હેતુથી તેની આંખો સામે દષ્ટિ રાખીને મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો:

‘તમારો દીકરો ટોપી પહેરીને બહાર ગયો એમ તમે હમણાં જણાવ્યું. તે પછી પાછો ઘેર કેટલા વાગે આવ્યો?’

“‘એની મને યાદ નથી.’ તેણે જવાબ આપ્યો.

“‘તમને ખબર નથી!’ મેં આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું.

“‘હા, હું ખરું જ કહું છું. બારણાના ઉલાળાની એક ચાવી

તેની પાસે પણ રહે છે. એથી તે ગમે તે વખતે બહેલો મોડો આવે તો પણ પોતાની મેજે બારણું ઉઘાડીને પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો જાય છે.' તેણે ખુલાસો કર્યો.

“ ‘પરંતુ એટલું તો ખરું કે તમે સૂઈ ગયા તે પહેલાં તો આવેલો નહિ જ. કેમકે જો તમે જાગતાં હો તો તેના આવ્યાની ખબર તમને પડ્યા સિવાય ન રહે.’ મેં બીજો માર્ગ પકડ્યો.

“ ‘હા, મારા સૂઈ ગયા પછી જ તે આવેલો.’ મીસીસ કાર્પેન્ટર બોલી.

“ ‘તમે તે રોજ કેટલા વાગે સૂઈ ગયેલાં?’ મેં પૂછ્યું.

“ ‘આશરે અગીયાર વાગે!’

“ ‘એ હિસાબે તમારો દીકરો એ કલાક બહાર રહેલો હોવો જોઈએ?’

“ ‘હા!’

“ ‘કદાચ એને બદલે ચ.ર કે પાંચ કલાક બહાર રહ્યો હોય અને રાત્રીએ એક કિંવા એ વાગ્યા પછી બહારથી ઘેર આવ્યો હોય તો પણ બનવાનું જ ખરું?’ હું મારા મુદ્દાને અનુલક્ષીને બોલ્યો.

“ ‘હા!’

“ ‘એટલો સમય તે ક્યાં હતો અને શું કરતો હતો?’

“ ‘એ મારા જાણવામાં નથી.’ તે બોલી. પરંતુ એ વખતે તેનો મહેરો ઉજળો પુણી જેવો બની ગયો હતો અને તેના હોઠ ધૂળતા હતા.

“ એ વૃદ્ધા પાસેથી વિશેષ કાંઈ પણ જાણવાનું મળી શકે તેમ ન હતું: હવે મારે માટે એક જ માર્ગ રહ્યો હતો અને તે વિના વિઝંબે લેફ્ટેનન્ટ કાર્પેન્ટરને પરહેજ કરવાનો. કેમકે જો તેને મારી

હિલચાલની તેની માતા કે જાહેનદારા જાણુ થઈ જાય તો તે છટકી જવાનો સંભવ હતો. લેફ્ટેનન્ટ કાર્પેન્ટર એ વખતે જે સ્થળે હતો તે સ્થળનો પત્તો મેં મેળવ્યો અને એ પોલિસ કોન્સ્ટેબલોની સાથે ત્યાં જઈને તેને ગીરફતાર કરી દીધો. તેના ખભાપર હાથ મૂકી મેં તેને કશા પણ વિરોધ વગર અમારે તાબે થવાની સૂચના કરી. તે વખતે તે બોલ્યો: ‘હું ધારું છું કે પેલા પાછુ ડૂબરના ખૂનમાં મારો હાથ છે, એવી શંકાપરથી તમે મને પહરેજ કરો છો!’ અમે તેને એ વિષયમાં એક શબ્દ સરખો અગાઉથી કહ્યો ન હતો. તેમ છતાં પણ તે અમારો હેતુ કળી ગયો; એ પરથી પણ તેણે જ ડૂબરનું ખૂન કરેલું હોવાની અમારી શંકા મજબૂત થાય છે.”

“શંકાને સ્થાન તો ખરું જ!” શેરલોક હોમ્સે કહ્યું.

“મીસીસ કાર્પેન્ટરના ઓરડામાં તેને ડૂબરની સાથે બેલાચાલી થયેલી તે વખતે તેના હાથમાં જે લાકડી હોવાનું તેની માએ જણાવ્યું હતું તે લાકડી અમે તેને પકડ્યો ત્યારે પણ તેની પાસે હતી. તે ઓક જાતના લાકડાની જડી અને લંબાઈમાં સાધારણ લાકડીઓ કરતાં સહેજ ટુંકી પરંતુ વજનદાર છે.”

“પરંતુ ખૂની એ જ છે, એવું અનુમાન કરવાને તમારી પાસે કાંઈ આધાર છે ખરો?” હોમ્સે એગસનને પ્રશ્ન કયો.

“જે બધી હકીકત મારા સાંભળવામાં આવી, એ ઉપરથી હું જે નિર્ણયપર આવ્યો છું તે તમને જણાવીશ. મારી કલ્પના એવી છે કે આર્થરે ડૂબરનો પીછો પકડ્યા બાદ તે બન્ને પુનઃ સ્ક્રિસ્ટન-રોડ ઉપર એકઠા થઈ ગયા હશે. ત્યાં ફરીથી એ બે જણા વચ્ચે વાગ્વ્યુદ્ધ થયું હશે. તે દરમિયાન આર્થરે ડૂબરને તેના પેડુમાં લાકડીનો ફટકો લગાવ્યો હશે. એથી તેને કળ ચઢવાથી તે જમીનપર પડી

ગયો હશે અને તેને જ પરિણામે મરણ પામ્યો હશે. વળી એથી મરનારના શરીરપર જખમનું કાંઈ ચિહ્ન રહેવાનો પણ સંભવ નથી. રાત્રીએ વર્ષાદ હોવાથી એ રસ્તાપર કોઈ મનુષ્ય હોવાનો પણ સંભવ ન હતો. એટલે કાર્પેન્ટરનું એ કૃત્ય કાંઈ જોઈ શક્યું નહિ. પછી તે ડ્રેગરના શબને ઘસડીને પેલા ખાલી મકાનમાં લઈ જઈને ત્યાં મૂકી આવ્યો હશે. સળગતી મીણુમતી, ઓરડામાં જમીન ઉપર લોહીનાં પડેલાં ટીપાં, દિવાલ ઉપર લખેલો શબ્દ અને પેલી વીંટી— એ બધી બનાવટ ખૂનીએ પોલિસને ખોટું રસ્તું દોરવાને ખાતર કરેલી હોવી જોઈએ એવું મારું માનવું છે.”

“શાહખાન!” હોમ્સ ઉત્તેજક સ્વરે બોલ્યો: “ખરેખર, એગસન! તર્કપ્રણાલિમાં ઊંડા ઉતરવાની તમારી શક્તિ ઉત્તરોત્તર વિકસતી જાય છે. હું ધારું છું કે ભવિષ્યમાં તમે તમારી શોધક બુદ્ધિ અને તર્કશક્તિનો તમારા કાર્યમાં સારો ઉપયોગ કરી શકશો.”

“આત્મસ્લાધાની દરકાર કર્યા સિવાય હું કહીશ કે આ શોધ મેં અતિ કૌશલ્યપૂર્વક કરીધેલી છે.” ડિટેક્ટિવ આત્મભિમાનપૂર્વક બોલે: “ન્યારે અમે આર્થર કાર્પેન્ટરને પોલિસચોકડીએ લઈ ગયા ત્યારે અમે પૃચ્છા કર્યા સિવાય તેણે સ્વેચ્છાથી અમને જણાવ્યું હતું કે ‘થોડીક વાર સુધી હું ડ્રેગરની પાછળ પાછળ ગયો ત્યારબાદ તે મને જોઈ ગયો; એટલે તેણે પુનઃ મારો ભેટો ન થાય એવા ઇરાદાથી પસાર થઈ જવાનો વિચાર કરીને એક ગાડી ભાડે કરી લીધી. તેની આડી પસાર થઈ ગઈ એટલે હું પણ તેની પાછળ પડવાનું છોડી દઈને પુનઃ ઘર તરફ આવવાને નિકળ્યો. માર્ગમાં મને એક મારો જૂનો ક્ષાત્ત્રિય મળી આવ્યો. એટલે અમે બન્ને દરવા નિકળી પડ્યા. એથી મને ઘેર આવતાં વાર લાગી હતી.’ તેના એ મુદ્દાસાથી એ

ભાઈબંધનું ઠેકાણું જણાવવાનું તેને મેં કહ્યું. પરંતુ મારા એ પ્રશ્નનો કાર્પેન્ટર સંતોષકારક ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. મને તો આ કેસમાં હમણાં જે તર્કપ્રણાલિ હું જણાવી ગયો તે તદ્દન વાસ્તવિક અને અંધ બેસતી લાગે છે. લીસ્ટ્રેડનો વિચાર આવતાં મને ખરેખર રમુજ ઉપજે છે. તે તદ્દન ઉંધે રસ્તે દોરવાઈ ગયો છે. મને નથી જાગતું કે તે કાંઈ નવીન શોધ કરી શક્યો હોય. અરે ! આ કાણુ ? લીસ્ટ્રેડ ! અમે હમણાં તમારી જ વાત કરતા હતા !”

હા, એ લીસ્ટ્રેડ જ હતો. અમે વાતોમાં રોકાયલા હોવાથી સીડીપર ચડતાં તેના પગના ધબકારાનો અવાજ સાંભળી શક્યા ન હતા. તે દિવાનખાનામાં દાખલ થયો ત વખતે તેની મુખમુદ્રા ઉપર નિરાશા અને ઉદ્વેગનું ચિહ્ન જણાતું હતું. તેમ જ તેનો પોશાક પણ અન્યવસ્થિત અને ચોળાયેલો હતો. તે પોતાની તપાસના સંબંધમાં શેરલોક હોમ્સની સલાહ લેવાને માટે આવેલો હોય એમ લાગતું હતું. પરંતુ એગસનને જોતાં તેના મનમાં કચવાટ પેદા થયેલો દેખાયો. તે દિવાનખાનાના મધ્ય ભાગમાં ઊભો રહ્યો અને હાથમાં પકડેલી ટોપીને આમતેમ હલાવતો બોલ્યો : “ આ એક અપૂર્વ અને વિચિત્ર પ્રકારનો કેસ છે ! આપણે તેમાં જેમ જેમ ઊંડા ઉતરીએ છીએ, તેમ તેમ વધુ ને વધુ ગુંચવારો ઉપસ્થિત થાય છે !”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

લીસ્ટ્રેડની કહાણી.

“તમને આ કેસમાં ગુંથવારો વધતો જણાય છે ?” વિજયશ્રી ચમકાવતો એગસન મશ્કરીની ઢબથી બોલ્યો: “ એવા નિર્ણયપર તમે આવવાના, એમ મેં પ્રથમથી જ ધાર્યું હતું. તમે ઉપરના સેક્રેટરી જોસફ સ્ટેન્ગરસનને શોધી કાઢ્યો ?”

“બિચારા જોસફ સ્ટેન્ગરસનનું હાલીડેની ખાનગી હોટેલમાં આજે સહવારના આશરે છ વાગે ખૂન થયું છે !” લીસ્ટ્રેડે દીવગીરીભર્યા સાદે કહ્યું.

તેણે જાણાવેલા આ અણુધારેલા અકસ્મિક વર્તમાનની અમારા ત્રણેનાં મન ઉપર એટલી બધી અસર થઈ કે થોડીક વાર સુધી તો અમે મૂંઝાળ બની ગયા. તેમાંયે એ સમાચારે સહુથી વધારે અસર તો એગસન ઉપર કરેલી હતી. તે ખૂરસીપરથી ઉઠ્યો—કુદો એમ કહું તો પણ ચાલે, અને તેના હાથમાંનો બ્લીસ્કીસોડાનો ગ્લાસ જમીનપર પડીને ફૂટી ગયો. શેરલોક હોમ્સ કાંઈક ઊંડા વિચારમાં ગુંથાઈ ગયો હોય, એવું તેના ચહેરાપરથી માલૂમ પડતું હતું. તે દાંત વચ્ચે નીચલા હોઠને દબાવતો, નેત્રોને અર્ધવટ ખૂણાં રાખી ખૂરસીપર અદેલાઈને પડ્યો.

“ સ્ટેન્ગરસનનું પણ ખૂન થયું ?” હોમ્સે મૌન્યનો ભંગ કર્યો: “ ફેસ ઘટ બનતો જાય છે !”

“ બનતો જાય છે શું, પ્રથમથી જ ઘટ બનેલો છે.” લીસ્ટ્રેડ

ખૂરસીપર બેસતાં બોલ્યો: “ જ્યારે આ કેસમાં સમાયેલા રહસ્યનો હું વિચાર કરું છું, ત્યારે મને એમ લાગે છે કે એ સરખા બળવાળા પક્ષો વચ્ચે ચાલતા યુદ્ધને સમાવી બંને વચ્ચે સુલેહ કરાવવામાં જેટલા કૌશલ્યની જરૂર પડે, તેટલી કુશળતાની આ ખૂનના રહસ્યને પ્રકટ કરવામાં જરૂર છે.”

“ પણ-પણ દેટેન્ગરસનનું ખૂન થયાની તમને ચોક્કસ ખાતરી છે? એગસને તૂટક સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ખાતરી? અરે જે ઓરડામાં તે પડેલો છે ત્યાંથી જ હું બોલ્યો. આવું છું ને!” લીસ્ટ્રેડે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતાં કહ્યું: “ તેનું ખૂન થયેલું છે, એ બાબતની શોધ મેં જ પહેલવહેલી કરી.”

“ અત્યારસુધી આ કેસના અંતર્ધમાં એગસનનો અભિપ્રાય અમે સાંભળના હતા.” શેરલોક હોમ્સ પોતાની સ્વભાવસિદ્ધ શાંતિ પૂર્વક બોલ્યો: “ હવે જે તમને હરકત ન હોય તો તમે તમારી તપાસ કેવી રીતે ચલાવી અને તેમાં ક્યાં સુધી આગળ વધ્યા છો તે જણાવો.”

“ ધણી જ ખુશીથી-એટલા માટે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું.” લીસ્ટ્રેડે બરોબર સ્વસ્થ થતો બોલ્યો: “ હું વિના-સંકોચે કબૂલ કરું છું કે ડ્રેબરના ખૂનમાં દેટેન્ગરસનનો હાથ હોવો જોઈએ એવો મારો અભિપ્રાય હતો. પરંતુ જ્યારે તેનું ખૂન થયાનું મારા જણવામાં આવ્યું ત્યારે એ અભિપ્રાય બાંધવામાં મેં ભૂલ કરી હતી એમ જણાઈ આવ્યું. વાર, હવે મારો વૃત્તાન્ત જણાવું. દેટેન્ગરસનને માટે મને શક હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ તેનો પત્તો મેળવવાના કામ તરફ મેં લક્ષ આપ્યું. ગયા પરમ રોજ એટલે તા. ૩૭ માર્ચના રોજ રહાંજના આઠ વાગે તેઓ બંને સાથે મુસ્ટન સ્ટેશન

ઉપર જોવામાં આવ્યા હતા. ત્યારપછી રાત્રીના જે વાગે ઓક્સ્ટન રોડ ઉપરના મકાનમાં ડ્રેબરનું ખૂન થયું ! હવે મારા મગજમાં એક પ્રશ્ન રહ્યો હતો. સહાજના સહાડાઆકથી રાત્રીના જે વાગ્યા સુધી સ્ટેન્ગરસન ક્યાં હતો અને ત્યારપછી તેનું શું થયું એ શોધી કાઢવામાં આવે તો કેસનો નિવેડો જલ્દી આવી જાય. મેં લીવર-પુલની પોલિસ ઉપર તાર કર્યો. તેમાં સ્ટેન્ગરસનનું બની શક્યું તેટલું વર્ણન આપીને સૂચના કરી હતી કે અર્મેરકા તરફ જતી દરેક બોટ ઉપર પાકી તપાસ રાખવી કે તે એ બોટમાંની એકાદીમાં પસાર થઇ જવા પામે નહિ. ત્યારપછી યુસ્ટન સ્ટેશનની નજીકમાં જેટલી હોટેલો અને નિવાસગૃહ હતાં તે દરેકમાં મેં તપાસ ચાલુ કરી. કેમકે મેં એવો વિચાર કર્યો કે જો ડ્રેબર અને સ્ટેન્ગરસન યુસ્ટન સ્ટેશન ઉપરથી જુદા પડ્યા હોય તો સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ટેન્ગરસનનું વક્ષણ સ્ટેશનની નજીકની હોટેલમાં રાત્રી પસાર કરવા તરફ થાય, કે જેથી તે સહવારે જહેલો સ્ટેશન ઉપર આવી શકે.”

“ કદાચ તેમણે બંને જ અમુક સ્થળે પુનઃ મળવું, એવો નિશ્ચય સ્ટેશનપરથી છૂટા પડતા પહેલાં કર્યો હોય એ બનવાજોગ છે.” હોમ્સે સૂચવ્યું.

“ તમારું કહેવું તદ્દન ખરું છે, એ જ પ્રમાણે બન્યું હતું. ગઈ કાલે સહાજે અને મોડી રાત્રી સુધી અધાવેલી તપાસનું કાંઈ પણ ફળ નિષ્પન્ન થયું નહિ; પરંતુ એથી કાંઈ હું નિરાશ બની ગયો નહિ. આજે સહવારે હું જહેલો ઉઠ્યો અને મેં પુનઃ તપાસનો પ્રારંભ કર્યો. લગભગ આઠ વાગે હું લીટલ જ્યોર્જ સ્ટ્રીટમાં આવેલી હાલીડેની ખાનગી હોટેલમાં જઈ પહોંચ્યો.

મી. સ્ટેન્ગરસન નામના ગૃહસ્થ અહીં રહે છે, એવા મારા

પ્રશ્નનો મને હક્કારમાં જવાળ મળ્યો.

“તે હોટેલનો એક માણસ બોલ્યો: ‘જે ગૃહસ્થની મી. સ્ટેન્ગરસન રાહ જૂએ છે, તે આપ પોતે જ હશે. બે દિવસથી તેઓ આપના આગમનની પ્રતીક્ષા કર્યા કરે છે.’

“‘તે અત્યારે હોટેલમાં જ છે?’ એ માણસની ભૂલ લાગવાની દરકાર નહિ કરતાં મેં તેને પ્રશ્ન કર્યો.

“‘હાજી! મેંડા ઉપર તેમના ખંડમાં સૂતા હશે. તેમણે પોતાને નવ વાગે ઉઠાડવાનું જણાવ્યું હતું.’

“‘કાંઈ ચિંતા નહિ. હું જાતે જ તેમની પાસે જઈને તેમને જગાડીશ.’ મેં કહ્યું.

“મારી એવી કલ્પના હતી કે તે અચાનક મને જોઈને ગલ-રાઈ જશે અને ગલરાઈમાં અમુક શબ્દો એવા બોલી નાખશે કે જે શબ્દો કદાચ માર્ગદર્શક થઈ પડશે. હોટેલનો માણસ સ્ટેન્ગરસનનો ઓરડો બતાવવાને આગળ થયો. તે ઓરડો બીજા માળપર આવેલો હતો; અને દાદરાથી તે ઓરડા સુધી જવાને એક લાંબી ચાલ હતી. હોટેલના માણસે મને સ્ટેન્ગરસનનો ઓરડો બતાવ્યો અને તે પાછો નીચે જતો હતો તે પહેલાં બારણા પાસે જે દેખાવ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યો, તેથી હું અમકી ગયો. તે દ્વાર પાસેથી એક લાલ રંગનો લીસોટો ચાલમાં પડી રહેલો દેખાયો. એ લીસોટો રકતનો જ હતો અને લોહી પણ તદ્દન સફાઈ ગયું ન હતું. એ દૃશ્ય જોતાં મારા મુખમાંથી ચિન્કાર નિકળી ગયો. તે સાંભળીને પેલો માણસ નીચે ઉતરતો હતો તે પાછો ફર્યો અને મારી પાસે આવ્યો. તેણે ન્યારે પેલો લોહીનો લીસોટો જોયો ત્યારે એ બિચારો તો હેબતાઈ જ ગયો. બારણાં બંધ હતાં અને અંદરથી ચાવી દીધેલી લાગતી હતી.

પરંતુ અમે બન્ને જણાએ નંદરપૂર્વક હડસેલા મારવાથી આરણાં ખૂલી ગયાં. ઓરડાની એક આરી ખૂલી હતી અને એ આરી પાસે એક મનુષ્ય પડેલો હતો. તેનાપર રાત્રે સૂતી વખતે ધારણુ કરેલો પોશાક હતો. એ મનુષ્યનાં કંડાગાર બની ગયેલાં અવયવોપરથી એવો ભાસ થયો કે તે કેટલાક સમય પહેલાં મૃત્યુ પામેલો હોવો જોઈએ. તેનું મુખ જમીન તરફ હતું. અમે એ જણાએ થઈને તેને ફરવ્યો એટલે પેલે તુરત તેને ઓળખી ગયો અને બોલ્યો: “ આ તો મી. જોસફ સ્ટેન્ગરસન ! જે આપની રાહ જોતા હતા તે જ ! ” એ શબ્દો તપાસતાં તેની ડાબા પડખાની પાંસળીમાં કાંઈ તિક્ષ્ણ હથિયારવડે ગોડો ઘા કરેલો હોય, એમ લાગ્યું. એ ઘા હૃદય સુધી પહોંચ્યો હોય તો ના નહિ. પરંતુ વિચિત્ર અને આશ્ચર્યકારક ઘટના તો હજી હવે આવે છે. એ ચમત્કારિક ઘટના શી હશે, તે વિષયમાં તમે કાંઈ કલ્પના કરી શકો છો, મી. શેરલોક હોમ્સ ? ”

લીસ્ટ્રેડના કથનથી મારા મનમાં એમ થયું કે સ્ટેન્ગરસનના ખૂન કરતાં પણ કાંઈક વિશેષ ભયંકર બનાવના સંબંધમાં તે કહેવા ઇચ્છતો હશે. એ કલ્પનાથી મારા અંગપરના વાળ ખડા થઈ ગયા અને ભીતિની આગાહીથી મારું શરીર કમકમવા લાગ્યું. પરંતુ તે જ વેળાએ હોમ્સે પોતાને કરવામાં આવેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો: “ લે:હીવડે ‘ રેશ (RACAE) ’ શબ્દ દિવાલપર લખેલો તમારા જોવામાં આવ્યો, ખરે ? ”

“ હા, એ જ ! ” લીસ્ટ્રેડ નરમ અને આશ્ચર્યપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો. જે ઘટનાને પોતે આશ્ચર્યકારક અને ચમત્કારિક વિશેષણો લગાડ્યાં હતાં, તે ઘટનાની કલ્પના શેરલોક હોમ્સને આવી શકશે નહિ, એવા હેતુથી જ તેણે પ્રસ્તુત પ્રશ્ન કર્યો હતો. પરંતુ તેનો એ

હેતુ ખર આવી ન શક્યો. એથી તે સહેજ ઝંખવાણો પડી ગયેતો દેખાયો. થોડીક પળ અમે સર્વ મૌન રહ્યા.

આ નહિ જણાયેલા ખૂનીએ એકેક દિવસને અંતરે એ ખૂનો કર્યો હતાં, એ બન્ને બનાવોમાં કેટલીક બાબતોની એકવાક્યતા જણાઈ આવતી હતી.

પ્રથમની માફક બીજી વખત પણ ‘રેશ’ શબ્દ રક્તાક્ષરે લખવામાં ખૂનીનો ખાસ હેતુ હોવો જોઈએ એમ સ્પષ્ટ થતું હતું. પરંતુ તેનો એ હેતુ કળી શકતો ન હતો, અને તેથી જ આ ખૂનોની બિષણતા અમારી દષ્ટિએ વૃદ્ધિગત થતી હતી. યુદ્ધના મેદાનમાં તોપોના ધડાકાથી કે જખમાયેલા સૈનિકોના આર્તનાદથી કદી પણ મને ધ્રુજરી છૂટી ન હતી. પરંતુ આ બનાવ ॥ વિચાર માત્રથી જ માફ મન લયભીત બની જતું અને મારા શરીરમાં ઉકરાંટા આવવા લાગતા.

લીસ્ટ્રેડે પોતાનો વૃતાંત આણુ કરતા કહ્યું: “પરંતુ સદ્બાબ્યે એ ખૂની જોવામાં આવ્યો હતો. એક દુધ વેચનારો છોકરો પોતાની ડેરી તરફ પાછો ફરતો હતો, ત્યારે તે આ હોટેલની પાછળની ગલીમાં થઈને પસાર થતો હતો. તે વખતે હોટેલના બીજા માળની એક મારી ખોલેલી તેના જોવામાં આવી હતી અને તે બારીની અડોઅડ એક લાંબી નિસરણી બિલી કરેલી હતી. તેણે એ નિસરણી પાસેથી પસાર થઈ ગયા બાદ પાછળ ફરીને જોયું તો એ નિસરણીપરથી એક માણસ નીચે ઉતરતો તેના જોવામાં આવ્યો. તે એટલી શાંતિ અને નિઃશંકાચપણે નીચે ઉતરી આવ્યો કે જેથી એ દુધ વેચનારના મનમાં સહેજ પણ શંકાનો ઉદ્ભવ થવા પામ્યો નહિ. તેણે તો તેને સુતાર કે એવો જ કોઈ બીજો કામદાર ધારી લીધો, અને એ હે?”

લમાં રિપેર કામને માટે આવેલો હોવો જોઈ એ એવી કલ્પના કરી લીધી. તદ્દપિ એના મનમાં એટલું તો થયું કે એ આટલો બધો બ્લેલો કામપર શા માટે આવ્યો હશે ? તે માણસ કેવો હતો અને તેણે શું પહેર્યું હતું એ મંચધમાં કરેલા પ્રશ્નના જવાબમાં દુધ વેચનારે જણાવ્યું હતું કે ‘ તે ઉચો અને કદાવર દેખાતો હતો. તેનું મુખ ઘઉંવર્ણ હતું અને તેણે ભૂરો ઓવરકોટ પહેર્યો હતો. ’ ખૂન કર્યા પછી ખૂની થોડોક સમય તે ઓરડામાં રોકાયો હશે. કેમકે ત્યાં એક તબક્કામાં ભરેલું પાણી લોડીના ભેગવાળું જણાતું હતું. એ પરથી એવી કલ્પના કરી શકાય છે કે તેણે ખૂન કર્યા બાદ પોતાના લોહીથી ખરડાયેલા હાથ એ તબક્કામાં ધોયા હશે. તેજ પ્રમાણે બિજાનાની આદર વડે છરી ઉપરના લોહીના ડાઘ સાફ કર્યાનું ચિહ્ન પણ દેખાય છે. ”

ખૂનીનું વર્ણન શ્રવણ કરતી વેળાએ મેં શેરલોક હોમ્સની સામે જોયું. કેમકે એ આબેહૂબ શેરલોક હોમ્સે કરેલા વર્ણનની સાથે મળતું આવતું હતું. પરંતુ તેના ચહેરાપરથી સંતોષ કિંવા નિરાશા બેમાંથી એક પણ ભાવ દસ્ય થતો ન હતો. તેની મુખમુદ્રા કેવળ પ્રશાંત અને ગંભીર હતી.

તેણે લીસ્ટ્રેન્ડને પ્રશ્ન કર્યો: “ ખૂનીનો પત્તો લગાડવામાં સાધન-ભૂત થાય એવી એક પણ ચીજ તમને એ ઓરડામાંથી મળી આવી નથી ? ”

“ એક પણ નહિ. સ્ટ્રેન્ગરસનના ગળવામાં ડૂબરના નામવાળું પાકીટ હતું. પરંતુ તે પોતે જ બન્નેનો હિસાબ ચૂકવતો હોવાથી અને ડૂબરનો સકેટરી હોવાથી, એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કશું નથી. તે પાકીટમાં ૮૦ પાઉંડ હતા. પરંતુ તેમાંથી એક પણ પાઉંડ

ઓછો થયેલો દેખાતો ન હતો. દેટેન્ગરસનની હિસાબની ચોપડીમાં સીલીક મૂકેલી હતી. તે મેળવી જોતાં બંને બરાબર છે એમ માલૂમ પડ્યું હતું. આ ચમત્કારિક ખૂનમાં ખૂનીનો ગમે તે ઉદ્દેશ હોય, પરંતુ તે ચોર કે લૂટારો તો નથી જ. દેટેન્ગરસનનાં તમામ ગજવાં તપાસતાં એક તાર મળી આવ્યો હતો. તે કલેવલેન્ડથી કાર્પએ કર્યો હોય એમ લાગતું હતું. તેમાં માત્ર એટલું લખેલું હતું કે 'જે. એચ. (J. H.) યુરોપમાં છે.' નીચે મોકલનારનું નામ જોવામાં આવતું ન હતું.

“બસ, બીજું કંઈ પણ ન મળ્યું?” હોમ્સે પૂછ્યું.

“મહત્ત્વ આપી શકાય એવું કંઈ પણ નહિ. રાત્રે સૂતી વેળાએ દેટેન્ગરસન જે નવલકથા વાંચતો હતો તે તેના બિછાનામાં પડી હતી અને તેની હોકલી બિછાના પાસે મૂકેલી ખુરસીપર પડેલી જોવામાં આવી હતી. ટેબલ ઉપર પાણી ભરેલો પ્યાલો હતો અને બારી ઉપર એક નાની મલમની ડાબડી પડી હતી. પરંતુ એ ડાબડીમાં મલમને બદલે બે ગોળીઓ હતી.”

લીરેટ્ટેડનું છેલ્લું વાક્ય શ્રવણ કરતાં તે આનંદના ઉદ્ગાર સાથે ખુરસીપરથી જોભો થઈ ગયો.

“સાંકળની છેલ્લી કડી બાકી હતી તે મળી આવી.” તે આવેશપૂર્વક બોલ્યો: “હવે મારો કેસ પૂરો થઈ ગયો છે.”

પેલા બંને ડિટેક્ટિવો બહુચકની માફક તેની સામે તાકી રહ્યા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અધિકારમાં પ્રકાશ

“આ ગુન્યવાયેલા કોકડાના તમામ છેડા હવે મારા હાથમાં આવી ગયા છે.” મારો મિત્ર આત્મવિશ્વાસપૂર્વક કહેવા લાગ્યો: “અત્યંત, હજી પણ તેમાં કેટલીક વિગતો ઉમેરવાની બાકી છે. તો પણ ડ્રેપર સ્ટેશન પરથી સ્ટેન્ગરસનથી છૂટો પડ્યો ત્યારથી તે સ્ટેન્ગરસનનું શબ્દ આજે સહવારે લીસ્ટ્રેડના જોવામાં આવ્યું ત્યાં સુધીની મુખ્ય મુખ્ય બીનાના મંથન-ધર્મા, જાણે એ બધો બનાવ મેં મારી નજરે જોયો હોય એવી રીતે, હું ચોક્કસ કલ્પના કરી શક્યો છું. હું જે કાંઈ જાણું છું તેની સાબિતી આપવાને પણ તૈયાર છું. તમે પેલી ગોળીઓ મને લાવી આપો જરા ?”

“એ મારી પાસેજ છે.” લીસ્ટ્રેડે એક ન્હાની સફેદ રંગની ડાબડી કાઢતાં કહ્યું: “આ ડાબડી, ડ્રેપરનું પાકીટ અને પેલો તાર એ ત્રણે વાનાં પોલીસ સ્ટેશનમાં સલામતીભર્યા સ્થળે મૂકવાના ધરાદાથી હું મારી સામે જ લેતો આવ્યો છું. મી. હોમ્સ ! હું નિરભિમાનપણે કબૂલ કરું છું કે આ ગોળીઓને મેં જરી પણ મહત્ત્વ આપ્યું ન હતું અને તે લેવાની હું દરકાર પણ કરત નહિ. પરંતુ આ ડાબડી ઉઘાડી બારીપર પડેલી અને તેમાંની ગોળીઓ ચળકતી હતી એ પરથી તેના તરફ મારું ધ્યાન ગયું, એટલે સ્વાભાવિક રીતે તે ઉઘાડીને મારા ગળવામાં મૂકી દીધી.”

“ વારૂ વારૂ, લાવો-આપો મને ! ” શેરલોક હોમ્સે એક પળની પણ ઢીલ સહન થઈ શકતી ન હોય એવા ભાવપૂર્વક કહ્યું. પછી તે મારી તરફ ફરીને બોલ્યો : “ ડોક્ટર ! જૂઓ નેષ, આ ખીજ સાધારણ ગોળીઓના જેવી જ છે કે આમાં કાંઈ વિશેષતા છે ખરી ? ”

મેં તે ગોળીઓને તપાસવા માંડી તે મોતીના જેવી રહેજ બૂરાશ પડતા સફેદ રંગની, ગોળ, ન્હાની અને તદ્દન પારદર્શક હતી; એ પ્રમાણે તપાસ કરીને મેં કહ્યું : “ આ ગોળીઓ વજનમાં અત્યંત હલકી છે, તેમજ પારદર્શક છે. એ ઉપરથી હું કલ્પના કરી શકું છું કે તેમને જે પાણીમાં નાખીએ તો તુરત ઓગળી જાય. ”

“ ખરોખર છે. તદ્દન ખરૂં. ” શેરલોક હોમ્સે બોલ્યો : “ ડોક્ટર ! હવે નીચે જઈને આ મકાનની માલિકણ બાઈના પેલા મરવા પડેલા ફૂતરાને લઈ આવો. એ બિચારો ઘણા દિવસથી પિડાય છે અને સાંજે થાય એવી આશા નથી. ગઈ કાલે માલિકણ બાઈએ પણ એને પિડાથી રીઆતો બચાવવાને પાર કરી નાખવાની તમને વિનંતિ કરી હતી. એટલે તેના ઉપર આ ગોળીઓનો પ્રયોગ આપણે કરી નેષએ. કદાચ તે મરણ પામશે તોયે એથી આપણને પાપને બદલે પૂણ્ય જ થશે. ”

હું નીચે ગયો અને ફૂતરાને મારા હાથમાં ઉપાડીને ઉપર આવ્યો. શ્વાસોચ્છવાસ લેતાં તેને પડતો શ્રમ તથા તેના ખીજા જેવી સ્થિર આંખોપરથી જણાઈ આવતું હતું કે તે બિચારો હવે થોડા વખતે મહેમાન છે. તેનું બરફના જેવું ઘોળું મુખ પણ વિકૃતિને પામી ગયું હતું. મેં તેને બનુસ ઉપર મૂક્યો.

“ હવે આ બે ગોળીઓમાંથી એક ગોળીના હું બે કકડા કરું

છું. ” હોમ્સે કહ્યું અને ગળવામાંથી ચપ્પુ કાઢીને પોતાના કથનને આચારમાં મૂક્યું. પછી તે બોલ્યો: “ આ બે કકડામાંથી એક કકડો આપણે પાછો ડાબડીમાં મૂકી દઇએ. કેમકે કદાચ ભવિષ્યમાં તેની જરૂર પડે હવે આ બીજો કકડો હું ગ્લાસમાં નાખું છું. તેમાં એક ચમચો પાણી રેડું છું. જૂઓ, ડોક્ટરે સત્ય જ કહ્યું છે. એ કકડો ઓગળવા લાગ્યો-ઓગળી ગયો. ”

“ એ બધું તો ઠીક, પરંતુ તમારા આ પ્રયોગની સાથે મી. બ્રોસકે સ્ટેન્ગરસનના મૃત્યુનો શો સંબંધ છે તે હું સમજી શકતો નથી. ” લીસ્ટ્રેડ બોલ્યો. તેના સ્વરમાં તેની દુઃખાગેલી લાગણીનો ભાસ થતો હતો. એ પરથી સમજી શકાતું હતું કે શેરલોક હોમ્સ પોતાની મજાક કરે છે, એમ તેને લાગતું હતું.

“ ધીરા, બિરાદર, ધીરા થાઓ ! ઉતાવળે આંખો પાકતો નથી. જ્યારે વખત આવશે ત્યારે તમે જોઇ શકશો કે મારા આ પ્રયોગ સાથે સ્ટેન્ગરસનના મૃત્યુને આંતર અગત્યનો અને નજીકનો સંબંધ છે ! આ મિત્રણીને સ્વાદીષ્ટ બનાવવાને તેમાં હું થોડું દુધ રેડું છું. હવે તેને આ ફૂતરાની સામે મૂકતાં તે વિના વિલંબે તેનું પાન કરી ગયા સિવાય રહેશે નહિ. ”

એમ કહેતાં તેણે એ ગ્લાસ માંહેનું મિત્રણું એક રકાબીમાં રેડ્યું અને તે રકાબી ફૂતરા પાસે ધરી. ફૂતરો ઝડપથી તેમાંનું દુધ ચાટી ગયો. શેરલોક હોમ્સના કથનની અમારા મન ઉપર એટલી બધી અસર થઈ હતી કે અમે મૌન્ય ધારણ કરીને ફૂતરા સામે જોઈ રહ્યા હતા તથા કાંઈક ચમકાવનારા પ્રયોગની પ્રતીક્ષા કર્યા કરતા હતા. પરંતુ અમારી એ આશા ફળી નહિ. ફૂતરો લાંબો થઇને બનુસ ઉપર પડ્યો પડ્યો અમપૂર્વક શ્વાસોચ્છવાસ લેતો હતો.

પરંતુ તેણે કરેલા દુઝ્ઘપાનનું સાફ કિંવા માફું કર્યું પણુ પરિણામ દાષ્ટગોચર થયું નહિ.

શેરલોક હોમ્સે પોતાની ઘડિયાળ હાથમાં ધરી રાખી હતી. એક પછી એક મિનિટો પસાર થવા લાગી. પરંતુ ન્યારે કાંઈ પણુ પરિણામ જોવામાં ન આવ્યું ત્યારે તેના ચહેરાપર અત્યંત નિરાશા અને ઉદ્વિગ્નતા પ્રસરી રહી. તે દાંતવડે હોઠ ભીંસતો અને ટેબલપર આંગળીઓ વડે અવાજ કરતો તીવ્ર અધીરાઈનું ચિહ્ન દાખવવા લાગ્યો. મને પણુ તેની વધી પડેલી નિરાશા જોઈને સ્હેજ દિલગીરી થઈ. પેલા બે ડિટેક્ટિવો મનમાં ને મનમાં હસવા લાગ્યા. શેરલોક હોમ્સની નિરાશાથી તેમને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક જ હતું.

“ શું એ કાકતાલીય ન્યાય હશે ? નહિ, કદી પણુ નહિ—એમ તો બંની શકે જ નહિ. ” શેરલોક હોમ્સ ઉઠ્યો અને ઓરડામાં આમતેમ આંટા મારતો બોલવા લાગ્યા: “ ડેબરના કેસમાં આ ગોળીઓનો જ ઉપયોગ થવાનો મને વહેમ હતો. તે જ ગોળીઓ સ્ટેન્ગરસનનું ખૂન થયું તે સ્થળે મળી આવી ! તેમ છતાં તેનો જો આ કેસ સાથે અંબંધ ન હોય, તો પછી તેનો અર્થ શો ? મારી ખાત્રી છે કે મારી વિચારશ્રેણી ખોટી હોય જ નહિ. એ તો તદ્દન અસંભવિત ! તેમ છતાં પણુ આ ફૂતરો હજી જેવો ને તેવો બેકેસો છે ! એનું કારણ શું ? હા ! હા ! એ જ—નક્કી એ જ ! હવે મારી ભૂલ થવાનો અંભવ નથી. ”

આનંદના ઉછાળા સાથે તેણે પેલી ડાબડી માંહેથી આખી ગોળી કાઢી અને તેના બે કકડા કરી તેમાંનો એક કકડો પાણીમાં ઓગાળી, તેમાં થોડું દુધ રેડીને તે મિશ્રણ પેલા ફૂતરા સામે ધર્વું. એ દુર્ભાગી પ્રાણીની જીભને એ મિશ્રણનો સ્પર્શ થયો ન થયો

એટલામાં તો તેનું આખું શરીર ખેંચાવા લાગ્યું અને એક પળ માત્રમાં તો જાણે વિજળી પડવાથી તેનું મૃત્યુ નિપજ્યું હોય એવી તેની સ્થિતિ ઘર્ષ પડી. અર્થાત્ તે મરણને શરણ પામી ગયો અને કટલાક દિવસો થયા જે પિડાથી તે રિખાતો હતો તેમાંથી તેનો છૂટકારો થયો !

હવે શેરલોક હોમ્સે દીર્ઘશ્વાસ લીધો, અને કપાળપર તરી આવેલાં પ્રસ્વેષિન્દુને લૂછતો તે બોલ્યો: “ થોડીક પળો પહેલાં નિરાશા અને ઉદ્વિગ્ધતાને વશ થઈને મેં મારી શોધકબુદ્ધિ તથા તર્કશાસ્ત્ર પ્રત્યે અણુવિશ્વાસ દર્શાવ્યો એ માટે મને બહુ લાગી આવે છે. તો પણ આ પ્રસંગે મને નવીન શિક્ષણ આપ્યું છે. કાંઈ પણ બાબતની પૂરેપૂરી તપાસ કર્યા સિવાય એ અંબધમાં આશા કે નિરાશા દર્શાવવી નહિ. આ ડાખડી માંહેની બે ગોળીઓમાંથી એક અત્યંત વિષારી અને બીજી કેવળ નિર્દોષ હતી. જો એ વિષયમાં મેં પુખ્ત વિચાર કર્યો હોત તો આ ડાખડીમાં બે ગોળીઓ હોવાનું તમે મને જણાવ્યું તે જ વખતે પ્રસ્તુત કલ્પના હું કરી શક્યો હોત. ”

શેરલોક હોમ્સનું એ કથન મને એટલું બધું વિચિત્ર લાગ્યું કે તે આ બધું નશામાં તો નહિ બોલતો હોય, એવો એક પગવાર મને વિચાર થઈ આવ્યો. પરંતુ તેનું કથન સર્વશે સત્ય હતું એ વાતની સાબિતી આપનારૂં ફૂતરાનું શમ હતું ત્યાં જ પડેલું હતું. મારા મન ઉપરથી ધીમે ધીમે અંધકારનો પડદો દૂર ખસતો હોય અને સત્યરૂપી પ્રકાશનું આંખું કિરણ તેમાં પ્રવેશ કરતું હોય એમ મને લાગ્યું.

“ આ બધું તમને આશ્ચર્યજનક અને વિચિત્ર લાગે છે. ” શેરલોક હોમ્સ અમને ત્રણેને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ તેનું કારણ એ

છે કે આ તપાસના પ્રારંભ વખતે જે એક અગત્યનો મુદ્દો તમારી સન્મુખ રજુ થયો હોય તેને ગૃહણ કરવાની તમે દરકાર ન કરી. સદ્ભાગ્યે એ મુદ્દાનો તમારી માફક મેં ત્યાગ કર્યો નહિ; અને ત્યાર પછી જે જે બનાવ બન્યો તે મારી મૂળ કલ્પનાની યથાર્થતાને સિદ્ધ કરતો ગયો. જે બાબતથી તમે ઘોંટાળામાં પડી ગયા અને તમને આ કેસ ગહન થતો જણાયો, તે જ બાબત મારા મન ઉપર પ્રકાશ પાડનારી અને મારી કલ્પનાને મજબૂત બનાવનારી નિવડી. કોઈ પણ બનાવ ચમત્કારપૂર્ણ લાગે માટે તેનું રહસ્ય ગૂઢ હોવું જ જોઈએ, એ પ્રકારની માનિનતા ભૂલભરેલી ગણાય. મોટે ભાગે સામાન્ય દેખાતા ગુન્હાઓમાં જ ગૂઢત્વ સમાયેલું હોય છે. કેમકે તેમાં કોઈ પણ જાતનો નવીન કિંવા વિશિષ્ટ પ્રકારનો મુદ્દો દૃષ્ટિગોચર થતો નહિ હોવાથી એ ગુન્હાઓના સંબંધમાં અમૂક નિર્ણય ઉપર આવવાનું કામ અતિ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. જે ડૂબરનું શય્બ ભર રસ્તા ઉપરથી મળી આવ્યું હોય અને તે શય્બ મળી આવવા સાથે બીજું જે જે આપણા જોવામાં આવ્યું તે કોઈ ન જોઈ શકાયું હોય તો તેનો ખૂની કોણ છે તથા ખૂન કરવામાં તેનો શો હેતુ છે એ જાણવાનું કામ ઘણું જ કઠણ, બદ્ધે કદાચ અશક્યવત્ પણ થઈ પડ્યું હોય. ન્યારે આ ખૂનના કેસની સાથે સંકળાયેલી બીજી સામાન્ય દૃષ્ટિએ વિચિત્ર લાગતી બિનાઓથી, તેના રહસ્યની ગહનતા વધવાને બદલે ઉલટી ઘટવા જ પામી છે. માફ એમ માનવું છે કે એ વિચિત્ર બાબતોએ જ અંધકારમાં પ્રકાશ પાડ્યો છે. જે ‘રેશ’ શબ્દથી લીસ્ટ્રેડને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું હતું અને તેના પરથી અવનવી કલ્પના કરવાને તે લલચાયા હતા, એ જ શબ્દ અને માર્ગદર્શક થઈ પડ્યો હતો. એ જ શબ્દથી ખૂનીનો હેતુ હું કળી ગયો

હતો. અણખત ત્યાર પછી મને મળેલી બીજી વિગતોથી મારી કલ્પનામાં પૂરતી થઈ.”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ખૂની કોણ ?

મી. ગ્રેગસન અત્યારસુધી શાંતિપૂર્વક શેરલોક હોમ્સનું ભાષણ શ્રવણ કરતો હતો. પરંતુ હવે તે વધુ વખત ધીરજ રાખી શક્યો નહિ. તે બોલ્યો: “ મી. શેરલોક હોમ્સ ! તમે એક ચતુર અને ચચળ ડિટેક્ટિવ છો. અને તમારી શોધકબુદ્ધિ અપૂર્વ પ્રકારની છે એ અમે કમૂલ રાખીએ છીએ. પરંતુ માત્ર અમુક સિદ્ધાંત રજુ કરવાથી કે એ વિષયમાં અમને ઉપદેશ આપવાથી તમારું કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. તમે ખરા ખૂનીને પકડી આપો કિંવા તેનો એકસ પત્તો લગાડી આપો તો જ તમારા સર્વ કથનનો સ્વીકાર થઈ શકે. મેં મારી તપાસનો વૃતાંત તમને જણાવ્યો છે. અત્યારે મને લાગે છે કે મારી કલ્પના ભૂલભરેલી હતી. આર્થર કાર્પેન્ટરે આ બીજા મનુષ્યનું ખૂન કરેલું હોવાનો સંભવ જ નથી. લીસ્ટ્રેડને સ્ટેન્ગરસન ઉપર વહેમ હતો, તેથી તે તેની પાછળ પડ્યો હતો. પરંતુ સ્ટેન્ગરસનના થયેલા ખૂન પછી લીસ્ટ્રેડનો વહેમ પણ નિર્થક હતો એમ જણાઈ આવ્યું. તમે આ કેસમાં પ્રસંગોપાત કેટલીક સૂચનાઓ કરેલી છે અને અમારા યન્ત્રના કરતાં કાંઈક વિશેષ જાણતા હો એમ લાગે છે. પરંતુ હવે એ વિષયમાં મૌન્ય નહિ

રાખતાં તમારે ખૂલ્લી રીતે અને સ્પષ્ટપણે તમે જે કંઈ જાણતા હો તે અમને કહી દેવું જોઈએ. આ કૃત્ય કરનાર મનુષ્યનું નામ તમે આપી શકો તેમ છે ?”

“ મને પણ એમ લાગે છે કે ઐગસનની માગણી વાજખી છે.” લીરટ્રેડે ઐગસનના કથનને અનુમોદન આપતાં કહ્યું: “ અમે બંનેએ પ્રયત્ન કર્યો અને તેમાં અમને નિષ્ફળતા મળી. હું અહીં આવ્યો ત્યારપછી એક-એ વાર તમે બોલી ગયા છો કે બધી વિગતો તમને મળેલી છે. જે તેમ જ હોય તો હું આશા રાખું છું કે તે હવે વધુ વાર અમારાથી છૂપી રાખવાનું તમે વાજખી નહિ જ ધારો.”

“ અને જે ખૂતીને પકડવામાં દીસ કરવામાં ~~અમારી~~ તો વળી તે કદાચ કોઈ ત્રીજાનું ખૂન કરવાને પણ લલચાશે ! ” મેં મારો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

આ પ્રમાણે અમારા તરફથી થયેલા દબાણને લીધે શેરલોક હોમ્સનો નિશ્ચય ડગમગતો જણાયો. તે છાતીમાં માથું ઘાલીને અર્ધવટ ખૂલ્લાં નેત્રો સહિત આમતેમ ભ્રમણ કરવા લાગ્યો. જ્યારે તે કંઈ પણ જિંડા વિચારમાં ઉતરી ગયો હોય ત્યારે એ પ્રમાણે કરવાની તેની ટેવ જ હતી.

“ હવે આથી વિશેષ ખૂન થનાર નથી. ” છેવટે અચાનક અટકી જઈ, અમારી સામે જોઈને તે બોલ્યો: “ એ પ્રશ્નનો વિચાર કરવાની તો જરૂર જ નથી. ખૂતીનું નામ હું જાણું છું કે નહિ, એવો પ્રશ્ન તમે મને કર્યો છે. હા હું તેનું નામ જાણું છું. પરંતુ તેનું નામ જાણ્યાથી ખસ થતું નથી. જ્યારે આપણે તે મનુષ્યને કેદ કરી શકીએ ત્યારે જ આપણે આપણું કર્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું લેખાય. એ પણ થોડા જ વખતમાં બની શકશે એવી હું આશા રાખું છું. મારી પોતાની

ગોઠવણોને અનુસરીને એ કાર્ય હું નિર્વિધને પાર પાડી શકીશ એવી મારી ખાત્રી છે. પરંતુ તેમાં બહુ જ ચંચળાઈ અને સાવધાનતાની જરૂર છે. કારણ કે આપણે એક ચાલાક અને ભયંકર મનુષ્ય સાથે કામ લેવાનું છે. વળી તે મનુષ્યને તેના પોતાના જેવો એક મદદગાર પણ છે, જેની ચાલાકીનો મને ગંધ કાલે રાત્રે જ અનુભવ થયેલો છે અને તે ડોક્ટર પણ બણે છે. ન્યાંસુધી આપણી પાસે કોઈ પણ જાતનો સંજ્ઞા પૂરાવો હોવાની કલ્પના ખૂનીને આવી નથી, ત્યાંસુધી તેને પરહેજ કરવાની સંભાવના છે. પરંતુ જો તેને સ્ટેજ પણ વહેમ પડ્યો, તો પછી તે તુરં પોતાનું નામ બદલી બનાવટી નામ ધારણ કરી લેશે અને આ ચાળીશ લાખ મનુષ્યોની વસતિવાળા વિશાળ નગરમાં અદૃશ્ય થઈ જશે. લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસન! તમને માફ લાગે એવી મારી લેશ પણ ઇચ્છા નથી. તેમ છતાં દિલ્લગીરીની સાથે કહેવાની મને ફરજ પડે છે કે સરકારી પોલીસમાં આ ખૂનીને પકડવાની તાકાદ હોય એમ હું ધારતો નથી. જો ધારતો હોત તો તેની મદદ માટે મેં તમારી પાસે જરૂર માગણી કરી હોત. મારા હાથમાંથી જો ખૂની નહાસી જશે તો તેની તમામ જવાબદારી હું મારે માથે લેવાને તૈયાર છું. પરંતુ મારું કામ મને પોતાને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા ઘો. હા, હું તમને એટલું વચન આપું છું કે મારા તંત્રને હાની નહિ પહોંચતાં હું જેટલી બાતમી તમને આપી શકું તેમ હશે, એટલી બાતમી જરૂર વિના સંકોચે આપીશ.”

શેરલોક હોમ્સે આગેલી ખાત્રીથી લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસનને સંતોષ થયો નહિ. તેમ જ સરકારી પોલીસ ઉપર હોમ્સે કરેલા આ કાપથી તેમનું દિલ્લ સ્ટેજ દુઃખાયું પણ ખરું. બંનેનાં નેત્રોમાં જીતાસા અને તિરસ્કારના ભાવનું મિશ્રણ સ્પષ્ટ થતું હતું. પરંતુ એ બેમાંથી

એકને પણ બોલાવાનો સમય મળી શક્યો નહિ. હોમ્સનું કથન પૂર્ણ થયું કે દિવાનખાનાનું દાર ઉઘડયું અને શેરલોક હોમ્સની ખાનગી છૂપી પોલિસનો મુખી વિગીન્સ અંદર દાખલ થઈ લશ્કરી ઢબે સલામ કરીને બોલ્યો: “ સાહેબ ! આપના હુકમ મુજબ ગાડી લાવ્યો છું. ”

“ શાહ્યાસ ! બહુ જલ્દી લાવ્યો. ” શેરલોક હોમ્સે તેને ઉત્તેજન આપ્યું. પછી તે કપાટના ખાનામાંથી લોઢાની બે બેડીઓ કાઢીને પેલા બે ડિટકિટવોની સામે જોઈને બોલ્યો: “ તમે આવી જતની બેડીઓ સ્કેટલેન્ડ યાર્ડમાં કેમ વાપરતા નથી ? જુઓ તેની ચાંપ કેવું કામ કરે છે. એક પળમાં તો તે ચપ કરતીને ખેસી જાય છે. ”

“ અરે, હાથકડી કરવાને યોગ્ય માણસ અમને મળો આવે તો અમારી જૂની બેડી પણ બસ છે. ” લીસ્ટ્રેડે કહ્યું.

“ બલે, બલે ! ” હોમ્સે કહ્યું: “ ધાર, વિગીન્સ ! ગાડીવાનને કહેને કે તે ઉપર આવે. આ પેડીઓ વજનદાર છે, એટલે તે નીચે ઉતારવામાં મદદગાર થઈ પડશે. ”

મારો મિત્ર બહારગામ જવાનો છે, એવું તેણે મને જણાવ્યું ન હતું. તેથી બહારગામ જવા માગેની નૈઘરી જોઈને મને અચંબો લાગ્યો. અમે જ્યાં બેઠા હતા તે ખંડમાં એક નાની ચામડાની ટ્રંક હતી. એ ટ્રંકને તે ખૂણામાંથી ખસેડીને દિવાનખાનાના મધ્યમાં લાગ્યો અને તેને પેક કરતો હોય એવો દેખાવ કરવા લાગ્યો. ત્યારે ગાડીવાન દિવાનખાનામાં આવ્યો ત્યારે શેરલોક હોમ્સ પોતાના કાર્યમાં અત્યંત ગુંથાઈ ગયેલો જણાતો હતો.

તેણે પોતાનું મસ્તક ગાડીવાન તરફ ફેરવ્યા સિવાય ચામડાની ટ્રંક સામે જ મુખ રાખીને કહ્યું: “ ગાડીવાન ! આ ટ્રંકની ચાંપ

કટાઈ ગયેલી લાગે છે. તમે આવીને તેને બંધ કરો તો.”

ગાડીવાન તેની પાસે ગયો. તેના ચહેરાપરથી તે માણસ હિન્મતવાન પરંતુ ભૂચ્યો હોવો જોઈએ એમ લાગતું હતું. તે દ્રંકની આંપ ભીડવા લાગ્યો, તે જ પળે ધાતુના રણુકારાનો તીણો અવાજ સંભળાયો અને શેરલોક હોમ્સ એકદમ ઝિભો થઈ ગયો.

“ ગૃહસ્થો ! ” નેત્રોમાં વિજ્યશ્રીને ચમકાવતો તે બોલ્યો: “જેની તમે રાહ જોઈ રહ્યા હતા અને જેને માટે પૃચ્છા કર્યા કરતા હતા તેજ આ ગૃહસ્થ-મી. જેફરસન હોય, ધનોક ડૂબર અને જોસફ સ્ટેન્ગરસનનો પૂતી ! ”

આ બધું એક પળ માત્રમાં બની ગયું હતું—એટલી ત્વરાથી કે તે ક્યારે બન્યું અને કેવી રીતે બન્યું તેનો મને ખ્યાલ સુદ્ધાંત આવી શક્યો નહિ. પરંતુ તે સમયે શેરલોક હોમ્સના ચહેરાપર પથરાયેલી વિજ્યશ્રી અને પોતાના હાથમાં કોઈ જાદુઈ શક્તિથી આવી પડેલી ચમકારા ભારતી હાથકડી તરફ નજર નાખતાં પૂતીનાં મુખ ઉપર જવાઈ રહેલી ભીતિ અને ધાતકવૃત્તિની મારા મન ઉપર થયેલી અસર હું કદી પણ ભૂલી શકું તેમ નથી. એક-એ સેકન્ડ તો અમે સર્વ મૂર્તિમંત પુતળાની માફક રહી પણ હીલચાલ કર્યા સિવાય સ્થિર બિભા રહ્યા. પરંતુ પછી મોટા આવેશપૂર્વક કેદીએ શેરલોક હોમ્સના પંજામાંથી છટકવાનો યત્ન કર્યો અને તે આરીની તરફ ધસ્યો. તેની એક જ લાતથી આરીનું આરણ્ય ધડક લઈને ખૂલી ગયું. પરંતુ આરીમાંથી તે બહાર ફૂટકો મારે તે પહેલાં ઐગસન, લીસ્ટ્રેડ અને હોમ્સ તેના ઉપર શિકારી ફૂતરાની માફક ફૂદી પડ્યા. તેને ધસડીતે તેઓ દિવાનખાનાની મધ્યમાં લાવ્યા અને ત્યાં ખરેખરા બચપ્રદ યુદ્ધનો પ્રારંભ થયો. પૂતીના જોરનો અમને યથાર્થ અનુભવ થયો.

અમે ચાર જણા પણ તેને અમારા સંપૂર્ણ કાળુમાં લઇ શકતા ન હતા. તે અમાનુષીય બળપૂર્વક અમારાથી છૂટો થવાનો યત્ન કરતો હતો. ખારીમાંથી બહાર ફૂટકો મારવાના કરેલા યત્ન વખતે તેનો કાચ તેના હાથ અને મ્હોંપર વાગ્યો હતો અને તેમાંથી લોહી નિકળતું હતું. તદ્દપિ એની તેની શારીરિક શક્તિ ઉપર લેશ પણ અસર થઈ ન હતી. છેવટે લીસ્ટ્રેડે પાછળથી તેનું ખમીશ પકડીને ખેંચ્યું એટલે સ્હેજ ગુંગાઈ જવાને લીધે તે નરમ પડી ગયો અને પોતે એકલો આ ચાર જણાની મામે કશું પણ કરી શકે તેમ નથી, એવી તેની ખાત્રી થઈ. તો પણ ન્યાંસુધી અમે તેના હાથ અને પગ દોરી વડે કચકચાવીને બાંધી લીધા ત્યાંસુધી અમને પૂરતો સંતોષ થયો નહિ. એ પ્રમાણે તેને બરોબર જકડી લીધો ત્યારે અમારા જીવમાં જીવ આવ્યો અને ‘હાશ !’ કરીને અમે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

“આ માણસની ગાડી નીચે તૈયાર છે.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “તેમાં તેને બેસારીને સ્ક્રાટલેન્ડયાર્ડમાં પહોંચાડી શકાશે.” તે પછી મુખ ઉપર સ્મિતને વિલસાવતો તે કહેવા લાગ્યો: “ગૃહસ્થો આપણે આપણા આ રહસ્યનો બેદ ઉકેલી શક્યા છીએ. હવે તમારે આ કેસના સંબંધમાં જે પ્રશ્ન મને કરવો હોય તે તમે ખુશીથી કરો. તેનો તમને સંતોષકારક જવાબ આપવામાં હવે હું કાંઈ પણ બાતનો ભય જોતો નથી.”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

વેરાનમાં હેરાન !

પ્રિય વાચક ! ડૉ. વોટસનનું કથાનક આપણે શ્રવણ કર્યું. શેર-લોક હોમ્સની ચતુરાઈ અને ચાક્ષાક્ષીને પરિણામે ખૂનીને પોલીસને સ્વાધીન થયેલો પણ આપણે જોયો. તે ખૂનીએ ખૂન કરવામાં ઉપયાગમાં લીધેલા વિષનો પણ હોમ્સે આપણને અનુભવ કરાવ્યો. પરંતુ ખૂન કરવામાં જેફરસન હોપનો શી હેતુ હોવો જોઈએ, તે હજી આપણે જાણવાનું બાકી છે. એ વિષયમાં ડૉ. વોટસન આપણને ઠાંઈ પણ હકીકત જણાવે તે પહેલાં આપણે જેફરસન હોપ અને ઇનોક ડ્રૂઅર તથા સ્ટેન્ગરસનને લગતો આગલો ઇતિહાસ જાણવાની જરૂર છે. તેનું જ્ઞાન થયાથી ખૂની જેફરસન હોપનો હેતુ વાચકો સરલતાથી કહી શકશે. તે જાણ્યા પછી ડૉ. વોટસનના જ્ઞાતાંત તરફ આપણે નજર કરીશું. એટલે શેરલોક હોમ્સની માફક આપણને પણ આ અમત્કારિક ખૂનના કેસની સાંકળમાં તમામ કડીઓ પરાવાઈ ગયેલી માલૂમ પડશે; અસ્તુ !

પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં આવેલો ઉત્તર અમેરિકાનો જે પ્રદેશ હાલમાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે, તેમાં એક મોટું, વિશાળ, શુષ્ક અને કેવળ નિર્હયતાની પ્રતિભૂતિરૂપ વેરાન જંગલ આવેલું છે. ઘણાં વર્ષો પર્યંત આ ભિષણ જંગલ ઉલંઘી તેની પાર જવાનો સુધરેલી દુનિયાનો કોઈ પણ મનુષ્ય હિમત ચલાવી શક્યો નહોતો. તેની ઉત્તરે થલોસ્ટોન નદી, દક્ષિણે કોલોરેડો પરગણું, પૂર્વે નેબ્રાસ્કા પરગણું અને પશ્ચિમે સીજરા નેવેડા નામક પરગણું આવેલું

છે. એ વેરાન જંગલમાં કોઈ સ્થળે ઉંચા અને સીધા અરધથી ઢંકા ચેલાં શિખરોવાળા પર્વતો તો કોઈ સ્થળે ગાંડી ગાંડી ખાહીઓ આવેલી છે. કોઈ સ્થળે એ પર્વતોની હાર વચ્ચે થઈને ખળખળાટ કરતી વહી જતી નદીઓ દશ્યમાન થાય છે, તો શિયાળામાં અરધને લીધે શ્વેતવરણાં જણાતાં અને ઉન્હાળામાં ક્ષારયુક્ત વેળુથી ભૂરો રંગ પકડતાં ખૂલ્લાં વિશાળ મેદાનોની પણ એ નિખિડ અરણ્યમાં કમિના નથી. આ પ્રમાણે કુદરતના બિન્ન બિન્ન પ્રકારના એક-બીજાથી વિરુદ્ધ જતા ગુણોથી યુક્ત એ પ્રદેશ હોવા છતાં માત્ર એક બાબતમાં સર્વત્ર સામ્ય જણાતું હતું. ઉજ્જડ વેરાન, સંકટપરંપરા અને ધાતક વૃત્તિ એ વિશાળ અરણ્યમાં સર્વત્ર નજરે પડતાં હતાં.

માનવજાતિ એ પ્રદેશમાં નિવાસ કરવાનું પસંદ કરતી નહિ. કોઈ કોઈ વાર પોતી જાતિના કિંવા બેલેકરીટ જાતિના અમેરિકાના મૂળ વતનીઓ શિકાર અર્થે એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવાને માટે તે પ્રદેશમાં થઈને પસાર થતા હતા. માત્ર મોટાં કદનાં બાજ પક્ષીઓ આકાશમાં પાંખો ફફડાવતાં કે ભૂરા રંગનાં રીંછ એક ખડકપરથી બીજા ખડકપર કૂદતાં દષ્ટિએ પડતાં હતાં. તે સિવાય બીજાં પણ વિકરાળ ધાતક પ્રાણીઓ દષ્ટિગોચર થતાં હતાં.

એ પ્રદેશમાં આપણે એક સ્થળે ગભા રહીને ચોતરફ દષ્ટિ નાખીએ તો ક્ષિતિજ સુધી લંબાયણું ક્ષારમિશ્રિત માટીવાળું મેદાન અને ન્હાના ન્હાના જંગલી ઊડવા નજરે પડવા સિવાય બીજાં કોઈ પણ દેખાય તેમ ન હતું. એ પ્રદેશ ઉંચા ઉંચા પર્વતોની હારોથી ઘેરાયેલો હતો. જે સમયની અમે વાત કરીએ છીએ તે સમયે એ પ્રદેશમાં એક પણ જીવન્ત પ્રાણી દષ્ટિએ પડતું નહિ કિંવા ત્યાં જીવન્ત પ્રાણી હોવાનું ચિહ્ન પણ જણાતું નહતું. નિરજ

આસમાની આકાશમાં એક પણ પક્ષી ગિડતું દેખાતું નહતું કે ભૂરા રંગની નિસ્તેજ ભૂમિ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની હિલચાલ થતી ન હતી. સર્વત્ર શુભશુભાકાર બની રહેલું હતું. તમે તમારા કાનને મમે તેટલા તીવ્ર બનાવો તદ્દપિ એક ધીમે રવ પણ શ્રવણ થઈ શકે તેમ ન હતો. મૌન્ય-હૃદયને લયત્રસ્ત બનાવનારું મૌન્ય સર્વત્ર વિસ્તરી રહ્યું હતું.

અમે ઉપર કહી ગયા કે ત્યાં જીવન્ત પ્રાણી હોવાનું ચિહ્ન પણ જણાતું ન હતું. પરંતુ એ કથન સર્વોશે સત્ય નથી, એમ અમારે કબૂલ કરવું જોઈએ. સીએરા બ્લેન્કોની ઉંચી ટેકરીપર ગિલા રહીને નીચે દૃષ્ટિ નાખતાં આ વિશાળ અરણ્યમાં એક પગરસ્તો દૃષ્ટિએ પડતો હતો. તે આગળ આગળ વધતાં ક્ષિતિજમાં ડૂબી જતો હતો. તે રસ્તાપર પૈડાંના ચીલા તથા સહાસિક મનુષ્યોનાં પગલાંનાં ચિહ્ન દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. અહીં તહીં વિખરાયેલી સફેદ વસ્તુઓ સૂર્યના પ્રકાશથી ચળકતી દૃશ્યમાન થતી હતી. ત્યાંની જમીનના રંગથી એ વસ્તુઓનો રંગ જુદો પડી જતો હતો. તમે તેની પાસે જાઓ અને જુઓ કે તે શું છે ! એ હાડકાં છે ! કેટલાંક લાંબાં અને પહોળાં બ્યારે બીજાં ન્હાનાં અને નાજુક ! લાંબાં હાડકાં બળદોનાં તથા ન્હાનાં હાડકાં મનુષ્યોનાં છે એમ બારિક તપાસ કરનારને સહજ જ માલુમ પડી શકે તેમ હતું. લગભગ પંદરસો માઇલના એ લાંબા રસ્તા પર થઈને તમે પસાર થાઓ; અને સર્વત્ર તમને પ્રસ્તુત દૃશ્ય નજરે પડશે અને એ રસ્તે થઈને અગાઉ પસાર થયેલા સહાસિક મનુષ્યો અને તેમનાં પ્રાણીઓના આવેલા કૃત્રિમ અંતની કદપના તમારા મગજમાં ઉપરિચિત કરી તમને શોકના અગ્રાધ સમુદ્રમાં ઝોકાં ખાતા મૂકી દેશે.

આ નિર્જન અરણ્યમાં એ લયંકર દસ્યને નિહાળતો એક પ્રવાસી ઈસવી સન અદારસો સુડતાળીશના મે માસની ચોથી તારિખે જાઓ હતો. ખારિક નિરીક્ષણ કરનાર પણ એ પ્રવાસીના બાહ્યાંગના અવલોકનથી તે આળીશ વર્ષનો યુવાન હતો કે સાઠ વર્ષનો જુદો હતો, તે એકસપણે કહી શકે તેમ ન હતું. તેનાં લમણાં ખેંસી ગયાં હતાં અને ગાલમાં ખાડા પડ્યા હતા. તેની ચામડી તેનાં હાડકાંની સાથે ચોટી ગઈ હતી. અર્થાત્ લોહી કે માંસનો તેના શરીરમાં અંશ પણ ન હતો, એમ કહેવામાં વિશેષ અતિશયોક્તિ કરેલી લેખાશે નહિ. તેના મસ્તકપરના લાંબા વાળ તથા તેની દાઢીના વાળ ઘોળા બની ગયા હતા. તેનાં નેત્રા જાંડાં ઉતરી ગયેલાં અને તેમાંથી અમાનુષીય તેજ ચમકતું હતું. તેના શરીરપરનાં કપડાં કાઢી નાખવામાં આવે તો તેના શરીરનું દસ્ય આપણને હાડપિંજરનું સ્મરણ કરાવે તેમ હતું. તેણે પોતાના એક હાથમાં લાંબી નળીવાળી બંધૂક પકડેલી હતી. તે એ બંધૂકને ટેકાવીને જાઓ હતો. તેના શરીરપર લોહી કે માંસનો અંશ ન હતો એ વાત ખરી હતી, તો પણ તેનું હિંચું કદ, લવ્ય બાંધો અને કસાયેલા શરીરપરથી એવી કલ્પના થઈ શકતી હતી કે અગાઉ તે મજબૂત બાંધાનો સહાસિક પુરુષ હોવો જોઈએ. જો કે અત્યારે તેનો એ મજબૂત બાંધો અદસ્ય થઈ ગયો છે, એ બાબતનો ખ્યાલ તેનું નિસ્તેજ મૂખ અને તેના શરીરપર તેણે પહેરેલાં કપડાં ખુલ્લતાં પડી ગયાં હતાં તેપરથી આવી શકતો હતો. આ મનુષ્ય મૃત્યુની સમીપમાં હતો. ક્રુધા અને તૃષ્ણાએ તેને મૃત્યુના દ્વારપર્યંત પહોંચાડી દીધો હતો.

ક્યાંય પાણીનો બહેળો દૃષ્ટિ એ પડે છે કે કેમ, એ હેતુથી તેણે આસપાસ નજર ફેરવી. પરંતુ કોઈ પણ સ્થળે જળની આશ

આપનારં જુદા કે એક નહાનો સરખો છોડવો પણ નજરે નહિ પડતાં માત્ર ઉજ્જડ મેદાન અને દૂર પર્વતોની હારો તેના જોવામાં આવી એ વિશાળ અરણ્યમાં આશાનું એક પણ ચિહ્ન તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું નહિ. ઉત્તર, પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં તેણે આતુર અને આશાપૂર્ણ નજરે નિહાળ્યું, પરંતુ કોઈ પણ સ્થળે જળનું એક બિંદુ પણ મળી શકે તેમ લાગ્યું નહિ. તૃપ્તાથી તેનો કંઠ સૂકાતો હતો. તેણે વિચાર્યું કે ‘હવે દીર્ઘ સમય હું જીવી શકીશ નહિ. આ વેરાન જંગલ જ મારી કબર બનશે.’ થોડી વાર મૌન રહી તે બોલી ઉઠ્યો: “તો પણ શું થયું? અહીં મૃત્યુ થાય કે સુંદર બિહાનામાં પડ્યા પડ્યા મોત આવે એ બન્ને સરખું જ છે!”

તે ‘હાશ’ કરીને એક ખડકની ઓથે બેઠો. બેસતાં પહેલાં તેણે પોતાના હાથ માંહેની અત્યારે નિરુપયોગી લાગતી બંધૂક એક તરફ ફેંકી દીધી અને ખભા ઉપર ઉચકેલો એક વીંટો જળવીને નીચે મૂક્યો. પરંતુ તેમ કરતાં તેને અતિશ્રમ પડ્યો હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે એ ભૂરા રંગની શ્યામમાં લપેટેલા વીંટાને નીચે મૂકતાં સહેજ ધબકારો થયો. તે સાથે જ એ વીંટામાંથી એક તીણું અવાજ આવ્યો અને તેમાંથી બે અસમાની રંગની ચળકતી આંખો-વાળું સુંદર પરંતુ મ્હાન બની ગયેલું વદન અને બે નહાના, પાતળા અને ફીકકા હસ્ત દેખાયા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

એક અપૂર્વ દૃશ્ય.

“તમે મને વગાડ્યું !” એ બાળક સ્ટેજ ઠપકાના ભાવપૂર્વક બોલ્યું.
“તને વાગી ગયું ?” પેલો મનુષ્ય શોકપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો.
તે સાથે તેણે એ બાળકની આસપાસ લપેટાયેલી શાલને ઉખેળતાં અંદરથી પાંચ વર્ષની ઉમરની ન્હાની બાળકી બહાર નિકળી આવી. તેના સુંદર અને નાનુક ખૂટ ગુલાબી રંગનું ફરાક અને તેના હિપર મૂંઢેલી સફેદ કાર, વગેરે તરફ નજર કરતાં એ બાળાને ઉછેરવામાં તેની માતા કેટલી અધી કાળજી લેતી હશે, તેની કલ્પના થઈ શકતી હતી. તેનું વદન અત્યારે ફીકડું અને ગ્લાન દેખાતું હતું અર્થે તદ્દપિ તેના અંગનાં અન્ય અવયવો તરફ દૃષ્ટિ કરતાં તેની સાથેના પુરુષ કરતાં તેને ઓછું કષ્ટ સહન કરવું પડ્યું હશે એમ સ્પષ્ટ થતું હતું.

“હવે કેમ છે ?” પેલા પુરુષે ચિંતાતુર વદને પ્રશ્ન કર્યો. કારણ કે હજી પણ તે બાળા પોતાના માથાપર પંપાળતી હતી.

“તમે અહીં ચુમી કરો એટલે મટી જાય.” જે સ્થળે પોતાને ઈજા થઈ હતી તે બતાવતાં એ બાળા ગંભીરાઈપૂર્વક બોલી: “મને જ્યારે લાગતું ત્યારે બા પણ એમ જ કરતી હતી. પણ મારી બા ક્યાં ?”

“તારી બા જતી રહી, પણ હું ધાંરે છું કે તું પણ થોડા દિવસમાં જ તેની પાસે પહોંચી જાશ.”

“જતી રહી !” નાની બાલિકા બોલી: “પણ એ ગધ ત્યારે મને ચૂમી કેમ ન કરતી ગધ ? જ્યારે તે કાકીને ત્યાં ચહા પિવાને જતી ત્યારે દર વખત મને ચૂમી લેતી; અને એને ગયાને આજ તો ત્રણ દિવસ થઈ ગયા ! તાપ બહુ જ પડે છે. ખરૂંને ? મને બૂખ લાગી છે. તરસ તો બહુ જ લાગી છે. કાંઈ ખાવાનું કે પિવાને પાણી નથી ?”

“ના, બેટા ! કાંઈ જ નથી. તું થોડીક વાર આરામ લે એટલે તને ડીક લાગશે. મારા બોળામાં માથું રાખીને સૂઇ જા. હં, હવે બરોબર. જ્યારે કંઠે સોસ પડતો હોય ત્યારે ઝાઝું બોલ બોલ ન કરીએ. પણ મને લાગે છે કે હવે આપણી ખરી સ્થિતિ તારાથી વધુ વાર છૂંપી રાખવી જોઈએ નહિ. વાર, તારા હાથમાં આ શું છે ?”

“બહુ જ સુંદર, બહુજ મજનાં છે, ખરૂંને ?” એ બાળકી પોતાના હાથમાં અચરખનાં એ ચળકતાં પાનાંને ઉઘાડી કરતી આવેશ-પૂર્વક બોલી: “જ્યારે આપણે ઘેર જઈશું ત્યારે હું એ મારા ભાઈ બોબને આપીશ.”

“એથી પણ સારી સારી ચીજો થોડા વખતમાં જ તારા જોવામાં આવશે.” પેલા પુરુષે અમત્કારપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું: “પણ રહે, હું હમણાં તને શું કહેવા જતો હતો ? આપણે પેલી નદીને કિનારે પહોંચી ત્યાં ભાતુ ખાઈને પાણી પિધું હતું એ તને યાદ છે ?”

“હા-હા; અધુન યાદ છે. હું નદીમાં રમતાં માછલાંને જોતી હતી, એ પણ યાદ છે.”

“બરોબર. પછી અમે ધાર્યું હતું કે બીજી નદીએ થોડા વખતમાં આપણે અધાં પહોંચી જઈશું. પરંતુ અમારી ગણતરીમાં

અમે બૂલ્યા. કાં તો કંપાસ ખોટો હોય કે પછી નકશો ખરોખર ન હોય, પરંતુ ખીજી નદી આવી નહી. અમે જે પાણી ભરી લીધું હતું તે ખત્તાસ થવા આવ્યું. માત્ર તારા જેવાં બાળકોને માટે અમે થોડુંક રાખી મૂક્યું—અને—અને પછી ?”

“અને પછી તમે પાણી વિના તમારું મ્હોં પણ નથી ધોયું !” એ નિર્દોષ બાલિકા પેલા પુરુષના પ્રેતવત્ રહેરા તરફ તાકતી ગંભીરપણે બોલી.

“હા, મ્હો ધોયું નથી તેમ મેં પાણી પિધું પણ નથી. એથી પાણી વિના ટગવળી ટગવળીને સૌની પહેલાં મી. બેન્ડર મરણ પામ્યા. તે પછી આપણો નોકર પીટ ગયો. મીસીસ મેક ગ્રેગરનો પણ એ જ સ્થિતિમાં અંત આવ્યો. અને જહોની હોન્સની પણ એ જ દશા થઈ. તે પછી, બેરી ! તારી બા—”

“મારી બા પણ મરી ગઈ ?” એ શબ્દોની સાથે બાલિકા પ્રોતાની છાતીમાં મસ્તક ટૂપાવી કુસકાં ભરવા લાગી.

“હા, એ બધાં ચાલ્યાં ગયાં. માત્ર હું અને તું બે જણાં જ રહ્યાં છીએ. પછી આ દિશામાં આગળ વધતાં કદાચ પાણી મળશે ખરું, એવી આશાથી તને મારા ખભા ઉપર ઉચકીને હું આ તરફ આવ્યો. પરંતુ હજી સુધી કાંઈ પણ સ્થળે પાણીનું એક ટીપું પણ દેખાયું નથી, અને હવે પાણીવાળા સ્થળે આપણે પહોંચી શકીએ એવી આશા પણ નથી. હવે આપણે માટે એક જ માર્ગ રહ્યો છે !”

“એટલે ? શું આપણે પણ મારી બાની માફક મરી જઈશું ?” બાલિકાએ કાંઈક શાંત બનીને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે પુરુષની સામે જોતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, હું ધારું છું કે પરિણામ એવું જ આવશે.”

“પણ, તો પછી એ વાત તમે મને પહેલેથી જ કેમ ન કરી?” તે મુખ મલકાવતાં પ્રસન્ન વદને બોલી: “જો આપણે મરી જઈએ તો તો ધણું જ સાઈ. કેમકે મારી બાની પાસે આપણે પહોંચી જઈએ. મને મારી બા પાસે જવું બહુ જ ગમે છે!”

“એમ? ત્યારે તો તું થોડા સમયમાં જ ત્યાં પહોંચી જઈશ.”

“અને તમે પણ મારી સાથે જ આવશો ને? તમે મારી સંભાળ લીધાની વાત હું તેને કહીશ એટલે એ તમારા ઉપર ઘણી જ ખુશ થશે— તમારો ઘણો જ આભાર માનશે. આપણે શરત લગાવશું? આપણે તેની પાસે જઈએ, એટલે તે પાણીનો એક મોટો ઘડો અને તળેલા ગરમ પાંચિ લઈને સ્વર્ગના દ્વારમાં આપણી રાહ જોતી બેઠી હોય તો તમારે એક પાઉંડ મને આપવો. તળેલા પાંચિ મને ને બોખને બહુ ભાવે છે. પણ આપણે મારી બા પાસે ક્યારે પહોંચીશું?”

“એ તો મને ખબર નથી— પણ ઝાઝા દિવસ નહિ લાગે?” પેલા પુરુષે જવાબ આપ્યો. એ સમયે તેની દષ્ટિ ઉત્તર દિશામાં ક્ષિતિજ તરફ હતી. ઘણે દૂર ઉંચે આસમાની વાદળમાં ત્રણ નહાની કાળી વસ્તુઓ નજરે પડી. પરંતુ તે ત્વરિત ગતિએ આ તરફ આવતી હોવાથી ઉત્તરોત્તર તેમનું કદ મોટું થતું હતું. થોડા સમયમાં જ માલૂમ પડી આવ્યું કે એ ભૂરા રંગનાં મોટા કદનાં ત્રણ પક્ષીઓ છે. પ્રથમ તેઓ આ બે ભૂલાં પડેલાં પ્રવાસીઓના મસ્તક ઉપર ઉંચે ચઢી મારવા લાગ્યાં, અને પછી છેવટે એક ખડક ઉપર જઈને બેઠાં. એ ગ્રીધ પક્ષી હતાં. એ સમયે પશ્ચિમવાસીઓમાં તેમનું આગમન મૃત્યુની આગાહી આપનારું મનાતું હતું.

“મર્યાદા અને યતકાં!” એ કહીને દેખાવાનાં પ્રાણીઓને

નેછને બાલિકા આનંદપૂર્વક બોલી ઉઠી; તથા તેમને ખડક ઉપરથી ઉડાડવાને માટે પોતાના બે નાજુક હાથ વડે તાળીઓ પાડવા લાગી. થોડી વારે તે બોલી: “શું! આ પ્રદેશ પરમેશ્વરે બનાવ્યો છે?”

કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન? પ્રિય વાંચક! તારા મનમાં આવો પ્રશ્ન કદી ઉપસ્થિત થયો છે ખરો? એ બાલિકાના સહચરને પણ એ પ્રશ્ન એટલો જ વિચિત્ર અને આશ્ચર્યજનક લાગ્યો હતો. તેણે જવાબ આપ્યો: “હા, પરમેશ્વરે જ બનાવ્યો છે.”

“ઘલીનોઘસ* ભગવાને બનાવ્યું છે અને મીસુરી+ પણ ભગવાને બનાવ્યું છે.” બાલિકાએ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો: “પરંતુ હું ધારું છું કે આ તરફનો પ્રદેશ તો કોઈ બીજાએ બનાવેલો હોવો નેછએ—પરમેશ્વરે નહિ. આ પ્રદેશનો બનાવનાર માણસ તદ્દન અબુઝ હશે. જૂઓને, તે અહીં પાણી અને વૃક્ષો બનાવવાનું તો ભૂલી જ ગયો છે!”

“બેટા! આપણે અત્યારે પ્રાર્થના કરીશું?” એ બાલિકાના મનમાં ઉપસ્થિત થયેલા નાસ્તિક ભાવને દૂર કરી નાંખવાના ઉદ્દેશથી પેલો પુરુષ બોલ્યો.

“પણ હજી રાત્રી ક્યાં પડી છે?” બાલિકાએ કહ્યું. હંમેશાં સૂતિ વખતે પ્રાર્થના કરવાને ટેવાયેલી બાલિકાને પોતાના સાથીના પ્રશ્નથી રહેજ આશ્ચર્ય પણ ઉત્પન્ન થયું હતું.

“તોયે શો વાંધો છે? હજી પ્રાર્થનાનો સમય થયો નથી એ

* ઘલીનોઘસ યુનાઈટેડ સ્ટેટસનું પરગણું છે, ચિકાગો શહેર આ પરગણામાં આવેલું છે.

+ મીસુરી પણ એક પરગણું છે. મીસીસીપી નદી તે પરગણામાં થઈને પસાર થાય છે.

ખરૂં. તો પણ પરમેશ્વર આપણી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર તો કરી જ લેશે. તું પ્રવાસ દરમિયાન ગાડીમાં બેડી બેડી રાજ રાત્રે જે સ્તોત્ર બોલતી હતી તે બોલ.”

“ તમે પોતે પણ કાંઈક બોલોને. ” પોતાને સ્તોત્ર બોલવાની આજ્ઞા કરનારને મૌન રહેલો જોઈને આશ્ચર્યપૂર્ણ નેત્રો વિકસાવતી બાલિકાએ તેને પણ સ્તોત્રપાઠ કરવાનો આગ્રહ કર્યો.

“ મને ક્યાં આવડે છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો: “ મને યાદ છે કે હું તારા જેવડો નહાનો હતો ત્યારે પ્રાર્થના કરતો હતો. પણ પછી આ મને મૂકીને ચાલી ગઈ, એટલે કાંઈ પ્રાર્થના કરાવનાર નહિ રહેવાથી અત્યારે તો હું તદ્દન બૂલી ગયો છું. તો પણ જગ્યા ત્યારથી રહવાર. તું બોલ એટલે મારી સ્મરણશક્તિ તાજી થશે અને હું પણ તારી સાથે બોલવા લાગીશ. ”

“ વારૂ, ચાલો ત્યારે તમે મારી જોડાજોડ ગુંઠણ ભર થાઓ. જૂઓ, આ પ્રમાણે. ” એમ કહેતાં તેણે જમીન ઉપર પેલી શાલ પાથરી, અને તે બે જણા પૂર્વ તરફ મુખ રાખી મસ્તક નીચું નમાવી જોડાજોડ ગુંઠણ ભર થઈને શાલ ઉપર બેઠાં. બાલિકા મધુર હ્રસ્વકે ગાવા લાગી અને પેલા હાડપિંજરવત્ બની ગયેલા પુરુષનો કર્કશ ધ્વની પણ વચ્ચે વચ્ચે બાલિકાના કંઠના માધુર્યમાં પૂરાવા લાગ્યો.

કેવું મળતું દશ્ય ! પરંતુ એ દશ્યને નિહાળનાર ત્યાં કોણ હતું ? માત્ર પેલાં ત્રણ ગીધ પક્ષી ! અમે કહીએ છીએ કે કાંઈ પાપાણુ હૃદયી મનુષ્યના દિલમાં પણ આ દશ્યે દયાના ઝરાને જડેતો કરી દીધો હોત. નાસ્તિક મનુષ્યનો અંતરાત્મા પણ આ દશ્ય નિહાળી પ્રભુ પ્રત્યેની પોતાની વિમુખતાને દૂર કરવાને અવશ્ય લલચાયો હોત. જે એકાદો કુશળ ચિત્રકાર એ તેજાએ તે સ્થળે હાજર હોત તો પોતાની

પછી વડે આ દશ્યને ચિત્રપટદ્વારા રજુ કરીને જન સમાજના અભિ-
નંદનને પ્રાપ્ત કરી શક્યો હોત. પરંતુ એવી તક ક્વચિત્ જ પ્રાપ્ત થાય
છે. અસ્તુ, અત્યારે એ તક અમને પ્રાપ્ત થઈ છે. અમે મનઃઅશુભ વડે
એ દશ્યને નિહાળી શકીએ છીએ; પરંતુ અમે ચિત્રકાર નહિ હોવા-
થી, એ અપૂર્વ દશ્યનું માત્ર શાબ્દિક ચિત્ર જ અમારી યથાશક્તિ
અત્ર રજુ કરવાનો યત્ન કરીશું.

અમે હિપર જણાવી ગયા કે પેલી ન્હાનકડી શાક હિપર પાંચ
વર્ષની, મધુર હાસ્યને વિવસાવતી બાલિકા અને વૃદ્ધાવસ્થાને કિનારે
પહોંચી ચૂકેલા જેવો દેખાતો, અનેક સંકટોમાંથી પસાર થઈ આવેલો
સહાસિક પુરુષ, એ બન્ને જોડાજોડ ગુંઠણમંડીએ બેઠેલાં હતાં.
તેમણે બન્નેએ દ્રવ્ય હસ્ત જોડીને પોતાની છાતી પાસે રાખેલા હતા.
બાલિકાનું ગોળમટોળ નાભુક વદન અને પેલા પુરુષનું લોહી અને
માંસ વિનાનું સૂકાઈ ગયેલું મુખ નિરબ્ર આકાશ તરફ વળેલું હતું.
જે પ્રભુએ પોતાને પેદા કરેલ છે અને જે થોડા વખતમાં જ આ
જગત પરથી પોતાની સમીપમાં બોલાવી લેનાર છે, તે પ્રભુની દયાને
માટે આજ્ઞવતા કરતાં તેમનાં હૃદયનો ભાવ તેમનાં બન્નેનાં આર્દ્ર
બનેલાં મુખપરથી સ્પષ્ટ થતો હતો. બાલિકાનો તીણો અને સ્પષ્ટ
તથા પુરુષનો ઊંડો અને કર્કશ ધ્વની, પોતાનાં પાપોની માફી આપી
દયા દર્શાવવાને માટે, પ્રભુની કરવામાં આવતી આજ્ઞવતામાં મિશ્રિત
થયેલો જણાતો હતો. એ નિમિત્ત અને શાંત અરણ્યમાં તેમનો સ્વર
દૂર દૂરના પ્રદેશપર્યંત પહોંચતો હતો. પ્રાર્થના પૂર્ણ થઈ એટલે પુનઃ
તે બન્ને જણાં ખડકને ઓથે બેઠાં. થોડીક વારે બાલિકા પોતાના
રક્ષકના બોળામાં માથું રાખીને સૂઈ ગઈ. થોડી વાર સુધી તો એ
પુરુષ બાલિકાના નિર્દોષ મુખ સામે જોતો જાગતો બેસી રહ્યો. પરંતુ

હવે તેનાં નેત્રો પણ ઘેરાવા લાગ્યાં. લગભગ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રી થયાં એક મિનિટનો પણ આરામ લીધા સિવાય કે આડે પડ-
ખે થયા સિવાય તેણે એક સરખી રીતે ચાલ ચાલ કર્યાં કર્યું "હતું.
ધીમે ધીમે તેનાં નેત્રો વીંચાવા લાગ્યાં અને માથું નીચું નમવા
લાગ્યું. તે એટલે સુધી કે તેની દાઢીના સફેદ વાળ બાલિકાનાં સોને-
રી વાળ સાથે એકત્ર બની ગયાં. તે ખડકને અઢેલીને બેઠેલો હોવાથી
ઢળી પડવાનો ભય ન હતો. એ પ્રમાણે નિર્દોષ બાલિકા અને સહા-
સિક પુરુષનું જોડું ક્ષુધા અને તૃષ્ણાના દુઃખથી કંટાળીને આ ઉજ્જડ
અને શાંત અરણ્યમાં શાંત નિદ્રાને અનુભવવા લાગ્યું. તેમની આ
નિદ્રા કાયમની જ નિવડે છે કે અઃપ સમયની તે આપણે જોઈએ !

પ્રકરણ ૧૯ મું.

દૈવી સહાય.

જો એ પ્રવાસી અર્ધો કલાક વિશેષ જગૃત રહ્યો હોત તો એક
વિચિત્ર દશ્ય તેની નજરે પડ્યું હોત. એ સ્પષ્ટ મેદાનપર દૂર દૂર
ક્ષિતિજમાં ધૂળનો ન્હાનો ગોટ ઉંચે ચડતો દેખાતો હતો. પ્રથમ
તો તે બહુ જ આછો હતો અને જે સ્થળે જે પ્રવાસીઓ સૂતાં
હતાં ત્યાંથી તે અતીવ દૂર હોવાને લીધે નરી આંખે સ્પષ્ટપણે કળી
શકાય તેમ ન હતો. પરંતુ ધીમે ધીમે તે ઉંચો ને ઉંચો ચડવા લાગ્યો
અને તેનો વિસ્તાર પણ વધવા લાગ્યો. ટોડી વારે તેણે એક મોટા,
ભુખરા વાદળાનું સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું. એ ધૂળના વાદળાનો વિસ્તાર પણ

વૃદ્ધિગત થતો ગયો. હવે બહુ આરિકાઈપૂર્વક નિરીક્ષણ કરવાથી
 સમજી શકાય તેમ હતું કે જીવન્ત પ્રાણીઓનો સમુહ આલવાને લીધે
 જીડતી ધૂળનું આ વાદળ બનેલું હોવું જોઈએ. જે પ્રદેશ રસાળ અને
 હરિયાળો હોય તો એવા અનુમાન ઉપર આવી શકાય કે ભેંશોનું
 મોટું ટોળું ચરવાને માટે આ તરફ આવતું હશે. પરંતુ આ સૂઝક
 અને ક્ષારવાળા પ્રદેશમાં એ અનુમાન તદ્દન નિરર્થક હતું. જોમી
 મનુષ્ય કદાચ એવી કલ્પના કરી શકે કે ધૂળના વાદળ રૂપે કાંઈ
 મોટો રાક્ષસ આ નિષ્ક્રિય ચરણમાં વિહરવાને નિકળ્યો હશે. પરંતુ
 વીશમી સદીના આગળ વધતા જમાનામાં એવા પ્રકારની વિચિત્ર
 અને મૂર્ખતા ભરેલી કલ્પનાને પોતાના મનમાં સ્થાન આપવાનું
 વિવેકી વાચક પસંદ ન કરે એ દેખીતું છે. એટલે બીજી ત્રીજી કલ્પ-
 નાને છોડી દઈને આપણી દૃષ્ટિએ જે દેખાય તેના ઉપર જ આપણે
 આધાર રાખીશું. જૂઓ, ધૂળનું વાદળ હવે અગાઉ કરતાં ધણું ન-
 જીક આવી પહોંચ્યું છે. પ્રિય વાચક! કાંઈ દૃષ્ટિએ પડે છે ખરું?
 જૂઓ જૂઓ, અનેક ન્હાનીમોટી ગાડીઓ અને તેની આસપાસ
 કેનવાસનું આચ્છાદન જણાય છે. તે ગાડીઓની સાથે સાથે ધોડેસ્વાર
 બનીને આલતા શસ્ત્રધારીઓ પણ દેખાય છે. ચરે! આ તો યાત્રાળુનો
 મોટો સંઘ છે. અને સંઘ પણ કેટલો મોટો! જ્યારે તેનો મોખરાનો
 ભાગ સપાટ મેદાનમાં પર્વતની તળેટી પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે
 તેનો છેવાડનો ભાગ તો હજી ક્ષિતિજમાં. પણ દૃષ્ટિગોચર થતો ન
 હતો. એ વિશાળ મેદાન પર તેની મધ્યમાં ગાડીઓ, ગાડાં, ધોડે-
 સ્વારો અને પગપાળા મનુષ્યોની લાંબી હાર પથરાયેલી દેખાતી હતી.
 અસંખ્યાત સ્ત્રીઓ મોટાં બંડલોના બોળ નીચે કચરાઈ જતી ધીમી
 ગતિએ ગાડાં સાથે આલતી હતી. કેટલાંક ન્હાનાં બાળકો પરસ્પર

ગેલ કરતાં તેમની સાથે ચાલતાં, કાંઈ ચાલી ન શકે તેવાં અતિ ન્હાનાં બાળકો ગાડીઓના પડદામાંથી બહાર ડોકીયું કરી સૃષ્ટિસૌન્દર્ય નિહાળતાં જણાતાં હતાં. આ કાંઈ કેવળ ધંધાને અર્થે એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જઈને વસવાની ઈચ્છા રાખનારાઓની વણુઝાર ન હતી, પરંતુ આ પશુપાલક જનોને સંયોગવશાત્ એક દેશ છોડી અન્ય સ્થળે જવાની ફરજ પડેલી હોય એમ જણાતું હતું. આ માનવસાગરમાંથી તેમના કલ્પબલ્લાટ અને હાસ્યધ્વનીનાં મોજાં બહાર ચોપાસ ઉછળી રહ્યાં હતાં. તેની સાથે બળી જતો પૈડાંનો કચુડ કચુડ તથા ઘોડાઓની ખરીઓનો અવાજ શ્રોતાને કુતૂહલ ઉત્પન્ન કરતો હતો. પરંતુ એ ધ્વની ગમે તેટલો મોટો હોવા છતાંયે તે ભૂખ અને તૃષ્ણાના ત્રાસથી નિરાશ બનીને નિદ્રાને આધીન થયેલાં આપણાં બે પ્રવાસીઓને-પેલા પુરુષ અને બાલિકાને નિદ્રામાંથી જાગૃત કરી શક્યો નહિ.

આ વણુઝારને મોખરે વીશ કે તેથી વિશેષ પુરુષો ઘોડેસ્વાર થઈને ચાલતા હતા. તેમનો રહેરો પ્રવાસના શ્રમથી અને ઉંઠાળાનાં તાપથી રહજ રયામ બની ગયો હતો. તેમણે હાથે કાંતેલા સુતરનાં જડાં ધડસા જેવાં કપડાં પહેર્યાં હતાં. હથિયારમાં તેમની પાસે બંધૂકો હતી. એક ખડકની તળેટી પાસે તેઓ આવી પહોંચ્યા એટલે અટકી ગયા અને અંદરોઅંદર કાંઈક મસલહત ચલાવવા લાગ્યા.

“આપણી જમણી બાબુ તરફ ફૂવાઓ છે, મારા બંધુઓ!” તેમનામાંનો એક જડા હોઠ અને ભૂરા વાળવાળો મનુષ્ય બોલ્યો. તેણે દાઢી મૂછ રખાવેલાં ન હતાં.

“સીએશ બ્લેકાની જમણી બાબુએ-ત્યારે તો આપણે રીઓઆન્ડે જઈ પહોંચીશું.” બીજો બોલ્યો.

“પાણી માટે ચિંતા ન કરો.” ત્રીજાએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું:
“જે પ્રભુએ પથ્થરમાંથી પણ પાણી પેદા કરી આપ્યું છે, તે પ્રભુ
પોતાનાં બાળકોને તૃપ્તિથી રિખાવા નહિ જ દે.”

“આમીન! આમીન!” એ વીશ જણાની ટોળીએ ગં-
જંના કરી.

તેઓ આગળ વધવાનું કરતા હતા એવામાં તેમના માંહેના
એક તિક્ષ્ણ દષ્ટિવાળા યુવાનના મુખમાંથી આશ્ચર્યોદ્ગાર સરી પડ્યો,
અને તે તેમને સામે ઊભેલા ઉંચા ખડક સામે આંગળી ચિંધવા લા-
ગ્યો. તે ખડકના મથાળે એક ગુલાબી રંગનું સૂર્યના પ્રકાશથી ચળ-
કતું કપડું પવનને લાધે ઊડતું જેવામાં આવતું હતું. એ દશ્ય નજરે
પડતાં જ તમામે ઘોડાની લગામો ખેંચી અને બંધૂકોના ઘોડા
ચડાવીને તેઓ સ્વસ્થ બની ગયા. તેમની પાછળના બીજા સ્વારો પણ
ઘોડા દોડાવતા આગળ આવી પહોંચ્યા. ‘તામ્રવર્ણા જંગલીઓ!’ એ
વાક્ય દરેકના મુખપર તરવરી રહ્યું.

“અહીંઆ જંગલી માણસો હોવાનું ચિહ્ન જણાતું નથી.”
એ સ્વારો માંહેનો એક વૃદ્ધ સત્તાદર્શક સ્વરે બોલ્યો. તે તેમનો મુખી
હોય એમ લાગતું હતું. તેણે ઉમેર્યું: “પાઉની લોકોની ટોળીઓને
આપણે પાછળ મૂકતા આવ્યા છીએ, અને હવે ત્યાંસુધી સામે
દૂર દેખાતા પર્વતોને ઓળંગીને પેલી તરફ જઈ પહોંચીએ ત્યાંસુધી
બીજા કોઈ પણ જંગલી જાતિના મનુષ્યો દષ્ટિએ પકવાનો
સંભવ નથી.”

“હું ત્યાં જઈને તપાસ કરી આવું, બંધુ ફેટેન્બરસન!” એ
ટોળી માંહેના એક આતુરતાપૂર્વક કહ્યું.

“અને હું,” અને હું,” એમ બીજા દશ-બાર જણ પણ બોલી ઉઠ્યા.

“ભલે જાઓ, અમે તમારા અશ્વોને સાચવતા તમારી રાહ નોંધને અહીં બિભા રહીશું.” વૃદ્ધ પુરુષ બોલ્યો. એક પળમાં કેટલાક યુવાનોએ ઘોડાપરથી નીચે ઊતરી જઈ પોતાના ઘોડાની લગામો બીજાના હાથમાં આપી દીધી. જે વસ્તુએ પોતાની જાણસાને તીવ્ર બનાવી દીધી હતી, તેના તરફ જવાને તેઓ પેલા ખડક ઉપર ચડવા લાગ્યા. તેમને ઉંચા અને સિદ્ધા પહાડો ઉપર ચડવાનો અનુભવ હોય એમ લાગતું હતું. કેમકે સરકી જવાના ભય સિવાય તેઓ જરી પણ અવાજ ક્યાં સિવાય આગળ વધતા હતા. નીચેના મનુષ્યો તેમને એક ખડક પરથી બીજા ખડકપર ડેકતા અને ઉપરને ઉપર જતા નિહાળતા હતા. જે યુવાને પહેલે આ વસ્તુ નિહાળી હતી તે સહુની મોખરે ચાલતો હતો. એકાએક તેની પાછળ આવનારાઓએ તેને બે હાથ ઉંચા કરી તે વડે આશ્ચર્યનું ચિહ્ન પ્રકટ કરતો જોયો. તેઓ પણ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યા. તે વેળા જે દસ્ય તેમની દષ્ટિ-એ પડ્યું એથી તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

જે ટેકરીપર તેઓ ચડ્યા હતા તે ટેકરીને મથાળે થોડીક જગ્યા હતી અને ત્યાં એક ન્હાના થાંભલા જેવો ખડક બિભો હતો. તે ખડકની પાસે એક કદાવર, લાંબી ઠાઠીવાળો અને કઠોર ચ્હેરાવાળો પરંતુ શરીરે અત્યંત પાતળો પડી ગયેલો મનુષ્ય સૂતો હતો. તે મનુષ્યની પડખે એક ન્હાની બાળીકા પોતાના નાભુક ગૌર હસ્ત પેલા પુરુષની રક્તમાંસવિહિન ગરદનમાં ભેરવીને તથા પોતાનું મસ્તક એ પુરુષની છાતીમાં દૂધાવીને પડી હતી. પેલા પુરુષનાં નસ્ટકારાં બોલતાં હતાં. બાલિકાના અર્ધબોલા ગુલાબી હોઠમાંથી બરફ

જેવી સફેદ દંતપંક્તિ દષ્ટિગોચર થતી હતી તેના બાલમુખ ઉપર નિર્દોષ હાસ્ય છવાઈ રહ્યું હતું. તે પણ નિદ્રાધીન બની ગઈ હતી એમ તેના વીંચેલાં નેત્રોપરથી જણાઈ આવતું હતું. તેના નાળુક અને પાતળા, ગૌર પગ, તેના ઉપર ગોઠણની નીચે સુધી પહેરેલાં સફેદ મોઝાં અને મોઝાં ઉપર અળકતા અક્ષવાળાં ખૂટ તથા પેલા પુરુષના રક્તમાંસથી કેવળ રહિત બનેલા ખજુરીના સોટા જેવા લાગતા પાતળા પગ વચ્ચેનો ભેદ પ્રેક્ષકના હૃદયમાં ચિત્રવિચિત્ર કદપનાઓને સ્પુરાવનો હતો. એ વિચિત્ર જોડાથી થોડેક દૂર આવેલા એક ખડક ઉપર ત્રણ ગીધ પક્ષી બેઠાં હતાં. તેઓ આ નવીન આગંતુકાને જોતાં ભયત્રસ્ત બન્યાં હોય તેવો આશ્ચર્યોદ્ગાર કાઢતાં પાંખો ફેફડાવતાં ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયાં.

એ અપશુકનિયાળ પક્ષીઓની ચીચીયારીથી નિદ્રાને વશ થયેલા બે પ્રવાસીઓ જાગી ગયાં અને નિર્જન સ્થળે પોતાની સમીપમાં કેટલાક અનુબંધે જીભેલા જોઇને આજ્ઞા જેવાં બની ગયાં. પેલો પુરુષ સફાળો જીભો થઈ ઊઠ્યો અને જે મેદાન પોતે નિદ્રાધીન થયો તે પહેલાં તદ્દન ઉજ્જડ જેવું લાગતું હતું, તે મેદાનપર અત્યારે આવી રહેલાં અસંખ્ય અનુબંધો અને પશુઓ તરફ તેની દષ્ટિ ગઈ. પરંતુ આ દૃશ્ય સત્ય હોય એમ તેના હૃદયે કબૂલ કર્યું નહિ. પોતાને દષ્ટિ-ભ્રમ તો નહિ થયો હોય, એવા વિચારથી હાથ વડે આંખો યોજતો તે મનમાં મજબૂતપણે: “હું ધારું છું કે મને આ સ્વપ્ન આવેલું હોવું જોઈએ.”

ખાલિકા તેના કાઠની આળ પકડીને તેના પડખામાં ભરાઈને જીભી હતી. તે કાંઈ પણ ખોટા સિવાય બાળકોમાં સ્વાભાવિક રીતે દેખાતી જીઝાસા અને કુતહસતાપૂર્વક આસપાસ દષ્ટિ નાખતી હતી

આ કાંઈ સ્વપ્નું નથી પરંતુ સત્ય જ છે, એ બાબતની પ્રતીતિ નવીન આગંતુકોએ બંને ભૂલા પડેલાં પ્રવાસીઓને કરાવી દીધી. એક બાળકોને ઉચકીને પોતાના ખભા ઉપર બેસારી દીધી અને બીજાએ તેના શક્તિહિન બની ગયેલા સાથીને ટેકા આપ્યો. તેઓ જ્યાં પેલો કાફલો પડેલો હતો તે તરફ જવા લાગ્યા.

“મારું નામ જહોન ફેરિયર છે.” પ્રવાસીએ ખુલાસો કર્યો: “અમે બધાં મળી કુલે એકવીસ માણસો હતાં. તેમાંથી હું અને આ બાળા બે જણાં જ બચવા પામ્યાં છીએ. બીજાં બધાં માર્ગમાં અન્ન અને પાણીના અભાવે મરણને શરણુ થઈ ગયાં છે. અમે આમ દક્ષિણ તરફથી આવીએ છીએ.”

“આ તમારી છોકરી છે?” એક પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, હું ધારું છું કે હવે તે મારી જ છે.” પ્રવાસી આવેશ-પૂર્વક બોલી ઊઠ્યો: “તે મારી છે, કારણ કે મેં જ તેને બચાવી છે. કોઈ પણ માણસ તેને મારી પાસેથી ખુંચવી જઈ શકશે નહિ. આજથી હવે પછી સદાયને માટે તેનું નામ હયુસી ફેરિયર રહેશે. પણ તમે કોણ છો?” સૂર્યના તાપથી લાલચોળ બની ગયેલા સ્હેસાવાળા પોતાના રક્ષકને તેણે જણાસાપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો: “તમારો કાફલો મોટા લશ્કર જેવો લાગે છે!”

“હા, અમે લગભગ દશ હજાર માણસો છીએ.” એ જુવાનીયા માંહેનો એક બોલ્યો: “અમે દેવદુત મેરોનાની પર્સદગીને પત્ર નિવડેલાં પરંતુ દુનિયાના દ્રેષી જનોથી હિણાયેલાં પ્રભુનાં બાળકો છીએ!”

“એ દેવદુતનું નામ મેં આજે જ સાંભળ્યું!” પ્રવાસી હાસ્ય

કરતો બોલ્યો: “તેની પસંદગી તો સારાં માણસોપર ઉતરી લાગે છે!”

“પવિત્ર આત્માની મરકરી ન કરો!” બીજો બોલ્યો: “સોનાનાં પતરાં ઉપર ઇજીપ્તની લાપાના અક્ષરોમાં લખાયેલા મંત્રોના અમે ઉપાસક છીએ. તમે જાણો છો, એ પતરાં પવિત્ર કરીને અમારા ધર્મસંસ્થાપક +જહોન સ્મિથને પાલમીરાં* ખાતે સોંપવામાં આવ્યાં હતાં. અમે ઇલીનોઇસ પરગણાના નાવુ ગામથી આવીએ છીએ. ત્યાં અમે અમારા ધર્મનું દેવળ પણ બાંધ્યું હતું. પરંતુ ત્યાંના ધર્મવિદ્વેષક અને નાસ્તિક મનુષ્યની સાથે રહેવા કરતાં ઉજ્જડ અરણ્યમાં રહેવું એ વધારે સારું, એવા હેતુથી એ ગામનો ત્યાગ કરીને આ

+ જહોન સ્મિથ ખ્રિસ્તી મતાનુયાયી હતો. ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં ‘મોરમન’ મત નામનો નવીન મત તેણે પ્રતિપાદન કર્યો હતો. એ મતના અનુયાયીઓ પોતાના ધર્માચાર્યમાં ઇશ્વરનો અંશ છે એમ માનવા હતા. ખ્રિસ્તીઓમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રી એક સ્ત્રીની હયાતીમાં કરવાનો ખાસ પ્રતિબંધ છે. પરંતુ આ મતાનુયાયીઓએ તે પ્રતિબંધનો અસ્વીકાર કર્યો હતો તેઓ ‘બાઈબલ’ અને ‘મોરમનનું પુસ્તક’ એ બે ગ્રંથોને પોતાના ધર્મગ્રંથો તરીકે સ્વીકારતા પરંતુ તેમાં તેમને ધર્માધ્યક્ષ ફેરફાર કરે તો એમ કરવાની તેને સત્તા હતી. જોસફ સ્મિથનું ધર્મવિદ્વેષકોના તોફાની ટોળાએ ખૂન કર્યા બાદ તેઓ નાવુથી નિકળીને ઉટાહ પરગણામાં સોલ્ટલેઈક નામનું ગામ વસાવી ત્યાં રહ્યા હતા. ત્યાં ચંગ ખિગહામ નામના માણસે ઈ. સ. ૧૮૫૦ થી ૧૮૭૭ હરગ્યાન તેમને પ્રગતિમાન બનાવવામાં સારો ભાગ લીધો હતો.

* પાલમીરાં આફ્રિકામાં હમાસકસથી ૨૨ માઈલ દૂર સીરીયાના જલુમાં આવેલું શહેર છે. અત્યારે તે નાશ પામેલું છે. તેનાં ખંડોએ માત્ર છે.

બાળુએ કોઈ સ્થળે નિવાસ કરવાના ઇરાદાથી અમે આવ્યા છીએ.”

નાવુ ગામનું નામ શ્રવણ કરતાં પેલા પ્રવાસીની સ્મરણશક્તિ તાજી થઈ હોય એમ જણાયું. તે બોલ્યો: “હું સમજ્યો-સમજ્યો. તમે મોરમન છો.”

“હા, અમે મોરમન છીએ.” તેના તમામ સાથીઓ એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા.

“તમે ક્યાં જવાનો ઇરાદો રાખ્યો છો?” જહોન ફેરિયરે પ્રશ્ન કર્યો.

“તે અમે નથી જાણતા. પ્રભુનો હસ્ત અમને અમારા ધર્માધ્યક્ષના રૂપે દોરીને લઈ જાય છે. એ અમારા પેઝાંપરની ઇચ્છા હશે ત્યાં તે અમને લઈ જશે. અમે તને પણ તેમની પાસે જ લઈ જઈએ છીએ. તમારી જે વ્યવસ્થા કરવાની હશે, એ વિષે તેઓ આજ્ઞા ફરમાવશે.”

અમ વખતે તેઓ ટેકરીની તળાટીમાં આવી પહોંચ્યા હતા. ઉંડા કંદિલાના યાત્રાળુઓ-શીકા ચહેરાવાળી અને શરમાળ સ્વભાવની સ્ત્રીઓ, મજબૂત બાંધાંત્રા અને આનંદી વદનનાં બાળકો તથા છતાસા અને આતુરતાપૂર્વક દષ્ટિ કરતા પુરુષો-તેમની આસપાસ ફરી વળ્યાં. જ્યારે તેમણે જહોન ફેરિયર અને તેની સાથેની બાલિકા હ્યુસીને જોયાં ત્યારે તેમના મુખમાંથી આશ્ચર્ય અને પ્રશંસાના ઉદગાર સરી પડ્યા. તેઓ અમ લોકો કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યા, ક્યાં જાય છે, શું કરતા હતાં, કોરે પ્રશ્નપરંપરા અમ બે જણાંને લઈ આવનારાઓ સમક્ષ મૂકવા લાગ્યાં; પરંતુ તેનો ઉત્તર અપવાતની દરકાર નહિ કરતાં તેઓ તેમને વચ્ચેથી દૂર ખસેડીને આગળ આલવા લાગ્યા. પ્રશ્નો કરનારનું મોઢું ટોળું પણ તેમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યું. એમ

કરતાં તેઓ એક ગાડી પાસે આવી પહોંચ્યા. આ ગાડી દેખાવમાં
 બધી અને મોટી હતી. તેના ઉપરનું ઢાંકણ પણ ખીજી ગાડીઓ
 કરતાં સુંદર અને કીમતી હતું. ખીજી બધી ગાડીઓને બધે વિ-
 કાઈ કોઈને ચાર-ચાર ઘોડા જોડેલા હતા ત્યારે આ ગાડીને છ ઘોડા
 જોડ્યા હતા. તે ગાડીમાં ગાડીવાનની જોડાજોડ એક માણસ બેઠે-
 લો હતો. તેના દેખાવપરથી તે ત્રીશ વર્ષ કરતાં વધારે ઉંમરનો નહિ
 હોય એમ જણાઈ આવતું હતું. પરંતુ તેનું મોટું માથું અને તેના
 ચહેરા પર પ્રસરી રહેલો દૃઢ નિશ્ચયાત્મક ભાવ, તેની મોટા
 ટોળાના આગેવાન તરીકેની યોગ્યતાની પ્રતીતિ આપતાં હતાં. તે એક
 ભૂરા રંગના પુંકાવાળો ગ્રંથ વાંચતો હતો. પરંતુ આ ટોળું જ્યારે
 તેની પાસે આવી પહોંચ્યું ત્યારે એ ગ્રંથ એક બાજુએ મૂકી દબને
 તેણે ટોળાની સહામે જોયું. ટોળામાંથી એક જુવાને આગળ આવીને
 બે પ્રવાસીઓ એકલાંબીકલાં બૂલ્યાં પડેલાં મળી આવ્યાની તમામ
 હકીકત તેને વિદિત કરી. સર્વ વિગત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળી રહ્યા બાદ
 તેણે બે પ્રવાસીઓ તરફ દષ્ટિ કરી.

“જો તમારે અમારી સાથે આવવું હોય,” તે પૂરતી ગંભીરાઈ
 અને શાંતિપૂર્વક ઉઘાડેલા સ્વરે પરંતુ ધીમે ધીમે બોલ્યો: “તો
 તમારે અમારો મત અંગીકાર કરી અમારા મંત્રદાયમાં દાખલ થવું
 પડશે. ઘેટાંના ટોળામાં વડે દાખલ થાય એવી અમારી ઇચ્છા નથી.
 તમે સોમણ જરમાં એક અંગીયારૂપ બની જરના તમામ જથ્થાને
 બગાડી મૂકો તે કરતાં તો આ ઉજ્જડ અરણ્યમાં જ તમારાં હાડકાં
 પડે તે વિશેષ પસંદ કરવા યોગ્ય છે. આ શરતોએ તમે અમારી
 સાથે આવવાને કમ્બલ છો?”

“જો મારો અને આ બાળકનો જીવ બચતો હોય તો એના

કરતયિ વધારે કડકો શરતો મારે કમૂલ છે.” જહોન ફેરિયર આ-
વેશપૂર્વક બોલ્યો. પોતાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરતી વેળાએ જે ભાવ
તેણે દર્શાવ્યો હતો એ જોઇને આસપાસ ઊભેલા ગંભીર મુખમુદ્રા-
વાળા મુખીઓ પણ હસી પડ્યા. પરંતુ તેમના પેગંબરના મુખ
ઉપરના ગાંભિર્ય, કઠોરતા અને ઉદાસિનતાના ભાવમાં કશો પણ
વિકાર થવા પામ્યો નહિ.

“વાર, બંધુ સ્ટેન્ગરસન! તમે આ બંનેને તમારી સાથે લઈ
જાઓ.” મોરમનોના ધર્માધ્યક્ષે કહ્યું: “તેમને જોરાક અને પાણી
આપજો. વળી આપણા સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનું શિક્ષણ પણ તમે જ
તેમને આપજો. આપણે અહીં ધણો વખત ખોટી થયા. ચાલો પ્રવાસ
શરૂ કરો!”

“પ્રવાસ શરૂ કરો!” ત્યાં ઊભેલા મોરમનોના ટોળાએ પણ
પડ્યો પાડ્યો અને આખા કાફલામાં પુનઃ પ્રવાસ આરંભવાની તૈ-
યારી થઈ ગઈ. ધર્માધ્યક્ષની આજ્ઞાનો તુરત જ અમલ થયો અને
આબુકના ઝપાટા તથા આલતી ગાડીઓ અને ગાડાંઓનાં પૈડાંના
ચીચોડાનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. જે મુખીને જહોન ફેરિયર
તથા લ્યુસીની સંભાળ લેવાનું કાર્ય સુપ્રત કરવામાં આવ્યું હતું તે
તેમને પોતાની ગાડીમાં લઈ ગયો. તેમને માટે જોરાક અને પાણી
તૈયાર હતું. ભુખ અને તૃષ્ણથી પીડિત પ્રવાસીઓને દીર્ઘકાળ પશ્ચાત્ત
સ્વાદીષ્ટ ભોજન અને જળ પ્રાપ્ત થતાં કેટલો આનંદ-કેટલી શાંતિ-
કેટલો સંતોષ-કેટલું સુખ થયું હશે, તેની કલ્પના, પ્રિય વાચક! તું
પોતે જ કરી લે.

જહોન ફેરિયર તૃપ્ત થયો એટલે મુખી સ્ટેન્ગરસન બોલ્યોઃ
“તમે થોડાક કાળ વિશ્રાંતિ લ્યો. થોડાક દિવસોમાં તમારો શ્રમ દૂર

થઈ જશે અને તમે પાછા પૂર્વવત્ સ્થિતિમાં આવી જશો. પરંતુ
યાદ રાખજો કે આજથી કાયમને માટે તમે અમારા સંપ્રદાયમાં દા-
ખલ થયેલાં છો. *શ્રિગહામ યંજે એ આજ્ઞા ફરમાવેલી છે. તેમના
ફરમાનમાં પ્રભુના અવતાર જોસકે સ્મીયના આત્માનો આદેશ છે !”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

હિંદુનું પુખ્ત !

મે રમન લોકો પોતાના ઇષ્ટ સ્થળે આવી પહોંચ્યા તે દરમિયાન
તેમને માર્ગમાં જે જે સંકટોમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું,
તેનું વર્ણન કરવાનું અત્ર ખાસ આવશ્યક નથી. મીસીસીપી
નદીના કિનારાથી પશ્ચિમ દિશા તરફના હુગરાઓ સુધીમાં
તેઓ ઘૈર્ય અને અડગતાપૂર્વક આગળને આગળ વધ્યા હતા.
ખ્રિસ્તીઓના ઇતિહાસમાં એવો એક પણ પ્રસંગ લાગ્યે જ મળી
આવશે કે જેની તેમની દૃઢતાની સાથે સરખામણી કરી શકાય.
જંગલી માણસો, ઘાતકી પશુઓ, લૂખ, તરસ, શ્રમ અને રોગ આદિ
નિઃસર્ગ દેવતાથી બની શકી તેટલી તમામ અડચણો તેણે મોરમનોના

* શ્રિગહામ યંજ યુનાઈટેડ સ્ટેટસ (અમેરિકા) માં સને ૧૮૦૧
માં જન્મ્યો હતો. તેણે ૧૮૩૧ માં મોરમન મતનો અંગીકાર કર્યો હતો.
ત્યાર પછી તેણે એ મતના ઉપદેશક તરીકે ઉત્તમ કામ કર્યું હતું. જોસફ
સ્મીથના મૃત્યુ બાદ મોરમનોએ તેને પોતાના ધર્માધ્યક્ષ તરીકે સ્વીકાર્યો
હતો. તે ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં મરણ પામ્યો હતો.

માર્ગમાં મૂકવામાં ક્યાશ રાખી ન હતી. પરંતુ જેમના શરીરમાં 'એંગલો-સેક્સન' લોહી ઉછાળા મારી રહ્યું હતું એવા આ ધીર અને મક્કમ મનના સહાસિક જનો એ તમામ અડચણોને ધીરજ અને દૃઢતાપૂર્વક પસાર કરી ગયા. તદ્દપિ એટલું તો ખરું જ કે આ દીર્ઘ પ્રવાસ અને માર્ગમાં ઉપસ્થિત થયેલા ભયની ભિષણતાની તેઓ તદ્દન ઉપેક્ષા કરી શક્યા ન હતા. તેમનામાં એવો એક પણ મનુષ્ય ન હતો કે એ ભયનું સ્મરણ થતાં તેનું હૃદય કમ્પાયમાન બન્યા સિવાય રહી શકે. જ્યારે ઉટાહ પ્રાંતની પહોળી પર્વતાવલીઓ અને તેના ઉપર ફિડા કરી રહેલાં સૂર્યનાં કીરણો તેમના જેવામાં આવ્યાં તથા તેમના આગેવાને આ સ્થળે નિવાસ કરવાની તથા આ નહિ ખેડાયેલા સ્થળને કાયમને માટે પોતાનું બનાવી દેવાની આજ્ઞા ફરમાવી, ત્યારે દરેકે દરેક ભારમતે જમીન ઉપર ગોઠણ મંડીએ પડીને પોતાને અનેક સંકટોમાંથી નિર્વિઘ્ને પસાર કરનાર પરમેશ્વરનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માની તેની સતત કૃપાને માટે પ્રાર્થના કરી.

શ્રિગહામ યાંજે અરૂપ સમયમાં જ એક કુશળ વહિવટદાર તરીકેની તથા મક્કમ વિચારના અગેવાન તરીકેની પોતાની યોગ્યતાનો સર્વને અનુભવ કરાવી દીધો. જે સ્થળે તેમણે ડેરા તંજુ ઠોક્યા હતા ત્યાં એક યોગ્ય અને અનુકૂળ જગ્યાની તપાસ કરીને તે જગ્યાએ શહેર બાંધવાની તૈયારી થવા લાગી. તેને માટે નકશા દોરાવા લાગ્યા અને પલાન-એસ્ટ્રીમેટ થવા લાગ્યાં. તેની અસપાસની જમીનના ટુકડા દરેક વ્યક્તિને તેની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં ઓછાવત્તા બહેંચી આપવામાં આવ્યા. વેપારીઓને વેપારીઓનું તથા કારિગરોને તેમને યોગ્ય કામ સોંપવામાં આવ્યું. શહેર બાંધાયું અને શહેરની અંદર જાણે કાંઈ જાદુઈ શક્તિનો હાથ હોય એવી રીતે, ત્વરાપૂર્વક રસ્તાઓ, મહોલ્લાઓ અને

ન્હાના મોટા ચોક ઉદ્ભવ્યા ! ખેતરોમાં પાણી પૂરું પાડવાને માટે નહેરો અને જંગલી પશુઓથી વાવેતરનું રક્ષણ કરવાને માટે ખેતરોની આસપાસ ઉંચી ઉંચી વાડો બાંધી દેવામાં આવી. વાવણીનું અને નિંદવાનું કામ પણ ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યું અને બીજો ઉન્હાજો આવ્યો ત્યાં તો ઉડાહનો આખો પ્રદેશ ધઉના વાવેતરથી ઉભરાઈ ગયો. આ વિચિત્ર વસાહતમાં દરેક દિશામાં પ્રગતિ થતી લાગી. શહેરના મધ્ય ભાગમાં તેમણે એક મોટું દેવળ બાંધવાનું શરૂ કરી દીધું હતું તે પણ પૂરું થઈ ગયું અને તેનું ઉંચું શિખર આકાશમાં ડોકીયા કરતું પોતાની સાથે સરખામણીમાં વામનજી જેવાં જણાતાં બીજાં મકાનોનો જણે ઉપહાસ કરતું હોય એમ લાગતું હતું. પોતાને અનેક બીષણું સંકટો અને લયપ્રદ પ્રસંગોમાંથી ઉદ્ધારનાર પ્રભુની યાદગીરીને માટે તેમણે બંધાવેલા આ દેવળને પૂરું કરતાં ધણી દિવસ લાગ્યા હતા, અને તેમાં પણ અરુણોદયથી તે સૂર્યાસ્તપર્યંત એક ક્ષણ વાર પણ કામ કરનારાઓએ વિશ્રાંતિ લીધી ન હતી.

પેલાં બે પ્રવાસી-જહોન ફ્રેચર તથા તેની સાથેની નાની બાલિકા કે જેને તેણે પોતાની પુત્રી તરીકે જણાવી હતી, તે પણ મોરમનોની સાથે અહીં આવ્યાં હતાં. હ્યુસી ફ્રેચર મુસાફરી દરમિયાન સ્ટેન્ગરસનની ગાડીમાં તેની ત્રણ સ્ત્રીઓ અને તેના બાર વર્ષના તોફાની પરંતુ ચાલાક છોકરા સાથે સારી રીતે હળી ગઈ હતી. દિવસો જતા ગયા તેમ તેમ બાલસ્વભાવને અનુસરીને તેની માતાના મરણથી તેના મન ઉપર થયેલા શોકના આધાતને તે વિસરી ગઈ. તે પેલી મોરમન સ્ત્રીઓ સાથે પળોટાઈ ગઈ અને કેનવાસના ઝાળવાળા ચાલતા મકાનમાં (ગાડીમાં) નવીન જીવનનો આનંદગમત સાથે પ્રારંભ કરવા લાગી. તે દરમિયાન જહોન ફ્રેચર પણ થોડા

દિવસોમાં જ પુનઃ મજબૂત બની ગયો. એ પ્રદેશનો તેને સાધારણ અનુભવ હોવાને લીધે તે ભોમિયા તરીકે તથા અચૂક નિશાનબાજ શિકારી તરીકે ઉપયોગી થઈ પડ્યો હતો. એકંદરે સર્વ મોરમનો તેની ક્ષાયકાતનો સ્વીકાર કરીને તેને ચાહવા તથા માન આપવા લાગ્યા હતા. એથી જ્યારે નવીન સ્થળે તેમણે થાણું નાખ્યું ત્યારે તેમના આગેવાન શ્રિગહામ યંગ, સ્ટેન્ગરસન, કેમ્પ્બેલ, જહોનસ્ટન અને ઉપર એ ચાર મોરમનોના જેટલો જ દિસ્સો તેને જમીનમાં મળ્યો હતો.

પોતાને મળેલા ખેતરમાં જહોન ફેરિયરે એક ન્હાનું મકાન બાંધ્યું. પછી ધીમે ધીમે એ મકાનમાં સુધારો વધારો થતાં એ સુંદર બંગલીના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયું હતું. તે વ્યવહારકુશળ, ઉત્સાહી અને મહેનતુ માણસ હતો. તેની શરીરસંપત્તિ મજબૂત હોવાથી સહવારથી સહાંજ સુધી આખો દિવસ ખેતરમાં કામ કરવા છતાંયે તેને થાક લાગતો ન હતો. ત્રણ વર્ષમાં તો તે તેની આબુઆબુના ખેડુતો કરતાં સારી સ્થિતિમાં આવી ગયો. છ વર્ષમાં પ્રતિષ્ઠિત માણસોમાં તેની ગણના થવા લાગી. નવ વર્ષમાં તેની આર્થિક સંપત્તિ અકલ્પનીય રીતે વધી ગઈ. બાર વર્ષ પૂરાં થયા બાદ મોરમનોના એ સોલ્ટલેક સીટીમાં માત્ર પાંચ છ માણસો જ એવા હશે કે જેઓ આર્થિક સ્થિતિમાં જહોન ફેરિયરની સ્પર્ધા કરી શકે. એટલી અતૂલ સંપત્તિ તેણે એકઠી કરી દીધી. આસપાસના તમામ પ્રદેશમાં આબાલ-વૃદ્ધમાં જહોન ફેરિયરનું નામ જાણીતું થઈ ગયું.

મોરમનો દરેક રીતે જહોન ફેરિયરને ચાહતા હતા. માત્ર એક જ વિષય એવો હતો કે જેમાં તે મોરમનોની ચિત્તવૃત્તિને અનુકૂળ બની શક્યો ન હતો. તેના સાથીઓએ ઘણો આગ્રહ કરેલો, ઘણી

દલીલો કરેલી પરંતુ તે તેમની માફક લમમંથીથી જોડાઈને પોતાના મકાનને સ્ત્રીઓથી પશુઓનું પાંજરું બનાવી શક્યો નહિ! કોઈની સાથે લમ કરવાનો પોતાનો વિચાર જ નથી, એટલું કહેવા સિવાય, શા કારણથી પોતાનો વિચાર નથી એ તેણે કદી પણ જણાવ્યું ન હતું. તેના એ વર્તનથી કેટલાક તેના ઉપર તેણે પોતે સ્વીકારેલા મોર-મન સંપ્રદાયમાં તેને શ્રદ્ધા નથી એવો વહેમ આણુતા. કેટલાક વિશેષ વિચારવંત એની કલ્પના કરતા કે તેની પાસે પુસ્તકોનાં નહિ હોય અને લમ કરવાથી વિશેષ ખર્ચ કરવાનો ભય લાગતો હશે તેથી તે લમ કરતો નહિ હોય. કોઈ એવી વાત પણ કરતા કે જ્યારે તે અમેરિકાના પૂર્વ કાંડાપર રહેતો હતો ત્યારે તે એક ખૂબસુરત છોકરીની સાથે પ્યારમાં પડ્યો હતો. પરંતુ એ છોકરી તેને બેવડા નિવડવાથી તેનું મન નિરાશ બની ગયું છે અને તેથી તે પુનઃ કોઈની સાથે લમ કરવાની કલ્પના કરવાનું પણ પસંદ કરતો નથી! કારણ ગમે તે હો અને ગમે તેવું અગત્યનું કે બિનઅગત્યનું હો, પરંતુ જાહોન ફેરિયરે એકાંતિક જીવન વિતાડવાનું જ પસંદ કર્યું હતું અને પોતાના એ વિચારમાં તે મક્કમ રહ્યો હતો. બીજી બધી બાબતોમાં તે મોરમન સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોને અનુસરીને ચાલતો હતો. તે પણ એટલે સુધી કે જો તેને અંધશ્રદ્ધાળુ મોરમન કહેવામાં આવે તો પણ ખોટું નથી. પોતાના સાથીઓ સાથેનું તેનું વર્તન સિદ્ધી લાઈનનું હતું.

જાહોન ફેરિયરની સુંદર બંગલીમાં હ્યુસી ફેરિયર ઉછરવા લાગી; અને તે યોગ્ય ઉમરની થઈ એટલે પોતાના આ ધર્મપિતાને તેનાં તમામ કાર્યોમાં બની શકતી મદદ કરવા લાગી. એ બાલિકાને ઉછેરનારી સુચતુર આયા કે પ્રેમપૂર્વક સંભાળ લેનારી આર્દ્ર હૃદયની માતા ન હતી. પરંતુ ઉંટાહની પર્વતાવલિની આરોગ્યવર્ધક હવા

અને પાછન વૃક્ષોની ચિત્તને પ્રસન્ન બનાવનારી સુગંધ આપ્યા અને માતાની ગરજ સારતી હતી. જેમ જેમ વર્ષો પસાર થતાં ગયાં તેમ તેમ દ્યુસી કદમાં વધતી ગઈ અને તેના શરીરનો બાંધો ઢઢ અને મજબૂત બનતો ગયો. ગામડાંના ખેડૂતોનાં બાળકોની તન્દુરસ્તી અને પશુ પાલક-ભરવાડોની બાલિકાઓના સૌંદર્યનો જેમને અનુભવ હશે, તેઓ દ્યુસીની સુંદર દેહચષ્ટિ અને મનમોહક સૌંદર્યની કદપના કરી શકશે. તેના કપોલપ્રદેશ પર ધાધ આવેલી રતાશ અને હરણીની માફક અવિત્રાંતપણે ફૂટતા તેના પગો બતાવી આપતા હતા કે અનારોગ્યનો દ્યુસીને લેશ પણ અનુભવ થયો ન હતો. આ બાલિકાને પોતાના ધર્મપિતાના ઘઉંના ખેતરમાં થઈને ત્વરિત ગતિએ દોડી આવતી તથા તેના પિતાના ઉદ્ધત અધ્ધર સ્વાર બની તેને સરક્ષતા-પૂર્વક અને ભયરહિતપણે ખેલાવતી આવતી જોઈને, એ સ્થળ પાસેથી પસાર થનારનું મન એ ઘડી એક અઢૌકિક દશ્યનો અનુભવ કરતું હતું. એ પ્રમાણે આ નાણુક કળી ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામવા લાગી અને જ્યારે તે સતર વર્ષની થઈ ત્યારે તેનાં ઘાટીકાં અવયવોનું માધુર્ય એટલું બધું ખીલી નીકળ્યું કે અમેરિકાના પાસિફિક મહાસાગરના કિનારાપરના પશ્ચિમ પ્રદેશમાં દ્યુસી જેવી એક પણ સુંદર બાલિકા અથવા આપણી ભાષામાં યુવતિ મળી શકે તેમ ન હતું.

પરંતુ તેનો પિતા તો હજી તેને પાંચ વર્ષની બાલિકા જ સમજતો હતો. માતાપિતાને પોતાની પુત્રી બાલ્યાવસ્થાને પસાર કરી યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરે છે એવી કદપના ભાગ્યે જ થાય છે. એ ફેરફાર કાંઈ એક દિવસે થઈ જતો નથી, પરંતુ વિકાસક્રમ ઉત્તરોત્તર ધીમે ધીમે પ્રગતિને પામતો જાય છે. એથી રોજનાં પરિચિત માતાપિતાને એ ચિદ્રસમાં કાંઈ આશ્ચર્ય કે નવીનતા લાગતી નથી. યુવાવસ્થામાં

પ્રવેશ કરતી સુંદરીને પણ કોઈ પુરુષના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં કિંવા તેના કંઠરવના શ્રવણથી પોતાના હૃદયમાં વિજળીના સાટકા જેવા આંચકાનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે જ તે સમજી શકે છે કે હવે પોતાનો બાલ્યભાવ દૂર થયો છે અને પોતાનામાં કાંઈક નૂતન ભાવનો વિકાસ થયો છે. પોતાના નવીન જીવનનું પોતાને જ્ઞાન કરાવનાર બનાવ અને દિવસનું દરેકદરેક યુવતિને અવશ્ય સ્મરણ રહ્યા કરે છે. તેમના જન્મને સાર્થક કરનારો—તેમના જીવનના મહાન અને પવિત્ર ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરનારો એ પ્રસંગ તેઓ કેવી રીતે ભૂલી શકે ? દ્યુસીને પણ તેવો જ એક પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેનું વર્ણન આપણે આવતા પ્રકરણમાં વાંચીયું. એ પ્રસંગથી તેના જીવનમાં થયેલો ફેરફાર તથા તેના આવેલા અંતિમ પરિણામથી તેના અને બીજાઓના ભાવિ ઉપર નિપજેલી અસરનો આપણા કથાનક સાથે સંબંધ હોવાથી એ વિષયની આપણે ઉપેક્ષા કરી શકીએ તેમ નથી.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

પ્રેમોદ્ભવ.

 ન માસની રહવાર. બાલસૂર્યે ઉદય પામતાની સાથે જ પોતાની તિક્ષ્ણતાનો અનુભવ કરી દીધો હતો. 'લેટર ડે સેઈન્ટસ' * મધપુડામાંથી મધ કાઢવાના કાર્યમાં રત બની રહ્યા હતા. ખેતરોમાં શું કે ગામમાં શું—ન્યાં જૂઓ ત્યાં માનવઉદ્યોગનો એક સરખો ધોંધાટ મચી રહ્યો હતો. કાલીકિર્નિયામાં સોનાની ખાણો

* સેઈન્ટલેઈક સીટીમાં નિવાસ કરી રહેલા મોરમનો પોતાને 'લેટર ડે સેઈન્ટસ' એટલે આધુનિક જમાનાના સંતપુરુષો તરીકે ઓળખાવતા હતા.

આવેલી હોવાથી પૂર્વ અમેરિકામાંથી પુષ્કળ માણસો પોતાના અન્યથા ઉપર સામાન લાદીને સોલ્ટલેઇક સીટી પાસે પસાર થઈ પશ્ચિમ તરફ સોનાની ખાણોમાંથી સોનું મેળવી ધનવાન બનવાને માટે જતાં દષ્ટિએ પડતાં હતાં. બીજી બાજુએથી ઘેટાં અને બળ-દોનાં ટોળાંને એક સ્થળેથી અન્ય સ્થળે ચરવાને માટે હંકારી જતા પશુપાલકો પણ દષ્ટિએ પડતા હતા. સારો ધંધોધાપો નહિ ચાલવાને લીધે વતનનો ત્યાગ કરી સારે સ્થળે જઈ ત્યાં વસાહત કરવાને નિકળી પડેલા લોકો અને તેમના અથા લાંબી મુસાફરીથી અત્યંત કંટાળી ગયેલા દેખાતા હતા. અર્થાત્ અત્યારે સોલ્ટલેઇક સીટી પાસે થઇને પસાર થતો ધોરી રસ્તો પ્રસ્તુત પ્રવાસીઓથી ચિંકાર બની ગયો હતો. તેમની વચ્ચે થઇને હ્યુસી ફેરિયર અનુભવી સ્વા-રની માફક કુશળતાપૂર્વક પોતાના અશ્વને રેવાલ ચાલથી ચલાવતી બલકે ઠેકાવતી આવતી દષ્ટિએ પડતી હતી. ઘોડાના દોડવાથી પડેલા શ્રમને લીધે તથા સૂર્યનાં તિક્ષ્ણ કિરણોને લીધે તેનું ગૌર વદન લાલ ચોળ બની ગયું હતું. તેના દીર્ઘ અને શ્યામવર્ણાં વાળ છૂટા થઇને પીક ઉપર હવામાં ફરફરતા હતા. તેના પિતાએ કાંઈક જરૂરના કાર્ય અર્થે તેને ગામમાં મોકલી હતી. આ પ્રમાણે ગામમાં આવવાનો આ કાંઈ પહેલો જ પ્રસંગ ન હતો. ઘણી વાર તે એકલી ઘોડેસ્વાર થઇને ગામમાં જતી અને પોતાના પિતાનું કામ બજાવી આવતી. એટલે અત્યારે લેશ પણ બીતિ સિવાય પોતાને સુપ્રત કરવામાં આવેલા કાર્યનો તથા તે કેવી રીતે પૂર્ણ કરવું, તેનો વિચાર કરતી, તે અશ્વને દોડાવે જતી હતી. એક સૌંદર્યપૂર્ણ યુવતિને નિર્ભયપણે અશ્વને ચલાવતી જોઇને પ્રવાસના શ્રમથી કંટાળી ગયેલા સહાસિકો તેના તરફ આશ્ચર્યપૂર્ણ નેત્રે નિહાળતા પોતાના શ્રમને ક્ષણ માત્ર વિસરી ગયા. પશુપાલકો

-અમેરિકાના મૂળ વતનીઓ પણ પોતાના ગાંભિર્યને ત્યાગ કરી આ ગૌરાંગ યુવતિની સુંદરતાની મનમાં ને મનમાં પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અમેરિકાના મૂળ વતનીઓ જેમને યુરોપીયનો અમેરિકન-ઇન્ડિયન તરીકે ઓળખે છે, તેમનામાં ક્ષાગણીનો અંશ ઓછો-ખંડકે નહિ જેવો જ હોય છે. તેમનાં કઠોર અંતઃકરણ ઉપર શોક કે આનંદ કિંવા આશ્ચર્યોત્પાદક અસર કવચિત્ જ નિપજે છે. તેઓ પણ આ સુંદરતાની દેવીના દર્શનથી સાનંદાશ્ચર્યમાં નિમગ્ન બની ગયા હતા.

તે ઘોડાને ઘોડાવતી ઘોડાવતી લગભગ શહેરના પરા સુધી આવી પહોંચી. તે સ્થળે દોરાંના એક મોટા ટોળાથી રસ્તો તદ્દન બંધ થઈ ગયેલો તેના જોવામાં આવ્યો. એ ટોળાને છએક જણા હંકારી જતા હતા. એ લોકોનો દેખાવ સૌમ્ય શહેરના મનુષ્ય કરતાં ધાતક વૃત્તિના પશુને વધારે મળતો આવતો હતો. દ્યુસી ફ્રેરિયર આ મોટું ટોળું પસાર થઈ જાય ત્યાં સુધી એક બાજુએ ઊભા રહેવાની ધીરજ રાખી શકી નહિ. ટોળાની વચ્ચે જણાતા ઘોડાક માર્ગમાં થઇને તેણે ઘોડાને આગળ ચલાવ્યો. ઘોડો પચીશિક કદમ આગળ આપ્યો હશે એટલામાં તો ચોતરફથી તે ઝેરી આંખોવાળા અને લાંબાં શિંગડાવાળા ગોધાઓથી તદ્દન ઘેરાઈ ગઇ. પરંતુ ગોધાઓને દૂર ખસેડવા માટે શું કરવું જોઇએ તેનો તેને અનુભવ હોવાથી, તે હંકારા કરતી નિર્ભયગણે પોતાના અશ્વને સમાક્ષીને આગળ લઇ જવા લાગી. અમે ધારીએ છીએ કે તેને પોતાના એ યત્નમાં અવશ્ય વિજ્ય મળ્યો હોત અને નિર્વિઘ્ને તે એ વિકરાળ ગોધાઓના ટોળામાંથી પસાર થઇ ગઇ હોત. પરંતુ દુર્ભાગ્યવશાત્ તેના ઘોડાના પેટમાં એ ગોધાઓ માંહેના એકના શિંગડાનો આકસ્મિક રીતે કિંવા ઇશદાપૂર્વક અધ્ધાત થયો. આધ્ધાત થતાં જ દ્યુસી ફ્રેરિયરનું એ વક્ષાદાર પ્રાણી આવેશમાં આવી ગયું.

એક પળમાં જ દુઃખ અને ગુસ્સાના પોકાર—હથ્થુહથ્થાટની સાથે પોતાના પાછડી પગ ઉપર ઊભું થઈ ગયું. તેનું તોફાન એટલું બધું વધી પડ્યું કે જો કુશળ ઘોડેસ્વાર ન હોય તો તે જરૂર નીચે પડી ગયા સિવાય રહે નહિ. સ્થિતિ અત્યંત ગભીર અને ભયંકર હતી. ઘોડો આમ તેમ ઉછળવા લાગ્યો અને તેની સાથે ઉત્તરોત્તર ખીજા ગોધાઓનાં શિંગડાંઓનો તેની બાજુમાં કે પેટમાં પ્રહાર થવા લાગ્યો. એથી તેના ક્રોધ અને સંતાપની માત્રા પણ અધિકાધિક તીવ્ર થતી ચાલી. દયુસી પણ ઘોડાને અત્યંત ઉશ્કેરાઈ ગયેલો જોઈને ગભરાઈ ગઈ હતી. તદ્દપિ પોતે નીચે પડી જવા ન પામે એ બાબતની પૂરતી કાળજી રાખતી હતી. માત્ર રહેજ બૂત્ર થવા પામે, પેગડામાંથી તેનો પગ નિકળી જાય કે ઘોડાના ઉછળવાથી તે જીન ઉપરથી સરકી જાય તો જમીન ઉપર પડીને જંગલી તથા બચબીત બની ગયેલા ગોધાઓના પગની ખરીઓ નીચે છુંદાઈ જઈ તે જ પળે મોતને શરણુ થઈ જાય તેમ હતું. તે પણ ક્યારે આવશે તે પણ કહી શકાય તેમ ન હતું. આવો અકસ્માત તેને કદી પણ નડેલો ન હોવાથી તે વેળાએ શું કરવું તેનો અનુભવ ન હતો. એથી તેનો ગભરાટ દરેક પળે વધતો જતો હતો, તેનું મગજ ભમવા લાગ્યું હતું અને તેણે જોરથી ખેંચી રાખેલી લગામ પણ નરમ પડતી જતી હતી. ગોધા પણ ભયને લીધે દોડવા લાગ્યા હતા. તેમના દોડવાથી ધૂળ પુષ્કળ ઉડતી હતી. એથી તેમ જ ચોતરફથી એ વિકરાળ પશુઓનાં થયેલા દબાણથી દયુસી ફેરિયરે કેવળ નિગશ બની જઈને કદાચિત્ પોતાના બચાવનો પ્રયત્ન છોડી દીધો હોત. તે ભરયુવાનીમાં આ સંસારનાં અનેક સુખને ડિંવા આશાઓને ત્યાગ કરીને પ્રભુના ધામમાં પહોંચી ગઈ હોત. પરંતુ એવામાં એકાએક પોતાની પીઠ પાછળ માથાથી

ભરેલો મધુર સ્વર સંભળાયો. અને કાંઈ પોતાની વ્હારે આવી પહોંચ્યું છે, એવી કલ્પનાથી જીવનઆશા પુનઃ જગૃત થઈ. તેજ પળે એક ધનશ્યામ પરંતુ મજબૂત હસ્તે ધોડાનું ચોકડું પકડીને તેને પોતાના કાણુમાં લઈ લીધો તથા સંભાળપૂર્વક ચલાવીને એ ટોળા-માંથી બહાર એક બાળુએ આપ્યો.

“ હું આશા રાખું છું કે તમને કશી પણ ઈજા થઈ નહિ હોય, મીસ* ! ” દયુસીના રક્ષકે માન અને લાગણીના મિશ્રણ સાથે તેને પૂછ્યું.

તેણે પોતાના રક્ષકના ઘેરા અને દુશ્મનના દિલ્લને ચરચરાવે એવા મુખ સામે દ્રષ્ટિ કરી, અને સ્હેજ રિંમત કર્યું. “ હું બહુ જ ગભરાઈ ગઈ હતી. ” તે પોતાની નિર્મળતા પ્રકટ કરવામાં શરમાતી હોય એવા સ્વરે બોલી : “ મારો પોન્કો બળદના ટોળાથી ઉશ્કેરાઈ ગય એવી કલ્પના પણ ઘેને આવે ? ”

“ તમે એના પરથી નીચે સરકી ન પડ્યાં, એ ઈશ્વરની તમારા ઉપર મોટી કૃપા જ સમજો ! ” તેનો સાથી દયુસીની બચપ્રદ સ્થિતિ જોતાં તેને માટે પોતાને ઉપજેલી ચિંતાનો ભાવ પ્રકટ કરતો બોલ્યો. તે બર જુવાનીમાં દાખલ થઈ ચૂકેલો હતો. તેના મુખમુદ્રા ઉપર સ્હેજ ફૂરતાની છટા જવાયેલી હતી. તેનો બાંધો મજબૂત હતો અને કદમાં પણ તે સાધારણ મનુષ્યો કરતાં સ્હેજ વિશેષ ઉંચો હતો.

* યુરોપીયનોમાં ન્યાંસુધી એક પરણેલી છે એવું તેના પહેરવેસ આદિ ઉપરથી માલુમ ન પડે ત્યાંસુધી જો તેનું નામ જાણવામાં ન હોય તો ‘મીસ’ શબ્દથી સંજોષવાનો રીવાજ છે. નામ જાણવામાં હોય છે છતાંયે અતિ પરિચય ન હોય તો નામની પૂર્વે ‘મીસ’ લગાડવામાં આવે છે. જેમકે ‘મીસ દયુસી’ ઈ. પરણેલી સ્ત્રીને વિવેકઅર્થે ‘મેડમ’ કહે છે.

તે જે ઘોડાપર સ્વાર થયો હતો તે પણ કદાચર અને રંગે કળો તથા વચ્ચે ઘોળા ટપકાવાળો હતો તેણે શિકારીને જાજતો ખોશાક ધારણ કર્યો હતો. એક લાંબી બંધૂક તેની પીઠ પાછળ લટકતી હતી.

“ હું ધારું છું કે તમે જહોન ફેરિયરની પુત્રી થાઓ, ” તે બોલ્યો : “ તમને તેમના મકાનમાંથી નિકળતાં મેં જોયાં હતાં. જ્યારે તમે પાછાં તમારે મકાને જઈ તમારા પિતાને મળો ત્યારે તમને પૂછજો કે તે સેન્ટ લુઇસવાળા જેફરસન હોપને ઓળખે છે કે જૂલી ગયા. જો હું ધારું છું તે જ તેઓ હોય તો તે મને ઓળખ્યા સિવાય નહિ જ રહે. એક ફેરિયર નામના ગૃહસ્થને મારા પિતા સાથે અતિ ગાઢો સંબંધ હતો. પછી તે જહોન ફેરિયર કે બીજા ફેરિયર, એ મને અત્યારે ચોક્કસ યાદ રહ્યું નથી. ”

“ પણ તમે પોતે જ જાને આવીને તેમને મળો તો ? ” હયુસીએ સૂચવ્યું.

આ સૂચનાથી જેફરસન હોપને પણ આનંદ થયો; અને એ આનંદ તેની કાળી આંખોમાંથી ચમકવા લાગ્યો. “ અત્યારે તો નહિ પરંતુ હું થોડા વખતમાં જરૂર આવીશ ખરો. ” તે બોલ્યો : “ અમે બે માસ થયા આ બાબુના પહાડોમાં આવેલા છીએ. પરંતુ હજી અમે ત્યાં ઠરીકામ થએલા નહિ હોવાથી કાઢને મળવાભેટવાનો પ્રસંગ પડ્યો નથી. વળી અત્યારે આવા ખોશાકમાં તેમની પાસે આવવું એ મને ગોચ પણ લાગતું નથી. ”

“ ખરેખર જ્યારે તે તમને મળશે ત્યારે તમારો આભાર માન્યા સિવાય નહિ જ રહે. મારે પણ તમારો આભાર માનવો જોઈએ. ” તે બોલી : “ મારા બાપુનું મારાપર અત્યંત વહાલ છે. જો આ ગોધાએ મને કચરી નાખી હોત તો મારા બાપુ તેનો બદલો લીધો

સિધાય કદી પણ રહેત નહિ.”

“ અને હું પણ ન રહેત. ” જેઠરસન બોલી ઉઠ્યો.

“ તમે ? પણ હું ક્યારાઈ જાઉં એથી તમને શું ? હજી તમે મને આજે જ જોઇ. આપણે અગાઉનો એવો સંબંધ નથી કે મારા ક્યારાઈ જવાથી તમને લાગી આવે ! ” યુવતિએ બાલિકાના જેવા નિર્દોષ અને સરલ ભાવપૂર્વક કહ્યું.

પરંતુ એથી જીવાન શિકારીનો ચહેરો મ્હાન બની ગયો. તેના વદનપર રહેજ ઉદાસિનતા છવાઇ રહી. એ જોઇને દ્યુસી ફેરિયર ખડખડાટ હસી પડી.

તે બોલી : “ તમને માહું લાગ્યું ? મારા શબ્દો મનમાં ન આણુશો. આપણે અગાઉની ઓળખાણ નથી એ ખરું; પરંતુ તમને લાગણી છે અને એ લાગણીને લીધે સંકટમાં સપડયેલી એક અખળાનો જીવ જોખમાતાં, તેને હાની પહોંચાડનાર ઉપર તમને ગુસ્સો ચડે એ સ્વાભાવિક છે. વાર, પણ તમે અમારે ત્યાં જરૂર આવજો, હોં ! મને બહુ વાર થઇ ! હવે જલ્દી જવું જોઈએ, નહિ તો આપુ મને બિવિખમાં કદી પણ આવું કામ સોંપશો નહિ. સાહેબજી ! ”

“ સાહેબજી ! ” તે બોલ્યો અને દ્યુસીએ આગળ કરેલો નાજુક હસ્ત પોતાના રાખોડી પંજમાં લઇને તેને નરમાશથી દબાવ્યો. દ્યુસીએ પોતાના અશ્વના મુખને શહેર તરફ ફેરવી આજુક વડે રહેજ ફટકો લગાવ્યો કે અશ્વ, મોડું થઈ ગયાની કલ્પના તેને પણ થયેલી હોય એવા ભાવપૂર્વક ત્વરિત ગતિએ શહેર તરફ દોડવા લાગ્યો.

જેઠરસન હોપ, પોતાના સાથીઓ આગળ વધ્યા હતા તેમની પાસે પહોંચી જઇને, આ સુંદરીના પરિચયમાંથી દૂટા પડવાને લીધે

બનેલી મ્હાન મુખમુદ્રા અને ઉદાસિનતાના ભાવપૂર્વક તેમની સાથે
 આગળ વધ્યો. તેઓ હાલમાં નેવેડા પરગણામાં આવેલા પર્વતોમાં
 રૂપાની ખાણ શોધવાના યત્નમાં લાગ્યા હતા. તેમણે કેટલીક ખાણો
 શોધી કાઢી હતી. પરંતુ તે ખાણો ખોદવા તથા અંદરની માટી સાફ
 કરી તેમાંથી આંદી નોખી પાડવાને માટે વિશેષ નાણાંની જરૂર હતી.
 તે મદદ સોલ્ટલેઈક સીટીમાંથી મેળવી શકાશે એવી કલ્પના કરીને
 તેઓ ત્યાં જતા હતા. જેફરસન હોપ પણ તેના સાથીઓના
 જેટલા જ ઉત્સાહ અને લાગણી તેમના કાર્યમાં રસ લેતો હતો.
 પરંતુ આજે ઉપસ્થિત થયેલા આ આકસ્મિક પ્રસંગે તેના લક્ષને
 વેધ્યું અને તેના મનનું વલણ બીજી દિશા તરફ વળ્યું. આ સરલ
 ચિત્તવાળી યુવતિના શરીરસૌંદર્યના દર્શનથી તેનું મન મુગ્ધ બની
 ગયું હતું. બીજાની દૃષ્ટિએ વિકરાળ વ્યાધના જેવો દેખાતો આ
 કદાવર યુવાન હ્યુસીની સુંદરતા, તેની નાજુકાઈ અને તેના ચહેરામાં
 રહેલા આકર્ષણના વિચાર માત્રથી પાળેલા હરણા જેવો બની ગયો
 હતો. જ્યારે તે તેની દૃષ્ટિમાંથી અલોપ થઈ ગઈ ત્યારે તેને ખ્યાલ
 આવ્યો કે તેના જીવનમાં આ એક મહત્વનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો
 છે; અને તે પ્રસંગની મહત્તા તથા અગત્યની સાથે સરખાવતાં રૂપાની
 ખાણો તથા તેના જેવી જ બીજી બાબતો તેને કેવળ તુચ્છ લાગી.
 માત્ર પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ તેના મનમાં થયેલો પ્રેમોદ્ભવ કાંઈ એક
 છોકરાના અસ્થિર તરંગ જેવો ન હતો, પરંતુ એ પ્રેમમાં એક
 ઉદાત્ત સ્વભાવ અને મક્કમ નિશ્ચયવાળા મનુષ્યના યુવાન અને આશા-
 પૂર્ણ હૃદયમાંથી પ્રકટેલો જુસ્સો તરવરી રહ્યો હતો. જે કાર્ય
 હાથમાં લીધું હોય તેમાં ફતેહ મળવી જ જોઈએ એવી તેની માનિ-
 નતા હતી અને દૃઢ નિશ્ચય તથા બુદ્ધિકૌશલ્યને લીધે તેને પોતાના

યત્નોમાં અવાર નવાર યશ પણ પ્રાપ્ત થયો હતો. તદનુસાર અભારે પણ તેણે મનમાં ને મનમાં ઝંકટપ કર્યો કે ‘જો દૈવી ઇચ્છા પ્રતિકુલ નહિ હોય તો અવિશ્રાંત યત્નનું અવલંબન કરીને પણ હું આ રૂપસુંદરીને મારી સાથે લગ્નગ્રંથીથી જોડવાના કાર્યમાં કોઈ મેળવ્યા સિવાય નહિ જ રહું!’ તેનો એ સંકલ્પ કળિભૂત થયો કે નહિ તે આગળપર જણાશે.

એ જ રાત્રીએ તે જહોન ફેરિયરને ત્યાં મળવા ગયો. ત્યાર-પછી પણ એ મકાનમાં તેનું આગમન ચાલુ જ રહ્યું. તે એટલે સુધી કે પછી તો તે પણ જહોન ફેરિયર અને લ્યુસીની માફક ધરનો માણસ જ થઈ પડ્યો. છેલ્લાં બાર વર્ષ થયાં જહોન ફેરિયર આ સ્થળે રહેતો હતો અને તે ખેતીના કામમાં એટલો બધો ગુંથઈ રહ્યો હતો કે વિશાળ જગતમાં બનતા બનાવોથી વાકેફગાર રહેવાની તેણે દરકાર કરી ન હતી—તેને અવકાશ પણ ન હતો. જેફરસન હોપ્સ પોતાની મુલાકાતો દરમિયાન અવનવા સમાચાર તેને જણાવતો. તેની વાતચીત કરવાની ટેવ એવી ખુબીદાર હતી કે તેની વાર્તાથી જહોન ફેરિયરની સાથે લ્યુસીને પણ અત્યંત રસ પડતો હતો. કાલીફોર્નિયાની સોનાની ખાણોમાં પણ તેણે બાગ લીધેલો હોવાથી, તેમાં નશીબ અજમાવનારાઓમાંથી કોણે કાબુ અને કોણે પોતાનું હતું તે પણ ગૂમાવ્યું, એ બધો ખામતો તે ખારિફખારિક વિગત સાથે રસ પડે તેવી રીતે કહી સંભળાવતો. તેણે કેટલોક સમય અમેરિકન લશ્કરમાં ગુપ્તચર તરીકે પણ કામ કર્યું હતું. તેમ જ તે એક કુશળ શિકારી અને સોનારૂપાની ખાણોનો સહાસિક શોધક હતો. જ્યાં કાંઈ પણ સહામિકતાનું દાર્ય હોય ત્યાં જેફરસન હોપ્સ જરૂર તેને શોધતો જવાનો. તેની વાતોથી

જાહેાન ફેરિયર તો આયંત મુઝ્ઘ બની જતો હતો. એથી થોડા વખતમાં જ જેફરસન આ વૃદ્ધ બેકુતનો પ્રેમ સંપાદન કરી શક્યો હતો. જ્યારે તે અને વૃદ્ધ ફેરિયર વાર્તાલાપ કરતા હોય ત્યારે દ્યુસી તેમાં વિશેષ લાગ નહિ લેતાં મૌનપણે સાંભળ્યા કરતી હતી. પરંતુ તેના કપોલપ્રદેશની ગુલાબી સૂરખી અને તેનાં ચળકતાં આનંદી નેત્રો ઉપરથી સમજી શકાવું હતું કે તેના હૃદયમાં પણ જેફરસન હોય માટેના પ્રેમે પોતાનો અડો જમાવ્યો હતો. હવે તેનું હૃદય તેનું પોતાનું રહ્યું ન હતું—તે પોતાના હૃદયનું દાન પોતાના મનથી માનેલા પ્રિયતમને કરી ચૂકેલી હતી. તેનો પિતા પ્રથમ તો આ વિષયમાં કાંઈ પણ જાણી શક્યો ન હતો. દ્યુસી શરમાળ સ્વભાવની અને સુદીલ બાળા હતી. તે જેફરસન સાથે એવા પ્રકારની છૂટ લેતી નહિ કે જેથી એ બે જણાંની વચ્ચે પ્રેમોદભવ થવાની કાંઈને પણ કલ્પના આવી શકે. જેફરસન હોય પોતે પણ દ્યુસી પોતાને ચ્હાય છે એવું નક્કી કરી શક્યો ન હતો. પરંતુ થોડા વખતમાં જ એવો બનાવ બન્યો કે જેથી દ્યુસીના પ્રેમની વાત તેના પિતાના જાણવામાં આવી ગઈ.

ઉન્હાળાની એક રાંત્રે જેફરસન દોડતે થોડે યાં આવી પહોંચ્યો. તે વખતે દ્યુસી તેમના ખેતરના કમ્પાઉન્ડ પાસે બિભી હતી. તે થોડાપરથી બિતરી ગયો. થોડાની લગામને લોઢાની જળી સાથે બાંધી દહને દ્યુસીની જોડાજોડ બંગલાનારફ જવા લાગ્યો.

“દ્યુસી ! હું જાઉં છું. કેટલાક દિવસો સુધી હું અહીં આવી શકીશ નહિ.” તે એકાએક માર્ગમાં બિભો રહી જઈ, દ્યુસીના બે હસ્ત પોતાના હસ્તમાં લદ્દને બોલ્યો : “અલ્પખત અત્યારે હું તને મારી સાથે આવવાનો આમ્રહ કરી શકતો નથી. પરંતુ પુનઃ હું

અહીં આવું તે વખતે તું સદાને માટે મારી સાથે આવવાને તૈયાર થઈ રહીશ કે નહિ ? ”

દ્યુસી, ચતુર દ્યુસી જેફરસનનો હેતુ તેના પ્રસ્તુત કથનપરથી સમજી ન શકે તેવું ન હતું. તેના ગાલ ઉપર રતાશ ધાર્ધિ આવી. તે મંદ મંદ હસતી બોલી : “ તમે અહીં પાછા ક્યારે આવશો ? ”

આ શબ્દોમાં તેની મંમતી સમાયેલી જ હતી. જેફરસન તે સમજી ગયો અને બોલ્યો : “ લગભગ બે માસ હું તારાથી વિમુખ રહીશ. પરંતુ તે પછી હું અત્ર આવીને તારા હસ્તની માગણી કરીશ, બહાલી ! કોની તાકાદ છે કે આપણા બેનાં ઐક્ય વચ્ચે અંતરાય નાખી શકે ! ”

“ પણ, મારા બાપુ ? તેઓ તો વાંધો નહિ લેને ? ” દ્યુસીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ જે રૂપાની ખાણમાં અમે કામ કરીએ છીએ, તે કાર્યમાં અમને ફતેહ મળે તો તેઓ મારી સાથે તારા લગ્ન કરી આપવાને રાજી છે. મને ફતેહ મળવાના સંબંધમાં તો હું જરા પણ ભીતિ રાખતો નથી. ”

“ સમજી ! જો તમે અને બાપુએ એ વિષયમાં ગોઠવણ કરી રાખેલી હોય તો પછી એ સંબંધમાં મારે કશો પણ વાંધો ઉઠાવવાનો હોય જ નહિ. ” તે જેફરસન હોપના ભગવદાર વૃક્ષસ્થળમાં પોતાનું મુખ છૂપાવી દબને ધીમે સ્વરે બોલી.

“ અહા ! દ્યુસી ! અત્યંત આભાર થયો. ” જેફરસન દ્યુસીની નાજુક દેહલતાની આસપાસ પોતાના હસ્ત વિટાળી દબને પોતાનું મુખ નીચું નમાવી તેના ઓષ્ટને ચુમ્મન કરતો બોલ્યો : “ ત્યારે હવે નક્કી થયું—એ વિષે કશો પણ વિચાર કરવાનો રહ્યો જ

નહિ. વાર, હું જઈશ. અહા ! પ્રિયે ! તારો સહવાસ એટલો મધુર છે કે જેમ જેમ તારી પાસે હું વિશેષ રોકાઉં છું તેમ તેમ અહીંથી જાણે ખસું જ નહિ એવું મારા મનમાં થાય છે. પરંતુ હવે હું જઈશ. મારા સાથીઓ મારી રાહ જોતા ખોટી ચર્ચા રચ્યા હશે. સાહેબજી ! બહાલી ! સાહેબજી ! ખરોખર જે માસ-મે માસ પછી અવશ્ય તારા દર્શન કરવાને આગ્યશાળી થઈશ. ”

તેણે દયુસીને પોતાની બાથમાંથી છૂટી કરી દીધી. બીજી જ પળે પેલી લોદાની જાળી પાસે પહોંચી, અંધને છૂટો કરી, તેના પર સ્વાર થઈ, એક વાર પણ પુનઃ પાછળ દષ્ટિ કર્યા સિવાય તે મારતે ઘોડે વિદાય થઈ ગયો. તેના મનમાં શંકા હતી કે ‘ જો હું પાછળ દષ્ટિ કરીશ અને મારી પ્રિયતમાનું મુખ જોઈશ, તો કદાચ મારું મન ડગી જશે અને ત્વરાથી આ રમ્ય સ્થળને હું ત્યાગી શકીશ નહિ. ’ પ્રિય વાચક ! પ્રેમ એવી જ ચીજ છે. તેનો અનુભવ ખરા પ્રેમી જનને જ થાય છે. ‘ જે કોઈ પ્રેમચંદ્ર અવતરે પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઝરે ! ’ શૃંગારી કવિ દયારામે એ સત્ય જ કહ્યું છે. દયુસી પણ પોતાનો પ્રિયતમ પોતાની દષ્ટિએથી અદસ્ય થયો ત્યાંસુધી તેની સામે નજર કરતી કમ્પાઉન્ડ પાસે બિભી રહી. પછી તે બંગલા તરફ ચાલી ગઈ. આયારે તેના મનમાં એમ જ થતું હતું કે ‘ ઉદા-હમાં મારા જેવું સુખી બીજું કોઈ પણ નહિ હોય ! ’

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ભોરમનો સંબંધી કાંઈક.

જે ફરસન હોય અને તેના સાથીઓ સોઢલેછક સીટીમાંથી વિદાય થયાને ત્રણ અઠવાડિયાં થઈ ગયાં હતાં. જ્યારે તેના પુનરાગમનનો તથા પોતાની પ્રિય પુત્રી-જે ન્હાની બાલિકાને તેણે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક પોતાની પુત્રીથી પણ અધિક માનીને પાળી, પોષી તથા ઉછેરી હતી, તેનાથી પોતાને સદાને માટે છૂટા પડવું પડશે, એ બાબતનો જાહેર ફેરિયર વિચાર કરતો હતો ત્યારે તેના મનમાં એક પ્રકારની શોકની લાગણી તીવ્ર ઉજાળો મારી રહેતી. તદ્દપિ જ્યારે તે પોતાની પુત્રીના ચળકતા અને પ્રસન્ન વદન તરફ જોતો ત્યારે તેના મનનું સમાધાન થતું અને જે ગોઠવણ કરવામાં આવી છે તેમાં પોતાની પુત્રીનું ભાવિ સુખ સમાયેલું છે, એ વિચારથી તેને પણ આનંદ થતો. તેણે પોતાના મનમાં એટલો તો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો કે ગમે તેમ થાય તોપણ પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કોઈ પણ ભોરમન સાથે તો કરવું જ નહિ. ભોરમનો એક કરતાં અધિક સ્ત્રી કરતા હતા, એ વિષયમાં તેનો સખ્ત તિરસ્કાર હતો અને તેથી ભોરમન સાથે કરવામાં આવેલા લગ્નને તે પવિત્ર ધર્મભાવનાપૂર્વકનું લગ્ન નહિ કિંતુ મહા પાપ સમાન જ માનતો હતો. ભોરમન સંપ્રદાયના બીજા સિદ્ધાંતો માટે તેના મનમાં ગમે તેવા પ્રકારની લાગણી હોય પરંતુ આ લગ્નના વિષયમાં તો તે તેમના પ્રત્યે ધિક્કારની દૃષ્ટિથી જ જોતો હતો. એક મનુષ્ય એક કરતાં અધિક સ્ત્રીઓપર એક સરખો પ્રેમ

કેવી રીતે રાખી શકે, એ બાબતનો તેને ખ્યાલ આવી શકતો નહિ, અને પ્રેમ વિનાનું લક્ષ્યગ્રંથીથી થયેલું ઐક્ય સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને માટે નિરર્થક જ માત્ર નહિ પરંતુ તેમને પાપના ઊંડા દૂપમાં ધકેલનારું છે એમ તેનું માનવું હતું. પરંતુ પોતાની એ માનિનતા તે હૃદયની બહાર પ્રકટ કરી શકે તેમ ન હતું. 'નવયુગના મંત્રો' ની ભૂમિમાં તેમના સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતો વિષે અશ્રદ્ધા દર્શાવનારા શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવો—અને તે પણ જોણે મોરમન સંપ્રદાયનો અંગીકાર કર્યો હોય તેણે—એ મહાન જોખમકારક અને ભયકારક હતું.

હા, મહાન ભયંકર—એટલું બધું ભયંકર કે એ સંપ્રદાયના ધર્મ-ચુસ્ત સાધુઓ—પાદરીઓ પણ ધાર્મિક સિદ્ધાંતોના વિષયમાં પોતાનો અભિપ્રાય સ્વતંત્રપણે વ્યક્ત કરતાં પહેલાં બહુ જ વિચાર કરતા. રખેને કાઈ પોતાના કથનનો ઉંઘો અર્થ કરી બેસે, અને તેને પરિણામે ધર્મજ્ઞાનિ કરવાના પાપનું ભયંકર પ્રાયશ્ચિત્ત પોતાને પણ ભોગવવું પડે, એવો ભય તેમને રહેતો હતો. જેઓ અન્યના ત્રાસ અને જૂદમથી ભયગ્રસ્ત બનીને દેશત્યાગ કરી આ સ્થળે આવ્યા હતા, તેઓ હવે પોતાના સંપ્રદાયના વિરોધીઓ ઉપર જૂદમ ગુજારવામાં—તે પણ અતિ ભયાનક પ્રકારનો જૂદમ ગુજારવામાં આનંદ માનવા લાગ્યા હતા. તેમ કરવામાં પોતાનું કર્તવ્ય માનવા લાગ્યા હતા. જર્મની, ઈટાલી, સ્પેન આદિ સ્થળે છૂપી મંડળીઓ તરફથી પોતાની મંડળીના કાયદાકાનુનનો ભંગ કરનારા ઉપર ગુજારવામાં આવતા જૂદમ, અને તેમના લેવામાં આવતા વેરના વૃતાંત અવારનવાર વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકટ થાય છે. પરંતુ તે સર્વના કરતાં ચડી જાય એવું ધાતકીપણું મોરમનોએ ચલાવવા માંડ્યું હતું. એ તેમની દુષ્ટ રીતિ—એ ઉઠાહ પ્રાંતને લગાવેલી કાળીમા કદી પણ ભૂંસાઈ શકે તેમ નથી.

પરંતુ તેમનું એ વર્તન વિશેષ ભયોત્પાદક લાગવાનું એક મુખ્ય કારણ એ હતું કે જે મનુષ્ય તેમના જૂઠ્ઠાનો ભોગ થઈ પડતો હતો તેનો પછીથી ખીલકુલ પત્તો જ લાગતો નહિ—તેમના રહસ્યના બેદનો પાર કાઢી પણ પામી શકતું નહિ. તેમનું ગુપ્તમંડળ સર્વવ્યાપક અને સર્વશ હોય એમ લાગતું હતું, તદ્દપિ કાંઈએ તે મંડળને જોયું હોય કેંવા તેના વિષે સાંભળ્યું હોય એમ માલૂમ પડી શકતું નહિ. જે મનુષ્ય ઉપર મોરમન સંપ્રદાયના ધર્માધ્યક્ષનો કાપ સ્ફુરતો તે અદ્ય સમયમાં અદૃશ્ય બની જતો હતો. પછી તેને ક્યાં લઈ જવામાં આવ્યું છે કેંવા કેવી રીતે તેનો અંત આવ્યો છે, એ વિષયમાં કાંઈને કશી પણ માહિતી મળી શકતી નહિ. તેનાં બાળકો અને પત્ની તેની રાહ જોતાં ઘેર બેસી રહેતાં પરંતુ એ ગુપ્તમંડળનો ભોગ બનેલો એક પણ પિતા કે એક પતિ ઘેર આવીને પોતાનાં બાળકો કેંવા પત્નીની કને, પોતાના ઉપર વિનેલી દુઃખની કહાણી કહેવાને ભાગ્યશાળી થઈ શક્યો ન હતો. મોરમન સંપ્રદાય વિરુદ્ધનો એકાદો શબ્દ કેંવા પૂરતો વિચાર ક્યાં સિવાય ભરવામાં આવેલું એકાદું પગલું તેના કર્તાને યમસદન પહોંચાડવાને માટે પૂરતું હતું. પરંતુ પોતાના ઉપર ઝુઝી રહેલી આ ભયંકર સત્તા કેવી છે, તેમાં કોનો હાથ છે, તેનું સ્થળ કયું છે એ કાંઈ પણ નિશ્ચિતપણે જાણી શકતું નહિ. જ્યાં આવી સ્થિતિ પ્રવર્તિ રહી હોય ત્યાં દરેકદરેક મનુષ્ય પોતાના મકાનમાંથી બહાર નિકળીને પુનઃ ઘેર આવે ત્યાંસુધી પોતાનું શું થશે, એ વિષયમાં તેને ચિંતા રહ્યા કરે તથા આ ગુપ્તમંડળના સંબંધમાં પોતાને ઉપજેલી શંકાઓનો કેવળ નિર્જન અરણ્યમાં પણ પ્રકટપણે ઉચ્ચાર કરવાનું સલામત ન માને તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

પ્રારંભમાં તો આ ભયંકર મંડળે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ,

જેમણે પહેલાં મોરમન મત અંગીકાર કર્યો હોય, પરંતુ જેઓ પાછળથી તે મતનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા હોય કે તેની વિરુદ્ધમાં પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતા હોય એવા માણસો ઉપર કરવા માંડ્યો હતો. પછી તો એ લયંકર સત્તાના ત્રાસનો વિસ્તાર વધવા લાગ્યો. જેમ જેમ મોરમનોની વસાહત ખીલતી ગઈ તેમ તેમ તેમનામાં કુંવારી સ્ત્રીઓનો તોટો આવવા લાગ્યો. જ્યારે દરેક પુરુષ એક કરતાં વિશેષ સ્ત્રીઓ સાથે પરણવાનો અભિલાષ રાખે ત્યારે તેનું પરિણામ એવું આવે જ; અને મોરમન સંપ્રદાયમાં એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ સાથે દરેક મોરમને લગ્ન કરવું જ જોઈએ, એવો ખાસ આદેશ હતો. પછી જે સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરવાનું હોય તે કુંવારી કિંવા વિધવા હોય તેની ચિંતા નહિ. પુનર્લગ્નનો તેમનામાં પ્રતિબંધ ન હતો. એથી ગુપ્તમંડળનું લક્ષ પોતાના અનુયાયીઓને માટે વિશેષ સ્ત્રીઓ કેવી રીતે પૂરી પાડી શકાય તે તરફ ખેંચાયું. તેને પરિણામે આસપાસના પ્રદેશમાં કેટલાક નિર્દોષનાં ખૂન થવા લાગ્યાં. અમેરિકન-ઇન્ડિયનો યુરોપીયનો પ્રત્યેના મૂળ વેરને લીધે તેમનાં ખૂનો કરતા હતા એ ખરું, તથાપિ જ્યાં તેઓ હોય પણ નહિ કિંવા તેઓ પહોંચી શકે તેમ ન હોય ત્યાં પણ બિચારા નિર્દોષ પુરુષોનાં મડદાં લોહીમાં તરબરતાં દૃષ્ટિએ પડવા લાગ્યાં. મોરમનોના મુખીઓનાં મકાનોમાં નવીન સ્ત્રીઓ-રોત્તી અને કુકળતી, લયગ્રસ્ત અનેલી સ્ત્રીઓ દેખાવા લાગી. કોઈ એકલડોકલ મુસાફર પર્વતાવલીમાં પોતે મહોંને મુખપટાથી ઢાંકી લીધેલાં, હથિયારબંધ મનુષ્યોને ચોરી છૂપીથી પસાર થતા જોએલાની વાત કરતો હતો. એવા મુસાફરોની વાતો, તેમ જ ઉડતી અક્ષવાઓને ટોકા મળી શકે એવી વિગતો પણ પ્રકાશમાં આવવા લાગી, અને છેવટે તે અક્ષવાઓ અને વાતો ખરી છે એવી દરેકની

ખાત્રી થઈ ચૂકી. અત્યારે પણ અમેરિકાના પશ્ચિમ પ્રદેશમાં ' ડે-નાઈટ ટોળી ' કિંવા ' વેર લેનાર દેવદૂતો 'ની વાતો કંઈ જાતિના મનુષ્યના હૃદયને પણ થથરાવી મેલે છે.

આવું ભયંકર કૃત્ય કરનાર ગુપ્ત મંડળની હિતચાલનું અને હેતુનું લોકોને જ્ઞાન થતાં, તે મંડળનો ત્રાસ તેમનાં મનમાંથી ઓછો થવાને બદલે વૃદ્ધિને પામતો ગયો. આવું એક મંડળ અસ્તિત્વ ધરાવે છે એમ સર્વ કાંઈ જાણતા હતા, પરંતુ તે મંડળમાં કાણુ કાણુ સભાસદ છે એ કાંઈ જાણી શક્યું ન હતું. ધર્મને નામે ગુપ્ત-રવામાં આવતા જૂલમ અને કરવામાં આવતા ભયંકર કૃત્યોમાં ભાગ લેનારનાં નામ અતિ સંભાળપૂર્વક ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યાં હતાં. તમે જોને તમારો ખાસ રનેહી માનતા હો તેની પાસે પણ ધર્માધ્યક્ષ અને તેના સાથીઓ તથા તેમના દુષ્ટ હેતુના સંબંધમાં એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવો એ જોખમભરેલું હતું. કેમકે કદાચ તે પોતે જ પ્રસ્તુત મંડળનો સભાસદ હોય, અને રાત્રે તમારા મકાનમાં સવાને બહારે રહીને કિંવા ગુપ્ત રીતે પ્રવેશ કરીને તમને ચેતાવ્યા સિવાય કે તમારો બચાવ કરવાની તક આપ્યા સિવાય નિદ્રામાં જ તમારે ખૂન કરતાં અચકાચ તેમ ન હતું. એવા પ્રસંગો બનેલા હોવાની અફવાઓ પણ સાંભળવામાં આવતી હતી. આથી દરેક મનુષ્ય પોતાના રનેહી કિંવા પડોશીથી સદાય ડરતો રહેતો અને કાંઈ પોતાનું હૃદય અન્ય પાસે પ્રકટ કરી શકતો નહી. મોરમન સંપ્રદાયના એ સમયના દુષ્ટ મનુષ્યોની આ નીચ પ્રવૃત્તિ હૃદયભેદક હતી. એ વિષયમાં જોટલું ઓછું કહેવામાં આવે તેટલું સાઈ. જે પ્રમુખનું અમારે વર્ણન કરવાનું છે તેને તેમની આવા જ પ્રકારનો નીચ પ્રવૃત્તિ સાથે સંબંધ હોવાથી અમારે તેમનાં દુષ્ટકૃત્યોના સંબંધમાં પ્રસ્તુત હિલેખ કરવો પડ્યો છે. અમારા વાચકોનું ધ્યાન

હૃદય તેમનાં દુષ્ટત્યોને માટે તેમના તરફ દ્વાની લાગણીથી જોયા સિવાય નહિ જ રહે. પ્રભુ એ મહા પાપાત્માઓને સદ્બુદ્ધિ આપે કે જેથી તે આત્માઓ અત્યારે જે સ્થળે હોય ત્યાં પણ તેમને પોતાનાં પાપકર્મોનાં પશ્ચાત્તાપ થાય અને એ પશ્ચાત્તાપરૂપી પવિત્ર જગથી તેમના દુષિત આત્મા પવિત્ર બને. અસ્તુ !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

એક વિચિત્ર માગણી.

એક દિવસે સહવારે જહોન ફેરિયર નાસ્તો કરીને પોતાના ઘઉંના ખેતરપર કામે જતો હતો તે વખતે પગલાંનો અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. તેણે બારીમાંથી જોયું તો એક પ્રૌઢ વયના મનુષ્યને પોતાના બંગલા તરફ આવતો જોયો. એ મનુષ્ય દૃષ્ટિએ પડતાં જ તેનું હૃદય કમ્પવા લાગ્યું. કેમકે એ મનુષ્ય બીજો કોઈ નહિ પરંતુ મોરમનોનો અધ્યક્ષ મહાન્ શ્રિગહામ યંગ પોતે જ હતો. આ મનુષ્યના આગમનથી જહોન ફેરિયરને લેશ પણ આનંદ ઉપજ્યો ન હતો. તે શ્રિગહામ યંગ અને તેના સાથીઓની કુટિલતાથી પૂર્ણપણે વાકેફગાર હતો, અને તેથી તેની ખાત્રી હતી કે આ મુલાકાતનું પરિણામ કાંઈ સારું તો આવવાનું નથી જ. તદ્દપિ શ્રિગહામ યંગ, પોતે જે સંપ્રદાયનો અનુયાયી હતો, તે સંપ્રદાયનો અધ્યક્ષ હોવાથી, તેને યોગ્ય માન આપ્યા સિવાય ચાલે તેમ ન હતું. એટલે

જાહોન ફેરિયર તેને આવકાર આપવાને ખંગલાના દાર સુધી સામે ગયો. પરંતુ ઝિગહામે તેના નમનનો કાંઈક ઠંડી લાગણી સાથે સ્વી-કાર કર્યો અને તે પોતાના મુખપરના કઠોર ભાવ સાથે ફેરિયરની બેઠકના ખંડમાં દાખલ થયો.

“ખંધુ ફેરિયર!” ત્યાં એક ખૂરસીપર બેસીને પોતાની ઘેરી આંખો વડે વ્રદ બેહુત તરફ તિક્ષ્ણ દષ્ટિ કરતો ઝિગહામ યંગ બોલ્યો “તમે જાણો છો કે આપણા સંપ્રદાયના કટ્ટર અનુયાયીઓએ અત્યારસુધી તમારી સાથે એકસરખી રીતે સ્નેહભાવ રાખ્યો છે. તમે જે નિર્જન અરણ્યમાં ભૂખ અને તરસના દુઃખથી મરવાની અણીપર આવેલા હતા તે અરણ્યમાં અમે તમારું રક્ષણ કર્યું હતું, તમને ખોરાક અને પોશાક આપ્યો હતો, તમને પ્રભુએ આપણે માટે પસંદ કરેલા આ પ્રદેશમાં અમે લાવ્યા, અહીં પણ ખીજના જેટલો ભાગ તમને આપ્યો, અને અમારા રક્ષણ તળે તમે અત્યારની સ્થિતિએ પહોંચ્યા છો. એ ખંધુ તમારા સ્મરણમાં તો હશે જ.”

“હા જી, એ ખંધુ મારા સ્મરણમાં છે, અને તે માટે હું તમારો આભાર ન માનું તેટલો ઓછો જ છે.” આ પ્રસ્તાવનું શું પરિણામ આવશે તેનો વિચાર કરતો જાહોન ફેરિયર નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો.

“એ ખંધુ તમે વિસરી ગયા નથી એ જોઈને મને આનંદ થાય છે. વાંર, તેના બદલામાં અમે તમારી પાસે એક માગણી કરી હતી. તમારે અમારી માત્ર એક જ શરતનું પાલન કરવાનું હતું કે અમારા સંપ્રદાયનો તમારે અંગીકાર કરવો અને એ સંપ્રદાયના સર્વ નિયમો તથા કાનુનોને અનુસરીને ચાલવું. એ શરતનું પાલન કરવાનું તમે અમને વચન પણ આપ્યું હતું. પરંતુ બોંકામાં જે વાતો થાય

છે તે ખરી હોય તો એ વચન આપ્યાનું તમને વિસ્મરણ થયું હોય એમ લાગે છે.” ઝિગહામે ફેરિયરને તેણે પેલા નિર્જન અરણ્યમાં આપેલા વચનનું સ્મરણ કરાવ્યું.

“ મને વિસ્મરણ થયું છે? એ આપ કેવી રીતે કહો છો? ” જાહોન ફેરિયર આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતો બોલ્યો: “ જ્યારે જ્યારે ધર્માદાનો ખરડો થયો છે ત્યારે ત્યારે મેં મારાથી બનતી રકમ તેમાં ભરી છે. દેવળમાં નિયમિત પ્રાર્થના વખતે હાજરી આપવાનું પણ હું ચૂક્યો નથી. ધાર્મિક ઉત્સવોના પ્રસંગે—”

તેને આગળ બોલવા નહિ દેતાં ઝિગહામ યંગ આસપાસ દષ્ટિ કરતો ત્વરિત રીતિએ બોલ્યો: “ તમારી પત્નીએ ક્યાં છે? તેમને અત્ર બોલાવો એટલે હું તેમને આશીર્વાદ આપું! ”

ધર્માધ્યક્ષનો છેલ્લો કટાક્ષ જાહોન ફેરિયર સમજી ગયા સિવાય રહ્યો નહિ. તે વિનયપૂર્વક બોલ્યો: “ હા, એ ખરું છે કે મેં લગ્ન કર્યું નથી. પરંતુ આપણા પ્રદેશમાં સ્ત્રીઓની તાણુ છે, અને ધણા યુવાનો કુંવારા છે. તેમનો લગ્નના ઉપર મારા કરતાં વિશેષ હક્ક છે. હું વિધુર રહેવાથી અન્ય કુંવારા યુવાનોને તેટલા પૂરતી લગ્ન કરવામાં સરલતા થાય તેમ છે. વળી ધરના કામકાજને અંગે પણ મને મુશ્કેલી પડતી નથી. કેમકે ધરનો કારભાર બધો મારી પુત્રી સંભાળી લે છે. ”

“ તમારી એ પુત્રીના સંબંધમાં જ હું અત્યારે તમારી સાથે વાત કરવા આવ્યો છું. ” મોરમનોનો અધ્યક્ષ બોલ્યો: “ તેના સૌંદર્યની સર્વત્ર તારિક્ષ થાય છે અને તેને ‘ ઉદાહનું પુષ્પ ’ એવું ઉપનામ આપવામાં આવેલું પણ મારા જાણુવામાં છે. વળી આપણા પ્રદેશના દેવતાક આગેવાનો અને ધનવાનોનું લક્ષ પણ તેના તરફ

એંઆયું છે-તેઓ તેને પોતાની પત્ની તરીકેનું પદ આપવાને એક પગે આતુર છે.”

જ્યોન ફેરિયરે મનમાં ને મનમાં નિશાસો નાખ્યો. પરંતુ પોતાના અંતરનો ભાવ અહાર કળાવા દીધો નહિ.

“તમારી દીકરીના અંધમાં ગામમાં ફેટલીક વાતો ચાલે છે. જો કે એ સત્ય હોય એમ હું માનતો નથી, તેમ છતાં મારી ફરજ છે કે જો એ વાત તમારા જાણુવામાં ન હોય તો એથી તમને વાકેફ કરવા જોઈએ. લોકોમાં એવી અફવા ફેલાઈ છે કે તે એક અન્ય સંપ્રદાયના પરદેશી સાથે પ્યારમાં પડી છે. તેની સાથે લગ્ન કરવાનું વચન પણ આપી ચૂકેલી છે. કદાચ આ અફવા નવરા માણસોની મિથ્યા કલ્પનામાંથી પણ ઉપરિચિત થઈ હોય. તોપણ તમને એક વાતની હું યાદ દેવાયું છું. મહાત્મા જેસસ દિમથે જે નિયમો આપણે મારે કરેલ છે, તેમાં તેમનો તેરમો કાનુન શો હતો એ તમે જાણો છો? તેરમા કાનુનમાં લખેલું છે કે ‘આપણા સત્ય સંપ્રદાયની દરેક યુવતિએ એ સંપ્રદાયના અનુયાયી સાથે જ લગ્ન કરવું જોઈએ. કારણ કે જો તે નાસ્તિક (Gentile) ની સાથે લગ્નની માંડથી જોડાશે તો તેના પાતકનું દુઃખદાયક પરિણામ તેને ભોગવવું પડશે.’ એ પ્રમાણે હોવાથી, આપણા પવિત્ર સંપ્રદાયના તમારા જેવા અનુયાયી પોતાની પુત્રીને એ કાનુનનું ઉલ્લંઘન કરવા કે એ કદી પણ સંભવી શકે જ નહિ.”

૧. ખ્રિસ્તીઓના ધર્મપુસ્તક ‘જાઈબલ’ માં જે માણસ ચાકુદી કિંવા ખ્રિસ્તી ન હોય તેને ‘Gentile (જેન્ટાઈલ)’ કહેવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ મોરમન સંપ્રદાયવાળા પોતાના જ સિદ્ધાંતને સત્ય માનતા હોવાથી અન્ય ખ્રિસ્તી મતાનુયાયીને પણ ‘જેન્ટાઈલ’ કહે એ દેખીતું છે. ભા. ૩૧.

બહોન ફ્રેરિયરે કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. પરંતુ તેનું મન શ્રિગહામ યંગના શબ્દોથી ઉત્કેરાઈ ગયું હતું. તેથી હવે શા પ્રસંગ નિકળશે તેની કલ્પના કરતો અને રોમાંચને અનુભવતો તે પોતાના હાથમાંના હાંટરને આમ તેમ હલાવતો મૌનપણે બેસી રહ્યો.

શ્રિગહામે આગળ ચલાવ્યું: “આ એક મુદ્દા ઉપર તમારી ધર્મશ્રદ્ધાની અને શુદ્ધ બુદ્ધિની કસોટી લટકી રહેલી છે. આપણા મંત્રદાયની ચાર જણાની પવિત્ર ધર્મસભામાં પણ એવો જ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે તમારી દીકરીનું લગ્ન તમે કોની સાથે કરો છે., તે જોયા પછી જ તમારી આપણા મંત્રદાયપર કેટલી શ્રદ્ધા છે એનો નિર્ણય કરવો. તમારી દીકરી માત્ર સત્તર-અઠાર વર્ષની હશે. તેથી જેના વાળ ઘોળા થઈ ગયા હોય તેના વૃદ્ધ પુરુષની સાથે તે લગ્ન કરે એવી મારી ઇચ્છા નથી. એ માટેની મારી તમને ભક્ષા-મણુ પણ નથી; તેમ જ આપણા ધર્મના ગમે તે મનુષ્યની સાથે, તેનો પ્રેમ ન હોય તોપણ પરણાવી દો એવો મારો આગ્રહ નથી. અમે જે આપણા ધર્મના મુખ્ય આગેવાનો છીએ, તેમને પુષ્કળ વાંછરડીઓ (heifers)^૧ છે. પરંતુ અમારા છોકરાઓને પૂરી પાડવી જોઈએ. સ્ટેન્ગરસન અને ડેવર એ બન્ને મુખીઓ છે. તે દરેકને એકેક પુત્ર છે. એ બેમાંથી ગમે તે તમારી પુત્રીનો આનંદ-પૂર્વક પોતાના ગૃહમાં સત્કાર કરશે. એ બે જણામાંથી એકને તમારી પુત્રીએ પસંદ કરી લેવો તેઓ બન્ને જીવ્યાન છે, ધનવાન છે અને આપણા મંત્રદાયના કદર અનુયાયી પણ છે. બોલો આ વિષયમાં

૧. આ મંત્રદાયના એક આગેવાન હેવર સ્ત્રી કેંગેલને સા ક્ષીઓ હતી, અને તે પોતાના એક ધર્મોપદેશમાં પોતાની એ ક્ષીઓને ‘વાંછરડીઓ (હાઈફર્સ)’ શબ્દોથી ઉલ્લેખે છે. ભા. ૬

તમારે શું કહેવાનું છે ?”

ફેરિયર અહીં સમય વિચારગ્રસ્તતામાં મૌન રહ્યો. “પરંતુ આ સંબંધમાં વિચાર કરવાને માટે આપે મને સમય આપવો જોઈએ.” છેવટે તે બોલ્યો: “મારી દીકરી હજી ઘણી ન્હાની છે-તેની ઉંમર બાળ્યે જ લગ્ન કરવાને યોગ્ય ગણી શકાય.”

“તેની ઉંમર લગ્ન કરવાને લાયકની જ છે. એટલે તે સંબંધી પ્રશ્ન રહેતો નથી. પરંતુ એ બે જણામાંથી કોને પસંદ કરવો, એ બાબત વિચાર કરવાને તેને અવકાશ જોઈએ એ હું કબૂલ કરું છું. જલે તે માટે તેને એક માસની મુદત આપવામાં આવે છે. એક માસની આખરીએ તેણે પોતાનો છેવટનો જવાબ આપવો પડશે.”

એમ કહેતો તે ઊભો થયો અને આરણ્ય તરફ જતો જતો દ્વાર પાસે અટકી જઈ, જહોન ફેરિયર તરફ મુખ ફેરવી ક્ષિપ્ત શોષણથી વદતે બોલ્યો: “જહોન ફેરિયર! આપણી પવિત્ર ધર્મસભાના દૃઢ ઠરાવને ઉલ્લંઘન કરવાનો નિષ્ફળ યત્ન તમે ન કરશો. એ યત્નમાં તમે કદી પણ સફળ નહિ થાઓ એવી હું ખાત્રી આપું છું. એવા પ્રકારનો તમારા મનમાં વિચાર પણ ઉદ્ભવે એ કરતાં તો સીએરા બ્લેન્કોના પર્વત ઉપર તમે અને તમારી દીકરી યમ-શરણુને પામી ગયાં હોત તે જ વધારે સાઈ હતું! તમે માંડે કષ્ટન સમજ્યા! ન સમજ્યા હો તો પવિત્ર ધર્મસભાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં સમાયેલા જોખમ અને ભયનો વિચાર કરી જોજો.”

એ પ્રમાણેનો ભયોત્પાદક ઉદ્દગાર કાઢીને તે બહાર ચાલ્યો ગયો. જહોન ફેરિયરે તેને પોતાના કમ્પાઉન્ડમાંથી બહાર પસાર થતો જોયો. તે ખૂરસી ઉપર લમણે હાથ ટેકવીને બેઠો બેઠો, આવાત પોતાની પુત્રીને કેવી રીતે કહેવી, એ સંબંધમાં વિચાર કરતો

હતો. તેણે પોતાનું મસ્તક નીચું રાખેલું હતું. તે વખતે એક નાનુક સુંવાળા હસ્તનો તેના ઘરહટ હસ્તને સ્પર્શ થયો. ઉચ્ચ દૃષ્ટિ કરીને જોતાં પોતાની દીકરી સામે ઊભેલી દેખાઇ. તેના ભયથી શીકા બની ગયેલા વદન સામે નજર કરતાં તે સમજી ગયો કે પોતાની તથા ત્રિગહામની વચ્ચે થયેલી વાત તેના સાંભળવામાં આવી ચૂકી હતી.

દૂધાઇને કાઢની વાત સાંભળવી એ સમ્યક્તાની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય છે. દયુસી તે જાણતી હતી. એથી તે પોતાના વર્તનના સંબંધમાં ખુલાસો કરતી બોલી: “બાપુ ! હું આપની માશી માગું છું. મેં ધરાદાપૂર્વક આપની વાતચીત સાંભળી ન હતી. પરંતુ એ એટલા મોટા અવાજે બોલતો હતો કે મારા ઓરડામાં બેડી બેડી પણ હું સાંભળી શકતી હતી. બાપુ ! બાપુ ! હવે આપણું શું થશે ? આપણે શું કરીશું ?” તેના મ્હેરાપર ગભરાટનું ચિહ્ન સ્પષ્ટ હતું.

“બેટા ! એ સંબંધમાં તું લેશ પણ ચિંતા ન કરીશ.” તેને પોતાની નજીક બેઠી તેના મસ્તક ઉપર વાતસલ્યપૂર્વક હસ્ત ફેરવતો જહોન ફેરિયર બોલ્યો: “આપણે કાંઈ પણ રીતે એ બાબતનો નિઃકાલ લાવીશું જ. પણ જેફરસનને તું આહે છે તો ખરીને ? એના પ્રત્યેના તારા પ્રેમમાં ઘટાડો તો થયો નથી ને ?”

પોતાને થયેલા આવા પ્રશ્નથી દયુસીનું મોં લાલચોળ થઈ ગયું. તે હસકાં ભરવા લાગી. એ જોઇને જહોન ફેરિયર બોલ્યો: “લેશ પણ ઘટાડો નથી થયો. એટલું જ નહિ પરંતુ એવા પ્રકારનો પ્રશ્ન તને મેં કર્યો એ માટે પણ મને હવે શરમ થાય છે. એ સુશીલ સ્વભાવનો યુવાન છે. આ લોકો ભણે તેને ‘નાસ્તિક’ કહે, પરંતુ આ લોકોના જેવા ધર્મદાંડી દુરાત્માઓના કરતાં એને બાઈબલ ઉપર વિશેષ શ્રદ્ધા છે. હું તો એને જ ખરો ખ્રિસ્ત માનું છું. નેવેડાથી કેટલાક

માણસો અહીં આવેલા છે. તેઓ આવતી કાલે ત્યાં જવાને નિકળનાર છે. તેમની સાથે હું એક પત્ર મોકલીશ. તેમાં આ તમામ હકીકત જણાવીશ. તેના સ્વભાવનો જે કાંઈ મને અનુભવ છે, એ પરથી હું કહી શકું છું કે તે એ પત્ર વાંચશે એટલે વિજ્ઞાનીના તાર કરતાં પણ વધારે ઝડપથી અહીં આવી પહોંચશે.”

પોતાના પિતાનું છેલ્લું વાક્ય શ્રવણ કરતાં દ્યુસી રડતાં રડતાં પણ હસી પડી. વિજ્ઞાનિક તારના સંદેશા કરતાં પણ એક માણસ વધારે ત્વરાથી ગતિ કરી શકે, એવું જ્યારે ફેરિયર કહે ત્યારે દ્યુસી જેવી સુશિક્ષિત યુવતીને હસતું આવે તેમાં શી નવાઈ?

“જ્યારે તે અહીં આવશે ત્યારે હવે આપણે શું કરવું, એ વિષે તેની સલાહ લઈશું. પરંતુ, આપુ! મને જે ભય લાગે છે તે તમારે જ માટે. જેઓ આ ધર્માધ્યક્ષની સામા થાય છે, જેઓ તેના ફરમાનને તાબે નથી થતા, એમના પરિણામના સંબંધમાં ભયોત્પાદક-દુઃખજનક વાતો સંભળાય છે. તેમને બિચારાને ભયંકર શિક્ષા સહન કરવો પડે છે.” દ્યુસીએ ભયથી કમ્પતા કહ્યું.

“પરંતુ હજી આપણે એની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન નથી કર્યું.” જહોન ફેરિયરે કહ્યું: “જ્યારે આપણે તેની સામા થઈશું, ત્યારે પછી આપણા પરિણામના સંબંધમાં ચિંતા કરીશું. હજી એક મહિનાનો સમય આપણને મળેલો છે; અને હું ધારું છું કે એ સમયનો અંત આવશે તે પહેલાં તો આપણે આ દોઝખનો-ઉટાહનો ત્યાગ કરીને ક્યાંના ક્યાંય નિકળી ગયાં હોઈશું.”

“ઉટાહનો ત્યાગ?”

“હાસ્તો. દરિયામાં રહેવું અને મગર સાથે વેર બાંધવું, એ બે વાત કેવી રીતે બની શકે?”

“પણ પછી આપણાં ખેતરનું શું થશે?”

“આપણે બની શકશે તેટલી રકમ એકઠી કરી લઈશું. બાકીનું જે રહે તે ભલે રહેતું. દયુસી! જો ખર્ચ કહું તો આ પ્રદેશનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર આજે મને પહેલ વહેલો જ આવ્યો નથી. આ પ્રદેશના લોકો પોતાના ધર્માધ્યક્ષની વાજબી કિંવા ગેરવાજબી આજ્ઞાને પોતાની અનિચ્છા છતાંયે તાબે થાય છે, એવી રીતે તેને ગુલામ બની જવાનું મને પસંદ નથી. હું સ્વતંત્ર વિચારને અમેરિકન હોવાથી અહીંની બધી રીતસાત મને નવીન અને વિચિત્ર ભાસે એમાં નવાઈ નથી. વળી મારી આટલી ઉમરે મારા મગજમાં ઘર કરી બેઠેલા દૃઢ મંસ્કારોમાં ફેરફાર થવા પામે એ પણ સંભવિત નથી. એ ધ્વિગહામ ‘ચ’ંગ મોરમનોનો ધર્માધ્યક્ષ હોય તો ભલે હોય, પરંતુ જો હવે હું તેને આપણા મકાનની આસપાસ કશા પણ દુષ્ટ હેતુથી ભટકતો જોઈશ તો ગોળીવડે તેની ખોપરી જ વિંધી નાખીશ. પછી માફ તો ભલે જે થવાનું હોય તે થાય!”

અલખત આ શબ્દો બોલતી વખતે સ્વશક્તિ ઉપરની જહોન ફેરિયરની શ્રદ્ધા સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાતી હતી. તોપણ તેણે એ રાત્રી-એ સાવચેતીની ખાતર પોતાની જાતે જ મકાનનાં તમામ દાર બરોબર બંધ કરીને અંદરનો ઉલાળો પણ પાડ્યો હતો કે જેથી બહારનું કોઈ માણસ ઈર્ષી રીતે અંદર આવી શકે નહિ. વળી પોતાના શયનગૃહમાં ખીતી ઉપર લટકતી બંદૂકને પણ સાફ કરીને તેમાં તેણે ઝેરી ગોળા ભરી રાખી હતી. આ બધું જોઈને દયુસી પોતાના પિતાના મનમાં ઉપજેલી બીતંત્રી કલ્પના કરી શકી હતી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મહિનાની મુદત.

ૐ ત પ્રકરણમાં વર્ણવેલા બનાવના બીજે દિવસે સહવારે જહોન ફ્રેચિયર સોલ્ટલેઇક સીટીમાં ગયો અને ત્યાં પોતાનો જે ઓળખીતો નેવેડા જનાર હતો તેને મળ્યો. એ મનુષ્યને જેફરસન હોપ ઉપરનો પત્ર આપ્યો. એ પત્રમાં જે લખ તેમની સામે ઉપસ્થિત થયો હતો તેનું વર્ણન કરીને, તેને એ પત્ર મળે કે તુરત જ હજાર કામ પડતાં મૂકી પોતાની પાસે આવવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. એ કાર્ય પૂર્ણ થયું એટલે તેનું મન અગાઉ કરતાં સ્વસ્થ થયું અને શાંત અંતઃકરણે તે પુનઃ પોતાને મકાને આવ્યો.

ન્યારે તે પોતાના ખેતર પાસે આવી પહોંચ્યો ત્યારે તેણે દરવાજાના દરેક થાંભલે અડકેલા ઘોડા બાંધેલા જોયો. એથી તેને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. પરંતુ ન્યારે તે પોતાના મકાનની અંદર દાખલ થયો ત્યારે પોતાની બેઠકના ખંડમાં બે યુવાનોને જોઇને તેને પ્રથમ કસ્ટાં પણ વિશેષ આશ્ચર્ય થયું. એ બે જણામાંનો બેઠેલા ગાલ અને ચેત વદનવાળો યુવાન એક ઝુલા ખૂરસી ઉપર લાંબા પગ કરીને પડેલો હતો, ન્યારે બીજો ભરાવદાર ગરદન અને મ્હોઢે શીલીયાટા ચાકાવાળો યુવાન બારી પાસે બેઠો બેઠો પાટલૂનનાં ગળવામાં પોતાના હાથ રાખીને લોકામાં અતિ પ્રચારને પામેલું એક ગીત ગાતો હતો. જહોન ફ્રેચિયરને દ્વારમાં પ્રવેશ કરતો જોઇને બન્નેએ તેને સલામ કરી અને જે યુવાન ઝુલા ખૂરસીમાં પડેલો હતો તેણે વાર્તાલાપનો પ્રારંભ કર્યો.

“કદાચ તમે અમને પિછનતા નહિ પણ હો.” તે બોલ્યોઃ
 “આ અહીં ઊભા તે આપણા મુખી વૃદ્ધ ડ્રૅગરના પુત્ર છે અને
 માંડે નામ જોસફ સ્ટેન્ગરસન છે. તમને સ્મરણ હોય તો જે વેળાએ
 પ્રભુએ તમારા પ્રત્યે પોતાનો હસ્ત લંબાવીને તમને સત્ય સિદ્ધાંત-
 વાદીઓના સંઘમાં આણ્યા તે વખતે પેલા નિર્જન અરણ્યમાં આપણે
 સાથે સાથે મુસાફરી કરી હતી.”

“જે પ્રમાણે પ્રભુએ તમને પોતાના આશ્રય નીચે આણ્યા, તે
 જ પ્રમાણે આખી દુનિયાની તમામ પ્રજાઓને પોતાના આશ્રય નીચે
 આણશે.” બીજો યુવાન ગુંગણા સ્વરે બોલ્યો, અને તેણે પોતાના
 કથનના ટેકામાં એક બાઈબલનું સૂત્ર ટાંક્યું: “તે ધીમું ફળે છે,
 પરંતુ ન્હાનાઓને ટપી જાય છે.”

જહોન ફ્રેરિયરે તેમને કંડો આવકાર આપ્યો એ બે કોણુ હતા
 અને પોતાને ત્યાં શા માટે આવ્યા હતા, તે એ કળી ગયો હતો.

સ્ટેન્ગરસન બોલ્યો: “અમે અહીંયા અમારા પિતાની સલાહથી
 આપની પુત્રીના હસ્તની માગણી કરવાને માટે આવ્યા છીએ. અત્યંત
 અમારા બેમાંથી કોને પસંદ કરવો તે આપની તેમ જ આપની રૂપવતી
 પુત્રીની મુનસીબીની વાત છે. મારે પોતાને માત્ર ચાર સ્ત્રીઓ છે,
 અને બધું ડ્રૅગરને સાત છે; એથી હું ધાંડે છું કે આપની પુત્રીના
 હસ્ત ઉપર મારો પ્રથમ અને વિશેષ હક્ક છે.”

“નહિ, નહિ, બધું સ્ટેન્ગરસન !” બીજો ઉંચે સ્વરે બોલી
 ઉડ્યો: “તમારી એ દલીલ વાસ્તવિક નથી. આપણે અત્યારે કેટલી
 સ્ત્રીઓ છે, એ પ્રશ્ન નથી પરંતુ આપણા બેમાંથી કોણુ વિશેષ
 સ્ત્રીઓનું પાલન કરવાને શક્તિમાન છે તે જોવાનું છે. મારા પિતાએ

તેમની ચક્રીઓ મને સોંપી દીધી છે, એટલે અત્યારે તમારા કરતાં હું અધિક ધનવાન છું. ”

“ પરંતુ ભવિષ્યના સંયોગો તમારા કરતાં મારે માટે વધારે સારા છે. ” સ્ટેન્ગરસન સહેજ ગરમ ખતી જઈને બોલ્યો: “ જ્યારે ઇશ્વરેચ્છાથી માંડ પિતાનો દેહકાળ થશે, ત્યારે એમનાં ચામડાને કેળવવાનાં તથા રંગવાનાં કારખાનાં અને ખીજી તમામ મીલકત મને મળશે. એ વખતે પછી હું તમારા કરતાં પણ વિશેષ ધનવાન ગણાઈશ અને આપણી પવિત્ર ધર્મસભામાં પણ મને તમારી ઉપર બેઠક મળશે. ”

“ ચાલો, ત્યારે આપણે એ તકરાર છોડી દઈએ અને આપણામાંથી એક જણને પસંદ કરવાનું મીસ દ્યુસી ફેરિયરની મુનસફી ઉપર જ રાખીએ. ” સામેટાંગેલા મોટા વ્યાપનામાં પોતાના પ્રતિબિંબ સામે જોતો મૂછોના આંકડા ચડાવતો ડૂબર બોલ્યો: “ તે જે નિશ્ચય ઉપર આવે એ આપણે સ્વીકારવો. કેમ કમૂત્ર છે ને ? ”

આ વિચિત્ર સંવાદ ચાલતો હતો તે વેળાએ જહોન ફેરિયર તે ઓરડાના બારણાની નજીકમાં બિભો હતો. આ બે જણના અસભ્ય વર્તનથી તેને અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો હતો અને તેમને પોતાના હાથમાંના હાંટરવડે ફટકાવી કાઢવાનું તેને મન થતું હતું. તદ્દપિ તે પોતાના ગુસ્સાને મહા મુશ્કેલીએ દબાવી શક્યો હતો.

“ આમ જૂઓ, ” છેવટે તે એ બે જણાની નજીક જઈને બોલ્યો: “ જ્યારે મારી પુત્રીનું આમંત્રણ તમને મળે ત્યારે તમારે અહીં આવવું. લાંસુધી તમારે મારા મકાનમાં પગ પણ મૂકવો નહી. ”

બે જુવાન મોરમનો આશ્ચર્યચકિત ખતીને તેની સામે જોઈ રહ્યા. તેમની દષ્ટિએ તો આ છોકરીના હસ્તને માટે તેઓ સ્પર્હા કરતા હતા, તે એ છોકરીને તથા તેના બાપને મગર થવા જોગ હતું—

મોરમનોના આગેવાનોના પુત્રા જહોન ફેરિયર જેવા એક યઃકશ્વિત મનુષ્યની છોકરીની માગણી કરે તે શું માનસૂચક ન હતું ? તો પછી તે પોતાનું અપમાન કરવાની હિમ્મત જ કેમ ચલાવી શકે ? એ વિચારથી એ ઉભયને ક્રોધ અને નવાઇ ઉપન્યાં હતાં.

“ આ ખંડમાંથી બહાર જવાના બે રસ્તા છે. ” ફેરિયર બોલ્યો : “ એક તો આ બારણું અને બીજી પેલી બારી. એ બેમાંથી કયો રસ્તો તમે બહાર જવાને માટે પસંદ કરો છો ? ”

એ શબ્દો ઉચ્ચારતી વેળાએ તેનો ધનશ્યામ ચહેરો એટલો ધાતકી અને તેના રાખોડી હસ્ત એટલા ભયસૂચક જણાતા હતા કે પેલા બે જણા તેનો હેતુ સમજી ગયા અને એકદમ બારણા તરફ ચાલ્યા. વૃદ્ધ ખેડુત પણ તેમની પાછળ પાછળ ગયો.

તે કટાક્ષપૂર્વક બોલ્યો : “ મારા શબ્દોની તમારા મન ઉપર કેવી અસર થઈ છે તે તમે મને અનુકુળતાએ જણાવજો ! ”

“ આનો તમને જરૂર બદલો મળશે ! ” ગુસ્સાથી ઉગ્રણી પુણી જેવો બની ગયેલો સ્ટેન્ગરસન આવેશપૂર્વક ગર્જી ઉઠ્યો : “ તમે આપણા ધર્માધ્યક્ષ અને ચાર જણાની પવિત્ર ધર્મસભાનો વિરોધ કર્યો છે. એ વિરોધનું ફળ તમે જીવશે ત્યાંસુધી સંભારશે ! ”

“ મહાન પ્રભુનો ગેબી હસ્ત ગુન્હેગારોને મસળી નાખશે ! ” જુવાન ફેરિયર વચ્ચે પૂરાયો : “ તે પ્રભુનો ક્રોધ તમારો નાશ કરી નાખશે ! ”

“ પરંતુ તે પહેલાં હું જ તમારો બન્નેનો નાશ કરી નાખું તો કેવું ? ” વિકરાળપણે બોલતો ફેરિયર મેડાપર પોતાના સવાના ઓરડામાં લટકાવેલી ખંદૂક લેવાને દોડ્યો, પરંતુ માર્ગમાં લ્યુસી ફેરિયર તેને પકડી લીધો અને આગળ જતો અટકાવ્યો. તે એના હાથમાંથી

છૂટો થઈને મેડા ઉપર જાય તે પહેલાં તો એ બે જણના અગ્નિના કાબડાને અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. એપરથી તે બાણી શક્યો કે એ બંને જણા પોતાના પંજમાંથી પસાર ગઈને નહાસી ગયા છે. એટલે તે ઉપર જતો અટકી ગયો. અહા ! મીસ દયુસી દયાની દેવી ! આજે તેં તારા પિતાને એક દોષયુક્ત કાર્ય કરતો અટકાવ્યો છે, એ વાત ખરી; પરંતુ એ બધી જવા પામેલા ઝેરી સર્પો ભવિષ્યમાં શું કરશે એની કલ્પના તને ક્યાંથી હોય ? જો તેની કલ્પના હોત તો અમે ધારીએ છીએ કે તું કુપાત્રને દયાનું દાન કરવાનું કદાચ પસંદ ન પણ કરત !

“બદમાશ ભિખારડા ! ” પોતાના કપાળપરના પ્રસ્વેદમિંદુને લૂછતો જહોન ફ્રેરિયર બોલ્યો : “ દીકરી ! તું આ બે જણામાંથી એકેની સાથે લગ્ન કરે તે કરતાં તો કપરમાં તારો વાસ થાય એ જ હું વિશેષ પસંદ કરું છું. ”

“ અને હું પણ એવું જ ઇચ્છું છું, બાપુ ! ” દયુસી નિઃશ્વાસ નાખતી બોલી : “ પણ જેફરસન અહીં હવે થોડા દહાડામાં આવી પહોંચશે. ”

“ હા આજે મેં કાગળ મોકલ્યો છે, એટલે તેને આવતાં વધારે દિવસ નહિ લાગે. હવે તો જેમ બને તેમ જલદીથી એ આવી પહોંચે તો જ સારું. કેમકે આ લોકોએ આજે આટલું કર્યું; કાલે તેઓ ખીજું શું કરશે, તે કેમ કહી શકાય ? ”

અલબત્ત સમય કટોકટીનો હતો. આવા પારિક મામલામાં આ વૃદ્ધ ખેડુત અને તેની દીકરીને કોઈ સારા સલાહકાર તથા મદદગારની ખાસ જરૂર હતી. એ પ્રદેશના ઇતિહાસમાં જહોન ફ્રેરિયર ધર્મસભાના ફરમાનના કરેલા સ્પષ્ટ વિરોધ જોવો ખીજો એક પણ

પ્રસંગ અન્યો ન હતો. જ્યારે ન્હાના ન્હાના દોષોના અદલામાં પણ અત્યંત કઠોર શિક્ષાઓ કરવામાં આવતી હતી ત્યારે જોહાન ફ્રેરિયરના આ ગુન્હાના અદલામાં તો તેને કડકમાં કડક શિક્ષા સહન કરવી પડે તેમ હતું. તે સારી પેઠે સમજતો હતો કે પોતાની વિપુલ સંપત્તિ કિંવા પ્રતિષ્ઠા ધર્મસભા અને તેના અધ્યક્ષના કોપાનળમાંથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકે તેમ નથી. તેના જેવા જ ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત માણસો પણ તેમના ક્રોધના ભોગ થઈ પડ્યાના દૃષ્ટાન્તો જાણીતા હતા, અને તે લોકોની મીઠકત ધર્મસભાએ પોતાને કબજે લઈ લીધી હતી. અર્થાત્ શ્રીમંતો પૈસાના જોરથી કે બીજી લાગવગથી પોતાનું રક્ષણ કરી શકે તેમ ન હતા. જોહાન ફ્રેરિયર સ્વભાવે બહાદૂર અને હિમ્મતવાન હતો પરંતુ પોતાના ઉપર ઝઝુમી રહેલા ગુપ્ત લયની ચિંતાઓ તે ધૂજતો હતો. જો એ લય કેવા પ્રકારનો છે એ તેના જાણવામાં હોત તો તે પૂરતી હિમ્મત અને બળપૂર્વક તેની સામે થયો હોત; પરંતુ ક્યારે અને કેવા પ્રકારે એ ગુપ્ત લય તેના કુદુમ્બ ઉપર આવી પડશે એ તેના જાણવામાં ન હતું. એથી જ તે વધારે ચિંતાતુર રહ્યા કરતો હતો. એમ છતાં પોતાના મનની ચિંતા અને બીતિ તેણે પોતાની દીકરી પાસે પ્રકટ થવા દીધી ન હતી. તેની રૂબરૂમાં તો મોરમનોની પોતાને દરકાર નથી, તેમ જ એ લોકો પોતાને કાંઈ પણ કરી શકવાના નથી, એવા જ પ્રકારનો ભાવ તે દર્શાવતો હતો. તદ્દપિ ચતુર અને પિતૃલક્ષ્ય દ્યુસી તેના પિતાના અંતરમાં આલ્પતા ચક્ષુવિચક્ષ કેટલેક અંશે જાણી ગયા સિવાય રહી ન હતી.

જોહાન ફ્રેરિયરે કલ્પના કરી હતી કે પોતે પેલા એ જુવાન મોરમનો સાથે જે અપમાનકારક વર્તન ચલાવ્યું હતું તેના અદલામાં ધ્વિગહામ યંગ તરફથી પોતાને ઠપકો કિંવા ચેતવણી મળશે

ખરી. તેની એ કદપના ખોટી પણ ન હતી. તેને ચેતવણી મળી પણ ખરી પરંતુ તે એવા પ્રકારે મળી કે જોતો ફેરિયરને ખ્યાલ પણ આવ્યો ન હતો. ખીજે દિવસે સહવારે તે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો એટલે બરોબર પોતાની છાતી ઉપર ઉંચે મચ્છરદાની પર એક ચોરસ કાગળનો કકડો ટાંકણી વડે ચીટકાવેલો. તેના જોવામાં આવ્યો. તે કકડા ઉપર મોટા અને વાંકાચુંકા અક્ષરે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

“તમારા વર્તનની સુધારણાને માટે હવે ઓગણત્રીસ દિવસ રહ્યા છે; અને ત્યારબાદ—”

આ ચેતવણી આપનારે કાંઈ પણ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું હોત તે કરતાંયે પ્રસ્તુત મંદેશામાં ‘ત્યારબાદ’ શબ્દ પછીની આડી કાળી લીટી વધારે ભયપ્રદ હતી. પોતાના સૂવાના ઓરડામાં રાત્રી દરમિયાન કોણ કેવી રીતે દાખલ થઈને મચ્છરદાનીના અંદરના ભાગમાં ઉંચે આ કાગળનો કકડો ચીટકાવી ગયું, એ બાબતના વિચારમાં જાહોન ફેરિયરનું મન ગુંચવાઈ ગયું. તેના નોકરો બંગલાની બહાર એકઠાણીયામાં સૂતાં હતાં. બંગલાની અંદરના ભાગમાં માત્ર તે અને તેની દાકરી એ જણાંજ સૂતાં હતાં અને સૂતી વખતે તમામ બારી-બારણાં તેણે બરોબર રીતે વાસેલાં હતાં એ કાગળ તેણે મચ્છરદાની પરથી ઉખાડી લઈને ફાડી તેના ઝીણા ઝીણા ટુકડા કરીને નાખી દીધો. એ વિષયમાં તેણે પોતાની પુત્રી પાસે કશો પણ ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. આ બનાવથી તેના હૃદયમાં ભીતી જોરથી ઉછાળા મારી રહી. ધ્વિગહામ થાંગે તેને એક માસની મુદત આગી હતી. તેમાંથી ગઈ કાલનો દિવસ પસાર થઈ ગયો હતો. એટલે આજે ઓગણત્રીસ દિવસ રહ્યા હતા એ સ્પષ્ટ હતું. આવા ભંયકર અને અમાનુષીય શક્તિ ધરાવનારા શત્રુની સામે મનુષ્યબળ કિંવા હિંમતનો ઉપયોગ શો ?

જાહોન ફ્રેરિયર ગમે તેટલો બળવાન હોય તોપણ શું થયું! જે હાથે પેલો કાગળ તેની મચ્છરદાની સાથે ચોંટાડ્યો હતો, તેજ હાથે તિક્કણુ છરો તેની છાતીમાં ભોટા દીધો હતો, અને તેનો નાશ કાણે કર્યો એ તેના જાણવામાં પણ આવી શક્યું ન હોત.

એ દિવસ પસાર થઈ ગયો. બીજો રોજ સહવારે પણ હૃદયને ધૂળવી મેદાનાઈ દૃશ્ય તેના જોવામાં આવ્યું. તે તથા દ્યુસી નાસ્તો કરવા બેઠાં હતાં, તે વખતે દ્યુસીની નજર એકાએક ઉંચે સીલીંગ તરફ ગઈ. તેણે પોતાના પિતાનું લક્ષ પણ એ તરફ ખેંચ્યું. સીલીંગના મધ્ય ભાગમાં કાલસા વડે મોટા અક્ષરે ' ૨૮ ' નો આંકડો લખેલો હતો. આ આંકડાનો શો હેતુ હશે તે દ્યુસીના જાણવામાં ન હતું. કેમકે આગલા દિવસના બનાવની તેને માહિતી ન હતી. જાહોન ફ્રેરિયરે એ વિષયમાં તેને કશું પણ કહ્યું નહિ. તે દિવસે આખી રાત્રી તે પોતાની બંદૂક પાસે રાખીને જાગતો બેસી રહ્યો. કાંઈ પણ તેના જોવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યું નહિ. એમ છતાં બીજો રોજ સવારે બંગલાના પ્રવેશદ્વારના બારણા ઉપર બહારની બાજુએ આકવડે ' ૨૭ ' નો આંકડો ચિત્રેલો જોવામાં આવ્યો !

પ્રકરણ ૨૫ મું.

જેકેરસન હોપનું આગમન.

એ

પ્રમાણે દિવસ પછી દિવસ પસાર થવા લાગ્યા. પરંતુ જ્યારે સહવાર પડતી ત્યારે જાહોન ફ્રેરિયર જોઈ શકતો કે તેના ગ્રામ શત્રુઓ કાંઈ ને કાંઈ પ્રકારે મેને આપવામાં આવેલી

મુદત માંહેના બાકીના દિવસો કંટલા રહ્યા છે તેની યાદ આપવાને ચૂકતા નહિ. એ ભયપ્રદ આંકડો કોઈ વેળાએ બહાર દિવાલપર તો કોઈ વેળાએ નીચે જમીન ઉપર ચાક કિંવા કાલસા વડે મોટા અક્ષરે લખેલો માલૂમ પડતો. કોઈ વખત નાના કાગળ ઉપર તે આંકડો લખીને એ કાગળ કમ્પાઉન્ડના ઝાંપે આવી જળી સાથે બાંધી જતા. જહોન ફેરિયરની ગમે તેટલી સાવધતા અને ચાતુર્ય છતાં પણ આ રાજીંદી ચેતવણી કાણુ, ક્યારે અને કેવી રીતે મૂકી જાય છે, તેનો ભેદ એ ઉકેલી શક્યો નહિ. જ્યારે તે આંકડો તેના જોવામાં આવતો ત્યારે તેના મનમાં ભય ઉપસ્થિત થતો, અને આ લોકો પૈયાશિક શક્તિ ધરાવતા તો નહિ હોય, એવો પણ ગ્રહેમ તેના મનમાં ઉપસ્થિત થયો. તેના મનની શાંતિ નાશ પામી ગઈ હતી. કશું પણ કામકાજ તેને સજીવું નહિ. હરણુ કે બકરા જેવું પણ પોતાની પાછળ પડેલા પારાધી કિંવા વિકરાલ જંગલી પશુને જૂએ છે તે વખતે તેનો ઝહેરો જેવો ભયગ્રસ્ત બની જાય છે, તેવો આવિર્ભાવ જહોન ફેરિયરના ઝહેરા ઉપર પ્રદર્શિત થતો હતો. તેની સર્વ આશાઓ નષ્ટ બની ગઈ હતી. એક માત્ર આશા રહી હતી અને તે નેવેગથી જેફરસન હોપના આગમનની.

સતાવીશના પચીસ, પચીશના વીશ, વીશના પંદર અને પંદરના માત્ર હવે દશ દિવસ રહ્યા. પરંતુ જેફરસનના ખર કે ખખર કાંઈ પણ નહતા. આંકડો દશથી પણ નીચે ઊતરવા લાગ્યો, કિન્તુ તેના આગમનનું લેશ પણ ચિહ્ન ન જણાયું. એકાદો ધોડેસ્વાર રાજ-માર્ગ પર થઈને પસાર થતો કિંવા ગાડીવાનનો તેના ધોડાને પ્રોત્સાહન આપનારો અવાજ સંભળાતો કે જહોન ફેરિયર એકદમ બારી પાસે જઈને જેફરસન આવી પહોંચ્યો છે, એવી આશાથી બહાર

ડોકિયું કરતો. પરંતુ કોઈ અગત્યના મનુષ્યને જોઈને નિરાશાપૂર્વક ધબ લઈને ખૂરસીમાં પડતો. છેવટે જ્યારે પાંચનો આંકડો ચાર ઉપર અને ચારનો ત્રણ ઉપર આવ્યો ત્યારે તો તેનું હૃદય તદ્દન નિરાશ બની ગયું, અને આ દુષ્ટ લોકોના પંજમાંથી મુક્ત થવાની તમામ આશા તેણે છોડી દીધી. ઉઠાડ પરગણામાં બીજું કોઈ પણ એવું ન હતું કે જેની તેને મદદ મળી શકે. અર્થાત્ તે એકલો એ પરગણાની આસપાસના પર્વતો માંહેના અવડચવડીઆ રસ્તાના જ્ઞાન સિવાય તેની બહાર નિર્વિધિપણે કદી પણ નિકળી શકે એમ નથી, એ તે સારી રીતે જાણતો હતો. રાહદારીઓના ધોરી રસ્તા ઉપર ધર્મસભાના ગુપ્ત જસુસો અને ચોકીદારો ચોકી કર્યા કરતા હતા. એ રસ્તે થઈને પસાર થવાને માટે દરેકને ધર્મસભાની પરવાનગી મેળવવી પડતી. ફ્રેરિયરે મનમાં ઘણો ઘણો વિચાર કર્યો, અનેક કલ્પનાઓ કરી, પરંતુ એ દરેકને અંતે ધર્મસભાની લટકતી તલવાર દષ્ટિએ પડતી હતી. અર્થાત્ એક મહિનાની મુદત ખત્રાસ થતાં મૃત્યુ નિશ્ચય હતું. તદ્દપિ તેણે પોતાની પુત્રીના કોઈ પણ મોરમન સાથે લગ્ન કરી જીવન પર્યન્ત તેના નામ ઉપર કાલિમા લગાડવા કરતાં શાંતિપૂર્વક મરણને શરણ થઈ પ્રભુના ધામમાં પહોંચવાનું જ યોગ્ય માન્યું હતું—તેનો એ નિશ્ચય એક ક્ષણભર પણ ડગમગ્યો ન હતો.

હવે એ દિવસ બાકી રહ્યા હતા. આજે ‘૨’નો આંકડો મકાનની દિવાલ ઉપર જોવામાં આવ્યો હતો. તે એકલો ખેડો ખેડો ચાલુ સંકટના સંબંધમાં વિચારમાં નિમગ્ન બની ગયો હતો. આવતી કાલે મુદ્દતમાં માત્ર એક જ દિવસ બાકી રહેવાનો હતો. કાલનો દિવસ પૂરો થશે પછી શું ? તેના મગજમાં એક બીતિપ્રક આઘાત થયો—એ આઘાત આ દુષ્ટ લોકોનાં હૃદયકર કૃત્યોનો વિચાર

આવતાં પોતાનું પણ બીજાના જેવું જ લયંકર પરિણામ આવશે એ કલ્પના મનમાં ઉદ્ભવવાથી થયો હતો. તેના મૃત્યુ પછી તેની દીકરી હયુસીનું-ખિલતા પુષ્પનું શું થશે ? પોતાની આસપાસ ગુપ્ત રીતે ગુંથાતી આ જાળીમાંથી ન્હાસી છૂટવાનો એક પણ રસ્તો નથી ? તેણે મસ્તક ટેબલ ઉપર નાખી દીધું. તે એક ન્હાના બાળકની માફક રડી પડ્યો. તેની તમામ શક્તિ અત્યારે હણાર્થ ગર્ભ હતી. જહોન ફેરિયર આગળનો જહોન ફેરિયર નહોતો. રહ્યો.

પરંતુ આ શું ? રાત્રીની સ્મશાન જેવી શાંતિમાં તેણે એક ધીમે-તદન ધીમે પરંતુ સ્પષ્ટ અવાજ સાંભળ્યો. કોઈ ધીમેથી મકાનના મુખ્ય દારની સાંકળ ખખડાવતું હોય એવો તે અવાજ હતો. જહોન ફેરિયર જયથી ધૂળવા લાગ્યો. તે હિંમત કરીને આગલા ખંડમાં આવ્યો. થોડી વાર પેલો અવાજ બંધ પડી ગયો, પુનઃ આલુ થયો. નક્કી સાંકળનો જ અવાજ ! મધ્યરાત્રી થઈ હતી. એ વખતે આ અવાજ થવાનું શું કારણ ? ગુપ્તમંડળની આજ્ઞા બજાવવાને માટે કોઈ ખૂતી તો નહિ આવ્યો હોય ? અથવા એ મંડળનો ગુપ્તચર, પોતાને આપેલી મુદતમાં એક દિવસ બાકી રહ્યો છે. એમ દર્શાવવાને માટે '૧'નો આંક દાર ઉપર લખવાને આવ્યો હશે ? એ પછે જહોન ફેરિયરને લાગ્યું કે હૃદયને હચમચાવી મેલનારી આ શંકાશીલતા કરતાં મૃત્યુ શું ખોટું ? તો પણ હિંમત રાખીને તે બારણા પાસે ગયો. અંદરનો આગળીયો કાઠી નાખીને તેણે બારણું ખોલી નાખ્યું. બહાર સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા અને શાંતિ પથરાઈ રહી હતી. આકાશ વાદળોથી મુક્ત હતું અને તારા પોતાના મધુર પ્રકાશ પૃથ્વીપટ પર રેડતા હતા. એથી રાત્રી મનોહર-લાગતી હતી. મકાનની સામેની વાટિકા અને તેના ફરતી તારની વાડ સ્પષ્ટ

રીતે દેખાતી હતી. પરંતુ વાટકામાં ડગા વાડનાં બહાર રસ્તા ઉપર કોઈ પણ મનુષ્યપ્રાણી દૃષ્ટિએ પડતું ન હતું. જહોન ફ્રેરિયરે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો અને તેણે પોતાની જમણી તથા ડાબી બાજુ તરફ નજર નાખી. એટલામાં તેની નજર પોતાના પગ પાસે નીચે જમીન તરફ જતાં, એક માણસ ઉઘે મસ્તકે જમીન ઉપર પોતાના હાથ પગ લાંબાવી પડેલો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો.

એ મનુષ્યને ત્યાં પડેલો જોતાં તે એટલો બધો ગિહનો કે ભયને લીધે પોતાનાથી ખૂસ પાડી દેવાશે એમ તેને લાગ્યું. પરંતુ મહા પ્રયત્ને તેણે ખૂસ પાડવાની ઇચ્છાને દબાવી દીધી. એ આદૃતિને જોતાં પ્રથમ તેને એમ લાગ્યું કે કદાચ કોઈ મનુષ્ય ધાયત્ર થયો હશે અને તેથી અચેત અવસ્થામાં આ સ્થળે આવી રીતે પડ્યો રહ્યો હશે. પરંતુ એટલામાં તો એ આદૃતિ સર્પગતિએ અતિ ત્વરાથી પરંતુ લેશ પણ અવાજ કર્યા સિવાય સરકતી સરકતી ઓરડામાં દાખલ થવા લાગી. એ મનુષ્ય ઓરડામાં દાખલ થયો કે એકદમ ભ્રમો થઈ ગયો. જહોન ફ્રેરિયર તેની સામે જૂએ કે કાંઈ કહે તે પહેલાં તો તેણે પ્રવેશદ્વાર બંધ કરી દીધું. તે પછી વૃદ્ધ ખેડુત તરફ ફરીને તેણે પોતાના મુખ ઉપરનો મુખવટો કાઢી નાખ્યો. પરંતુ આ કોણ ? આ કોનો ચહેરો ? જેફરસન હોપનો— છેવટે તે આવી પહોંચ્યો ખરો !

તેનો ચહેરો જોતાં જહોન ફ્રેરિયરના મુખમાંથી આનંદનો ઉદ્ગાર નિકળી ગયો. તે જેફરસન હોપનો દક્ષિણ હસ્ત પોતાના બન્ને હાથમાં લઇને બોલ્યો : “ હું કેટલો બધો ગિહનો ? પણ આમ કરવાનું શુભાકીરણ ! ”

“ પહેલાં મને કાંઈક ખાવાનું આપો.” હોપ ભારે સ્વરે બોલ્યો: “ હેલા અડતાળીશ કલાક થયાં મેં કશું ખાધું નથી, તેમ પાણી સરખું પણ પિધું નથી. ખાવા પિવાનો વખત જ ક્યાં હતો ?”

એટલા શબ્દો કહીને તે એક ટેબલ નજીક ખૂરસી ખેંચી તેના પર બેસી ગયો. જહોન ફેરિયરે એક પળની પણ ઢીલ નહિ કરતાં તેને માટે ખાવાનું આપ્યું. તે કેટલાયે દિવસનો ભૂખ્યો હોય તે પ્રમાણે ખાવા મંડી પડ્યો. જ્યારે તે કાંઈક તૃપ્ત થયો એટલે બોલ્યો: “ દ્યુસી તો મળહમાં છે ને ?”

“ હા, લાલિ લમના સંબંધમાં એને મેં કશું પણ જણાવ્યું નથી— હું આ સંબંધમાં એની પાસે વાત જ કાઢતો નથી. કદી તે વાત કાઢે છે તો તેને ઉડાવનારો જવાબ આપું છું.” દ્યુસીના પિતાએ જવાબ આપ્યો.

“ તો તો સારું. પરંતુ તમારા મકાનની આસપાસ છૂપો પહેરો મૂકી દેવામાં આવ્યો છે. એ કારણથી જ હું જમીન ઉપર પેટે ચાલીને અહીં સુધી આવ્યો છું. એ લોકો ગમે તેવા ચાલાક અને હુશિયાર હોય, પરંતુ આ જેફરસન હોપ પાસે તેમની ચાલાકી કે ચતુરાઈ કશી પણ ચાલે તેમ નથી.”

જે જહોન ફેરિયર અત્યારસુધી તદ્દન હતાશ જેવો દેખાતો હતો તેનું મુખ હવે ચમકવા લાગ્યું. તેના મનમાંથી ભીતિ ક્યાંય અલોપ થઈ ગઈ. અત્યારસુધી એકલો હતો. પરંતુ હવે સહાયક—અને તે પણ અંત સુધી પોતાને છોડીને ચાલ્યો ન જાય એવો સહાયક તેને મળી આવ્યો હતો. તેણે પુનઃ હોપનો હસ્ત પોતાના હસ્તમાં લઈને આનંદના ઉમળકા સાથે હલાવ્યો. તે બોલ્યો: “ ખરે-ખર તમારા જેવો સહાયક મને મળ્યો છે, એથી મને ગર્વનંદ થાય

છે. આવા સંકટ અને લયમાં ભાગ લેવાને તત્પર થાય એવા મનુષ્ય વિરલ જ હોય છે.”

“એ તમે સત્ય જ કહો છો.” જીવાન શિકારી બોલ્યોઃ “મને માફ કરજો, મને તમારા માટે પૂરતું માન છે એ હું કયારે કરું છું. પરંતુ માન અને લાગણીની વચ્ચે તફાવત છે. જો આ ભીતિમાં તમે એકલા જ સંડોવાયા હોત તો મને લાગે છે કે આવું જોખમ ખેડવાનું સાહસ મેં કદાચ ન પણ કર્યું હોત. ખોટો ડોળ કરવાનો મારો સ્વભાવ જ નથી. તેથી જો ખરું કહું તો દ્યુસીને ખાતર જ મેં તમારી આસપાસ સળગી રહેલા લયનગર દાવાનળમાં ઝંપાપાત કર્યો છે, અને હું ખાત્રીથી કહું છું કે ત્યાંસુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધી દ્યુસીને હું ઉતી આંચ પણ આવવા દેનાર નથી. જ્યારે ઉટાહતો પ્રદેશ હોપ કુટુંબના એક પણ મનુષ્યનો પ્રાણ લેશે ત્યારે જ તે દ્યુસીને પોતાના પડ ઉપર રાખી શકશે.”

જહોન ફ્રેરિયર કાંઈ મૂર્ખ ન હતો. તેને જોઈરસન હોપના કથનથી માફ લાગ્યું ન હતું. આ બધું તે દ્યુસીને માટે જ કરતો હતો એ દેખીતું હતું, અને પોતે પણ દ્યુસીના જીવન અને લલનના રક્ષણને માટે જ અધિક ચિંતાતુર હતો. બાકી પોતે વૃદ્ધ થયેલો હોવાથી પોતાના જીવનને માટે તેને ઝાઝી દરકાર ન હતી. તેણે પૂછ્યું: “પણ હવે આપણે શું કરવું?”

“આવતી કાલે તમારો છેલ્લો દિવસ છે. એટલે આજે-આજે જ જો તમે પલાયન થઈ ન જાઓ તો પછી કાલે દિવસે કાંઈ બની શકે નહિ, અને રાત્રી પડતાંમાં પછી શું થશે એ કહી પણ શકાય નહિ! મેં ઇંગલ રેવાઈનમાં બે ઘોડા અને એક ખચ્ચરને તૈયાર રાખેલ છે. તમારી પાસે રોકડ ફટલી છે?”

“ મારી પાસે બે હજાર ડોલરનું સોનું છે અને પાંચ હજાર ડોલરની નોટો છે. એ બાબત બની શકી એટલી તૈયારી તો મેં અગાઉથી જ કરી રાખી છે. ” જહોન ફ્રેરિયરે જવાબ આપ્યો.

“ એ સાં રૂઠું. ” જેફરસને કહ્યું: “ મારી પાસે પણ લગભગ એટલી જ રકમ છે. આપણે પહાડી રસ્તે થઈને કારસન સીટી* તરફ જઈશું. ત્યાં પહોંચ્યા પછી વાંધો નથી. વાર, હથુસી તો સૂતી હશે. તેને તમે જગાડો. એટલું સાં છે કે તમારા નોકરો બહાર એકઠાળીયામાં સૂએ છે. નહિ તો અત્યારે અહીંથી પસાર થવામાં મુશ્કેલી પડત. ”

જહોન ફ્રેરિયર હથુસીને જગાડીને તૈયાર કરવાને ગયો. એટલે જેફરસન હોપે રાંધણીઆમાં જઈને ખોરાકની જે ચીજો તૈયાર હતી તે એકડી કરીને એક ન્હાના કોથળામાં ભરી લીધી અને એક પથરના ખરણિયાટના કુંજમાં પાણી ભરી લીધું. કેમકે પહાડી રસ્તે ફૂવા બહુ જ થોડા હતા અને તે પણ એક બીજાથી ઘણું દૂર હતા. એથી પાણીની તંગીનો જાતિઅનુભવ તેને થયેલો હતો. તે એ તૈયારી કરી રહ્યો ન હતો ત્યાં તો વૃદ્ધ ખેડુત અને તેની દીકરી નીચે આવી પહોંચ્યાં. તેમણે કપડાં પહેરી લીધાં હતાં અને તેઓ પસાર થવાને તૈયાર થઈ રહ્યાં હતાં. પ્રિયતમ-પ્રેયસીને પગ પર દર્શન થતાં આનંદ થયો. તેઓ મળ્યાં-ભેટ્યાં. પરંતુ આનંદવાર્તા કરવાનો અત્યારે સમય ન હતો. વખત ટુંકો હતો અને જે પણ જતી હતી તે કીમતી હતી.

“ આપણે હવે એકદમ અહીંથી પસાર થઈ જઈએ. ” જેફરસન દઢ અને નિશ્ચયાત્મક સ્વરે બોલ્યો. ભાવિ બચતી પ્રગાઢતા તે

* નેવેડા પરગણાનું મુખ્ય શહેર.

સમજતો હતો. પરંતુ એ ભય તેના હૃદયની લોખંડી દિવાલને ભેદી શકે તેમ ન હતું. તેણે કહ્યું: “ તમારા મકાનની આગળ અને પાછળ બંને બાજુએ પહેરો રાખવામાં આવ્યો છે. પરંતુ આપણે આ બાજુની બારીમાંથી સંભાળપૂર્વક બહાર કૂદી પડી ખેતર માંગે પસાર થઈ શકીશું. એ ખેતરો વટાવીને ઘોરી રસ્તાપર જઈશું એટલે ઇંગ્લ રેવાઈન બે માર્કિટ દૂર રહેશે. ઘોડાને મેં ત્યાં રાખેલા હોવાથી ત્યાં સુધી આપણે ચાલવું પડશે. ઘોડેસ્વાર થયા બાદ સ્વસ્થ સુધીમાં તો પહોંચી રસ્તે લગભગ અર્ધા પથે આપણે પહોંચી જઈશું. ”

“ વચ્ચે માર્ગમાં કોઈ આપણને અટકાવશે તો ? ” ફ્રેરિયરે પ્રશ્ન કર્યો.

હોપે પોતાના ગજવામાંથી એક રિવોલ્વર કાઢી. “ જો તેમની મંખ્યા વધુ હશે તો તેમાંથી બે-ત્રણને તો સહુથી પહેલાં આ મારી રિવોલ્વર જ પૂરા કરી દેશે. બાકીના હું અને તમે બેઠેલી લઈશું. ” તેણે કહ્યું. તેના મુખ ઉપર કૂરતાયુક્ત હાસ્ય ઉદ્ભવ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

ય.પલાયન.

પહેલાં જોદરસને મકાનની અંદરના તમામ દીવા હોલની નાખ્યા. પછી એ ત્રણે જણા એક બાજુની બારી તરફ ગયા. જહોન ફ્રેરિયરે એ બંધ બારીના કાચમાંથી જે ખેતરો અત્યાર સુધી

પોતાની માલિકીનાં હતાં તથા જેમનો તે અત્યારે સદાને માટે ત્યાગ કરવાને તત્પર થયો હતો, એ ખેતરો તરફ દૃષ્ટિ નાખી. પરંતુ પોતાની સંપત્તિનો ભોગ આપતાં તેને લેશે પણ દિલગીરી થઈ નહિ, કેમકે પોતાની મીલકત ગૂમાઈ જાય એ કરતાં પોતાની પ્રિય પુત્રી દ્યુસીના જીવન અને લજ્જાને હાની પહોંચે એ વિષયની તેને અધિક ચિંતા હતી. બહાર ખેતરમાં દૂર દૂર સુધી શાંતિ પથરાયેલી જણાતી હતી. આસપાસ પણ બધે શુભશુભાકાર લાગતું હતું. આ સ્થળે માણસો ધૂપાઈ રહ્યા હોય એવી કલ્પના થતી પણ મુશ્કેલ હતી. તદ્દપિ જીવાન શિકારીએ એ મકાન તરફ આવતી વેળાએ તેની આસપાસ ધૂપા પહેરેગીરો હોવાનું અનુભવ્યું હતું. તેના શબ્દોમાં અણુવિશ્વાસ રાખવાની જરૂર નહતી. તેના જેવો હિમ્મતવાન માણસ સાધારણ ભીતિથી ડરી જાય એમ ન હતું.

ફેરિયરે સોના તથા નોટોની કાચળા ઉપાડી હતી, જેફરસન હોપે ભાતાનું પોટકું અને પાણીનો કુંબો ઉપાડ્યો હતો, દ્યુસી કને એક નહાની ચામડાની હેન્ડબેગ હતી. એ હેન્ડબેગમાં તેણે પોતાના મૂલ્યવાન દાગીના રાખી લીધા હતા. તેમણે સાવચેતીથી બારીનાં બારણાં બિલકુલ અગાજ ન થાય તેવી રીતે ખોલ્યાં. આકાશમાં એક કાળી વાદળી દેખાતી હતી. તે નજીક આવીને ખેતરવાળા ભાગમાં પડતા તારાના પ્રકાશને ઢાંકી દે તેની રાહ જોતા તેઓ શાંતપણે બેસી રહ્યા. બ્યારે ખેતરમાં અંધારું થઈ ગયું ત્યારે ત્રણે જણા એક પછી એક બારીમાંથી બહાર બંગીયામાં આવ્યા. ઉંચે શ્વાસે અને ધીમે પગલે બંગીયો ઓળંગીને તારની વાડ પાસે આવી પહોંચ્યાં. વાડ ટપીને તેમણે ધડૂનાં ખેતરમાં પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ જે પળે તેઓ ધડૂના ખેતરમાં દાખલ થયાં તે જ પળે જેફરસન હોપે પોતાનાં બન્ને

સાથીઓને હાથ વડે ખેંચીને એક બાજુએ લઈ ગયો. ત્યાં એક વૃક્ષના ઓથે લપાઈને એ ત્રણે જણાં શાંતપણે ઊભા રહ્યાં.

જેકરસન હોપના કાન બહુ સરવા હતા. એક પાંદડું જમીનપર પડે તો તેનો ખખડાટ પણ તેના કાનને પહોંચ્યા સિવાય રહી શકતો ન હતો. જો તેનામાં એ પ્રકારની શક્તિ ન હોત તો અત્યારે તેઓ કદી પણ આ સ્થળેથી પસાર થઈ શક્યા ન હોત. તેઓ વૃક્ષને ઓથે લપાઈ ગયા કે તે જ પળે તેમનાથી થોડાક વારને છેટે ધ્રુવડના જેવો અવાજ તેમના સાંભળનામાં આવ્યો. તરત જ તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેના જેવો જ બીજો અવાજ રહેજ દૂરથી આવ્યો. એ જ પળે જે માર્ગે થઈને જવાનું તેઓ કરના હતા તે જ રસ્તેથી એક ઉંચી અને કાળો ખોશાક ધારણ કરેલી આકૃતિ તેમના તરફ આવતી જણાઈ. એ આકૃતિએ પ્રથમના જેવો જ અંકેતધ્વની કર્યો. તેની સાથે જ બીજો મનુષ્ય પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

“ આવતી કાલે મધ્યરાત્રીએ ! ” પહેલા આવેલા માણસે સત્તાત્મક સ્વરે કહ્યું : “ જ્યારે ‘ વહીય-પૂઅર-વીલ ’ એવો અવાજ ત્રણ વખત સંભળાય તે વેળાએ. ”

“ જેવી આજ્ઞા. ” બીજો બોલ્યો : “ હું એ અધું ડૂબરને જણાવું ? ”

“ હા, તેમને કહો; અને તેમની મારફત બીજાઓને પણ એ ખબર કરી દો. નવથી સાત ! ”

“ સાતથી પાંચ ! ” બીજાએ પણ સાંકેતિક ભાષામાં પ્રત્યુત્તર આપ્યો. અને બેય જણા જુદી જુદી દિશામાં ચાલ્યા ગયા. તેમના છેવટના શબ્દો, તેઓ એક જ ટોળી માંહેના છે, એ વાતની પરસ્પર ઓળખાણ આપવાને માટે સાંકેતિક ભાષામાં પ્રશ્નોત્તર રૂપે ગોઠવાયેલા હતા. જ્યારે એ લોકોનાં પગતાંનો અવાજ સંભળાતો અંધ

થઈ ગયો—એ લોકો દૂર ચાલ્યા ગયા, ત્યારે જેદરસન હોપ ને સ્થળે છૂપાઈ રહ્યો હતો ત્યાંથી બહાર આવ્યો અને આસપાસ ચોતરફ દૃષ્ટિ કર્યા બાદ તેણે પોતાના સાથીઓ સાથે ધડેના ખેતરમાં પ્રવેશ કર્યો. આગળ તે અને તેની પાછળ દ્યુસી તથા છેવટે જાહોન ફેરિયર એ પ્રમાણે એ ત્રણ જણાં ત્વરાથી આગળ વધવા લાગ્યાં. વચ્ચે વચ્ચે સ્ટેજ બખડાટ કે કાંઈક અવાજ સંભળાતાં જેદરસન હોપ અટકી જતો અને ચોતરફ પારિક દૃષ્ટિથી નિહાળતો અને બોલતો: “ઝડપ રાખજો! આપણી ચોતરફ ચોકીદારો ગોઠવાઈ ગયા છે. બધો આધાર આપણી ત્વરિત ગતિ ઉપર છે. માટે જરી પણ બમચાયા વિના કે શ્રમની દરકાર કર્યા વિના ઉતાવળા ચાલજો—દોડજો!”

એ પ્રમાણે કરતાં તેઓ ખેતર વટાવીને ધોરી રસ્તા ઉપર આવ્યા. ખેતરમાં ધડેના છોડ લગલગ માથાપૂર હોવાથી તેઓ વિશેષ ત્વરાથી આગળ વધી શકતાં ન હતાં, પરંતુ ધોરી માર્ગપર આવ્યા બાદ તેમની ગતિમાં અગાઉ કરતાં વધારે ઝડપ આવી. માર્ગમાં માત્ર એક વખત એક મનુષ્યને સામેથી આવતો તેમણે જોયો. પરંતુ એ જ વેળાએ પડખેના ખેતરમાં તેઓ દાખલ થઈને છૂપાઈ રહ્યાં. એટલે પેલો મનુષ્ય લેશ પણ શંકા વિના તેમની નજીક થઈને પસાર થઈ ગયો. તેઓ ખેતરમાંથી નિકળીને આગળ વધ્યાં. થોડી વાર ચાલ્યા બાદ તેઓ સોલ્ટલેઈક સીટીની બાજુમાં આવી પહોંચ્યાં. તેમને ગામમાં દાખલ થવાનું હતું જ નહિ. એટલે તેમણે સામે દેખાતી પર્વતાવલિ તરફ જતો એક સાંકડો અને અવ્યવસ્થિત પગરસ્તો લીધો. બે બાજુએ બે ઉંચી ટેકરીઓની હાર આવી રહી હતી. તેની વચ્ચે થઈને તેઓ પસાર થતા હતા. એમ કરતાં તેઓ ઈગ્ન રેવાઈનની ખીણમાં આવી પહોંચ્યાં. આ સ્થળે હોપે ઘોડાને

જાખ્યા હતા. એ ઘોડા અને એક ખચ્ચર નિશ્ચિંતપણે ત્યાં ઉગેલું ઘાસ ચરતા હતા. આ પ્રવાસીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા બાદ થોડીક મીનિટ તેમણે વિશ્રાંતિ લીધી. પછી દ્યુસીને ખચ્ચર ઉપર બેસારીને એક અશ્વ ઉપર જોડેરસન હોપ સ્વાર થયો અને તેણે પોતાના અશ્વને આગળ કર્યો. મધ્યમાં દ્યુસીના ખચ્ચરને રાખીને પાછળ ફેરિયરે પોતાના ઘોડાને ચલાવવા માંડ્યો. એ પ્રમાણે તેઓ ઉંચી નીચી ટેકરીઓ અને જાંડી ખીણો વચ્ચેના ભયંકર પહાડી રસ્તામાં દાખલ થયાં.

જેમને ભયંકર જંગલોનો અનુભવ ન હોય, જેઓ કેવળ ગાડી-ઘોડાપર ધોરી રસ્તે ચઢને જ ગયા આખ્યા હોય, તેમને માટે આ માર્ગપર ચઢને પસાર થવાનું કાર્ય અતિ કઠિન હતું. એક બાનુએ આશરે એક હજાર શીટ ઉંચો, સિદ્ધો, એક મોટા ભયંકર રાક્ષસના જેવો કાળા પથ્થરનો ડુંગર પડેલો હતો. ખીજી બાનુએ જાંડી ખીણ આવી હતી. એ ખીણમાં દિવસે પણ નીચી દષ્ટિ કરીને જેતાં તેનું તળીયું જણાય તેમ ન હતું—નીચી દષ્ટિ કરીએ તોએ ચક્કર આવીને ખીણમાં જઈ પડીએ તેમ હતું. એ બેની વચ્ચે વાંકા ચુંકા રસ્તો આવેલો હતો. તે રસ્તો પહોળાઈમાં પણ બિલકુલ એછો હતો. એ રસ્તાપર ચાલતાં કદાચ ટાઈ સ્લામેથી કિંવા પાછળથી આવી ચડે તો બાનુબાનુ સરકી જવાને માટે એકે માર્ગ ન હતો. માર્ગ અત્યંત વિકટ હતો. એ માર્ગની ભયંકરતા અને તેમાં આગળ વધવાની મુશ્કેલીઓનો આ પ્રવાસીઓને ખ્યાલ હતો. તોપણ તેમનાં હૃદય અત્યારે શાંત અને પ્રસન્ન હતાં. કેમકે જેમ જેમ તેઓ આગળ જતાં હતાં તેમ તેમ પાછળ રહેલા જૂલમગારો અને તેમની વચ્ચેના અંતરમાં વધારો થતો હતો. દ્યુસી મોરમનોના હાથમાં સપડાઈને તેના સિય-

ળતો ભંગ થવા પામે, એ કરતાં આ ઊંડી ખીણમાં પડવાથી, તેનું મૃત્યુ નિપજે, એ જાહેર ફેરિયર વધારે પસંદ કરતો હતો. હ્યુસીના મનમાં પણ અત્યારે કેવળ આનંદ—આનંદ જ ઉછાળા મારી રહ્યો હતો. કેમકે તે દુરાત્માઓના પંજામાંથી મુક્ત થઇ હતી અને તેનો પ્રિયતમ—તેના હૃદયનો સ્વામી જેફરસન હોપ તેની સાથે હતો. પ્રિયતમના સહવાસમાં પોતાનું મૃત્યુ થાય તોપણ તેમાં તે પ્રસન્ન હતી. જેફરસન હોપને તો બીતિ હતી જ નહિ. તે અનેક વાર શિકાર કરવા જતાં આવા માર્ગોપર થઇને પસાર થયેલો હોવાથી, આ માર્ગ તેને રાજમાર્ગના જેવો જ લાગતો હતો. તેમ જ તે અગાઉ આ રસ્તે થઇને જ આ બાબુએ આવેલો હોવાથી રસ્તાનો માહિતગાર હતો. એટલે સહિસન્નામતીપૂર્વક આગળ વધી શકાશે એ અંતઃકર્ષમાં તેને કશી પણ ચિંતા ન હતી.

હજી પણ ભય તેમનો તદ્દન ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો નહતો. થોડેક આગળ ચાલતાં તેઓ ‘લેટર ડે સેઈન્ટસ’ ની હદમાંથી હજી બહાર પડી શક્યાં નથી, એ વસ્તુસ્થિતિ સૂચવનાર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તેમને જણાયું. અત્યારે તેઓ જે સ્થળ ઉપર આવી પહોંચ્યાં હતાં તે અતિ ભયાનક અને અત્યંત સાંકડું હતું. એ સ્થળે પહોંચનાં જ યુવતિના મુખમાંથી એક ચિત્કાર નિકળી ગયો અને તેણે સામે દેખાતા એક હિંચા ખડક તરફ આંગળી કરી. એ ખડક ભુરજના જેવો લાગતો હતો. તેના ઉપર એક ચોટીદાર હાથમાં બંધૂક ઝાલીને બેઠેલો તેમના જેવામાં આવ્યો. તે ચોટીદારની દૃષ્ટિ પણ તેમની સામે મૂર્ધા તેઓ સ્હેજ નજીક ગયાં એટલે ચોટીદારે મોટે અવાજે પ્રશ્ન કર્યો: “બેભા રહો! આપ કાણ છો?” એનો પ્રતિધ્વનિ આસપાસની પર્વતાવલીમાંથી અંભળાયો.

“નેવેડા તરફ જનારા પ્રવાસીઓ !” જેકરસન હોપે પોતાની આબુએ લટકતી બંધૂકપર હાથ નાખતાં જવાબ આપ્યો.

પરંતુ આ ઉત્તરથી તેને પૂરતો સંતોષ થયો હોય એમ લાગ્યું નહિ. તેણે બંધૂકને ઉઘી કરીને પોતાની સામે નિશાન તાક્યું હોય એવું આ પ્રવાસીઓને જણાવ્યું.

“કોની પરવાનગીથી?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“પવિત્ર ધર્મસભાની!” જહોન ફેરિયર બોલ્યો. તે અંતઃકરણથી મોરમન નહોતો. પરંતુ ઘણો સમયપર્યન્ત તે મોરમનોના પ્રદેશમાં રહ્યો હતો, તેણે બાહ્ય રીતે મોરમન સંપ્રદાય અંગીકાર કર્યો હતો. એટલે તેમની સાથેના સહવાસને લીધે મજેલા અનુભવથી તે પવિત્ર ધર્મસભાની સત્તા કેટલી છે તથા તેના નામમાં કેટલું મહત્ત્વ સમાયેલું છે એ સારી પેઠે જાણતો હતો.

“નવથી સાત!” એ ઉત્તર મળતાં ચોક્કીદારે વિશેષ ખાત્રીને માટે સાંકેતિક ભાષામાં પ્રશ્ન કર્યો.

જેકરસન હોપે થોડોક સમય પહેલાં તેઓ એતરમાં છપાઇ રહ્યાં હતાં તે બેળાએ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રવણ કર્યો હતો. એટલે એક પળ વાર પણ ન ખમચાતાં મક્કમપણે જવાબ આપ્યો: “સાતથી પંચ!”

ખમ, ચોક્કીદારને હવે લેશ પણ શંકા રહી નહિ. તે બોલ્યો: “પસાર થાઓ, અંતે પ્રભુ આપનું માર્ગમાં રક્ષણ કરે.”

જે ખડક ઉપર તે ઝીમો હતો તેની પડખે થઇને આ લોકો આગળ વધ્યાં. હવે રસ્તો સ્હેજ પહોળો થતો જતો હતો. એટલે ઘોડા તથા ખચ્ચર પણ એ રસ્તે અગાઉ કરતાં પોતાની ચાલની અડપ વધારી શક્યા. થોડેક દૂર ગયા પછી તેમણે પાછળ મુખ ફેર-

વીને જોયું તો એકાંતિક ચાકીદારને પોતાની અંધૂકને ટેકવીને ખડક ઉપર નિશ્ચિતપણે બેસેલો જોયો. હવે તેમની ભીતિ બિલકુલ ટળી ગઈ. તેઓ છેવટે 'પ્રભુએ પસંદ કરેલા' એના પ્રદેશમાંથી બહાર પડ્યાં !

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પુનઃ અરણ્યમાં.

આખી રાત્રીપર્યંત આ વિકટ માર્ગે તેમણે પોતાના અચ્ચાને આગળ ચલાવ્યા. માર્ગમાં એક-એ વખત અંધકારને લીધે તેઓ ઉધે માર્ગે ચડી ગયા હતા. પરંતુ એ પર્વતોની સંપૂર્ણ માહિતી જેફરસન હોપને હોવાને લીધે તેઓ પુનઃ મૂળ રસ્તો શોધીને આગળ વધતાં. પ્રાતઃકાળ થયું અને ઉપાદેવીના શીતળ પ્રકાશમાં પર્વતશ્રીનું ઝાંખું દર્શન થવા લાગ્યું. પૂર્વ દિશા સાનુરાગ બનીને પોતાની શોક્ય-પશ્ચિમ દિશા તરફ અભિ-માનભરી દૃષ્ટિ કરવા લાગી. તેની શોક્ય પશ્ચિમ દિશા મત્સરથી લાલ લાલ બનીને, જેમ જેમ પૂર્વ દિગ્વધુ વિશેષ ઉજ્જવળતા ધારણ કરવા લાગી, તેમ તેમ કાળી સાડીમાં પોતાનું મુખ છૂપાવતી પોતાની શોક્ય પ્રત્યેનો તિરસ્કાર વ્યક્ત કરવા લાગી. છેવટે ચક્રાકાર સૂર્યબિંબે પોતાની પૂર્વ દિશાથી પ્રિયાને આલિંગન આપ્યું અને વસુંધરાને પ્રકાશિત કરી. મગજને શિતળ બનાવતો કંડો પવન, દેદિપ્યમાન સૂર્યપ્રકાશ અને આ નિર્જન અરણ્યની અપૂર્વ શોભાથી અમિત બનેલાં

પ્રવાસીઓનાં દિલ પણ પ્રસન્ન થયાં. ચોપાસ દૂર દૂર ક્ષિતિજ-
પર્યંત અરફથી ઢંકાયેલા ઉંચા પર્વતો એક બીજાની સ્પર્ધા કરતા
દૃષ્ટિગોચર થતા હતા. પ્રવાસીઓની બન્ને બાજુના કુંગરા એટલા
ઉંચા અને સિદ્ધા હતા કે અરફના મોટા મોટા ઢગ આકાશમાં જાણે
તેમના ઉપર લટકી રહ્યા હોય એવું લાગતું હતું. માત્ર પવનનો
એકાદો ઝપાટો આવતાં એ ઢગ તેમના મસ્તક ઉપર આવી પડે તેમ
હતું. એ લય કેવળ કાલ્પનિક જ ન હતો. પવન પણ કુંકાતો હતો
અને ઉંચાં ઉંચાં વૃક્ષો તેની ગતિને વિશેષ મદદ આપતાં હતાં. તેઓ
થોડેક આગળ ચાલ્યાં હશે ત્યાં તેમની પાછળ અરફનો એક મોટો
ઢગ ખડક ઉપરથી પવનના ઝપાટાને લીધે ખસી પડ્યો અને મોટો
અવાજ કરતો એક બાજુની ઊંડી ખીણમાં જઈને પડ્યો. તેના
અકસ્માત પડવાથી તથા મોટા અવાજથી તેમની સાથેનાં પ્રાણીઓ
પણ ડરી ગયાં અને લયપૂર્વક દોડવા લાગ્યાં.

સૂર્યનાં કિરણો અરફ ઉપર પડીને પરાવર્તન પામતાં હતાં.
એથી દરેક પર્વત ઉપર જાણે મોટા મોટા ચરીસા મૂકી દીધા હોય
એવો ભાસ થતો હતો. અરેઅર એ દૃશ્ય અતિ મનોરંજક હતું અને
આપણા પ્રવાસીઓને પણ એનાથી ઓછો આનંદ થયો ન હતો.
થોડે દૂર વધ્યા બાદ એક ઝરો બહેતો તેમના જોવામાં આવ્યો. તે
ઝરા પાસે જઈને તેઓ નીચે ઉતર્યાં. પોતાનાં સહનશીળ પ્રાણીઓને
જળપાન કરાવ્યા બાદ છૂટાં ચરતાં છોડી દીધાં. પોતે પણ ઉતાવળે
ઉતાવળે નાસ્તો કરી લીધો. દ્યુસી તથા તેના પિતાએ હમણાં આવો
પ્રવાસ કદી પણ કર્યો ન હતો. એથી તેમને અત્યંત થાક લાગ્યો
હતો અને આ સ્થળે વિશેષ સમયપર્યંત વિશ્રામ લેવાની તેમને ઇચ્છા
થઈ આવી હતી. પરંતુ જેકસન હોપ દીર્ઘદર્ષિ હતો. તે વિચાર-

વંત ઢમે બોલ્યો: “અત્યારે તો એ લોકોએ આપણે ગૂમ થયાં છીએ એ શોધી કાઢ્યું હશે અને તેઓ આપણી પાછળ પણ પડ્યા હશે. એટલા માટે બે તેટલી ઝડપથી આગળ વધવું એ જ હિતાવહ છે. હા, એક વાર આપણે કારસન સીટીમાં દાખલ થઈ જઈએ, એટલે પછી આપણને કશી પણ ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. ત્યાં મોર-મનોની સત્તા કે જોર ચાલી શકે તેમ નથી.”

લગભગ આખો દિવસ તેમણે એ પહાડી માર્ગ પર આગળ વધવામાં કાઢ્યો. રહાંજે તેઓ ગણતરી કરી શક્યા કે તેમના દુશ્મનોથી તેઓ ત્રીશ માઈલ દૂર આવી પહોંચ્યાં છે. રાત્રી પડી ગઈ અને તદ્દન અંધારું થઈ ગયું એટલે આગળ વધવાનું તેમણે યોગ્ય ધાર્યું નહિ. એક કાતર જેવું તેમની દૃષ્ટિએ પડ્યું. આસપાસ કુંગરા આવેલા હોવાથી કંડો પવન ત્યાં આવી શકે તેમ ન હતું. એથી એ કાતરમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં રાત્રી ગાળવાનો તેમણે વિચાર કર્યો. પોતાની પાસે જે હતું તેમાંથી થોડુંક ટીમણ કરી, જળપાન કરીને થોડા તથા ખચ્ચરની લગામોને એક વૃક્ષ સાથે બાંધીને તેઓ ત્યાં જમીન ઉપર પડ્યાં રહ્યાં. આગલી રાત્રી અને આખા દિવસના થાકથી તેઓ એટલાં બધાં શ્રમિત થઈ ગયાં હતાં કે એ પત્થરની જમીન ઉપર પણ તેમને ગાંઠ નિદ્રા આવી ગઈ. પરંતુ સૂર્યોદય હજી થયો પણ ન હતો, એ પહેલાં તો તેઓ જાગૃત થઈ ગયાં અને પુનઃ પથે પડ્યાં. અત્યારસુધીમાં તો તેમની પાછળ કોઈ પડ્યું હોય, એવું એક પણ ચિહ્ન તેમના જોવામાં આવ્યું ન હતું. જેકરસન હોપે ધાર્યું કે જે ગુપ્તમંડળની સાથે પોતે શત્રુત્વ કર્યું છે તે મંડળનો ભયંકર હસ્ત હવે તેમને ધ્વજ કરી શકે એવું રહ્યું નથી. પરંતુ એ લોખંડી પંજે ક્યાં સુધી પહોંચી શકે તેમ છે, તેનો એને ક્યાં

ખ્યાલ હતો? જો તે ભવિષ્યદર્શી હોત તો એ લોખંડી પંખનો ભથ્થો
 ટળી ગયો હોવાની કલ્પના તેણે કદી પણ કરી ન હત. દરેક મનુ-
 શ્યની ભૂત ત્યાં જ થાય છે. અમુક કાર્યમાં અમુક હલપયેત સફળતા
 પ્રાપ્ત થતાં તે ભાવિ ભયની ઉપેક્ષા કરે છે, પોતાનું કાર્ય પરિપૂર્ણ
 રીતે સફળ થવાનું છે એવી કલ્પના કરી લે છે. એ કાર્યમાં કાંઈક
 અંતરાય આવી પડશે તો— એવી શંકા તેને ઉદ્ભવતી જ નથી; અને
 અંતે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તેનો અપ્રતિહત પરિશ્રમ નિષ્ફળ
 થતાં નિરાશા અને શોકની ઊંડી ગર્તામાં તે જઈ પડે છે. જેદરસન
 હોપના સંબંધમાં પણ તેમ જ બનવા પામ્યું હતું. કેવી રીતે તે
 આપણે આગળ જોઈશું.

તેમણે મકાનમાંથી નિકળતી વખતે પોતાની સાથે જે ખોરાક
 લઈ લીધો હતો તે બીજે દિવસે મધ્યાહ્ને ખૂટી પડ્યો. એથી જેદર
 સન હોપને રહેજ ચિંતા પેદા થઈ. પરંતુ પર્વતોમાં શિકાર પુખ્તળ
 મળી શકે તેમ હતો અને તેને અગાઉ પણ ઘણી વાર પોતાની બંધૂ-
 કના આશ્રયપર રહેવાના પ્રસંગો મળ્યા હતા. આ વખતે તેઓ
 દરિયાની સપાટીથી લગભગ પાંચ હજાર ફીટની ઉંચાઈએ પહાડ
 ઉપર આવી પહોંચ્યાં હતાં. એથી ઠંડી સખ્ત લાગતી હતી. એટલે
 ન્યાં ઓછો પવન લાગે એવું સ્થળ શોધીને તેમણે ઉતારો કર્યો
 તથા આસપાસથી જેદરસન ઝાડની સૂકી ડાળીઓ શોધી આવ્યો
 અને તે એકઠી કરીને સળગાવી. તેની પાસે હથુસી તથા વૃદ્ધ ખેડૂત
 તાપતાં બેઠાં. જેદરસન બંને થોડા તથા અચ્ચરને એક સ્થળે બાં-
 ધીને, પોતાનાં બંને સાથીઓને સાવચેત રહેવાની સૂચના કરી,
 બંધૂક ખભે બેસવીને શિકાર અર્થે નિકળી પડ્યો. થોડે દૂર સુધી
 જતાં અતારનવાર પાછળ દૃષ્ટિ કરતાં તેના બંને સાથીઓ ભડકા

પાસે તાપતાં તથા ત્રણ પ્રાણીઓ. શાંતપણે ઊભેલાં દેખાતાં હતાં. પરંતુ થોડી વારે એક કુંગરાની પાછળ વળાંક લેતાં એ ભોંકા દષ્ટિએ પડતાં અંધ થઈ ગયાં.

તે એક કેતરમાંથી ખીજ કેતરમાં એમ એ એક માર્ગ સુધી રખડ્યો. પરંતુ તેને તેના પ્રયાસમાં સફળતા મળી શકી નહિ. જો કે વૃક્ષોનાં થડ ઉપરનાં ચિહ્નો તથા જમીન ઉપર પડી રહેલાં પગલાંનાં ચિહ્નોથી જણાઈ આવતું હતું કે આસપાસના પ્રદેશમાં પુષ્કળ રીંછ ભટકતાં હોવાં જોઈએ. એ-ત્રણ કલાકના નિષ્ફળ પ્રયત્ન પછી તે પાછો ફરવાનો વિચાર કરતો હતો, એટલામાં ખોતાથી થોડેક દૂર એક ઉંચી ટેકરી ઉપર ઘેરાને મળતા આકારનું એક પ્રાણી ઊભેલું તેના જોવામાં આવ્યું. ઘેરામાં અને આ પ્રાણીમાં ફરક માત્ર એટલો હતો કે આ પ્રાણીના મસ્તક ઉપર મોટાં અને ધારવાળાં શિંગડાં દેખાતાં હતાં. આ લાંબાં શિંગડાંને લીધે જ એ સ્થળે કોઈ પ્રાણી ઊભેલું છે, એમ જોદ્ધરસન હોપ જાણી શક્યો હતો; જ્યારે એ પ્રાણીનું મુખ વિરૂદ્ધ દિશા તરફ વળેલું હોવાથી તે જોદ્ધરસન હોપને જોઈ શક્યું ન હતું. તેણે જમીન ઉપર સૂઈ જઈ ખડક ઉપર અંધૂક ટેકાવીને ઘોડો ચઢાવ્યો તથા પેલા પ્રાણી સામે સ્થિર દષ્ટિએ નિશાન તાકીને ઘોડો દાખ્યો. અંધૂકનો અવાજ થતાંની સાથે જ પેલું પ્રાણી ઉંચે ઉછળ્યું અને પેલી ઉંચી ટેકરીની કારપરથી ધસી પડીને અદ્ધળાતું ફટાતું જે સ્થળે આપણે સિકારી ઊભો હતો તે સ્થળે આવી પડ્યું. તેને અંધૂકની ગોળી આપ્યાદ મર્મસ્થળે લાગી હતી અને તે પ્રાણુ-રહિત બની ગયું હતું.

તે પ્રાણી વનમાં બહુ જ ભારે હોવાથી જોદ્ધરસન એકલો તેને ઊભીકાને લઈ શકે તેમ ન હતું એટલે તેણે તે પ્રાણીનો માંસ

અને ચરખીવાળા ભાગ પોતાની પાસેના મોટા છરાવડે કાપી લીધા. બાકીનો ભાગ ત્યાં પડતો મૂકીને તે ઉતાવળે પગલે પાછો પોતાનાં સાથીઓ પાસે જવાને નિકળ્યો. કેમકે સાહસકાળ થવા આવ્યો હતો અને સૂર્યને અસ્ત પામવાને હવે માત્ર થોડોક સમય જ બાકી હતો. પરંતુ જેમ જેમ તે આગળ વધવા લાગ્યો તેમ તેમ તેની સામે ખડી રહેલી મુશ્કેલીનો તેને ખ્યાલ આવ્યો. આવતી વેળાએ શિકારની શોધને માટે તે એટલો આતુર હતો કે પોતે કયે કયે સ્થળે થઈને પસાર થયો છે, એ તરફ તેણે લક્ષ જ આપ્યું ન હતું. એથી જે માર્ગનો અને ખીણોનો તે ભોમિયો હતો, તેને છોડીને ઘણે દૂર અન્નદ્વયા પ્રદેશમાં આવી ચડ્યો હતો. એ પ્રદેશમાંથી પુનઃ રસ્તો શોધી કાઢવાનું કામ કંઈ રહેલું ન હતું. જે ખીણમાં તે હતો તેમાંથી જુદા જુદા અનેક ફાંટાઓ અને એ ફાંટાઓમાંથી પણ ખીણ ફાંટા ફાટતા હતા. તે બધા એક ખીણના જેવા જ હોવાથી પોતે કંઈ બાબતેથી આવ્યો છે એનો નિશ્ચય જ થઈ શકે તેમ ન હતું. તે એક રસ્તે એક-દોઢ માઈલ સુધી ચાલ્યો એટલે તેને પોતાની સામે એક ઉંચો ડુંગરો જણાયા. એ ડુંગરો તેણે અગાઉ કદી પણ જોયો ન હતો. અર્થાત્ આ રસ્તે થઈને પોતે પસાર થયો નથી, એ બાબતનો તેને ખ્યાલ આવ્યો. પોતે લીધેલો માર્ગ ખોટો છે, એની ખાત્રી થતાં પુનઃ તે મૂળ જગ્યાએ આવીને ઊભો રહ્યો અને ત્યાંથી ખીણ રસ્તા તરફ વળ્યો. પરંતુ એ પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ થયો. સૂર્ય હવે અસ્ત પામી ગયો હતો. રાત્રી પડી ચૂકી હતી અને ચંદ્રોદય થવાને હજી વાર હોવાથી જ્યારે ખરો માર્ગ તેણે શોધી કાઢ્યો ત્યારે બિલકુલ અંધારું થઈ ગયું હતું. આ રસ્તે પણ ભૂલથાપ બાધા સિવાય આગળ વધવાનું કામ અંધારું હતું.

કેમકે ચંદ્ર હૃદય પામ્યો ન હતો, અને એ બાળુએ આવેલી હંચી ટેકરીઓને લીધે રાત્રીનો અંધકાર વિશેષ ગાઢ બન્યો હતો. આપણો હિમ્મતવાન અને સહનશીલતાનો અનુભવી શિકારી, પોતે કરેલા શિકારનું વજન ખભાપર ઉપાડવાને લીધે તથા આખા દિવસની રમઝપટીને લીધે અત્યંત ક્ષમિત બની ગયેલો હોવા છતાંયે ક્ષુધા વેકવાની ચિંતા કરવી પડે તેમ નથી એ વિચારથી તથા દરેક પગલે પોતે પોતાની પ્રિયતમા-દયુસીની નજીક અને નજીક પહોંચે છે, એવી આશાથી મનને આનંદ અને ઉત્સાહથી પ્રવૃત્ત બનાવતો મક્કમ પગલે આગળ વધવા લાગ્યો. પરંતુ તે પોતાની પ્રિયતમાની નજીક પહોંચે છે કે કેમ તે જોવાનું છે.

મકરણ ૨૮ મું.

જહોન ફેરિયરનું ખૂન !

ટેકરી ઉપર પોતાનાં સાથીઓને રાખીને જોદરસન હોપ નિકળ્યો હતો, એ ટેકરી પાસે તે આવી પહોંચ્યો. અંધકારમાં પણ એ ટેકરીને તે બરોબર ઓળખી શક્યો. તેણે વિચાર્યું : ‘આટલું બધું મોઝું થશે એવી કલ્પના તેમણે લાગ્યે જ કરી હશે. તેથી અત્યારે તેઓ ચિંતાતુરતાપૂર્વક મારી રાહ જોતાં હશે. કેમકે મને લગભગ પાંચ છ કલાક થઈ ગયા છે.’ તેનું હૃદય અત્યારે આનંદથી ઉછળી રહ્યું હતું. તેણે પોતાના આગમનનું સૂચન કરવાને પહેલી બે આંગળીઓ મૂખમાં ધાલીને સીટી કરી. તેના પ્રત્યુત્તરની

આશામાં તે થોડીક પણ ઊભો રહી ગયો. પરંતુ પોતાની સીટીના અતેક પડધા સિવાય કાંઈ પણ તેના સાંભળવામાં આવ્યું નહિ. પુનઃ તેણે અગાઉ કરતાં વિશેષ અવાજે સીટી કરી. પરંતુ બીજી વાર પણ પોતાનાં સાથીઓ તરફથી એ અંકેતનો પ્રત્યુત્તર મેળવવાની ઈચ્છામાં તે નિરાશ બન્યો. આ એ વખતના નિષ્ફળ ચત્નથી તેના અંતરમાં એક પ્રકારની અયોક્ષસ ભીતિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો; અને પોતાના ખભા ઉપર ઉપાડેલો શિકાર ત્યાં જ પડતો મૂકીને લયગ્રસ્ત હૃદયે તે આવેશપૂર્વક આગળ ધસ્યો-દોડ્યો !

તે પોતાની સામેના હુંગરાને વળાંક લઇને બીજી બાજુએ આવ્યો કે જે સ્થળે તેણે અગ્ની સળગાવ્યો હતો તે સ્થળ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું. હજી પણ ત્યાં ધગધગતા અંગારાનો ઢગલો પડેલો દેખાતો હતો. સર્વત્ર તદ્દન શુભશુભાકાર ભાસતું હતું. જે લયનો તેના મનમાં પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો તે સત્ય જ હોવાની તેની ખાત્રી થઈ ચૂકી અને તે વિશેષ ત્વરાથી એ સ્થળ તરફ ગયો. અંગારાના ઢગલા પાસે એક પણ જીવન્ત પ્રાણી ન હતું. ઘોડા, ખચ્ચર, પુરુષ, યુવતિ-સર્વ અલોપ થઈ ગયાં હતાં. એ ઉપરથી તે સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો કે તેની ગેરહાજરી દરમિયાન ત્યાં કાંઈ પણ લયંકર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયેલો હોવો જોઈએ-હા, લયંકર પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો જ હતો, પરંતુ તે પ્રસંગ શો અને કેવો હતો તેનું કયું પણ ચિહ્ન તેની દૃષ્ટિએ પડ્યું નહિ.

આ આકસ્મિક ફટકાથી જોરસન હોપ ગભરાઇ ગયો, તે આશ્ચર્ય ચકિત પણ થયો. તેનું મગજ ભમવા લાગ્યું અને જે તે તેની બંધૂકને ટેકા દઇને ઊભો ન રહ્યો હોત તો ચકરી ખાઇને જરૂર જમીનદોસ્ત થઇ ગયો હોત. પરંતુ તેની એ સ્થિતિ માત્ર

અદ્ય સમય જ ટકી રહી. તે ચાણાક્ષ બુદ્ધિનો અને વ્યવહારચતુર હતો. તેણે વિચાર્યું કે આવી રીતે ગભરાઇ જવાથી કાંઈ વળે તેમ નથી. જે બની ગયું છે, તે નહિ બન્યું થાય તેમ નથી. એટલે તે પોતાની ભ્રમિત સ્થિતિમાંથી તુરત સાવધ બની ગયો. તેની અસ્પર્ધનીય હિમ્મત સ્ફુરી આવી. તેણે સળગતા અગ્નીમાંથી એક અડધું સળગેલું લાકડું લઇને કુંકા મારીને તેને સળગાવ્યું અને ભડકા કર્યો અને તેના પ્રકાશની સહાયથી આસપાસની જગ્યાનું તે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. જમીન ઉપર ઘણા અશ્વોનાં પગલાંનાં ચિહ્ન જણાતાં હતાં. એ ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે કેટલાક ઘોડેસ્વારો અત્ર આવેલા હોવા જોઈએ અને તેઓ પોતાનાં સાથીઓને ઉપાડી લઈ ગયેલા હોવા જોઈએ. પોતાનાં સાથીઓ રાજપુશીથી પોતાનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જાય એવી કલ્પના તો તેના મનમાં ઉદ્ભૂત થઇ શકે તેમ હતી જ નહિ. વળી આગળ જતાં ઘોડાનાં પગલાંની નિશાનીઓ જે દિશા તરફ વળેલી હતી, તે ઉપરથી તે જાણી શક્યો કે એ સ્વારો સોલ્ટલેઈફ સીટી તરફ જ ગયેલા હોવા જોઈએ. શું તેઓ બન્ને જણાંને પોતાની સાથે લઇ ગયા હશે ? એમજ હોવું જોઈએ, એમ જેક્સન હોપને પ્રથમ લાગ્યું. પરંતુ તુરતજ તેની નજર એક વસ્તુ તરફ ખેંચાઇ અને તેના અંગ ઉપરના તમામ વાળ ખડા થઈ ગયા ! જે સ્થળે એ લોકોએ ઉતારો કર્યો હતો, ત્યાંથી થોડે દૂર લાલ રંગની માટીનો એક ઢગલો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. પ્રથમ આવો ઢગલો સાં ન હતો, એવી તેની ખાત્રી હતી. એ ઉપરથી તુરતજ તેને કલ્પના થઈ કે આ નવીન ગાડેલી કબર હોવી જોઈએ. જીવાન શિકારી એ ઢગલાની નજીક ગયો એટલે તેના ઉપર એક પાતળા લાકડી ખોડેલી તેના જોવામાં આવી. એ લાકડીના ઉપલા ભાગમાં

ચીરો પાડીને તેમાં એક કાગળ ખોસેલો હતો. એ કાગળ ઉપર માત્ર થોડાક જ શબ્દો લખેલા હતા. પરંતુ એ શબ્દો ત્યાં બની ગયેલા બચકર પ્રસંગનો નિર્દેષ કરવાને માટે પૂરતા હતા. તેમાં નીચે મુજબ શબ્દો લખ્યા હતા:—

“ જહોન ફેરિયર.

પ્રથમ સોલ્ટલેઇક સીટીનો નિવાસી.

મૃત્યુ: ઓગસ્ટ માસની ૪ થી તારીખ, સને ૧૮૬૦.”

હા.ય ! જે વૃદ્ધ મનુષ્યને જેફરસન હોપ માત્ર પાંચ છ કલાક પહેલાં જ તદ્દન તન્દુરસ્ત સ્થિતિમાં મુકીને ગયો હતો તેની બિચારાની આ સ્થિતિ ! તે આ દુનિયામાંથી ચાલ્યો ગયો—તેનું સ્મરણ કરાવનાર માત્ર પ્રસ્તુત ચિહ્ન જ અસ્તિત્વમાં રહ્યું. આ દશ્યથી જેફરસન હોપનો ગભરાટ વધ્યો, અને હ્યુસીનો પણ તેમણે આવી રીતે અંત આણ્યો હશે તો—એ શંકાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. તેણે આસપાસ ચોતરફ આના જેવી બીજી કચર દેખાય છે કે કેમ તે જાણવાને માટે તપાસ કરી. પરંતુ કચર તો માત્ર આ એક જ હતી. તેની ખાત્રી થઈ કે એરમનો હ્યુસીને પાછી સોલ્ટલેઇક સીટી તરફ લઈ ગયા હશે. ત્યાં જઈને બળાકારે તેમના એકાદા મુખીના છોકરા સાથે તેનાં લગ્ન કરી દેશે. એ બનાવની સંભવિતતાનો તેને પૂર્ણ ખ્યાલ આવતાં તથા પોતાની પ્રિયતમાને એ રક્ષાસેના પંજમાંથી રક્ષણ આપવાની હવે પોતાનામાં લેશ પણ સત્તા નથી, એ વિચાર તેના મનમાં ઉપસ્થિત થતાં તેનું હૃદય વિદીર્ણ થઈ ગયું. તે બોલી ઉઠ્યો: “ હા.ય ! પ્રિયે ! મારો નાશ કેમ ન થયો ? જો એ લોકો મારા

દેહના દુકડા કર્યા પછી તેને ઉપાડી ગયા હોત તો મને આટલું લાગી ન આવત.”

પુનઃ થોડી વારે તેનું મન શાંત અન્યું અને તેનો જુસ્સો ઉછળી આવ્યો. તેણે વિચાર્યું : “ હા, મારી પ્રિયાના શિયળનો ભંગ થતાં-તેને એક નરાધમની સ્ત્રી-ગુલામડી થતાં હું હવે અટકાવી શકું તેમ નથી-એ કાર્ય મારી સત્તાની બહારનું છે, પરંતુ તેમના દુષ્ટત્વનો તેમને બદલો આપવાનું-મારા વૈરને તૃપ્ત કરવાનું મારાથી નહિ બની શકે તેમ નથી ? હું માફ આપું જીવન મારા વૈરની તૃપ્તિના કાર્યમાં વિતાડીશ પણ જરૂર તેમને તેમના કર્મનો સ્વાદ ચખાડીશ. મારી પ્રિયાના શિયળનો ભંગ કરનાર મનુષ્ય જરૂર મારી ક્રોધ-જ્વાળામાં ભસ્મિત થશે ! ”

જેદરસન હોયનું ધૈર્ય અને તેની સત્તા-ઉદ્યોગશીલતા અપ્રતિમ હતાં. તે પ્રમાણે વૈરાધતા પણ તેનામાં અપ્રતિહત હતી. કદાચ અમેરિકાના મૂળ વતનીઓના અતિ સહવાસને લીધે તેનો સ્વભાવ એવા પ્રકારનો અન્યો હશે. માનવશૂન્ય અરણ્યમાં સળગતા અગ્ની પાસે જઈને તે ઊભો રહ્યો. એ વખતે તેના મનમાં એક જ વિચાર પ્રવર્તતો હતો. “ જ્યારે મારા દુશ્મનોને-મારી જીવનઆશાનો નાશ કરનારાઓને હું મારા પોતાના હસ્તે, તેમના કર્મનો સ્વાદ ચખાડું, ત્યારે જ મારા અંતરને સંતાપ શમી શકે-ત્યારે જ માફ મન શાંત બની શકે ! ” તેણે નિશ્ચય કર્યો કે પોતાની દૃઢ ઈચ્છાશક્તિ અને શ્રમની લેશ પણ દરજાર નહિ કરનારા ઉત્સાહનો એ કાર્યમાં જ માત્ર ઉપયોગ કરવો. તે પાછો જે સ્થળે પોતે શિકાર નાખી દીધો હતો ત્યાં ગયો અને તેને ઉપાડીને અગ્ની પાસે લાવ્યો. અગ્ની ઉપર પોતાને થોડાક દિવસ ચાલે એટલું માંસ નેણે શેડી લીધું, અને તેને

પેલા અઝની પાસે પડેલા કાચળામાં નાખી લીધું. તે આખા દિવસના શ્રમથી તથા પોતાની સામે ઉપસ્થિત થયેલા પ્રસંગની પોતાના મન ઉપર થયેલી અસરથી તદ્દન લોથપોથ થઈ ગયો હતો. પરંતુ આકની દરકાર નહિ કરતાં પોતાના શત્રુઓની પાછળ તેમના પગલે પગલે જવા લાગ્યો.

જે રસ્તે થઈને એ પોતાના સાથીઓની સાથે થોડેસ્વાર થઈને માત્ર દોઢ દિવસમાં આગ્યો હતો તે રસ્તે પગે ચાલીને જતાં તેને પૂરા પાંચ દિવસ લાગ્યા. વચ્ચે વચ્ચે રાત્રીએ માત્ર થોડાક કલાક તે કાઈ સ્થળે આરામ લેતો. તે સિવાય આખો દિવસ ચાલ ચાલ કરતો હતો. એ પ્રમાણે પાંચ દિવસ સુધી સતત ચાલવાને લીધે તેનાં પગનાં તળીયાં સૂજી ગયાં હતાં. આવી રીતે ચાલવાનો પ્રસંગ આ પહેલો જ હતો. જો દિવસે તે ઇગલ રૈવાઈન પાસે આવી પહોંચ્યો. એ સ્થળેથી મોરમનોનાં મકાનો તેની નજરે પડતાં હતાં. તે બંધૂકને ટેકા દઈને ઊભો રહ્યો અને દાંત કચકચાવતો હાથની મૂડી વાળીને સોલ્ટલેઈક સીટી તરફ લંબાવતો મનમાં ને મનમાં મોરમનોને ઉદ્દેશીને તેમને ગાલીપ્રદાન કરવા લાગ્યો. એ શહેરનું ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કરતાં તેના મુખ્ય મુખ્ય રસ્તાઓ ઉપર ધ્વજપતાકા લટકાવેલી તેના જોવામાં આવી. દેવળને પણ ખૂબ શણગારવામાં આવેલું દેખાયું. આ બધો શેનો ઉત્સાવ હશે એ વિષે તે મનમાં નાના પ્રકરની કલ્પના કરતો હતો, એવામાં થોડાના ડાબડાનો ધ્વની કર્ણગોચર થયો અને થોડી પળમાં જ એક થોડેસ્વારને તેણે પોતાની તરફ આવતો જોયો. જ્યારે તે થોડેસ્વાર નજીક આવી પહોંચ્યો ત્યારે જેફરસને તેને પિછાની લીધી. એ માણસ મોરમન સંપ્રદાયનો હતો. તેનું નામ કાઉપર હતું. જેફરસને તેને પ્રસંગોપાત સારી મદદ હરી હતી. એથી

એ બે જણા વચ્ચે સારો સંબંધ હતો. પોતાના પરિચિત મનુષ્યને જોવાથી જેકરસનને કાંઈક આનંદ થયો અને તેણે તેને બૂમ મારી. કેમકે તે પોતે રસ્તાની બાજુએ બેઠેલો હોવાથી કદાચ ધોડેસ્વારનું એ બાજુએ લક્ષ્ય ન હોય તો તે જેકરસનને જોઈ શકે તેમ ન હતું. જેકરસનનો હેતુ તેની પાસેથી હ્યુસીના દુર્ભાગ્યના સમાચાર જાણુ-જાણવાનો હતો.

ધોડેસ્વારે અશ્વ બોલે રાખ્યો એટલે જેકરસન બોલ્યો :
 “ મારું નામ જેકરસન હોય. તમે મને ભૂલી તો નથી ગયાને ? ”

મોરમન આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતી દૃષ્ટિએ તેની સામે જોઈ રહ્યો. તે છેલ્લો બે ત્રણ વર્ષ પહેલાં જેકરસન હોયને મળ્યો હતો. એ વખતના તેના દેખાવમાં અને અત્યારના દેખાવમાં ઘણો જ ફેર હતો. તેનો ચહેરો શ્રમ અને ચિંતાથી કૃષ બની ગયો હતો. તેનાં વિકરાળ નેત્રોમાંથી અનુન વરસતું હતું. તેનાં કપડાં પણ અસ્તવ્યસ્ત થઈ રહ્યાં હતાં, અને વળી અત્યારે તે આ સ્થળે આવી સ્થિતિમાં હશે એવી કાઠિપરને કલ્પના પણ આવે તેમ ન હતું. તેથી પ્રથમ દૃષ્ટિએ એ જેકરસન હોયને ઓળખી શક્યો ન હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું ન હતું. પરંતુ બ્યારે કાઠિપરની ખાત્રી થઈ કે આ જેકરસન હોય જ છે, ત્યારે તેનું આશ્ચર્ય તેના પ્રત્યેની દિલસોજી અને તેના માટેના ભયમાં પરાવર્તનને પામ્યું.

તે બોલ્યો : “ તમે અહીં આવવામાં મોટી ભૂલ કરી છે ! અરે, મને જો કાંઈ તમારી સાથે આવી રીતે વાત કરતો ભાળી બન્યો તો મારો જાન પણ જોખમમાં આવી પડે તેમ છે. તમે ફેરિયરને નહાસી જવામાં મદદ કરી છે, એવો તમારા હિપર પવિત્ર ધર્મસભા

તરફથી આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે અને તમને પકડવાને માટે વારન્ટ પણ કાઢવામાં આવ્યું છે. ”

“ મને એમના વારન્ટની કે એમની પોતાની જરા પણ બીતિ નથી. ” જેફરસન આતુરતાપૂર્વક બોલ્યો : “ પણ, કાઉપર ! આ બાબતના સંબંધમાં કેટલીક હકીકત તમારા જાણવામાં આવી જ હશે. તમને જે કંઈ અતિ પ્રિય હોય તેના સોગન આપીને હું તમને વિનંતિ કરું છું કે મારા થોડાક પ્રશ્નોના મને તમે ખરેખરા ઉત્તર આપજો. પ્રભુને ખાતર જે તમે જાણતા હો તે મૌન્ય ધારણ ન કરશો. ”

“ તમારે શું જાણવું છે ? ” મોરમન આ મનુષ્યની સાથે ઊભા રહેવામાં સમાયેલા જોખમના વિચારથી અશાંત બનતો બોલ્યો : “ ઉતાવળ કરો. પરંતુ સમાલજો, આ પ્રદેશમાં પત્થરના ખડકને કાન અને વૃક્ષોને પણ આંખો છે ! ”

“ ચિંતા નહીં, પણ દ્યુસી ક્યાં છે અને તેનું શું થયું ? ”

“ ગઈ કાલે જ તેનું અમારા મુખી ડૂબરના દીકરા સાથે લગ્ન થયું છે. અરે ગભરાઈ ન જાઓ, તમે સાઉ કૃષ્ણ તો બની ગયા છો, તેમાં વળી આમ ગભરાઈ જવાથી તમારું શરીર વધારે નાખાઈ જશે. ”

“ હવે માંડે ગમે તે થાઓ તેની મને દરકાર નથી ! ” હોપ હતાશ વદતે બોલ્યો. કાઉપરના કથનથી તેના હૃદય ઉપર સર્વોપરિ આઘાત થયો હતો. હવે તેના પગ તેનું વજન સહન કરી શક્યા નહિ. આખું આંગ નિરાશા અને ક્રોધથી ધૂળવા લાગ્યું અને તે પડી જવાની ગિહકથી જમીન ઉપર એસી જઈને બોલ્યો : “ તમે શું કહ્યું ? લગ્ન થઈ પણ ગયું ? ”

“ હા, લગ્ન થયું અને તે પણ ગઇ કાલે જ. જૂઓ ગામમાં ધ્વજપતાકા દષ્ટિએ પડે છે તે આ લગ્નોત્સવની સાખિતી આપે છે. દ્યુસીની સાથે પરણવું એ વિષયમાં જીવાન દેટેન્ગરસન અને ડ્રૂઅર વચ્ચે તકરાર થઈ હતી. એ બન્ને જણા દ્યુસી અને તેના આપને પકડવાને તેમની પાછળ પડેલી ટાળીમાં સામેલ હતા. તેમાં દેટેન્ગરસને પોતાની ગાળા વડે દ્યુસીના આપને વિંધી નાંખેલો હોવાથી દ્યુસીના ઉપર ડ્રૂઅર કરતાં તેનો વિશેષ હક્ક હતો, એમ તેનું કહેવું હતું. પરંતુ એ વિષયમાં ધર્મસત્તામાં જે વખતે ચર્ચા ઉપસ્થિત થઈ તે વખતે ત્યાં ડ્રૂઅરનો પક્ષ વધારે મજબૂત જણાયો. એટલે છેવટે અમારા અધ્યક્ષે દ્યુસીનું લગ્ન ડ્રૂઅર સાથે થવું જોઈએ એવું ફરમાન કર્યું. ડ્રૂઅરે બંને ધાર્મિક ક્રિયાથી કાયદેસર રીતે દ્યુસીના ઉપર પોતાનો હક્ક સ્થાપિત કરી દીધો, પરંતુ તે તેનો ઉપભોગ કરી શકે તેમ તો નથી જ. લગ્નક્રિયા વખતે એ સ્ત્રીને મેં મારી નજરે જોઈ હતી. તે વખતે તેની મુખમુદ્રા ઉપર અલ્પ કાળમાં મૃત્યુનું આગમન દર્શાવનારાં ચિહ્ન પ્રકટ થઈ ચૂકેલાં હતાં. તેનો દેખાવ એક મરણ પામેલા મનુષ્યના પ્રેતના જેવો હતો. તેના આપના ખૂનની તેના મન ઉપર અત્યંત અસર થયેલી લાગતી હતી. ” તે બોલતો અટકી ગયો અને હોપને જવાની તૈયારી કરતો જોઈને બોલ્યો : “ અસ તમે જાઓ છો ? ”

“ હા, હું જાઉં છું. ” જેફરસને કહ્યું. તે જે સ્થળે બેઠો હતો ત્યાંથી ઊભો થયો. તેના અહેરાપરની કઠોરતા અને દિક્કાશ જોનારને જાણે તેને આરસપહાણમાંથી કાતરી કાઢ્યો હોય એવું લાગતું હતું. તેનાં શોકપૂર્ણ નેત્રો નિસ્તેજ બની ગયા હતાં.

“ તમે ક્યાં જશો ? ” મોરમને પ્રશ્ન કર્યો.

"એ પ્રશ્નનો હું અત્યારે કશો પણ જવાબ આપી શકું તેમ નથી." જેઠરસન બોલ્યો. તેણે પોતાની બંધૂકને ખભે ભેરવી ગીચ જાડી તરફ ચાલવા માંડ્યું. થોડી વારમાં તે પર્વતોના યુથમાં-વિકરાળ પશુઓના પ્રદેશમાં અદશ્ય થઈ ગયો. અત્યારે તેની આકૃતિ એક અતિ કૂર અને ભયંકર પ્રાણી કરતાંયે વિશેષ વિકરાળ અને ધાતકી દેખાતી હતી.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

વેર, વેર ને વેર !

પેલા મોરમને જેઠરસન હોપ પાસે કથેલી ભવિષ્યવાણી તેણે ધાર્યું હશે તે કરતાં પણ વધારે વહેલી સત્ય નિવડી. લ્યુચરી-ના હૃદય ઉપર, તેના બાપના કૂરપણે કરવામાં આવેલા ખૂનથી થયેલા આઘાતને લીધે, કિંવા બળાતકારે પોતાની અનિચ્છા છતાં પણ પોતાના ડેઅર જેવા નરપશુ સાથે કરવામાં આવેલા લગ્ન પ્રત્યેના તિરસ્કારને લીધે, તેનું શરીર સાઉ નંખાઈ ગયું. તે લગ્નના દિવસથીજ પથારીવશ સ્થિતિમાં આવી ગઈ. પછી ફરીથી તે ઉઠવા પામી જ નહિ. એક માસમાં મૃત્યુદેવે તેના ઉપર કૃપા કરીને તેને આ દુરાત્માઓના સહવાસથી નરકાગારથી દૂર કરીને તેના પિતા પાસે પ્રભુના આનંદમંદિરમાં અનંત શાંતિ ભોગવવાને મોકલી આપી. પરંતુ તેના મૃત્યુથી તેના પતિને-જીવાન જીવરને લેશ પણ શોક થયો નહિ. એ કાંઈ પ્રેમગ્રસ્ત ન હતું. તેમ જ તેના મરણથી

ઉપરને સંસારસુખ ભોગવવામાં ખામી આવે તેમ ન હતું. તેને ખીજી સ્ત્રીઓ હતી જ. જાહેાન ફેરિયરની તમામ મીલકત પોતાને મળે એટલા જ હેતુથી તે દ્યુસી સાથે લગ્ન કરવાને લલચાવેો હતો. તેનો એ હેતુ ખર આવેલો હોવાથી દ્યુસી જીવે કિંવા મરે તેની તેને કશી પણ દરકાર ન હતી. પરંતુ તેની ખીજી સ્ત્રીઓને દ્યુસી જેવી સુશીલ અને માયાળુ સ્વભાવની યુવતિનું આટલી નાની ઉમરે, સંસાર-સુખનો દેશ પણ ઉપભોગ કીધા સિવાય નિપજેલા મરણથી અત્યંત શોક થતો હતો. તેઓ મોરમન સંપ્રદાયના રીવાજ મુજબ જે દિવસે દ્યુસીને દફનાવવાની હતી, તેની આગલી રાત્રીએ તેના પ્રેતની આસપાસ જાગતી બેસો રહી. પરાઢ થયું હશે તે વખતે જે ઓરડામાં દ્યુસીનું પ્રેત પડ્યું હતું તે ઓરડાનું ખારાણું એકાએક ખૂલ્યું થયું અને એક લયાનક દેખાવનો પુરુષ અંદર ધસી આવ્યો. તેનાં વસ્ત્રો અસ્તવ્યસ્ત ને કટલેક સ્થળેથી ફાટેલાં હતાં. તેનો ચહેરો ઠંડીથી શ્યામ પડી ગયો હતો. એ મનુષ્યને જોતાં પેલી સ્ત્રીઓ હેબ-તાઇ ગઇ અને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બની ગઇ. પરંતુ પેલા પુરુષનો ઇરાદો તેમના ઉપર આક્રમણ કરવાનો કે તેમને ઇજા પહોંચાડવાનો હોય એમ જણાયું નહિ. તે એ સ્ત્રીઓની તરફ દષ્ટિ પણ કર્યા સિવાય દ્યુસી ફેરિયરનું પ્રેત જે સ્થળે પડેલું હતું ત્યાં આગળ ગયો. તેના ઉપર નીચો નમીને તેણે લાગણીના ઉજાળાપૂર્વક તેના કપાળને ચુમ્બન કર્યું. પછી જમણા હાથની આંગળીપરથી લગ્ન સમયે ઉપર તરફથી પહેરાવવામાં આવેલી સોનાની વીંટી સહેજ જોર કરીને ત્વરાથી કાઢી લેતો તે આવેશપૂર્વક બોલ્યો : “ આ અન્યાયપૂર્વક પહેરાવવામાં આવેલી અમંગળસૂચક વીંટી સહિત તેને કદી પણ કબરમાં દફનાવી શકાશે નહિ ! ”

પેલી સ્ત્રીઓ મદદને માટે ખૂબ મારે તે પહેલાં તો જેટલી ત્વરાથી તે આગ્યો હતો તેટલી જ ત્વરાથી ઓરડામાંથી બહાર નિકળી, દાદરપર થઇને નીચે પસાર થઈ ગયો. આ બનાવ એકાદ બે પળમાં અને એવો ચમત્કારપૂર્ણ રીતે બની ગયો કે જો દ્યુસીના દક્ષિણ હસ્ત ઉપરથી ગૂંમ થઈ ગયેલી વીંટીનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો ન હોત તો તેની આસપાસ બેઠેલી સ્ત્રીઓ પોતાને આ સર્વ બ્રમ થયો છે એમ માનવાને લાગ્યાત. કહાય એ ઘટના સત્ય હોવાની તેમનાં મનની ખાત્રી થઈ હોત તોયે બીજાઓને તો તેમની ઘાત ખરી લાગી ન જ હોત. પરંતુ લગ્નસૂચક વીંટી અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી. એટલે તેનો લઈ જનાર કોઈ પણ મનુષ્ય ત્યાં દાખલ થયેલો હોવો જોઈએ, એ વિષયમાં કોઈને શંકા રહી નહિ.

કેટલાક મહિના સુધી જેફરસન હોપે સોલ્ટલેઈક સીટીની આસપાસના પર્વતોમાં છૂપી રીતે ભટકવાનો ક્રમ ચાલુ રાખ્યો. તેનું હૃદય વેરની ભયંકર ધૂનથી ગ્રાપ્ત બની રહ્યું હતું. તે જંગલનાં દૂર પશુઓના સહવાસમાં પોતે પણ વિકરાળ માણી જેવા બની ગયો હતો. ગામમાં પણ એવી અફવા ચાલી રહી હતી કે આસપાસનાં પરાંઓમાં કવચિત કવચિત એક ભયંકર આકૃતિ દેખાવ દે છે; અને તે જ આકૃતિ જંગલની ગીચ ઝાડીમાં જણાયાનું પણ કોઈ કોઈ પ્રવાસી કહેતો હતો. એક વખતે જુવાન સ્ટેન્ગરસન જે ઓરડામાં બેઠો હતો તેની ખાત્રીમાંથી એક ગોળી બાવીને સ્ટેન્ગરસનથી માત્ર એક ફટકે છોડે જ દિવાલમાં પેસી ગઈ ! બીજે પ્રસંગે ડૂબર એક ખીણમાં થઇને પસાર થતો હતો તે વેળાએ અચાનક એક મોઢો પત્થર તેના ઉપર આવતો દેખાયો. તે સમયસૂચકતા ધાપરીને એકદમ જમીનપર નીચો નમી ગયો એટલે પેલો પત્થર

ખીજી બાબુએ જઈ પડ્યો. જો તેણે જરાક બૂઝ કરી હોત તો તે જ
 ક્ષણે તેનું બચકર રીતે મોત નિપજ્યું હોત. આ એ જીવાન મોર-
 મનોને પોતાનો જન લેવાના કરવામાં આવતા આ પ્રયત્નોનું કારણ
 શોધી કાઢતાં વાર લાગી નહિ. સ્ટેન્ગરમને જહોન ફેરિયરનું ખૂન
 કર્યું હતું અને ડેપુટી તેની દીકરી દ્યુસી સાથે પરણ્યો હતો. એથી
 પોતાનું ખૂન કરવાને તકની રહેલો મનુષ્ય ફેરિયર કુટુંબનો મદદગાર
 અને દ્યુસીનો આશક જોફ્રસન હોય જ હોવો જોઈએ એવી
 કલ્પના તેઓ સહજ જ કરી શક્યા. તે મનુષ્ય શહેરની નજીકમાં જ
 પર્વતમાં છૂપાઈ રહેતો હોવો જોઈએ એમ માનીને તેને જીવતો યા
 મૂએલો પકડવાના ઇરાદાથી પહાડી માર્ગના બોમિયાને તથા બાબુ
 હથિયારબંધ માણસોને લઈને તેમણે પર્વતના દરેકદરેક કોતર,
 દરેકદરેક ડુંગર અને દરેકદરેક ખીણ શોધી વાળી. પરંતુ તેમના
 યત્નમાં તેઓ યશસ્વી નિવડ્યા નહિ. હવે આ છૂપા બચકર શત્રુના
 પંજમાંથી બચવાને તેમણે દરેક પ્રકારની સંભાળ રાખી. તેઓ ગામ
 છોડીને બહાર એકલા કદી જતા નહિ. તેમ જ રાત્રીએ તો ગામમાં
 પણ નિકળતા નહિ. તેમણે પોતાનાં મકાનોની આસપાસ પણ સત્ત
 ચોકીપહેરો મૂકી દીધો કે તેની આસપાસ કોઈ પણ અજાણ્યો
 કિંવા શકદાર મનુષ્ય ફરકી શકે નહિ. એમ કેટલાક દિવસ વિતી
 ગયા. પરંતુ તે દરમિયાન તેમનો શત્રુ કોઈ પણ સ્થળે જોવામાં
 આવ્યો નહિ, કિંવા તે આસપાસ ભટકતો હોય એવો પતો પણ
 કોઈએ આપ્યો નહિ. તેમણે જાણ્યું કે વખતના વહેવા સાથે વેર
 વાળવાની તેની વૃત્તિ શાન્ત થઈ ગઈ હશે અને તે પાછો સ્વસ્થાનકે
 આહ્યો ગયો હશે. એટલે પછી ધરમાં ભરાઈ રહેવાની કે મકાનોની
 આસપાસ ચોકી પહેરો રાખવાની તેમને જરૂર લાગી નહિ.

વેર વાળવાની તેની વૃત્તિ શાંત થઈ ગઈ હશે, એવી સ્ટેન્ગર-
 સન અને ડ્રૂઅરની માનિનતા તદ્દન ખાટી પડતી. શાંત થવાને બદલે તો
 તે ઉલટી વિશેષ મજબૂત બનતી ગઈ હતી. જોડરસનનું મગજ મૂળથી
 જ કડોર અને ઉદ્ધત હતું. તેના મગજમાં પ્રવેશેલી એક વાત તે
 કદી પણ ભૂલી જઈ શકે તેમ ન હતો. કદાચ દૈવી ચમત્કાર અને
 અને પોતાની પ્રિયતમા દ્યુસી તથા તેના પિતા જહોન ફેરિયર
 પુનઃ સજીવન થઈને તેને ભેટે, તો પણ સ્ટેન્ગરસન અને ડ્રૂઅર
 તેમના ઉપર કરેલા આક્રમણ તથા દ્યુસી ઉપર કરેલા બળાત્કારનો
 ઠપ્પ તે કદી પણ ભૂલી શકે તેમ ન હતો. તદ્દપિ આ વખતે પણ
 તેની બ્યવહારદક્ષતા નાશ પામી ગઈ ન હતી. તેણે વિચાર્યું કે વેર
 વાળવાનો લાગ ક્યારે મળશે, તે કાંઈ કહી શકાય નહિ. પોતે શરીરે
 કદાવર અને મજબૂત બાંધાનો હતો, તથાપિ પોતાના બળને ટકાવી
 રાખવાને ઉત્તમ અને પૂરતા ખોરાક તથા ગરમ કપડાંની જરૂર હતી.
 જો આવી ને આવી સ્થિતિમાં પૂરતા ખોરાક અને ગરમ કપડાંને
 અભાવે ભૂખ તથા ઠંડીથી એક ફૂતરાની માફક આ જંગલમાં પોતાનું
 મોત નિપજે તો પછી બદલો કેવી રીતે લેવાશે ? વાત ખરી હતી.
 જો તેણે વેરની ધૂનમાં દુરાગ્રહ સેવ્યો હોત તો જરૂર તેનું મોત જ
 નિપજ્યું હોત. તેને લાગ્યું કે એમ અને તો તેના શત્રુઓને શોકને
 બદલે આનંદ જ થાય અને તેઓ ઢાઢે પાણીએ ખસ ગયેલી
 સમજે ! એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે પુનઃ નેવેડામાં રૂપાની ખાણમાં
 કામ કરવાને પાછો ફર્યો. ત્યાં રહીને પોતાનું આરોગ્ય પૂર્વવત
 પ્રાપ્ત કરવું અને પુનઃ આ લોકોનો પિછો લેવાને માટે જે સમયનો
 ભોગ આપવો પડે તે દરમિયાન પોતાની જરૂરીયાતો પૂરી પાડવાને
 જોઈએ તદ્દલું નાણું પણ એકઠું કરી લેવું, એવો તેનો ધરાદો હતો.

તેનો વિચાર વધુમાં વધુ એકાદ વર્ષ ખાણોમાં કામ કરવાનો હતો. પરંતુ અણુધારેલા અનિવાર્ય સંયોગો ઉપરિચિત થવાથી ખાણોના કામકાજમાં તેને લગભગ પાંચ વર્ષ પર્યંત રોકાવું પડ્યું. બીજો કાંઈ હોત તો એ હરમિયાન તેની મનોવૃત્તિ શાંત થઈ ગઈ હોત પરંતુ જેનું નામ જેઠરસન હોય, એ તે વળી શાંત બને ખરે ? જડોન ફેરિયરની કબર ઉપર દષ્ટિપાત કરતાં જે લાગણી તેને થઈ આવી હતી અને તેનાં તેજોમાંથી ક્રોધના લલુકા નિકળતા હતા તેટલી જ લાગણી અને તેટલોજ ક્રોધ અત્યારે પણ તેના અંતરમાં પ્રબળ-વશતો હતો. એ બનાવ જાણે એક ઘડી પૂર્વેજ બન્યો હોય એમ તેને લાગતું હતું. તે પોતાને કાંઈ ઓળખી શકે નહિ એવી રીતે પોતાના સ્વરૂપ અને પહેરવેશમાં ફેરફાર કરીને તથા નવીન નામ ધારણ કરીને ઘોળે દિવસે નિડરપણે સોસ્ટલેષક સીટીમાં દાખલ થયો. જે પોતે સ્ટેન્ગરસન અને ડ્રૂયરનો પ્રાણ લઈ શકે તો તે પછીથી પોતાનું ગમે તે થાય, એની તેને લેશ પણ દરકાર ન હતી. પરંતુ અહીં તો કાંઈ નવીન ઘટના બની ગયેલી તેના જાણવામાં આવી. તેના આગમનના કેટલાક મહીના પહેલાં આ પ્રભુનાં બહાલાં બાળકો (મોરમનો) માં અંદર અંદર ખટખટ થઈ હતી. ધર્મસભાના કેટલા જુવાન સલાસદો તેમના મુખીઓને આપવામાં આવેલી સર્વોપરિ સત્તાની સામે થયા હતા. એનું પરિણામ ખૂનખરાબીમાં અવવાથી થયું. મોરમનો પોતાના સંપ્રદાયનો તેમજ ઉટાહ પ્રદેશનો પણ ત્યાગ કરીને અન્ય સ્થળે ચાલ્યા ગયા હતા. ડ્રૂયર અને સ્ટેન્ગરસન પણ નહાસી જનારાઓમાં સામેલ હતા. એ બે જણાએ કયે સ્થળે જઈને નિવાસ કરેલો છે તે કાંઈના જાણવામાં ન હતું. માત્ર એટલો પત્તો મળી શક્યો કે ડ્રૂયરે પોતાની તમામ મીલકત વેચીસાટીને રોકડ-

નાણું એકકું કરી લીધું હતું અને તેની રોકડ મીલકતનો આંકડો પણ મોટો થવા જતો હતો. અર્થાત્ તે ગમે તે સ્થળે જાય તો પણ તેને આર્થિક ચિંતા વેકવી પડે તેમ ન હતું. તેના પ્રમાણમાં તેનો સાથી સ્ટેન્ગરસન ગરીબ હાલતમાં હતો. જોડરસન હોપ આટલી ખર્ચર મેળવી શક્યો. પરંતુ તેમના સાંપ્રત નિવાસનો કશો પણ પત્તો તેને લાગ્યો નહિ.

વેર વાળવાની વૃત્તિ ગમે તેટલી તીવ્ર હોય તથાપિ આવી નહિ ઓળંગી શકાય એવી મુશ્કેલી ખરી થતાં ઘણા મનુષ્યો પોતાના વિચારને તિલાંજલી આપ્યા સિવાય રહે નહિ, પરંતુ આ સમાચાર મળતાં જોડરસન હોપના મનમાં નિરાશા એક ક્ષણ માત્ર પણ સ્થાન મેળવી શકી નહિ. તે આખા અમેરિકામાં એક ગામથી બીજો ગામ ભટકવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે પૈસા ખૂટે તો મજૂરી કરીને, બીજો ધધી કરીને પૈસા પેદા કરતો, કરકસર કરીને ખર્ચમાં બચાવ કરતો અને પાછો પોતાના મુખ્ય કર્તાવ્ય તરફ વળતો. એક વર્ષ, બે વર્ષ, એમ અનેક વર્ષો પસાર થયાં, તેના કાળા વાળ ઘોળા થવા આવ્યા તો પણ તે કરીકામ થયો નહિ. ખરેખર મનુષ્યરૂપમાં તે શિકારી કૂતરા જેવો જ હતો. વેર, વેર ને વેરનીજ ધૂન તેના મનમાં રમમાણુ કરી રહી હતી. એ હેતુને સિદ્ધ કરવામાં જ આખું જીવન વિતાડવાનો તેણે દઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. અને તેના ધૈર્ય અને સતત ઉદ્યોગશીલતાનું ફળ પ્રાપ્ત થયું ખરું. તે ઓહાઇઓ પરગણાના કલેવેલેન્ડ શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં અચાનક એક રસ્તાપર થઇને પસાર થતાં, એક મકાનની બારી સામે દૃષ્ટિ કરતાં, એક પરિચિત ચહેરો તેના જોવામાં આવ્યો. તે જોતાં તેને અત્યાનંદ થયો. ઘણાં વર્ષો થયાં જેમની શોધમાં પોતે ભટક્યા કરતો હતો તેઓ

આજે મળી આવ્યા હતા. કેમકે જ્યાં એક હોય ત્યાં બીજો હોવો જ નોંધએ એવી તેણે કદપના કરી હતી.

હવે શું કરવું અને કેવી રીતે આ બે જણાને યમસદન પહોંચાડવા એ વિષયનો વિચાર કરતો, તેણે જે સ્થળે ઉતારો કર્યો હતો ત્યાં તે ગયો. પરંતુ જોગાનજોગ એવો બન્યો હતો કે પેલા મહાન પાસે થઇને તે પસાર થતો હતો એ વખતે ડ્રેબરે તેને જોયો હતો, અને નિઃશંકપણે તેને ઓળખી લીધો હતો, તથા તેની આંખોમાંથી વરસતા ખૂનને પણ તે સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો હતો. એથી એ વખત સ્ટેન્ગરસન, જે તેનો પ્રાઇવટ સેક્રેટરી બન્યો હતો, તેને પોતાની સાથે લઇને તે એ ગામના સુલેહના રક્ષક (જરિટસ ઓફ ધી પીસ) ની પાસે ગયો. ત્યાં જઇને પોતાનો એક જૂનો વિરોધી અહીં આવ્યો છે તથા પોતાનું અને પોતાના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીનું દેખને લીધે તે કદાચ ખૂન પણ કરી બેસશે એવી અરજ કરીને તેનું નામ સુલેહના રક્ષકને જણાવ્યું. તે જ રોજ સહાંજે જોહરસન હોપને પરહેજ કરવામાં આવ્યો. બીજો દિવસે તેને સારી ચાલના જામીન આપવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું. પરંતુ ત્યાં તેનો જામીન કાણ થાય ? એટલે કેટલાક અઠવાડિયાં સુધી તેને કારાગૃહ-નિવાસ કરવો પડ્યો. છેવટે એમાંથી પણ તેનો છૂટકારો થયો. પરંતુ આ વખતે જે મહાનમાં ડ્રેબર રહેતો હતો ત્યાં જઇને તપાસ કરતાં તેનું મહાન ખાલી પડેલું જણાયું. આસપાસ પૂછતાં માત્રમ પડ્યું કે ડ્રેબર તથા તેનો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી સ્ટેન્ગરસન બન્ને જણા શુરોપના પ્રવાસે ઉપડી ગયા છે.

હાથમાં આવેલા શત્રુઓ છટકી જવાથી તેમના પ્રત્યેનો તેનો તિરસ્કાર દ્વિગુણિત થયો અને વિશેષ જોરપૂર્વક તેમનો પિછો

પડવાને તેને ઉશ્કેરવા લાગ્યો. પરંતુ યુરોપના પ્રવાસે નિકળેલાઓની પાછળ પડવું એ કાંઈ સહેલું કામ ન હતું. તે માટે પ્રથમ પૈસા જોઈએ. એટલે પૈસા પેદા કરવાને કેટલોક સમય તેને રૂપાની ખાણોમાં રહેલું પડ્યું. પોતાની જરૂર પૂરતો પૈસો એકઠો થયો કે તે સ્વદેશનો ત્યાગ કરીને યુરોપ જવાને નિકળ્યો. ત્યાં એક શહેરથી બીજે શહેર પોતાના શત્રુઓની શોધમાં ભ્રમવા લાગ્યો. વચ્ચે કદાચ પૈસા ખૂટતા તો ગમે તેવું હલકું કામ કરવામાં પણ તેને શરમ લાગતી નહિ. તેઓ અમુક સ્થળે છે એમ માલૂમ પડતાં જેફરસન હોપ તે ગામમાં જતો; પરંતુ ત્યાં તપાસ કરતાં તેને ખબર મળતા કે તેઓ બીજે ગામ ગયા છે. એ પ્રમાણે રૂશિયાની રાજધાની સેન્ટ-પિટસબર્ગમાં તે ગયો એટલે તેને ખબર મળ્યા કે એ લોકો પારિસ જવાને ઉપડ્યા છે. જ્યારે તે ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે એ તેઓ હમણાં જ અહીંથી કોપનહેગન તરફ વિદાય થયા છે. એ ડેનમાર્કની રાજધાનીના શહેરમાં પહોંચતાં તેને થોડાક દિવસની ઢીલ થઈ. ત્યાં તપાસ કરતાં તેઓ લાંડન જવાને ઉપડ્યાનું તેના જાણવામાં આવ્યું. એટલે તે લાંડન તેમની પાછળ જઈ પહોંચ્યો અને પોતાના બન્ને દુશ્મનોને પાર કરવામાં આખરે ફતેહમંદ નિવડ્યો. ત્યાં તેણે તેમનો કેવી રીતે પિછો પકડ્યો અને તેમનો નાશ કેવી રીતે કર્યો એ બાબતમાં હવે અમે જેફરસન હોપે પોતાના મુખે કરેલું વર્ણન રજુ કરીશું. એ વર્ણન ડૉ. વોટસને પોતાની નોંધપોથીમાં લખી રાખેલું છે. એટલે હવે પછીનાં પ્રકરણોમાં અમે ડૉ. વોટસનના શબ્દોમાં જ તમામ વિગતો આપીશું. શરૂઆત નાં કેટલાંક પ્રકરણો પણ તેનાજ શબ્દોમાં રજુ કર્યા છે, જે માટે અમે તેનો આભાર માન્યા સિવાય રહી શકતા નથી.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

૩૧. પોટસનનું કથાનક ચાલુ.

અમારા કેદીએ છૂટવાને માટે કરેલા બચાવ પ્રયત્નમાં તેનો ઈશદો
 અમને ઈજ્જત કરવાનો હોય એમ જણાયું નહિ. કેમકે જ્યારે
 તેના હાથ પગ સીકડાઈ ગયા ત્યારે હવે પોતાનાથી છૂટી
 શકાય એમ નથી, એવું તેને લાગતાં તે વિકટ હાસ્ય કરતો
 બોલ્યો : “ મારે લીધે આપને કામને ઈજ્જત તો થઈ નથીને ? ”
 થોડી વાર મૌન રહ્યા બાદ તેણે શેરલોક હોમ્સને ઉદ્દેશીને કહ્યું :
 “હું ધારું છું કે તમે મને પોલિસ ચોક્કી ઉપર લઈ જવાનો વિચાર
 રાખો છો. મારી ગાડી તમારા મકાનના બારણા પાસે જ નીચે
 ઝીબેલી છે. જો તમે મારા પગ છૂટા કરો તો હું અહીંથી ત્યાં સુધી
 ચાલીને જઈ શકું. હું વજનમાં ભારે છું એટલે અહીંથી મને ઉપાડીને
 નીચે સુધી લઈ જવાનું કામ જરી મહેનતું થઈ પડશે. ”

ગ્રેગસન અને લીસ્ટ્રેડે પરસ્પર નેત્રસંકેત કર્યો. જેફરસન
 હોપે કરેલી આ માગણીમાં તેનો પલાયન થઈ જવાનો હેતુ હોવો
 જોઈએ એમ તેમને લાગ્યું હતું. પરંતુ હોમ્સે વિના વિલંબે અને
 લેશ પણ શંકા વિના કેદીની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો અને અમે તેના
 પગ જે દુવાલ વડે બાંધ્યા હતા તે છોડી નાખ્યો. કેદી ઝીબો થયો
 અને પોતાના પગ બરોબર છૂટા થયા છે કે કેમ એ બાબતની
 ખાત્રી કરવાને તેણે બે પગને પહોળા કરી જોયા. એ સમયનું જે
 મને સ્મરણ રહ્યું છે તે પરથી હું કહી શકું છું કે એના જેવા

મજાનું પાંધાનો કદાવર માણસ મેં ખીજે કાઠી પણ જોયો ન હતો. તેના ઘેરા રંગના રતાશ પડતા ચહેરા ઉપર દૃઢ નિશ્ચય અને સતત ઉદ્યોગશીલતાનો ભાવ પણ તેની શારીરિક શક્તિના જોટલોજ અસ્પર્ધનીય જણાતો હતો.

“ જો પોલિસ ખાતાના વડાની જગ્યા ખાલી પડે અને તેને માટે લઘામણુ કરવાનું મને કહેવામાં આવે તો હું તે જગ્યા માટે આપનું જ નામ આપું. ” મારો મિત્ર શેરલોક હોમ્સ તરફ પ્રશંસક દષ્ટિએ જોતો તે બોલ્યો : “ તમે લંડન જેવા અકાટ શહેરમાંથી મને આટલી ટુંકી મુદતમાં પકડી શક્યા એ જ તમારી દીર્ઘદર્ષિતા અને બુદ્ધિમતાની સાબિતી આપે છે. ”

“ ચાલો, હવે અ.પણે જઈએ. ” શેરલોક હોમ્સે પોતાની પ્રશંસાને ટુંકેથી જ પતવવાના ઉદ્દેશથી ખન્ને ડિટેક્ટિવોને ઉદ્દેશીને કહ્યું.

“ હું ગાડીને લંકારી લઈશ. ” લીસ્ટ્રેડે બોલ્યો.

“ બરોબર, ગ્રેગસન મારી સાથે અંદર બેસશે. ડોક્ટર ! તમે પણ ચાલો. આ કેસમાં તમે પ્રારંભથી જ રસ લેતા આવ્યા છો. તો તેના અંતપર્યંત તમારે પણ અમારી સાથે રહેવું જોઈએ. ”

મેં અનંદપૂર્વક તેની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો. અમે બધા નીચે ઉતર્યા. અમારા કેદીએ નીચે ઉતરતાં કિંવા મકાનમાંથી બહાર નિકળતાં નહાસી જતાનો જરી પણ યત્ન કર્યો નહિ. તે શાંતિપૂર્વક અને ભાવિભાની લેશ પણ ચિંતા વિના ગાડીમાં દાખલ થયો. અમે પણ અંદર ચડી બેઠા. લીસ્ટ્રેડે ગાડીવાનની જગ્યાએ બહાર બેઠક લીધી, ઘોડાને ચાખુક લગાવ્યો અને ઘણા ટુંકા સમયમાં અમે ઇષ્ટ સ્થળે આવી પહોંચ્યા. એક નહાના ઓફિસરમર્મા અમે ગયા. ત્યાં એક પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર બેઠો હતો. તેણે કેદીનું નામ તથા જેમનાં

ખૂનનો તેના ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો એ લોકોનાં નામ નોંધી લીધાં. એ અમલદારનો ચહેરો શીકો અને ચંબીર હતો. તેણે જરી પણ ધાંધલ કે ત્વરા દર્શાવ્યા સિવાય ધીમે ધીમે અને આનંદ કિંવા શોકના લેશ પણ ભાવ સિવાય પોતાનું કર્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું. તે પછી તેણે કહ્યું: “ચાલુ અડવાડિયામાં કેદીને માજીસ્ટ્રેટ સાહેબ સન્મુખ ઊભો કરવામાં આવશે. તે દરમિયાન, મી. જેક્સન હોપ ! તમારે કાંઈ કહેવાનું છે ? હું તમને એટલી ચેતવણી આપું છું કે જે શબ્દો તમે બોલશો તેની નોંધ કરી લેવામાં આવશે, અને તમારો કેસ ચાલતી વખતે તમારા એ કથનને પણ વિચારમાં લેવામાં આવશે. ”

“મારે ઘણું અગત્યનું જણાવવાનું છે.” કેદીએ શાંતપણે કહ્યું, અને પછી તે અપારી સામે નોંધને બોલ્યો : “ગૃહસ્થો ! એ બધું હું આપ સર્વની હાજરીમાં જ જણાવવા માગું છું. ”

“જ્યારે તમારો કેસ કોર્ટમાં ચાલે ત્યારે જ તમારે જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે કહો તો તેમાં તમને કાંઈ દરકત છે ખરી ? ” પોલિસર્જન્ટ પેકટરે પ્રશ્ન કર્યો.

“કોર્ટમાં મારો કેસ ચલાવોનો પ્રયત્ન આવે એમ મને લાગતું જ નથી.” કેદીએ જવાબ આપ્યો : “તમારે ચમકી જવાનું કારણ નથી, હું કાંઈ આપઘાત કરવાનો વિચાર કરતો નથી. તમે ડોક્ટર છો ? ” તેણે મારી તરફ ફરીને પ્રશ્ન કર્યો.

“હા, કેમ ? ” મેં કહ્યું.

“ત્યારે તમારો હાથ અડી મૂકી જૂઓ. ” તે પોતાનો હાથ પોતાની છાતી ઉપર મૂકતાં સ્મિત કરતો બોલ્યો.

મેં મારો હાથ તેની છાતી પર મૂક્યો. મને માલૂમ પડ્યું કે તેની છાતી ભયંકર વેગપૂર્વક થડકતી હતી અને તેની અંદર આશ્ચર્ય-

કારક ચલવિચર થઈ રહી હતી. એક કારખાનાના મકાનમાં મોટું અને વધારે બળવાળું એન્જન ચાલતું હોય એ વેળાએ તે મકાનની દિવાલો અને જમીન જે પ્રમાણે ધૂળે છે તે પ્રમાણે તેની છાતી અને પાંસળાં ધૂળતાં હતાં. તે એટલે સુધી કે એ નિઃસ્તબ્ધ અને શાંત હોલમાં તેના કાળજના થડકારનો મંદ અવાજ પણ મારા સાંભળવામાં આવતો હતો.

“ યદૃત ! ” હું બોલ્યો : “ તમને યદૃતનું દરદ છે. તેના ઉપર સોજો ચડી ગયો છે ! ”

“ હા, તમારું કહેવું ખરું છે. ” તે બોલ્યો : “ ગયા અકલ્પિયામાં જ હું એક ડોક્ટરને મળ્યો હતો અને તેની પાસે મેં મારા દરદની પરીક્ષા કરાવી હતી. એ વખતે તે ડોક્ટરે મને સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું હતું કે થોડા દિવસોમાં જ આ સોજો વધી જશે અને તેને પરિણામે તે પુટી જશે. અર્થાત તે કુટવાની સંથેજ મારો પ્રાણ ચાલ્યો જશે. સોલ્ટલેઇક સીટીની આસપાસનાં પર્વતોમાં જે અતિશ્રમ મારે લેવો પડ્યો હતો તથા પૂરતા ખોરાક વિના ચલાવવું પડ્યું હતું તેને પરિણામે આ દરદ મને લાગુ પડ્યું છે. તેને ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં. ઉત્તરોત્તર તેમાં વધારો જ થતો ગયો છે. પરંતુ મેં મારું કર્તવ્ય પૂર્ણ કર્યું છે. એટલે હવે ગમે ત્યારે મારું મૃત્યુ આવે તેની જાતી પણ દરકાર નથી. પરંતુ આ બનાવને લગતી ખરી વિગતો હું પ્રજાશમાં લાવવા ઇચ્છું છું. મારી એક સાધારણ ગળાંકાપુ કે ખૂની તરીકે ગણના થાય એવી મારી ઇચ્છા નથી. ”

આ માણસને તેનો ઇતિહાસ અત્યારે રજુ કરવા દેવો એ સલાહકારક છે કે નહિ એ વિષયમાં પોલિસઈન્સ્પેક્ટર અને બે મરકારી ડિટેક્ટિવોએ ઉતાવળે મસલહત ચલાવી બેઠાં.

“ ડોક્ટર ! આ મનુષ્યના કરુણા સંબંધમાં તમને તાત્કાલિક
ભય જેવું જણાય છે ખરું ? ” ઇન્સ્પેક્ટરે મને પ્રશ્ન કર્યો.

“ બેશક ! ” મેં ટુંકા પણ નિશ્ચયાત્મક સ્વરે જવાબ આપ્યો.

“ જો એમ જ હોય તો આ મનુષ્યને પણ અન્યાય ન થાય,
તે માટે અત્યારે જ તેની જુગ્માની આપણે નોંધી લેવી એ આપણું
કર્તવ્ય છે. ” ઇન્સ્પેક્ટરે બોલ્યો : “ સાહેબ ! તમારું જે કાંઈ
આત્મવૃત્તાંત તમારે જણાવવું હોય તે ખુશીની સાથે જણાવો. પરંતુ
હું સૂચના કરું છું કે વગર વિચારે કાંઈ પણ બોલી ન નાખશો.
કેમકે તમારા શબ્દોનો ઉપયોગ તમારી સામે જ થશે. ”

“ જો આપની રજા હોય તો આ ખૂરસીપર હું બેસું ” ફેદી
બોલ્યો અને ઇન્સ્પેક્ટર તેને રજા આપે તે પહેલાં તો એક ખૂરસી-
પર બેસતાં તે કહેવા લાગ્યો : “ આ યદુતના સોળને લીધે હું
એકદમ થાકી જઈ છું, અને અડધો કલાક પહેલાં જે ઝપાઝપી
થઈ હતી તેનો થાક મને હજી પણ ઊતર્યો નથી. વારૂ, સાહેબ !
અત્યારે હું મોતની અણી ઉપર છું. મારું મૃત્યુ થવાનું જ છે એવી
મારી ચોક્કસ ખાત્રી છે. એટલે આપની સન્મુખ એક પણ અસત્ય
શબ્દ ઉચ્ચારવાની મારી ઈચ્છા નથી. જે કાંઈ હું કહીશ તે અક્ષર-
અક્ષર સત્ય જ માની લેજો. તેની આપ બલે નોંધ કરો અને તે
શબ્દોનો મારી વિરૂદ્ધમાં ગમે તેવો ઉપયોગ કરો એ વિષયમાં મને
લેશ પણ ચિંતા નથી. ”

પ્રકરણ ૩૧ મું.

જેકરસનનો આત્મવૃતાંત.

પ્રમાણે કહ્યા બાદ જેકરસન હોપ ખૂરસી ઉપર જરા સ્વ-સ્થપણે બેઠો. ત્યારપછી તેણે નીચેનો આત્મવૃતાંત કહી મંલનાવ્યો. જેનું વર્ણન તે કરતો હતો તે જાણે એક સામાન્ય ખાખત હોય એવી રીતે લેશ પણ આવેશના આવિર્ભાવ સિવાય અસ્ખલિતપણે બોલતો હતો. લીસ્ટ્રેડે શોર્ટહેન્ડ પદ્ધતિથી કેદીના આત્મવૃતાંતનો અક્ષરેઅક્ષર પોતાની નોંધપોથીમાં ઉતારી લીધો હતો અને એ નોંધપોથીની સહાયથી હું પણ વાચકો સન્મુખ શબ્દેશબ્દ એ ચમત્કારિક કથન રજુ કરવાને શક્તિમાન થયો છું.

“આ બે માણસો પ્રત્યે મને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થવાનું શું કારણ હતું એની સાથે આપને ગ્રંથ નહિ હોવાથી એ વિષે હું કાંઈ પણ કહેવા ઇચ્છતો નથી.” તેણે આત્મકથનનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું: “એટલું માત્ર કહીશ કે તેઓ બે મનુષ્યપ્રાણી-પિતા અને પુત્રીના ખૂનને માટે ગુન્હેગાર હતા, અને તેમના બદલામાં ન્યાયની અદાલત તેમને ફાંસીને લાકડે ચડાવી શકે તેમ ન હોવાથી જ મારે આ કામ કરવું પડ્યું છે. તેમણે કરેલા ગુન્હાને કેટલોક સમય વિતી ગયેલા હોવાથી અમેરિકાની કોર્ટમાં તેમના ઉપર ખૂનનો આરોપ મૂકી હું તે માટેનો પૂરાવો એકઠો કરી શકું તેમ ન હતું. પરંતુ મને પોતાને તો તેમનાં કૃત્યોની સંપૂર્ણ ખાત્રી હતી. એટલે મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે મારે જ જડજ, જયુરી, ફરિયાદી અને

ફાંસીએ લટકાવનાર એ બધાનું કાર્ય કરવું. જો તમારામાં મનુષ્યત્વનો લેશ પણ અંશ હોય અને મારી જગ્યાએ તમે હો તો તમે પણ મારી માફક જ કરવાને તત્પર થાઓ.

“ જો યુવતિના થયેલા ખૂનનું મેં જણાવ્યું તેનું આજથી વીશ વર્ષ પહેલાં મારી સાથે લગ્ન થનાર હતું. પરંતુ તેનું લગ્ન તેની અનિચ્છા છતાં બળાત્કારે આ ઇતોઃ જે. ડૂઅર સાથે કરવામાં આવ્યું. એને પરિણામે લગ્નહ્રદય બનીને તે અદ્ય સમયમાં જ મરણ પામી. મેં તેના પ્રેમ પાસે જઈને તેની આંગળી ઉપરથી લગ્નસૂત્રક વીંટી કાઢી લીધી. તે વખતે મેં એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે ‘ ડૂઅર જે વેળાએ મરણને શરણ થાય તે વેળાએ આ વીંટી તેની સામે ધરીને જે કૃત્યને માટે તેને હું સજા કરવાની ઇચ્છા રાખું છું તે કૃત્યનું તેને મૃત્યુકાળે સ્મરણ રહે એમ હું કરીશ. ’ એટલે એ વીંટી હું મારી સાથેની સાથે ગંખીને ફરતો હતો. અમેરિકા અને યુરોપ એ બે ખંડોમાં હું ડૂઅર અને તેના નીચ મદદગારની પાછળ પાછળ ફર્યો અને અંતે અહીં મેં તેમને પકડી પાડ્યા. તેમણે મને થકવી નાખવાનું ધાર્યું હશે, પરંતુ તેમની એ ધારણા પાર પડી નહિ. થોડા દિવસોમાં મારું મૃત્યુ થનાર છે એ ચોક્કસ છે. તો હવે જો હું આવતી કાલે જ મરણ પામું તો પણ મને ચિંતા નથી. કેમકે હવે હું મંત્રોષની સાથે મરીશ. મેં મારું કાર્ય બજાવ્યું છે અને મંત્રોષપ્રદ રીતે બજાવ્યું છે. તેમને ગોચ્ય સજા થઈ છે અને તે પણ મારે જ હાથે. હવે મારા મનમાં કાંઈ પણ ઇચ્છા રહી નથી.

“ એ લોકો પાસે પૈસો પૂરતો હતો અને હું તદ્દન ગરીબ હાલતમાં હતો. એથી તેમનો પિછો પકડવાનું કામ મારે માટે કાંઈ સહેલું ન હતું. જ્યારે હું તેમની પાછળ લાંડનમાં આવી પહોંચ્યો તે

વખતે મારી પાસે બહુ જ જુજ રકમ રહી હતી. મેં વિચાર્યું કે
 લાંડન જેવા વિશાળ શહેરની સખત મોંઘવારીમાં ગુજરાનને માટે
 કાંઈક ઉદ્ધમ કરવાની આવશ્યકતા છે. એ વિચારને પરિણામે શો
 ધંધો કરવો તેનો હું વિચાર કરવા લાગ્યો. ઘોડેસ્વારીનો અને ગાડી
 હાંકવાનો મને મૂળથી જ શોખ છે અને એમાં હું અત્યંત કુશળ પણ
 છું. એટલે મેં ગાડીઓના માલિકની એક ઓફિસમાં જઈને મને
 ગાડીવાન તરીકે રાખવાની અરજ કરી. મારી અરજનો તરત જ
 સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને મને જગ્યા મળી ગઈ. અમારે એવો
 ઠરાવ થયો હતો કે તેની ગાડી મારે ભાડે ફેરવવી અને દર અઠવા-
 ડિએ અમુક રકમ મારે તેને આપવી. એથી વધારે જે કાંઈ મળે તે
 મારે રાખવું. જો કે એથી વધારે કવચિત્ ન મળતું, તો પણ જેમ
 તેમ કરીને મેં મારું ગાડું અગળતે આગળ ધકેલ્યા કર્યું. આ શહે-
 રમાં મને મોટી મુશ્કેલી રસ્તાઓ ઓળખવાની હતી. આ શહેરમાં
 એટલા બધા રસ્તા, એટલી બધી ગલીકુંચીઓ અને એક જ સરખા
 દેખાવની શેરીઓ છે કે લાંબા વખતનો અનુભવી માણસ પણ ગુંચ-
 વાઈ ગયા સિવાય રહે નહિ. પરંતુ મેં તે માટે લાંડન શહેરનો
 નકશો ખરીદી લીધો અને તેમાં મુખ્ય મુખ્ય હોટલો તથા રેલ્વે-
 સ્ટેશનો ઉપર નિશાનો કરીને તેને આધારે મંભાળપૂર્વક હું ફરવા
 લાગ્યો. એટલે મને વાંધો આવ્યો નહિ.

“જે એ જણાની પાછળ હું પડ્યો હતો તેઓ આ ગામમાં
 કયે સ્થળે રહે છે એ આખતનો પતો થોડા દિવસ પહેલાં જ હું
 મેળવી શક્યો. પરંતુ શરૂઆતમાં જ્યારે મને તેમનો પતો મળ્યો
 ન હતો ત્યારે હું આખો વખત તેમની જ તપાસ કર્યા કરતો હતો.
 આરા પ્રયત્નમાં હું યશસ્વી નહોતો પણ નિવડતો; તોપણ એથી કાંઈ

નિરાશ થઇ જતો નહિ. મેં મારી તપાસ ચાલુ જ રાખ્યા કરી. તેને પરિણામે છેવટે મને યશ મળ્યો, અસ્તુ. તેઓ નદીની સામી બાજુએ કેમ્પરવેલમાં એક વસતિગૃહ (boarding-house) માં રહેતા હતા. મેં તેમને શોધી કાઢ્યા ત્યારે મને અત્યાનંદ થયો. મારી ખાત્રી હતી કે આ વખતે તેઓ મારા પંજમાંથી છૂટી શકે તેમ નથી. મેં મારી દાઢી વધારેલી હોવાથી તેઓ મને કોઇ પણ રીતે ઓળખી શકે તેમ ન હતું. જ્યાંસુધી મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો યોગ્ય પ્રસંગ મળે ત્યાંસુધી તેમની પાછળ પાછળ ફરવાનો અને તેમના ઉપર પહોંચે રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વેળાએ તેઓ મને હાથતાલી આપીને છટકી જવા ન જોઇએ એવી મારી ઇચ્છા હતી.

“ પરંતુ તપાસ કરતાં મને એવું માલૂમ પડ્યું હતું કે તેઓ લંડનથી ઉપડવાના વિચારમાં જ છે. એટલે પછી આખા શહેરમાં તેઓ ગમે તે સ્થળે જતા તો પણ હું તેમની પાછળનો પાછળ જ રહેતો. કોઈ વખત હું પગપાળો તેમની પાછળ જતો તો કોઇ વાર મારી ગાડીની સાથે તેમની પુંક પકડતો. ગાડીમાં રહીને તેમનો પિછો પકડવાનું કામ વિશેષ સરસ હતું. એથી તેઓ અદસ્ય થઇ જઇ શકે એવું ન હતું એથી જો વખતે તેઓ પથારીમાં કે પેલા વસતિગૃહમાં હોય ત્યારે જ એટલે કે બુલેલો સહવારમાં કિંવા મોડી રાત્રે મારી ગાડીમાં બાકુઆતને બેસાડી શકતો. કેમકે એ સિવાય બીજા વખતે મારે પેલા લોકોની પાછળ ભટકવાનું હોઇને બાકુ કર્યું પાછવે તેમ ન હતું. એથી મારી આવક ઓછી થવા લાગી અને ગાડીનો માલિક પણ મારા ઉપર ચિડાવા લાગ્યો. પરંતુ મેં તેની દરકાર કરી નહિ. કેમકે મેં મારા પ્રતિસ્પર્ધીઓને પકડી પાડ્યા હતા. એટલે મારું કામ પૂર્ણ થાય ત્યાંસુધી જ મારે ગાડીની જરૂર હતી.

“ પરંતુ એ લોકો પણ ભારે લૂચ્યા અને ચતુર હતા. અહીંયા પણ હું કદાચ આવી પહોંચીશ એવો તેમને ભય હોવો જોઈએ. કેમકે તેઓ એમાંથી એક જણ એકલો કદી પણ બહાર જતો નહિ અને રાત્રે તો તેઓએ બહાર નિકળવાનું જ માંડી વાળ્યું હતું. લગભગ એ અઠવાડિયાં સુધી દરરોજ મેં મારી ગાડીને તેમની પાછળને પાછળ રાખ્યા કરી, પરંતુ એક ઘડીભર પણ તેમને છૂટા પડેલા જોયા નહિ. ડૂંઝર તો જ્યારે હોય ત્યારે છાકટ અવસ્થામાં જ દેખાતો. પરંતુ સ્ટેન્ગરસન સાવધ રહેતો. પરીઠમાં અને રાત્રાંએ પણ મેં મારો ચાન્સ અજમાવ્યો. પરંતુ મને લાગ મળ્યો નહિ. જોકે એથી હું નિરૂત્સાહી તો થયો જ ન હતો. કેમકે ‘તારો સમય આવી લાગ્યો છે’ એવું કોઈ અદૃશ્ય રીતે મને કહેતું હાય, એમ મને લાગતું હતું. એટલે તે સમયની હું રાહ જોતો હતો. ચિંતા માત્ર મને આ યકૃતના સોગ્ગની હતી. જો એ જલ્દીથી પુટી જશે તો મારું કામ અધૂરું રહી જશે એટલો ભય મને રહ્યા કરતો હતો.

“તેઓ જે મકાનમાં રહેતા હતા તે મકાન ટોર્કવે ટેરસ નામના રસ્તાપર આવેલું હતું. એ રસ્તાપર હું એક સ્થાંજે આમથી તેમ મારી ગાડી ખાલી ફેરવ્યા કરતો હતો. એ વખતે એક ગાડી તેમના બારણા પાસે આવીને ઊભી રહેલી મારા જોવામાં આવી. થોડી વારે મકાનમાંથી કેટલોક સામાન બહાર લાવીને માથુસોએ તે ગાડીમાં મૂક્યો અને તેમની પાછળ ડૂંઝર તથા સ્ટેન્ગરસન બહાર નિકળી એ ગાડીમાં ચડી બેઠા. ગાડી આલવા લાગી. મેં પણ મારા ઘોડાને ચાખૂક લગાવ્યો અને એ ગાડી મારી દૃષ્ટિ બહાર ન જાય એવી રીતે મારી ગાડીને દોડાવી. મારું મન ચિંતાથી અધીરું બની ગયું હતું. કેમકે કદાચ તેઓ અહીંથી પંજાબન થઈ જશે તો! એવી ભીતિ મને

ઉપજી હતી. તેઓ યુસ્ટન સ્ટેશન આગળ ઉતરી પડ્યા. હું પણ ત્યાં
 ઊભેલા એક છોકરાને ઘોડાની ઝંભાળ રાખવાનું કહીને પ્લેટફોર્મ
 ઉપર ગયો. તેમણે લીવરપુલ જનારી ટ્રેન કેટલા વાગે ઉપડશે એવું
 એક રેલ્વેના નોકરને પૂછ્યું, એ મેં સાંભળ્યું. પેલા નોકરે જવાબ
 આપ્યો કે ‘ એક ટ્રેન તો હમણાંજ ઉપડી ગઇ. બીજી ટ્રેનને ઉપડ-
 વાને હજી એ ત્રણ કલાકની વાર છે. ’ એ ઉત્તર સાંભળીને પોતાને
 થયેલી દોડથી સ્ટેન્ડ-ગરસનને બહુ લાગી આવ્યું હોય તેમ જણાયું.
 પરંતુ ડ્રેગરને તો એ જવાબ આનંદ આપનારો જ જણાયો. પ્લેટ-
 ફોર્મ ઉપર માણસો પુષ્કળ હતાં. એટલે હું મેદનીમાં એ એ જણાની
 નજીક જઈને ઊભો રહ્યો. ત્યાં રહ્યો રહ્યો તેમની વચ્ચે ચાલતી
 તમામ વાત હું સાંભળી શકતો હતો. ડ્રેગરે પોતાને ગામમાં
 કાંઈ થોડુંક કામ બાકી હોવાનું જણાવી, તે માટે જવાની ઇચ્છા
 પ્રદર્શિત કરી અને સ્ટેન્ડ-ગરસનને સૂચવ્યું કે ‘ તમે મારી રાહ નેળો.
 હું થોડા સમયમાં જ આવી પહોંચીશ. ’ સ્ટેન્ડ-ગરસને ડ્રેગરને
 રહેજ ઈપકો આપતાં એ એ જણાએ એક મીનિટભર પણ છૂટા ન
 પડવું એવો તેમની વચ્ચે ઠરાવ થયો હતો, તેની યાદ આપી. પરંતુ
 ડ્રેગરે કહ્યું કે આ કામ ધણું નાજુક હોઇને તે માટે તેણે એકલા જ
 જવાની જરૂર છે. એના જવાબમાં સ્ટેન્ડ-ગરસન જે બોલ્યો તે હું
 સાંભળી શક્યો નહિ. પરંતુ સ્ટેન્ડ-ગરસનના કથનથી ડ્રેગરને અત્યંત
 ગુસ્સો ચડી ગયો હોય તેમ લાગ્યું. તે આવેશમાં આવી જઈને
 બોલ્યો : ‘ તું મારો પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી-માત્ર પગારદાર નોકર છે.
 તું કાંઈ મારો શેક કિંવા મુરખી નથી કે મારે તારા કહેવા પ્રમાણે
 ચાલવું અને દરેક બાબતમાં તારી સલાહને અનુસરવું ! ’ એથી
 સેક્રેટરી સાહેબ નરમ પડી ગયા. ડ્રેગરને સમજાવવાનું કાર્ય નિષ્ફળ

સાગવાથી ફેટેન્ગરસન બોલ્યો : ‘ જો બીજી દ્રેનના વખત પહેલાં તમે આવી ન પહોંચ્યા તો હું હાલીડેની ખાનગી હોટલમાં મુકામ કરીશ અને ત્યાં તમારી રાહ જોઈશ. માટે મોકુ થઈ જાય તો તમારે અહીં નહિ આવનાં સીધું ત્યાં આવવું. ’ એના જવાબમાં ‘ હું અગીયાર વાગ્યા પહેલાં જ અહીં આવી પહોંચીશ. ’ એટલું કહીને ડ્રેઅર ત્યાંથી નિકળ્યો. ”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ઉમેદ ખરે આવી.

ફેરસન હોપે થોડી વાર વિશ્રાંતિ લીધા બાદ પોતાનું કથાનક અ.ગળ અન્નાવ્યું : “જો પળતી હું રાહ જોતો હતો તે અચાનક જ આવી મળી હતી. હવે હું મારા બન્ને શત્રુઓને તેમના કાર્યને બદલો આપી શકું તેમ હતું. તેઓ બન્ને સાથે હોય અને જો હું આક્રમણ કરું તો તેઓ એક બીજાનું રક્ષણ કરી શકે, પરંતુ દરેક એકલો મારી સામે કશું પણ કરી શકે તેમ ન હતો. તોપણ ડ્રેઅર ઉપર એકદમ આક્રમણ કરવાનું મેં વાજમી ધાર્યું ન હતું. મેં મારો જ્ઞાન ગોઠવી જ રાખ્યો હતો. જ્યાં સુધી એક મનુષ્ય પોતાના ઉપર ધા કરનારને ઝોળામી શકે નહિ તથા શા કારણને અર્થે પોતાનાપર ધા કરવામાં આવેલો છે, એ તેના જાણવામાં આવી ન શકે ત્યાં સુધી તેના ઉપર ધા કરનાર મનુષ્યના વેરની યથોચિત તૃપ્તિ નથી થતી. મેં જો જ્ઞાન ગોઠવી રાખ્યો હતો, તે પ્રમાણે કરવાથી મારા જીવનને ખાટું બનાવી

મેલનાર મારા શત્રુને તેના આગલા પાપકર્મનું સ્મરણ થઈને એ પાપ-
કર્મનો બદલો પોતાને હેવટે મળ્યો છે એવી તેની ખાત્રી થઈ શકે
તેમ હતું. થોડા દિવસપર એમ બન્યું હતું કે એક ગૃહસ્થ ચ્રિસ્ટન
રોડ ઉપર આવેલાં લોરિસ્ટન ગાર્ડન માંહેનાં ખાલી મકાનોની તપાસ
કરવાને મારી ગાડીમાં બેસીને ગયો હતો. ત્યાંથી વળતાં તેમાંના એક
મકાનની આવી તે મારી ગાડીમાં ભૂલી ગયો હતો. એ આવી મારા
જોવામાં આવતાં કુદરતી સ્ફુરણથી મેં થોડુંક મીણુ વેચાતું હતું તે
આવીને તેના ઉપર દખાવી. એથી તેના જોવો જ આકાર હડી રહ્યો.
એ નમ્રતો લઈને હું એક ચાવીઓ બનાવનારને ત્યાં ગયો અને એના
જોવી જ ચાવી બનાવી લાવ્યો. અસહ ચાવી મેં મારા શેડને આપી
દીધી. તેણે મૂળ માત્રિક તપાસ કરતો તેની ઓફિસ ગયો એટલે તેને
પાછી સોંપી દીધી હતી. એ પ્રમાણે જ આ મારી પાસે હતી
તેની સહાયથી ગમે તે વખતે એ મકાનમાં હું પ્રવેશ કરી શકું તેમ
હતું. અર્થાત્ આ અકાદ શહેરમાં એક સ્થળ એવું હતું કે જ્યાં મારે
કાર્ય પૂર્ણ કરવામાં મને કાર્ડ પણ જાતનો પ્રત્યવાય નડે તેમ ન હતું.
પૂઅરને એ મકાનમાં લઈ જવો જોઈએ. એ સિવાય મારે હેતુ કેવી
રીતે બર આવવી શકે ? એ મુશ્કેલીને મારે પાર ઉતારવાની હતી.

“ પ્રથમ તો તે સ્ટેશન પાસેથી પગપાળો ચાલતો આગળ વધ્યો
અને બે-ત્રણ દારૂનાં પીંડાંમાં ગયો. દરેક પીંડામાં તે લગભગ અર્ધો
અર્ધો કલાક રોકાયો હશે. જ્યારે તે ત્રીજા પીંડામાંથી બહાર નિકળ્યો
ત્યારે રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં લથડીયાં ખાતો હતો. એ ઉપરથી જોઈ
શકાતું હતું કે તે પૂરેપૂરો જાકટો બન્યો છે. મારી ગાડી લઈને હું
પણ તેની પાછળ પાછળ જ નિકળ્યો હતો. એક ચિક્ટોરિયા તેના
જોવામાં આવી એટલે. તેણે ચિક્ટોરિયાવાળાને ખૂબ પાડીને ગાડી

ઊભી રખાવી. તે તેમાં ચડી બેઠો એટલે આગળ વિક્ટોરિયા અને પાછળ મારી ગાડી, એ પ્રમાણે અમે આગળ વધવા લાગ્યા. અમે વોટરલુ પુલ ઉપર થઇને નદીની પેલી બાજુએ ગયા અને કેટલીક ગલીકુચીઓમાં પસાર થઇને છેવટે મારી અગ્નયણી વચ્ચે જે સ્થળેથી એ બંને જણા સહાજે સ્ટેશને આવવાને નિકળ્યા હતા તે જ સ્થળે પુનઃ આવી પહોંચ્યા. પુનઃ ત્યાં આવવામાં તેનો શેષ ધરિદો હશે, એ વિષે હું કશી પણ કલ્પના કરી શક્યો નહિ. પરંતુ હું વિક્ટોરિયાને બાજુએ રાખીને આગળ વધ્યો તથા એ મકાનથી લગભગ સોએક વાર દૂર જઇને ત્યાં મેં મારી ગાડીને ફેરવીને ઊભી રાખી. તે વિક્ટોરિયામાંથી નીચે ઉતરીને મકાનમાં દાખલ થયો એટલે વિક્ટોરિયા ત્યાંથી ચાલી ગઈ. પણ, સાહેબ ! મહેરબાની કરીને મને એક બ્વાલો પાણી આપો. વિશેષ બોલવાથી મારો કંઠ સૂકાય છે. ”

પોલિસર્મન-સ્પેક્ટરનો કુંબે નજીક જ પડ્યો હતો. તેમાંથી એક બ્વાલો ભરીને મેં તેને આપ્યો. તે પાણી પીને સ્વસ્થ બન્યો.

“ આપનો આભાર માનું છું. ” તે બોલ્યો : “ વાર, ત્યાં મને લગભગ પાએક કલાક થયો હશે. એવામાં એકાએક એ મકાનના અંદર બે જણા મારામારી કરતા હોય એવો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. બીજી જ પળે બારણું ખૂલી ગયું અને બે માણસો અંદરથી બહાર પડ્યા. તેમાં તો એક તો ડ્રેપર જ હતો. બીજો માણસ જુવાન હતો. પરંતુ મેં તેને અગાઉ કોઈ વખત જોયેલો ન હતો. આ યુવાને ડ્રેપરને કોલર વડે પકડ્યો હતો. મકાનની બહાર ઓટલા પર આવ્યા બાદ તેણે ડ્રેપરને એક એવી લાત મારી કે તે રસ્તા ઉપર જઈ પડ્યો. ”

“ ‘ બદમાશ ફતરા ! ’ બેલો યુવાન પોતાની લાકડી ડ્રેપર સામે

ઉગમતો જોલ્યો: ‘ એક નિર્દોષ અપખાનું અપમાન કરનારને કેવું દુઃખ મળે છે તે હું તને બતાવું છું ! ’ એ વખતે તેનો પિત્તો એટલો બધો ખસીગયો હતો કે જરૂર તે લાકડી વડે ડેઅરને એ અપેટી કાઢશે એમ મેં ધાર્યું. પરંતુ ડેઅર જે સ્થળે પડ્યો હતો ત્યાંથી ઊભો થઈને લથડીયાં ખાતો રસ્તાપર દોડવા લાગ્યો. એ રસ્તાના છેડા સુધી તે આવી પહોંચ્યો એ વખતે મારી ગાડી તેના જોવામાં આવી. એટલે તે વિનાવિલંબે ગાડીમાં ચડી બેઠો અને જોલ્યો: ‘ હાલીડેની ખાનગી હોટલ તરફ ચલાવ. ’

“ હા, હવે તે આખાદ મારા પાંતમાં આવ્યો ખરો. એ વખતે મારું હૃદય આનંદથી ઉછળવા લાગ્યું. મને લગ્યું કે કદાચ આ છેલ્લી ધડીએ આનંદના વેગથી મારું યકૃત તૂટી જશે અને મારો આનંદ મારા સંતોષને બદલે મારા શત્રુઓના સંતોષનું કારણ થઈ પડશે. હું મારા હૃદયને અમૂર્ત શમાવતો ગાડીને ચલાવવા લાગ્યો. એ વખતે પ્રથમ તો મને એમ થયું કે હું આને શહેર બહાર વગડમાં લઈ જઈ અને ત્યાં પહોંચી કોઈ એકાંતિક સ્થળે તેની સાથે છેલ્લેનો વાર્તાલાપ કરી લઉં. હું લગભગ એ નિશ્ચય ઉપર આવી પહોંચ્યો, એટલામાં તો તેણે પોતે જ મારા ગુચ્છવારાનો નિવેડો આણી દીધો. બીજી વાર તેને દારૂની પ્યાસ લાગી અને એક દારૂની દુકાન પાસે ગાડી ઊભી રાખવાનું તેણે મને સૂચવ્યું. તે મને ગાડી ત્યાં થોભાવવાનું કહીને અંદર ગયો. લગભગ દારૂની દુકાનો બંધ થવાના વખત સુધી તે દુકાનમાં રોકાયો. ત્યારે બહાર આવ્યો ત્યારે તે એટલો બધો છાકટો બની ગયો હતો કે તેને પોતાના શરીરનું પશુ ભાન રહ્યું ન હતું. તેની એવી અવસ્થા જોઈને મેં ધાર્યું કે હવે બીજી મારા હાથમાં હતી.

“ એવી કલ્પના તો એક પણ માત્ર પણ ન કરશો કે તેના ઉપર અચાનક હુમલો કરી તેનું ખૂન કરવાનો મારો ઇરિદો હતો. જો એ પ્રમાણે મેં કર્યું હોત તોપણ મેં અન્યાય કરેલો તો ન જ ગણાત. કેમકે એ તેને કાયક જ હતો પરંતુ કોઈને એકામ રાખી, તેની અસહાય અવસ્થાનો લાભ લઈને તેને ડાર કરવાની હિમ્મત હું કરી શકું નહિ. મને તમે ગમે તેવા ધારો, પરંતુ એટલું આક્રમ્શ માનવું કે મારા પાપનો જવાબ મારે પણ એક વાર આપવો પડશે એમ હું માનતો હતો. એટલે પાપકર્મ કરતાં મને ડર લાગતો હતો, અસ્તુ. ન્યારે આ એ જાણની શોધમાં હું અમેરિકામાં ભટકતો હતો એ વખતે દુર્ઘાપાળનને માટે જુદા જુદા અતેક પ્રકારના ધંધામાં મારે જોડાવું પડ્યું હતું. તેમાં એક વખત મેં થોર્ક કોલેજમાં ત્યાંની પ્રયોગશાળા સાકસુક રાખનાર તરીકેની નોકરી પણ સ્વીકારી હતી. એક દિવસ રસાયણશાસ્ત્રનો પ્રોફેસર વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા પ્રકારનાં વિપના ઝંઘમાં વ્યાખ્યાન આપતો હતો. તે વખતે તેણે એક વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓને બતાવી આ તો તે વસ્તુનું નામ તેણે ‘આલ્કલોઇડ (Alkaloid)’ આપ્યું. એ વિપના ઝંઘમાં ખુલાસો કરતાં તેણે જણાવ્યું કે ‘દક્ષિણ અમેરિકાના મૂળ વતનીઓ પોતાનાં તીરને જે વિષ ચડાવે છે, તેમાંથી આ વિષદ્રવ્ય મેં મેળવ્યું છે. તે એટલું બધું તીવ્ર છે કે એક ગ્રેન માત્ર પણ જે પેટમાં જાય તો તત્કાળે જ મૃત્યુ નિપજ્યા સિવાય રહે નહિ. ’ હું એ વખતે ત્યાં જ હોવાથી તેનું કથન સાંભળી ગયો હતો. તેણે વિષદ્રવ્યની બાટલી જે સ્થળે મૂકી હતી તે ખરોખર મેં યાદ રાખી લીધું. ન્યારે પ્રોફેસર અને વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા એટલે એકાંતનો લાભ લઈને તેમાંથી થોડું વિષ મેં લઈ લીધું. મને દવાઓ બનાવવાનો થોડો ધણો અનુ-

લવ હોવાથી એ વિપદ્રવ્યની મેં પાણીમાં નાખતાં તુરત ઓગળી જાય એવી ગોળીઓ બનાવી લીધી. તે જ પ્રમાણે એવી જ ગોળીઓ વિપદ્રવ્ય સિવાયની પણ બનાવી. પછી એ ડાબડીઓ લઇને તે દરેકમાં એક વિષદ્રવ્યયુક્ત અને બીજી તે સિવાયની એમ બન્ને ગોળીઓ નાખીને એ ડાબડીઓ મારી પાસે રાખી લીધી. મેં એ વખતે જ નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો કે તેમાંથી તેને પસંદ પડે તે ગોળી લેવાનું હું કહીશ અને બીજી ગોળી હું લઈશ. એને પરિણામે કાં તો બન્ને મરણ પામે છે, કાં તો તેમાંનો એક મરણ પામે અને બીજી વખતે મારે મૃત્યુ થાય છે, અને કાંતો એ બન્ને બચી જઈને હું જ મરણ-શરણ થઈ છું ! આ ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે કાઈનું ખૂન કરવાનો મારો ઈરાદો ન હતો. મેં દૈવને ઈન્સાફ આપવાનું કાર્ય સોંપી દીધું હતું. હા, એ ઈન્સાફના કાર્યમાં સહાયક તરીકે ભાગ લીધા સિવાય મારે માટે બીજો ઉપાય ન હતો. એ કારણથી સદૈવ તે ડાબડીઓ મારા ગળવામાં જ રાખીને હું ફરતો હતો, અને હવે તેનો ઉપયોગ કરવાનો સમય આવી લાગ્યો હતો.

“ એ વખતે રાત્રીના બારને બંદલે એક વાગી ગયો હતો. ઘોર અંધકાર છવાઈ રહ્યો હતો. પવન ફુંકતો હતો અને વર્ષાદળનાં સખ્ત ઝાપટાં અવારનવાર પડતાં હતાં. નિઃસર્ગદેવી એ પ્રમાણે શોકાન્વિત દેખાતી હતી, પરંતુ મારા અંતરમાં તો આનંદ આનંદ જ હતો. એટલો બધો આનંદ કે તેના આવેશમાં મને કદાચ લર્ષેન્માદ પણ થઈ આવ્યો હોત ! ગૃહસ્થો ! તમારામાંના કાઈએ એક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ધારણા રાખી હોય, તેને માટે વીશ વીશ વર્ષો સુધી આતુરતાપૂર્વક રહ જોઈ હોય અને છેવટે તે તમને પ્રાપ્ત થઈ હોય, તો તેની પ્રાપ્તિસમયે તમારા મનની અવસ્થાનો તમને જે અનુ-

હવે મળ્યો હશે તેના ઉપરથી મારી લાગણીઓનો ખ્યાલ તમને આવી શકશે. મેં સીંગાર સળગાવી, અને મુખમાંથી ધૂમ્રના ગોટા કાઢતો હું મારા અંતરની ઉર્મીઓને દબાવવાનો ચત્ન કરવા લાગ્યો. આનંદાતિરેકથી મારા હસ્ત ધ્રુજતા હતા અને મારું મગજ ધડાકા લેતું હતું. જે વખતે પેલી દારૂની દુકાન પાસેથી ડેઅરને લઇને ગાડીને આગળ ચલાવી તે વખતે, જેમ અપારે આ સ્થળે તમને એકેલા બેઠું હતું, તે જ પ્રમાણે મેં આકાશના અંધકારમાંથી જહોન ફેરિયર તથા તેની પુત્રી હ્યુસી-મારી પ્રિયતમાને મારી સામે દ્રષ્ટિ કરીને સ્મિત કરતાં જોયાં. જેમ જેમ ગાડી આગળ વધવા લાગી તેમ એ બંને પણ મારી સાથેનાં સાથે હવામાં આગળ આગવા-ઉડવા લાગ્યાં. એ પ્રમાણે ટ્રિક્સ્ટન રોડ ઉપર પેલા મકાન પાસે ગાડી આવી પહોંચી.

“ એ વખતે એ રસ્તા ઉપર એક પણ મનુષ્ય દેખાતો ન હતો કે વર્ષાદના છાંટા જમીન ઉપર પડવાથી જે અવાજ થતો હતો તે સિવાય બીજો કશો પણ અવાજ સંભળાતો ન હતો. મેં ગાડીની ખારીમાંથી અંદર જોયું તો ડેઅરને ટુંટીયા વાળીને દારૂના ઘેનમાં ચકચૂર બનીને પડેલો જોયો. મેં તેના ખભો પકડીને ઢંઢોળ્યો અને કહ્યું ‘ સાહેબ ! નીચે ઉતરો ! ’

“ ‘ બસ ! આપણે આવી પહોંચ્યા ! ’ તે બોલ્યો.

“ હું ધારું છું કે જે હોટલમાં લઈ જવાનું તેણે મને કહ્યું હતું, એ હોટલ પાસે અમે આવી પહોંચ્યા છીએ, એમ જ તેણે માન્યું હશે. કેમકે બીજી કશી પણ પૂછપરછ નહિ કરતાં તે નીચે ઉતરી પડ્યો, અને મારી સાથે લોરિસ્ટન ગાર્ડનમાં દાખલ થયો. તે જો કે શુદ્ધિમાં આવી ગયો હતો. તોપણ ઘેનની અસર તદ્દન દૂર થઈ ન હતી. એટલે તે લથડીયું ન ખામ એટલા સાફ હું તેની જોડાએડ તેનો લાથ

પકડીને ચાલતો હતો. જ્યારે અમે જે મકાનની ચાવી મારી પાસે હતી તે ખાલી મકાન પાસે ચાવી પહોંચ્યા એટલે મેં મારી પાસેની ચાવી બંદે બારણું ઉઘાડ્યું અને એક ઓરડો વટાવી અમે બીજા ઓરડામાં દાખલ થયા. હું આપને ખાત્રી આપું છું કે અહીં સુધી પણ ફેરિયર અને તેની પુત્રીની મૂર્તિઓને મેં અમારી વ્યાગળ વ્યાગળ માર્ગદર્શક તરીકે ચાલતી જોઈ હતી !

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ખન કે ન્યાય ?

“ ‘ બિલકુલ અંધારું છે ! ’ ડૂંબર હોકર ખાતો બોલ્યો.

“ ‘ હા જી, પણ હમણાં જ દીવો આવે છે. ’ મેં કહ્યું અને મારા ગળવામાંથી મીણગતી કાઢીને દીવાસળી વડે તેને સળગાવી. ‘ કેમ, ઇનોક ડૂંબર ! ’ મેં તેની સામે ફરીને મીણગતીને તેનો પ્રકાશ મારા ચહેરા ઉપર પડે એવી રીતે ધરી રાખીને કહ્યું : ‘ મને ઓળખો છો—હું દોણ છું ? ’

“ તે એક—બે પળ તો ઘેનને લીધે અર્ધવીંચાયેલી આંખો વડે મારી સામે તાકી રહ્યો, પરંતુ તુરંત જ તેનાં નેત્રામાં ભય તરવરી રહ્યો અને તેનો વાંદરા જેવો ચહેરો પણ ભયગ્રસ્ત બની ગયો. એ પરથી હું સમજી શક્યો કે તેણે મને ઓળખ્યો ખરો. તે ભયાનક વદને થોડાંક ડગલાં પાછળ હટ્યો. તેના કપાળપર પ્રસ્વેદબિન્દુ સ્ફુરી આવ્યાં હતાં અને તેના દાંતની ધ્રુજરી સ્પષ્ટ ગંભીર હતી.

એ દશ્ય જોઈને પારણા તરફ પીક કરીને ડિભો ડિભો હું મોટે અવાજે કેટલીક વાર સુધી પુષ્કળ હસ્યો. વેરની તૃષ્ણનાં રહેલા માધુર્યનું મને જ્ઞાન હતું પરંતુ એ વેળાએ મારા આત્માને જે અવર્ણનીય અંતોષ થયો હતો એવા પ્રકારના અંતોષની મેં આશા રાખી ન હતી.

“ ‘ નીચ કૂતરા ! ’ હું બોલ્યો : ‘ સોલ્ટલેઈફ સીટીથી સેન્ટ-પિટ્સબર્ગ સુધી મેં તારો પીછો પકડ્યો હતો. પણ દરેક વખતે તું મારા પંજનમાંથી છટકી જવા પામ્યો હતો. હવે આજે તારા ભ્રમણનો અંત આવ્યો ખરો. ‘કમંડે આપણા બેમાંથી એક જણ આવતી કાલની રહવાર દેખે તેમ નથી ’ માફે કથન શ્રવણ કરતાં તે મારાથી દૂર ને દૂર ખસતો હતો. એ વખતે તેના મુખ ઉપર થયેલા આત્મ-ભાવથી હું સમજી ગયો કે તે મારા કથનને એક ગાંઠા માણસની લવરીના જેવું માને છે. તેની માનિનતા તદ્દન ખોટી તો ન હતી જ. હું ગાંઠા થઈ ગયો ન હતો. પરંતુ માફે મગજ અત્યંત ઉત્કેષાઈ ગયું હતું. મારા આખા શરીરનું તમામ લોહી મગજ તરફ ધસી આવ્યું હતું અને ત્યાં ઉછાળા મારી રહ્યું હતું. મને એમ લાગ્યું પણ ખરું કે જો નસોકારી પુટવાથી કે બીજી રીતે મગજમાંથી લોહી બહાર નિકળી નહિ જાય તો કદાચ માફે મગજ ખસી પણ જાય ખરું !

“ પારણાને બંધ કરીને અંદરથી ચાવી દઈ હું બોલ્યો : ‘ નરાધમ ! હ્યુમરી ફ્રેચિયરના અંબધમાં હવે તું શું ધારે છે ? તને તારા પાપકર્મોનો ખદ્દો મળવામાં ઢીલ થઈ છે ખરી. પરંતુ છેવટે સજા બોગચા સિવાય તારો છૂટકો થયો નહિ. ’ એ હિચકારાના હોઠ ધ્રુજતા હતા. કદાચ પોતાનો પ્રાણ નહિ લેવાની નેણે યાચના પણ

કરી હોત. પરંતુ તે સારી પેઠે જાણુતો હતો કે એવી યાચના કરવી નિરર્થક છે.

“ ‘તું મારું ખૂન કરીશ ?’ તે ત્રાટકપણે બોલ્યો.

“ ‘ખૂન ? કદા પણ નહિ !’ હું બોલ્યો : ‘તારા જેવા હડકાયા કૂતરાના રક્તથી હું મારા હસ્ત બ્રષ્ટ કરવા નથી ઇચ્છતો. પણ તું મને પ્રથમ જવાબ આપ; જ્યારે તું મારી પ્રિયતમા-દયુરીને તેના લોહીથી તરબોળ થયેલા પિતાની પાસેથી બળાત્કારે ખેંચીને લઇ ગયો અને તેની અનિચ્છા છતાં તેને તેના તારા દોષજ્ઞ સમાન જનાન-ખાનામાં દાખલ કરી તે વેળાએ તને તેના ઉપર લેશ પણ દયા આવી હતી ખરી ?’

“ ‘પણ એના આપને મેં નહોતો માર્યો !’ તે બોલી ઉઠ્યો.

“ ‘તેથી શું થયું ? જહોન ફ્રેચિયરનું ખૂન કરવાનો લાગ તને કદાચ નહિ પણ મળ્યો હોય, તથાપિ મારી પ્રિયતમાનું હૃદય વિદીર્ણ કરનાર તો તું જ હતો !’ ક્રોધપૂર્ણ સ્વરે તેની સામેનો આરોપ મંભળાવતાં મેં મારા ગજવામાંથી પેલી ડાબડીઓ માહેની એક કાઢીને તેની સામે ધરી અને કહ્યું : ‘હું તારો નાશ થયેલો જોવાને ઇચ્છું છું ખરો, પરંતુ મારા હાથે તારો નાશ કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. મહાન પ્રભુને જ છેવટનો ચુકાદો આપવાનું કાર્ય હું સોંપું છું. જે આ ડાબડીમાં બે ગોળીઓ છે. તેમાંથી જે તને પસંદ પડે તે તું ઉપાડી લે અને ગળી જા. એકમાં મૃત્યુ અને બીજામાં જીવન સમાયેલું છે. એક લે તું અને બીજી બાકી રહેશે તે હું લઇશ. સાચા ખોટાનું પારખું આ પળે જ થઇ જશે. જેને સત્ય ન્યાય કહેવામાં આવે છે, તે જગતમાં પ્રવર્તી રહ્યો છે કે નહિ તે જણાઇ આવશે.’

“હિતકારો ડૂબર માં કથન શ્રવણ કરીને રોઈ પડ્યો અને ‘દયા-દયા’ નો પોકાર કરવા લાગ્યો. તેને એ પ્રમાણે કરતો જોઈને મારા ઓવરકોટમાં છૂપાવી રાખેલો છરો મેં બહાર કાઢ્યો અને તેના કંઠ પાસે ધરી રાખીને ફરીથી મેં તેને એક ગોળી લેવાનું કહ્યું. છેવટે તે મારી ધમ્મને તાબે થયાં. બીજી ગોળી જરી પણ લય કે સંકાય વિના હું ગળી ગયો. એક કે બે મીનિટ પર્યન્ત અમે બન્ને મૌનપણે જિલા રહ્યાં. કાણુ જીવશે અને કાણુ મૃત્યુને શરણુ થશે એ જાણવાની અમારી આતુરતા અત્યંત વધી પડી હતી. તેના લોહી સાથે વિષનો મેળાપ થતાં તેની અસર દર્શાવનારું જે ચિહ્ન તેના ગ્દેરા ઉપર પ્રકટી નિકળ્યું તે હું કહી પણ ભૂલી શકીશ નહિ. જ્યારે તે મેં જોયું ત્યારે હું હસ્યો અને હયુસીની લમસમયક વીંટી મારા હાથમાં લઈને મેં તેની સામે ધરી રાખી. પરંતુ ‘આલેલોછડ’ ની અસર એકદમ થતી હોવાને લીધે એક પળમાં તો તેના બન્ને હસ્ત ખાળુએ પડી ગયા, તેનું અંગ શિથિલ બની ગયું, તેનાં નેત્રો ફાટેલાં જેવાં જણાયાં અને તે ધબ લઈને મોટા અવાજ સમેત જમીન ઉપર પડ્યો. એ વખતે એક જ ચિત્કાર-છેવટની ખૂમ તેના મુખ-માંથી નિકળી. તેને ચત્તો કરીને તેના હૃદય ઉપર મેં હસ્ત મૂક્યો. હૃદય બંધ પડી ગયું હતું-તે મૃત્યુ પામ્યો હતો!

“એ વખતે મારી નસ્કોરી ફૂટી હતી અને નાકમાંથી લોહી આહુનું જતું હતું. પરંતુ એની મેં દરકાર કરી નહિ. દિવાલ ઉપર પેલો શબ્દ લખવાનું મને સાથી સંજયું તે હું કહી શકતો નથી. પરંતુ એ વેળાએ માંડે હૃદય હલકું થયું હતું અને હું આનંદી બન્યો હતો, એટલે કદાચ મળકને ખાતર પોલિસને ઉધે માર્ગે દોરવાના હેતુથી પણ તે શબ્દ મેં લખ્યો હોય એ બનવા જોગ છે. ન્યુયોર્કમાં

અગાઉ એક જર્મનનું ખૂન થયું હતું તે વેળાએ જે સ્થળે તેનું શબ પડ્યું હતું તે સ્થળે દિવાલ ઉપર ‘રાશે’ શબ્દ લખેલો હતો, અને તેને લીધે વર્તમાનપત્રોમાં એવી રીકા થઈ હતી કે કોઈ ગુપ્ત મંડળીએ એ માણસનું ઇર્ષ્યાને લીધે ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ. મેં ધાર્યું કે જે આખતથી ન્યુયોર્કના લોકો ઘોંટાળામાં પડી ગયા હતા તે જ આખતથી લંડનવાસીઓ પણ કદાચ ગુંચવાઈ ગયા એ બનવાજોગ છે. એવો વિચાર કરીને મેં આંગળી નાકમાંથી વ્હેતા લોહીમાં બોળીને દિવાલ ઉપર એક સગવડભર્યા સ્થળે પેલો શબ્દ લખ્યો. ત્યારપછી બહાર નિકળીને હું મારી ગાડી પાસે ગયો. ત્યાં કામ્પિયુ મનુષ્ય મારા જોવામાં આવ્યું નહિ. રાત્રી તદ્દન શાંત અને ધોર ભાસતી હતી. ગાડી ઉપર હું ચઢી બેઠો. થોડેક આગળ ચાલ્યા બાદ જે ગજવામાં હું દ્યુસીની વીંટી હંમેશ રાખતો હતો તે ગજવામાં મેં હાથ નાખ્યો. પરંતુ વીંટી ક્યાં? વીંટી ગૂમ થયેલી જણાતાં મારા હૃદયપર આઘાત થયો. કેમકે દ્યુસીની માદગીરીની એ એક જ વસ્તુ મારી પાસે હતી. કદાચ ડ્રેબરનું હૃદય તપાસતી વેળા તેના પર હું નીચો નમ્યો હતો એ વખતે મારા ગજવામાંથી તેના શરીર ઉપર પડી ગઈ હશે, એવી કલ્પના કરીને મેં ગાડીને પાછી હંકારી. તેને થોડે દૂર એક ગલીમાં ડાબી રાખીને હું નિડરપણે ચાલતો પેલા મકાન તરફ ગયો. હું જાણતો હતો કે પુનઃ એ મકાનમાં જવું તે જોખમભર્યું છે, તથાપિ પ્રિયાની વીંટી ગૂમાવવા કરતાં ગમે તેવું સંકટ આવી પડે તે સહન કરવું એ હું વિશેષ પમંદ કરતો હતો. બગીચા પાસે આવતાં જ એક પોલિસકોન્સ્ટેબલ મારા જોવામાં આવ્યો. તેણે પણ મને જોયો. એટલે તેને મારા ઉપર વહેમ આવવા ન પામે એવા હેતુથી મેં કૃત્રિમ છાકટપાતું ધારણ કર્યું.

“ ઇતોક ડૂબરતો અંત એ પ્રમાણે આગ્યો. હવે મારે માત્ર એક જ કામ કરવાનું હતું. સ્ટેન્ગરસનને પણ ડૂબરતી ગતિએ પહોંચાડીને જહોન ફેરિયરના ઋણમાંથી મુક્ત થવું! તે હાલીડેની ખાનગી હોટલમાં જઈને ત્યાં ડૂબરતી રાહ જોતો રહેવાનો હતો, એ મારા જાણવામાં હતું. એટલે બીજે આખા દિવસ હું તે હોટલની આસપાસ ભટકતો રહ્યો. પરંતુ તે હોટલમાંથી બહાર નિકળ્યો જ નહિ. ડૂબરતે વખતસર નહિ આવી પહોંચેલો જોઈને તેના મનમાં બીતિની કલ્પના થયેલી હોવી જોઈએ એમ હું માનું છું. સ્ટેન્ગરસન ડૂબર કરતાં વધારે ધૂંચ્યો અને ચાલાક હતો. પરંતુ હોટલમાં ભરાઈ બેસવાથી તે મારા પંજામાંથી મુક્ત રહી શકશે, એવી તેની ધારણા બૂઝભરેલી હતી. તે બહાર ન નિકળ્યો એટલે ગુપ્ત રીતે તેના શયનગૃહમાં પ્રવેશવાનો માર્ગ હું શોધવા લાગ્યો. એ માર્ગ પણ તુરત મળી આવ્યો. હોટલની પાછળની જમીન ઉપર એક લાંબી નિસરણી પડેલી મારા જોવામાં આવી. બીજે દિવસે પરોઢમાં જઈને તે નિસરણી મેં સ્ટેન્ગરસન જે ઓરડામાં સૂતો હતો તેની બારી પાસે ઊંચી કરી અને તેના ઉપર ચડીને મેં બારી ખોલી નાખી. હું સ્ટેન્ગરસનના ઓરડામાં દાખલ થયો—તેને એકાંતમાં મળવાનો પ્રગંઘ મને મળ્યો. તે શાંત અને ગાઢ નિદ્રાનો અનુભવ લેતો હતો. મેં તેને જગાડ્યો અને આજથી વીસ વર્ષ પૂર્વે એક નિર્દોષ મનુષ્યનો વિનાયાંકે પ્રાણ લેવાનું જે દૃત્ય તેણે કર્યું હતું તેનો જવાબ આપવાનો સમય આવી લાગ્યો છે, એ વિનાથી તેને મેં વાકેફ કર્યો. ડૂબર પડી રીતે યમદેવને શરણ થયો એ પણ મેં તેને વિચિત્રવાર જણાવ્યું અને તેની માફક સ્ટેન્ગરસનને પણ બીજી ડાબડીમાંથી એક ગોળી ઉપાડીને ગળી જવાનું કહ્યું. એ તેમાંથી એક ગોળી તેણે

લીધી હોત તો કદાચ તે જય્યા જવા પામ્યો હોત અને હું મૃત્યુ પામ્યો હોત. પરંતુ એ વિશેષ સન્નામતીભર્યો માર્ગ નહિ પકડતાં તે પથારીમાંથી ફૂટીને મારી સામે ધસ્યો. તેણે મારી ગળચી દબાવીને મને મુક્તપ્રાણ કરવાનો દરાદો રાખ્યો હતો. તેનો એ ઇરાદો કળી જઈને મેં ન છૂટકે સ્વરક્ષણને માટે તેની છાતીમાં મારો છરો ફાંસી દીધો. હું તો હજી પણ એમ માનું છું કે જો તેણે ગોળી લીધી હોત તો તેનું પણ રૂબરૂની માફક જ મૃત્યુ નિપજત. કેમકે દૈવે તેના દોષિત હસ્તને વિપ્રમુક્ત ગોળાનો સ્પર્શ કદી પણ થવા દીધો હોત નહિ.

“ હવે મારે માત્ર થોડું જ કહેવાનું છે. મારી પાસે પૈસા બિનકુલ નહિ હોવાથી અમેરિકા જઈ પહોંચાય એટલી રકમ એકઠી કરવાને માટે એ-ચાર દિવસ ગાડી ભાડે ફેરવવાનો મેં ઇરાદો રાખ્યો હતો. હું ગાડીઓના સ્ટેન્ડ પાસે ઝિમો હતો તે વખતે એક બિખારડા જેવો છોકરો મારી પાસે આવ્યો. તેણે મને પૂછ્યું: ‘જેફરસન હોપ નામના ગાડીવાનની ગાડી કઈ? એકર સ્ટ્રીટમાં નંબર ૨૨૧ બી. વાળા મકાનમાં રહેતા એક ગૃહસ્થને ગાડી ભાડે કરવી છે.’ મારા મનમાં કશી પણ શંકા હતી જ નહિ. એટલે મારું નામ જેફરસન હોપ છે એમ જણાવીને હું તેનો સાથે ગયો. બસ ત્યાર-પછી અહીં બેઠેલા આ ગૃહસ્થે મારા હસ્તમાં બંગડીઓ પહેરાવી દીધી. તેમના ચાતુર્ય અને ચાલાકીની હું અંતઃકરણપૂર્વક પ્રશંસા કરું છું. એવી સફાઈ મેં કદી પણ જોઈ ન હતી. ગૃહસ્થો ! બસ આટલું જ મારે કહેવાનું છે. તમે મને બહે ખૂની સમજો છો, પરંતુ ભાર-પૂર્વક કહું છું કે ઇન્સાફને માટે તમે જેટલા આતુર છો તેટલો જ હું તક્ષણગાર હતો અને ન્યાયના પંજમાંથી તેઓ છટકી જવા ન

પાંમે એટલા માટે જ મેં તેમનો નાશ થવા દીધો હતો !”

આ મનુષ્યનો આત્મવૃત્તાંત એટલો હૃદયદ્રાવક અને ચમત્કાર-પૂર્ણ હતો કે આખો સમય તે શ્રવણ કરતા અમે મૌન બેસી રહ્યા હતા. પેલા બે સરકારી ડિટેકિટીવોએ ખૂન જોયા બચાંકર ગુન્હાના અતેક પ્રમંગો નજરે જોયા હતા અને તેની વિગતોનો અભ્યાસ કરેલો હતો. એમ છતાં આ મનુષ્યની વાર્તામાં તેમને પણ રસ પડ્યો હતો. તેણે પોતાનું કથાનક પૂર્ણ કર્યું, ત્યારબાદ પણ અલ્પ સમય અમે મૂઢની માફક તેની સામે દષ્ટિ કરતા બેસી રહ્યા. એ હોલમાં તે સમયે કેવળ નિઃસ્તબ્ધતા પથરાઈ હતી. લીસ્ટ્રેડ પોતાની નોંધપોથીમાં છેવટનો ભાગ લખી લેતો હતો. એ કારણથી કાગળ ઉપર પેન્સીલ બાલવાથી થતો ચરડાટ માત્ર સંભળાતો હતો.

“ હવે માત્ર એક જ મુદ્દાના સંબંધમાં હું તમારી કનેથી વિશેષ ખુલાસાની અપેક્ષા રાખું છું.” છેવટે નિઃસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરતો શેરલોક હોમ્સ અમારા કેદીને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: “ અમે જ વીંટીના સંબંધમાં જાહેરખબર આપેલી, તે વીંટી લેવા આવનાર તમારો મદદગાર કોણ હતો ?”

કેદી મારા મિત્રની સામે આંખ મચકાવતો બોલ્યો: “ મેં મારે લગતી ગુપ્ત વાર્તા તમામ આપને જણાવી દીધી છે. પરંતુ મારે લીધે બીજા કોઈને નુકસાન થાય એવી મારી ઈચ્છા નથી. મેં તમારી જાહેરખબર જોઈ એટલે મને લાગ્યું કે કદાચ મને પકડવાને માટે આ યુક્તિ કરવામાં આવી હોય, કિંવા કોઈ પ્રામાણિક અને શુદ્ધ દાનજવાળા મનુષ્યે પોતાને રસ્તામાંથી જડેલી વીંટી તેના ખરા માલિકને પાછી સોંપી દેવાના ઇશિદાથી પણ આ જાહેર ખબર આપી હોય. એથી મેં જાતે જવાનો વિચાર નહિ કરતાં મારે બદલે બીજા

કોઈને મોકલવાનો ઇરાદો કર્યો. મારૂં એટલું કામ કરવાને મારો ઈક દોસ્ત તૈયાર થયો. તમે એટલું તો કમલ કરશો જ કે એ કાર્ય તેણે અતિ કુશળતા અને ચાલાકીથી પાર ઉતાર્યું હતું.”

“એમાં તો કશો પણ શક નથી.” હોમ્સે પણ અતઃકરણ્ય પૂર્વક સ્વીકાર કર્યો.

“ગૃહસ્થો !” પોલિસઈન્સ્પેક્ટર બોલ્યો : “મા. જેફરસન હોપને પોતાની હકીકત આપની સમક્ષ જાહેર કરવા દેવામાં મેં કાયદાનું સહેજ ઉલ્લંઘન કર્યું લેખાય. પરંતુ હવે મારે કાયદાના કાનુનોને તાબે થવું જોઈએ. કેદીને આવના ગુરુવારે માજીસ્ટ્રેટ સાહેબ સન્મુખ ઊભો કરવામાં આવશે. તે દિવસે આપ ચારે ગૃહસ્થોએ કેદમાં હાજર રહેવું. ત્યાંસુધી કેદીને માટે હું જોખમદાર છું.” એમ કહેતાં તેણે ઘંટડી વગાડી એટલે બે વોર્ડરો અંદર આવ્યા અને જેફરસન હોપને પોતાની સાથે લઈ ગયા. હું અને મારો મિત્ર-અમે બન્ને જણા ઉઠ્યા અને પોલિસ ઓફીસમાંથી બહાર નિકળીને એક ગાડી બાંહે કરી બેકરસ્ટ્રીટમાં આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

શીરલોક હોમ્સ ખૂલાસો કરે છે.

ગુરુવારે અમને માજીસ્ટ્રેટ સાહેબની કોર્ટમાં હાજર રહેવાની સૂચના કરવામાં આવી હતી. પરંતુ ગુરુવારે આવ્યો તે દિવસે અમારે સક્ષાત્ મારે કોર્ટમાં હાજર રહેવાની જરૂર રહી નહિ, આખરે

જગતનો ઈન્સાફ ચૂકવનાર મહાન ન્યાયાધીશે આ કેસ પોતાના હાથમાં લીધો હતો; અને જ્યાં કાંઈને અન્યાય થવાની લેશ પણ સંભાવના ન હતી, ત્યાં જેફરસન હોપને તેના કૃત્યનો યોગ્ય ઈન્સાફ આપવાને માટે બોલાવી લેવામાં આવ્યો હતો. જે દિવસે તેને કેઠ પકડ્યો તે જ રોજ રાત્રીએ તેનું મૃત તદ્દન વિદૃતિને પામી ગયું અને બીજે રોજ સહવારે તો તે આલોકનો ત્યાગ કરીને ચાલતો પણ થઈ ગયો. તેના મૃત્યુના અમને સમાચાર મળતાં અમે પેન્સિલવેનિયામાં ગયા હતા. જે ઓરડામાં તેને પૂરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં તે જમીન ઉપર અતોપાટ પડ્યો હતો. મરણુની છેલ્લી ઘડીએ પણ તેને પોતાના કૃત્ય માટે લેશ પણ પશ્ચાત્તાપ થયો હોય એવું લાગતું ન હતું. કેમકે તેના મુખ ઉપર એક પ્રકારનું સંતોષપ્રદર્શક હાસ્ય પથરાઈ રહ્યું હતું.

જે સહવારે તે મૃત્યુ પામ્યો એ દિવસે સહાજે અમારા દિવાનખાનામાં અમે વાતો કરતા બેઠા હતા. તે વખતે શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “જેફરસન હોપના મૃત્યુથી સહુથી વધારે દીલગીરી ઐગસન અને લીરેડને થયેલી હોવી બેઠાએ. કેમકે હવે તેનો કેસ કોર્ટમાં નહિ ચાલવાથી, તેમને પ્રકાશમાં આવવાની તથા આવા બચંકર ખૂનીને પકડવા માટે જનસમાજની પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરવાની તક જતી રહી !”

“પરંતુ એમાં તેમની પ્રશંસા શા માટે થાય ? હું નથી ધારતો કે ખૂનીને શાંતી કાઢીને તેને પકડવામાં તેમને જરી પણ શ્રમ પડ્યો હોય. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“પ્રિય ભાઈ ! આપણે કાંઈ પણ ફરીએ તેની સાથે જનસમાજને જરી પણ લાગતું વળગતું નથી. ” તે કડવાસની લાગણી

સહિત બોલ્યો: “ પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે અમુક કાર્ય તમે ક્યું છે એવું તમારે જનસમાજને બતાવી આપવું જોઈએ ! અને એમ થાય તો જ લોકો તમારા કાર્યની પ્રશંસા થા નિંદા કરી શકે. પરંતુ કાંઈ હરકત નહિ ! ” અરૂપ સમય અટક્યા બાદ વિશેષ કટુતાપૂર્વક તે બોલ્યો: “ મારે મારી ફરજ બજાવવી જોઈએ; અને તેમાંએ આ કેસ હાથમાં લેવાની મને બુદ્ધિ સૂજ એથી એક રીતે મને સાલ જ થયો છે. અત્યારસુધી ધણા કેસ મારા હાથમાં આવી ગયા છે. પરંતુ તેમાં એકે આના જેવો રસપ્રદાયક ન હતો. આ કેસ હતો સાદો અને સરલ, પરંતુ તેમાં કેટલાક મુદ્દા એવા હતા કે જે આપણી નિરીક્ષણ-શક્તિ અને કલ્પનાશક્તિને ખિન્નવવામાં મદદગાર થાય તેમ હતા. ”

“ સાદો હતો ? ” મેં આશ્ચર્યસહ પ્રશ્ન કર્યો.

“ બેશક, તદ્દન સાદો હતો. આવા કેસને ગુન્યવારાભર્યો ભાગ્યે જ કહી શકાય. ” મારી અજ્ઞયબી જોઈને હસતો હોમ્સ બોલ્યો: “ તેની સરલતાની સાબિતી એટલી જ છે કે માત્ર થોડાક સામાન્ય પ્રકારના તર્ક સિવાય બીજી કોઈ પણ પ્રકારની મને સહાય નહિ હોવા છતાંયે, ત્રણ દિવસની અંદર જ હું ખૂતીને પકડવાને શક્તિ-માન થઈ શક્યો. ”

“ એ વાત તો ખરી. ” મેં કબૂલ કર્યું.

“ મેં અગાઉ તમને જણાવેલું જ છે કે કોઈ પણ કેસમાં જે અસામાન્ય બાબત દૃષ્ટિએ પડે છે તે સાધારણ રીતે ગુન્યવારો ઉત્પન્ન કરનારને બહુલે માર્ગદર્શક જ થઈ પડે છે. આવા પ્રકારના ગુન્ય-વારો ઉકેલવામાં આગળ વધવા કરતાં પાછલી બાબતો અને તેનાં કારણોનો વિચાર કરવો તથા તે શાંધી કાઢવું એ જ વિશેષ મહત્ત્વનું છે. એ કાર્ય જોટલું ઉપયોગી છે તેટલું સહેલું પણ છે. પરંતુ લોકો

તેમ કરવા તરફ વિશેષ લક્ષ આપતા હોય એમ લાગતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે રોજ જનતા જનતામાં સાધારણ રીતે ગુન્હેગાર ગુન્હે કરીને ક્યાં છૂપાઈ ગયો હશે એ વગેરે સંબંધી તત્કાલિન તથા ભવિષ્યના સંબંધમાં જ તર્ક કરવામાં આવે છે. એમાં સફળતા પણ મળે છે. એટલે ખીજા મહત્વના પ્રસંગોએ પણ કેટલાક ડિટેક્ટિવો એક જ પ્રણાલિને અનુસરે છે. સોએ નવાણું માણસો એવા નિકળશે કે તેઓ પેદા બોયેલા પ્રકારના જુદા જુદા ભાગ એકત્ર કરીને તેનું મૂળ શોધવાનો યત્ન કરશે, જ્યારે એક જ માણસ અમુક એક ઘટનાનું વર્ગિકરણ કરીને પછી તેના અંતર્પર્યન્ત પહોંચશે.”

“પરંતુ તમે જે કહો છો તેમાંનું કાંઈ પણ હું સમજી શકતો નથી.” મેં મારી સમજશક્તિમાં રહેલી ઉણપ સરલતાપૂર્વક કમ્પ્લી દીધી.

“હું પણ એમ જ ધારતો હતો કે મારા કથનનો હેતુ તમે સમજી શક્યા નથી.” તે બોલ્યો: “હું તમારી પાસે તેનું સ્પષ્ટિકરણ કરીશ. જો એક મુખ્ય ઘટનાના જુદા જુદા જનાવો તમે જણાવો તો એટલાપરથી તે ઘટનાનું અંતિમ પરિણામ શું આવ્યું હશે એ ઘણા માણસો તમને સફળતાપૂર્વક કહી શકશે. એ લોકો તમે જણાવેલા જનાવોને એકત્ર કરીને તે સંબંધી વિચાર કરે છે અને એવી કલ્પના કરે છે કે તેનું અમુક પરિણામ આવવું જ જોઈએ. પરંતુ એ જનાવોની વિગત નહિ આપતાં માત્ર અમુક ઘટનાનું પરિણામ જ તમે જણાવો તો તેના ઉપરથી શા શા જનાવો જન્યા હતા, કેવી રીતે જન્યા હતા, શા હેતુપૂર્વક જન્યા હતા એ બધું કહી આપનાર મનુષ્ય તો વિશ્વ જ. એક ઘટનાનું વર્ગિકરણ કરવાનું જે મેં હમણાં તમને જણાવ્યું તેમાં આવા પ્રકારની શક્તિ હોવાની જરૂર છે. અર્થાત્ આગળ દિષ્ટિ

નહિ નાખતાં પાછળ જોવું જોઈએ. હવે તો સમજ્યાને ? ”

“ હા હવે કાંઈક સમજ્યો ખરો. ” હું બોલ્યો. જો કે હજી પણ મારા હૃદયનું આશ્ચર્ય સંપૂર્ણ રળી ગયું તો ન હતું જ.

“ હવે, ત્યારે જૂઓઃ આ એક એવો દેસ હતો કે પરિણામ માત્ર તમારી દૃષ્ટિ સમક્ષ હતું. તે ઉપરથી બીજી બધી હકીકત તમારે તમારી પોતાની જાતે જ શોધી કાઢવાની હતી. એ સંબંધમાં જે જે તર્ક મેં કર્યા હતા તે એક પછી એક હું તમારી પાસે દર્શાવીશ એટલે મારો સિદ્ધાંત તમે વધારે સહેલાઈથી સમજી શકશો. આપણે પ્રારંભથી જ લઈએ. તમે જાણો છો કે એ મકાને જતી વખતે મેં મારા મન ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની અસર થવા દીધી ન હતી. આપણે ગાડીને દૂર જીભી રાખીને તે રસ્તાપર પગે ચાલીને મકાન સુધી ગયા. કુદરતી રીતે જ રસ્તાની તપાસ કરવાની મેં શરૂઆત કરી. હું તમને અગાઉ જણાવી ગયો છું તે પ્રમાણે એ રસ્તાપર થઈને એક ગાડી પસાર થઈ ગયેલી હોવાનું ચિહ્ન મારી દૃષ્ટિએ પડ્યું, અને વળી તે ગાડી રાત્રીએ જ પસાર થયેલી હોવી જોઈએ એવી પણ મારી ખાત્રી થઈ ગઈ. તે ગાડીનાં એ પૈડાં વચ્ચેનું અંતર સાંકડું હોવાથી એ ગાડી ભાડુતી હોવી જોઈએ, ખાનગી માલિકીની નહિ. આ વિષયમાં પણ મારા મનનું સમાધાન થઈ ગયું. કેમકે એક ગૃહસ્થની ખાનગી ગાડી કરતાં ભાડુતી ગાડી સ્હેજ સાંકડી હોય છે, એ ખાતરનો મને અનુભવ છે.

“ પહેલો મુદ્દો મને હાથ લાગ્યો ત્યારપછી હું બગીચાની અંદરના રસ્તા તરફ વળ્યો. તે રસ્તાની જમીનપરની ધૂળ ચીકણી માટી જેવી હોવાથી તેનાં ઉપર પગનાં ચિહ્ન આપ્તા અને સંપૂર્ણ રીતે પડી રહ્યાં હતાં. અજાણત તમને તો એ વેળાએ એમ લાગેલું

કે આ મકાનમાં પેઢેલા માણસોના જીવરાઆવરાથી તે પગલાં પડી રહ્યાં હશે. પરંતુ મારી અનુભવી આંખે હું જોઈ શકતો હતો કે તે જમીનની સપાટીપર પેઢેલાં દરેક ચિહ્નમાં અર્થ સમાયેલો છે. ગુન્હા-શોધન શાસ્ત્રની સહુથી વિશેષ મહત્ત્વની અને અગત્યની શાખા પગેરું કાઢવાની છે. પરંતુ આજકાલ આપણા ડિટેક્ટિવોએ તેની ઉપેક્ષા જ કરવા માંડી છે. સફલાગ્યે મેં તેમનું અનુકરણ નહિ કરતાં એ વિષયના અભ્યાસમાં ખાસ વિશેષ લક્ષ આપેલું છે, અને અતિ પરિચયને લીધે જ એ મનુષ્યનાં પગલાંનાં ચિહ્નોમાં રહેલો ફેરફાર હું દ્રષ્ટિપાત કરતાં જ જોઈ શકું છું. ક્રોન્સ્ટેબલનાં ભારે પગલાંનું જોઈું ગયેલું ચિહ્ન મારા જોવામાં આવ્યું હતું. તેમજ તેની પહેલાં એ સ્થળેથી પસાર થયેલા એ માણસોનાં પગલાં પડી રહેલાં પણ મારા જોવામાં આવ્યાં હતાં. એ લોકો પહેલાં આવ્યા હતા અને ક્રોન્સ્ટેબલ પછીથી આવ્યો હતો. એ જાણવાનું કામ સહેલું જ હતું. કેમકે કોઈ કોઈ સ્થળે એ લોકોનાં પગલાંની ઉપર જ ક્રોન્સ્ટેબલનો પગ પડવાથી તેમનાં પગલાં કપાઈ ગયેલાં કેવા દૃષ્યો ગયેલાં દેખાતાં હતાં. આ ઉપરથી મારી સાંકળમાં ખીજી કડી પરાવાઈ કે રાત્રી એ ત્યાં આવેલા મનુષ્યોની ગંખ્યા બેતી હતી. એક માણસ કદમાં વધારે જાયો હતો, એ તેનાં બે પગલાં વચ્ચેના અંતર ઉપરથી હું જાણી શક્યો જ્યારે બીજા માણસના કીમતી અને નાણુક ખૂટના ચિહ્ન ઉપરથી તેણે ભપકાદાર પોષાક ધારણ કરેલો હોવો જોઈએ એવું હું કહી શક્યો.

“ઓરડામાં દાખલ થતાં એક જણાએ ભપકાદાર પોષાક પહેરેલો હોવાની જો મેં કદપના કરેલી તે સિદ્ધ થઈ. સુંદર અને નાણુક ખૂટનાળો મનુષ્ય આપણી સન્મુખ જ જમીન ઉપર પડેલો

હતો. ત્યારે હવે જો ખૂન થયું હોય, તો આ મનુષ્યનું ખૂન કરનારો તેની સાથેનો લાંબો માણસ જ હોવો જોઈએ. જમીનપર પડેલા માણસના શરીર ઉપર એક પણ જખમ ન હતો પરંતુ તેના ચહેરા ઉપર પ્રસરી રહેલી લયવસ્તતા ઉપરથી હું જોઈ શક્યો કે આ મનુષ્યને મૃત્યુ પહેલાં પોતાના ભાવિનું જ્ઞાન થયેલું હોવું જોઈએ. જે માણસ હૃદયનો ધબકારો અંધ પડી જવાથી કે એવાં જ બીજાં કારણોને લીધે એકા-એક મૃત્યુ પામે છે, તેના ચહેરાપર લય કે ઉર્જકારાટનું ચિહ્ન દૃષ્ટિએ પડતું નથી. તે સાથે મેં એ મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યના હોઠ ધ્રુવી જેવા તો તેમાંથી રહેજ અટાશવાળી દુર્ગંધ છૂટતી માત્રમ પડી. એપરથી હું એવા નિર્ણય ઉપર આગ્યો કે આ માણસને તેની ઇચ્છા નહિ હોવા છતાંએ બળાત્કારે ઝેર લેવાની ફરજ પાડવામાં આવી હોવી જોઈએ. એ માણસના ચહેરાપર જે લય અને તિરસ્કારનો ભાવ પ્રદર્શિત થતો હતો એપરથી જ તેને પરાણે વિષ લેવાની ફરજ પડેલી હોવી જોઈએ એમ હું સમજી શક્યો હતો. માત્ર વર્ગિકરણની પદ્ધતિથી જ હું આ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો હતો. બીજી એક પણ પદ્ધતિથી ખરી બિના જાણી શકાય તેમ ન હતું. વળી આ કદપના કાંઈ અશ્રુતપૂર્વ પણ નહતી. ખૂનના ગુન્હાઓના ઇતિહાસમાં બળાત્કારે વિષ લેવાની ફરજ પાડવાનો બનાવ કાંઈ આ પહેલવહેલો જ બનેલો છે એમ નથી. જેણે આવા ગુન્હાઓના ઇતિહાસનું આરિક જ્ઞાન મેળવેલું હોય તેને આ પ્રસંગ જોતાં ઓડેસાના ડાહ્યસ્કીનો અને મોન્ટપેસ્કરના લેક્ટુરીયરનો કેસ યાદ આગ્યા સિવાય રહે જ નહિ.

“ અરેખરો મહત્ત્વનો પ્રશ્ન તો હવે જ હતો. આ ખૂન કરવાનું કારણ શું ? ખૂનીનો હેતુ કૃત ચલાવવાનો તો ન હતો જ. કેમકે

એક પણ ચીજ ગૂમ થયેલી જણાઈ ન હતી. ત્યારે રાજ્યદારી કારણને લીધે ખૂન થયું છે કે સ્ત્રીના કારણને લીધે ? અત્યંત આ પ્રશ્નના સંબંધમાં થોડીક વાર તો હું ગુંચવારામાં પડી ગયો, પરંતુ રાજ્યદારી ગુન્હા કરતાં સ્ત્રીને કારણે ખૂન થયેલું હોવું જોઈએ એ વિચાર તરફ મારા મનનું વલણ સ્વાભાવિક રીતે જ થયું. રાજ્યદારી ગુન્હેગારો પોતાનું કાર્ય ત્વરાથી અને ગુપ્ત રીતે પૂર્ણ કરીને નહાસી જવાનું જ પસંદ કરે. ન્યારે આ ખૂન કરવામાં કેટલોક સમય લાગ્યો હતો, અને ગુન્હેગારે આખા ઓરડામાં પણ પોતાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનારાં ચિહ્નો મૂક્યાં હતાં. એ ઉપરથી સાબિત થતું હતું કે તે માણસ આખો વખત ત્યાં જ હતો. અર્થાત્ કોઈ પણ રાજ્યદારી હેતુને લીધે નહિ પણ અંગત હાનીથી ઉપજેલા વેરની તૃપ્તિને અર્થે આ કામ થયેલું હોવું જોઈએ, એમ માનવાને મારું મન લક્ષ્યાયુઃ ન્યારે દિવાલ ઉપર લખેલા શબ્દની લીસ્ટ્રેડે આપણને માહિતી આપી ત્યારે તો મારી કલ્પના વધારે મજબૂત થઈ. કેમકે એ શબ્દ ખૂનીએ પોલિસને આડે રસ્તે દોરવવાને જ લખેલો હોવો જોઈએ એવું અનુમાન સહજ જ હું કરી શક્યો હતો. તેમાં પણ ન્યારે લગ્ન-સૂચક વીંટી મળી આવી ત્યારે તો એ પ્રશ્ન અંબધે શંકા રહી જ નહિ. નક્કી ખૂનીએ કોઈ પણ મૃત્યુ પામેલી કિંવા અદૃશ્ય થયેલી સ્ત્રીનું આ મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને સ્મરણ કરાવવાને માટે જ તે વીંટીનો ઉપયોગ કરેલો હોવો જોઈએ ! એ મુદ્દાને લીધેજ, ડૂંગરની આગલી કારકીર્દીના અંબધમાં ઐગસને કલેવલેન્ડ ખાતે કરેલા તારમાં પૂછાવ્યું છે કે કેમ એવો પ્રશ્ન મેં તેને કર્યો હતો. તેણે નકારમાં જવાબ આપ્યો હતો એ તો તમને યાદ હશે જ.

“ પછી મેં તે ઓરડાની ખારિક તપાસ કરી જોઈ. તેપરથી

ખૂનીની ઉંચાઈના સંબંધમાં મેં કરેલું અનુમાન સત્ય હતું એવી મારી ખાત્રી થઈ. તે ઉપરાંત તેના વધેલા નખની તથા દ્રીચ્છિનોપત્તી સ્ત્રી-ગારની પણ મને માહિતી થઈ. તે સ્થળે એ બે જણા બન્ને થયેલી ઝપ્પાઝીનું એક પણ ચિહ્ન ન હતું અને ખૂનીને જખમ થયેલો ન હતો; એ ઉપરથી તે જ વખતે હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો હતો કે ખૂની ઉસ્કરાઈ ગયેલો હોવાથી તેની નસ્કારી કુટવાને લીધે જ લોહી નિકળેલું હોવું જોઈએ. તેનાં પગલાંના ચિહ્નોની જોડાજોડ લોહીના ડાઘ ઓરડામાં જમીન ઉપર પડેલા મારા જોવામાં આવ્યા હતા. વાર, જો એક માણસના શરીરમાં પુષ્કળ લોહી ન હોય તો આવા સમયે ઉસ્કરાઈ જવાને કારણે નસ્કારી કુટવાનો પ્રસંગ ભાગ્યે જ બને છે. એ ઉપરથી હું એવા અનુમાન ઉપર આવ્યો કે ખૂનીનું શરીર કદાવર બાંધાનું અને તેનો ચહેરો રક્તવર્ણીય હોવો જોઈએ. આ કેસનું જે પરિણામ આવ્યું છે તે ઉપરથી તમારી ખાત્રી થઈ હશે કે મારાં અનુમાનો મુદ્દા વગરનાં કિંવા કેવળ કલ્પનાને આધારે રચાયેલાં ન હતાં.

“ તે મકાનમાંથી બહાર પડ્યા બાદ જે કાર્ય કરવાનું એમન વિચારી ગયો હતો, તે કાર્ય પૂર્ણ કરવાના મરિદાથી હું તાર ઓફિસમાં ગયો. મેં કલેવલેન્ડની પોલિસના વડા ઉપર તાર કથાં હતો, તેમાં માત્ર ઇતોક જે. ડેબરના લગ્નની સાથે સંકડાયેલા સંયોગોના સંબંધમાં જ ખુલાસો માંગ્યો હતો. તેનો જે જવાબ આવ્યો તે પણ મારા અનુમાનને ટેકા આપનારો હતો. તેણે આપેલા જવાબમાં એમ લખેલું હતું કે એક સ્ત્રીના કારણને લીધે જેફરસન હોપ નામનો પોતાનો પ્રતિસ્પર્ધી પોતાનું ખૂન કરવા ઇચ્છે છે એવી ટૂંકરે અરજ કરીને મુલેહરક્ષક અમલદારને પોતાનું રક્ષણ કરવા વિજ્ઞાપના કરી

હતી; એ હોય હાલમાં યુરોપમાં છે. બસ, હવે આ ખૂનના રહસ્યનો તમામ ભેદ મારા હાથમાં આવી ગયો છે એમ મને લાગ્યું. માત્ર એ ખૂનીને પકડવાનું બાકી હતું.

“ મેં મારા મનમાં ક્યારનુંયે નક્કી કરી રાખ્યું હતું. ડ્રેપ-રની સાથે જે માણસ ચાલતો હતો તે ગાડીવાન જ હતો. રસ્તામાં પૈડાંના જે લીસોટા પડી રહ્યા હતા તે ઉપરથી હું એમ પણ સમજી શક્યો હતો કે ઘોડો એકલો સ્વતંત્રપણે આમથી તેમ ચાલેલો હોવો જોઈએ. જો ગાડીવાન ગાડી ઉપર બેઠેલો હોય કે તેની પાસે બેઠેલો હોય તો તે ઘોડાને એવી રીતે ચાલવા દે નહિ. અર્થાત્ જો ગાડીવાન ગાડી પાસે ન હતો તો એ મકાનમાં હોવા સિવાય બીજે ક્યાં હોઈ શકે? વળી એ પણ ચોક્કસ હતું કે જે માણસનું મગજ ઠેકાણે હોય તે એવી રીતે ત્રીજા માણસની દૃષ્ટિ સન્મુખ ગુન્હો કરવાનો વિચાર પણ કરે નહિ. કેમકે એ માણસ કદાચ પોતાનું પોગળ ફોડી નાખશે એવો ભય તેને રહ્યા જ કરે. એક વિશેષ કારણ પણ હતું. એમ માનો કે એક મનુષ્ય હાંડન જેવા મોટા અને વિશાળ શહેરમાં બીજા માણસની પાછળ પડ્યો છે. તો પછી તે કાર્યને માટે સારામાં સારો માર્ગ તેને માટે ગાડીવાન બનવાનો જ છે. આ બધા વિચારો મારા મગજમાં ઉપસ્થિત થયા હતા અને અંતે હું એવા ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે જો આ શહેરના ભાકુતી ગાડી હાંકનારાઓમાં તપાસ કરવામાં આવે તો જેદરસન હોખનો પત્તો લાગ્યા સિવાય કદી પણ રહે નહિ.

“ જો તે ગાડીવાન જ હોય તો તેણે એ ધંધો છોડી દીધો હશે એમ માનવાને તો કારણજ ન હતું. ઉલટું તેના દૃષ્ટિબિન્દુથી જોઈએ તો અચાનક આ ધંધાનો ત્યાગ કરી દેવાથી કાબનું પોતાના

તરફ ધ્યાન ખેંચાશે એવી 'શંકા' તેને આત્મા સિવાય રહે જ નહિ. એટલે ધણું કરીને થોડો વખત સુધી તો તે ગાડીવાન તરીકેનો ધંધો ચાલુ જ રાખવાનું પમંદ કરે. વળી તેણે બનાવટી નામ ધારણ કરેલું હશે એમ માનવાનું પણ કારણ નથી. જે દેશમાં તેનું મૂળ નામકામ બાણનાર કોઈ ન હોય ત્યાં તેને પોતાનું નામ બદલવાની જરૂર શી હોય ? એટલે એ ગાડીવાનને શોધી કાઢવાને મેં મારા લિખારડા ડિટેક્ટિવોની મદદ લીધી. એ લોકોને લાંડન શહેરમાં ગાડી બાંડે ફેરવનારા ગાડીના તમામ માલિકોની ઓફિસોમાં એક પછી એક મોકલી દીધા. એમ કરવાને પરિણામે અંતે ડ્રાની ગાડી જેફરસન હોપ બાંડે ફેરવે છે એ તેઓ બાણી શક્યા. તેઓ ફેટલી ટુંકી મુદતમાં ફતેહમંદ નિવડ્યા અને તેનો લાભ પણ મેં ફેટલી ત્વરાથી લીધો એ તો તમારા સ્મરણમાં જ છે. સ્ટેન્ગરસનનું ખૂન થશે એવી તો મેં કલ્પના પણ કરી ન હતી. તદ્દપિ એનું ખૂન થતું અટકાવવાનો યત્ન લાગ્યે જ સફળ થયો હોત. તેના ખૂનને લીધે જે વિપના અસ્તિત્વનું મેં અનુમાન કર્યું હતું, તે વિષદ્રવ્યની ગોળીઓ આપણા હાથમાં આવી. આ ઉપરથી તમે જોઈ શકશો કે આ સાંકળમાં એક પણ સ્થળે ત્રુટી પડ્યા સિવાય યથાયોગ્ય રીતે ચોક્કસ અનુમાન ગોઠવાયાં છે, અને તેને આધારે જ આપણે આપણા પ્રયત્નમાં યશસ્વી નિવડ્યા છીએ. ”

પ્રકરણ ૩૫ મું.

ઉપસંહાર.

અત્યંત આશ્ચર્યજનક !” મેં કહ્યું: “ તમારી કુસળતાનો જાહેર રીતે સ્વીકાર થવો જ જોઈએ. આ કેસનો હેવાલ તમારે વર્તમાનપત્રમાં પ્રકટ કરાવવો જ જોઈએ. જો તમને શરમ આવતી હોય તો હું કરીશ.”

“ ડોક્ટર ! તમારે જે કરવું હોય તે માટે મારા તરફથી પરવાનગી છે.” શેરલોક હોમ્સ બોલ્યો: “ પણ જુઓ આ.” તેણે મારા તરફ એક વર્તમાનપત્ર ફેંક્યું.

એ ‘ એકો (Echo) ’ નામના વર્તમાનપત્રની તે દિવસની નકલ હતી. તેના એક પારિગ્રાહ ઉપર લાલ પેન્સીલ વડે હોમ્સે નિશાન કરેલું હતું. એ પારિગ્રાહ આ કેસને લગતો જ હતો.

તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું:—

“મી. ઇનોક ફ્રેન્ચર અને મી. જોસફ સ્ટેન્ગરસનનું ખૂન કરવાનો શક હોય નામના એક માણસ ઉપર આવવાથી તેને પકડવામાં આબો હતો. પરંતુ એકાએક તેનું મૃત્યુ થવાથી લોકોને એક રોચક અને હૃદયદ્રાવક કેસ આલનો જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો, તે ગૂમાર્થ ગયો છે. અમને સારી સત્તાથી ખબર મળેલા છે કે આ ખૂન એક જૂના અને ચમત્કારપૂર્ણ વૈમનસ્યને લીધે થયેલું છે. તેની અંદર એક સ્ત્રી અને મોરમન અંપ્રદાયના અંબંધની કેટલીક આશ્ચર્ય-કારક બિગતો સમાયેલી છે. પરંતુ અમે દિલગીર છીએ કે તેને લગ-

તી સંપૂર્ણ વિગતો જણાવવાને અત્યારે અમારી પાસે પૂરતાં સાધનો નથી. એવું જણાય છે કે જે જે ગૃહસ્થોનાં ખૂન થયાં છે તેઓ અગાઉ તેમની યુવાવસ્થામાં ‘ લેટર ડે સેઈન્ટસ ’ માંહેના, અર્થાત્ મોરમન સંપ્રદાયના અનુયાયી હતા. તેમ જ હોપ પણ સોલ્ટલેઈક સીટી તરફથી આવેલો હતો. આ કેસની ખીજ કાંઈ પણ અસર ન નિપજે, તોપણ તેમાંથી આપણા સરકારી ડિટેક્ટિવ પોલિસખાતાનું કૌશલ્ય અને ચતુરાર્થ સાબિત થઈ ચૂક્યાં છે અને પરદેશી લોકોને પણ ધડો મળ્યો છે. હવે તેઓ બ્રિટિશ ભૂમિ ઉપર પોતાનું વેર વાળવાની હિમ્મત નહિ ચલાવતાં પોતાનાં દુષ્ટત્યોને પોતાના વતનની હદની અંદર જ શમાવવાનું આવશ્યક માનશે. એ તો એક જાહેર રીતે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલું સત્ય છે કે આ ખૂનીની ત્વરાથી ધરપકડ કરવાનું તમામ માન સ્કોટલેન્ડ યાર્ડના પોલિસ ડિટેક્ટિવો મેસર્સ લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસનને જ ધો છે. એમ જણાવવામાં આવે છે કે તે માણસને મી. શેરલોક હોમ્સના દિવાનખાતામાં પરહેજ કરવામાં આવ્યો હતો. મી. હોમ્સને ડિટેક્ટિવ લાઈનને શોખ છે અને તે પોતાના શોખને પૂરો કરવાને ખાનગી રીતે એ ધંધો ચલાવે છે. તેમાં તેણે પ્રસંગોપાત્ હુશિયારી પણ દાખવી છે, અને આપણે આશા રાખીશું કે મેસર્સ લીસ્ટ્રેડ અને ગ્રેગસન જેવા ગુરુઓની કનેથી તે ભવિષ્યમાં તેમના બુદ્ધિકૌશલ્યનો કેટલોક અંશ પ્રાપ્ત કરી શકશે. આપણે એવી આશા રાખીશું કે આ અમલદારોને તેમણે બળવેલી અપ્રતિમ સેવાના યોગ્ય બદલા તરીકે એકાદી પદવિનું દાન કરવાનું સરકાર વાજબી વિચારશે. ”

“ આપણે જ્યારે શરૂઆતમાં નિકળ્યા ત્યારે જ મેં તમને નહોતું કહ્યું ? ” શેરલોક હોમ્સ સ્મિત કરતો બોલ્યો : “ અમત્કારિક ખૂનના

રહસ્યનું આ પરિણામ—એ એ અમલદારોને પદવિદાન ! ”

“ ચિંતા નહિ. ” મેં કહ્યું : “ મારી નોંધપોથીમાં તમામ વિગતો મેં લખી રાખી છે. તે એક કથાનકના રૂપમાં જાહેર પ્રજા સમક્ષ રજુ કરતાં મને કોઈ પણ અટકાવી શકશે નહિ. સત્ય શું છે એ તે વખતે જણાશે. ત્યાં સુધી તો તમારે માટે તમને જે ફતેહ મળી છે એટલા વિચારથી મંતોષ માનવો એ જ એક માર્ગ છે ! ”

* * * * *

વાચકગણ ! તમારામાંના ઘણાને પણ શેરલોક હોમ્સના જેવી નિરાશા પ્રાપ્ત થઈ હશે, તમારા શ્રમનો યશ બીજા ખાટી ગયા હશે. પરંતુ એવા પ્રસંગોએ નિરાશ નહિ થતાં કવિ ભવભૂતિના મંતોષનું અવલોકન કરવું. કવિ ભવભૂતિને રાજ્યાશ્રય ન હતો, તો પણ કાંઈ તેના ગુણોનો લોપ થયો નહિ. તે જ પ્રમાણે તમારા કથનની કદર આજે નહિ તો ભવિષ્યમાંયે થયા સિવાય નહિ જ રહે. કવિએ એક સ્થળે સત્ય જ કહ્યું છે કે :—

“ યે નામ કેચિ જ્ઞઃ પ્રથયંત્યવજ્ઞાં ।
જાનન્તુ તે કિમપિ તાન્પ્રતિ નૈષ યત્નઃ ॥
ઉત્પષ્યતેઽસ્તિ મમ કોપિ સમાન ધર્મા ।
કાલો હ્યયં નિરવધિર્વિપુલા ચ પૃથ્વી ॥ ”

સ મા મ .

રસિક નવલકથામાળા

પુસ્તક બીજું.

આગ્રાના ખજાનાનો ભેદ.

અદ્ભુત ડિટેક્ટિવ નવલકથા.

(લેખક—ચંદુલાલ જોશીલાલ વ્યાસ.)

આ ડિટેક્ટિવ નવલકથામાં સને ૧૮૫૭ ના ખજાનામાં આગ્રાના કિલ્લામાંથી મળેલો ગુપ્ત ખજાનો એક માણસ એકલો પચાત્રી પાડે છે. તેથી તેના ભાગીદારોમાંનો એક જે આંદામાનમાં દેશ નિકાલ થયો હતો તે ત્યાંથી પચાઇન થઇને પેલા માણસને ત્યાં પહોંચી ખજાનાની પેટી ઢિપાટી જાય છે. દરમિયાન તેનો સાથીદાર તે માણસનું ખૂન કરે છે. ખૂનનો આરોપ પોલિસ નિર્દોષ માણસ ઢિપર મૂકે છે. પરંતુ એક બાહોષ ડિટેક્ટિવ એક કૂતરાની મદદથી ખૂનીના છૂપાઇ રહેવાના સ્થળનો પત્તો મેળવે છે; અને પછી મોટા સાહસ-પૂર્વક પોતાના જાનની દરકાર નહિં કરતાં ખૂનીની પાછળ પડીને તેને કેદ પકડે છે, અને અંતે ખરો ખૂની પોતાના કૃત્યની યોગ્ય સજા પામે છે. આ નવલકથાનો પ્લોટ અત્યંત ચિત્તકર્ષક અને મનોવેશક છે. બાષા રસિક અને સરસ, કાગળ ઉંચા ગ્લેઝડ, છપાઇ સું.ર, પાકું સોનેરી પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦ રસિક નવલકથા માળાના ગ્રાહકોને પોણી કીંમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુંબલાલ ભગવન પારેખ
વહવાણ સીટી.

રસિક નવલકથામાળા

પુસ્તક ત્રીજું.

ભયંકર ભેદ.

(ભાગ ૧-૨.)

મુંબઈમાં બનેલી એક સત્ય ઘટનાને આધારે કાળાગેલી આ નવલકથામાં મુંબાઈમાં બનતા ભેદભર્યા ભયાનક પ્રસંગોનો આગ્રેહ્ય ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. મુંબઈમાં સ્વર્ગ અને નરક બન્ને રહેલાં છે તેનો અનુભવ વાચકને થાય છે. ઘોળે દિવસે ભર બગરે નિર્દોષોને લૂટતા શરીર-ખદમાસો તથા જુગારખાનાં અને હોટેલોમાં લોકોને ફસાવનારા ખૂની અને ધાડપાડુઓ સુધરેલી દુનિયામાં પણ કેવો ત્રાસ મચાવી મેલે છે તેનું હૃદયભેદક અને મનોવેધક શાબ્દિક ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખવામાં આવ્યું છે. તેનો પ્લોટ એટલા બધો રસિક અને હૃદયંગમ છે કે શરૂઆતથી જ તે વાચકનું અત્યંત આકર્ષણ કરે છે. એટલે પછી પૂરી કીધા સિવાય મૂકવની ઈચ્છા થતી નથી. એક મોટા રાજ્યનો રાજકર્તા દૂષા વેશમાં મુંબઈનાં ગરીબ અને નિરાધાર લોકોનો પરોપકારવૃત્તિથી ઉદ્ધાર કરવાને માટે જે પ્રયત્ન કરે છે તે પ્રસંગ ખરેખર આનંદપ્રદ છે. પાકું સોનેરી પુંકું, બન્ને ભાગ સાથે, ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળ, મનોહર છપાઈ, ૫૪ ૪૫૦ ઉપર, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦, રસિક નવલકથામાળાના ગ્રાહકને પોણી કીંમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુંજલાલ લાગવાન પારેખ
વલ્લભ સીટી.

રસિક નવલકથામાળા

પુસ્તક ચોથું.

શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો.

ઈંગ્લાંડના ડિટેક્ટિવ બહાદુર શેરલોક હોમ્સથી કાણુ અગ્નિપર્યું છે ? તેણે મોટા ભયંકર ગુન્હાઓમાં પોતાના અગમ્ય બુદ્ધિબળ અને આશ્ચર્યજનક બાહોષીથી ખરા ગુન્હેગારોને પકડીને તેમને યોગ્ય સજાએ પહોંચાડ્યા છે. આ પુસ્તકમાં તેનાં સાહસકર્મોને લગતી છ વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં લાલ મ.થાનું મંડળ, ગૂમ થયેલો ભરથાર, વગેરે છએ વાર્તા એટલી બધી રસિક છે કે ભલભલા ડિટેક્ટિવો પણ તે વાંચીને ડિટેક્ટિવ શેરલોક હોમ્સની આતુરી ભેદને આંગળાં કરડે છે. જેમને વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચવાનો મિલકુલ શોખ ન હોય તેમને પણ આ પુસ્તક વાંચવામાં અત્યંત રસ પડે છે. વિશેષ પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી. એક વખત વાંચ્યાથી ખાત્રી થશે. માટે તુરત મંગાવો. પાકું સોનેરી પુંકું, ઉંચા ઝલેકડ કામળ, સુંદર છપાઈ, પૃષ્ઠ ૩૦૦, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦ રસિક નવલકથામાળાના આહુકને પોણી કીંમતે મળશે. રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

પુનલાલ ભાવન પારેખ

વડવાણ સીટી.

રસિક નવલકથામાળા

પુસ્તક પાંચમું.

ચાળીશ ચેરનો માણસ.

ભેદ ભરેલી ડિટેક્ટિવ નવલકથા.

(લેખક—ચંદુલાલ જોડાલાલ વ્યાસ.)

લક્ષીતપુરનો અર્વિંદ નામનો આહોશ ડિટેક્ટિવ પ્રથમ એક ભયાનક ઉકાઉગીર હતો. પરંતુ એક યુવતીના મુખદર્શનથી તેના જીવનમાં અદ્ભુત પરિવર્તન થાય છે અને જે જનસમાજને પોતે અનેક પ્રસંગોમાં ત્રાસ આપેલો તેમને પોતાના જેવા અન્ય ભયંકર બદમાશોના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવાને માટે ડિટેક્ટિવના કાર્યનો સ્વીકાર કરે છે. તેણે જુદા જુદા પ્રસંગોમાં અદ્ભુત અતુરાઈ અને હિંમત બતાવીને જે સહાસિકતા દર્શાવી છે તેનો મનોવેધક અને ચમત્કારિક વૃત્તાંત આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યો છે. આ નવલકથાનો ઉપાડ શરૂઆતથી જ અત્યંત રસિક બને છે અને વાંચકોની ચિત્તવૃત્તિને છેવટ સુધી આકર્ષી રહે છે. તેનું દરેક દરેક પ્રકરણ ભેદ-ભરમોથી ભરપૂર છે. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતી ડિટેક્ટિવ નવલકથાઓમાં આ નવલકથાનું સ્થાન ઉપર છે. પાકું સોનેરી પુંકું, ઉંચા ગ્લેઝડ કાગળ, સુંદર છપાઈ, પૃષ્ઠ ૪૫૦ મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦, રસિક નવલકથામાળાના ગ્રાહકોને પોણી કીંમતે રજીસ્ટર પોસ્ટેજ માફ.

ચંદુલાલ ભગવાન પારેખ

વલ્લભ સીટી.

